ABUŞKA LÛGATI

VEYA

ÇAĞATAY SÖZLÜĞÜ

Hazırlayan
BESİM ATALAY

AYYILDIZ MATBAASI A. Ş.
ANKARA — 1970

ABUŞKA LÛGATI

VEYA

ÇAĞATAY SÖZLÜĞÜ

Hazırlayan

BESİM ATALAY

AYYILDIZ MATBAASI A. Ş.
ANKARA — 1970

SUNGU

Rahmetli üstat Besim Atalay, sağlığında bastıramadığı birkaç eserinin bastırılmasını, bunlardan beş yüz kadarının Millî Eğitim Bakanlığı örgütüne bağlı Genel Kitaplıklara, üst tarafının da bir hayır kurumuna verilmesini, tenbih suretiyle özel olarak vasiyet etmişti. 1967 yılında "Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçede Türetme Sözlüğü", 1968 yılında da "Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri" adındaki eserini bastırmış, merhumun son arzularını kısmen yerine getirmiştik. Bu kez, "Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü" adındaki eserini de bastırmakla bu yoldaki son arzularını yerine getirmiş bulunuyoruz.

Rahmetli bana, bu kitabın müsveddelerinin daktilo edilmiş olarak, Ankara'daki evinin müze odasındaki somyanın altında bulunduğunu söylemişti. Ölümünden sonra buradaki eşyanın, vasiyeti gereğince, müzeye teslimi sırasında, bunların da didiklenmiş, dağılmış ve kaybolmuş olduğunu üzülerek gördüm. Ancak bu kitabın, bir paket halinde sarılmış ve bağlanmış olarak eski harflerle daktilo edilmemiş halindeki ilk müsveddelerini buldum. Kitabın hazırlanışında yardımları ve ilgileri bulunduğunu bildiğim Türk Dil Kurumu baş uzmanlarından Sayın A. Dilaçar ve Sayın Abdülkadir İnan'ı ziyaretle, bu durumda ne yapmam gerektiğini sordum. Bana, kitabın hazırlanmasında bu işin yazmanlığını yapmış olan Sayın Sabit Paylı'yı bulmamı, ona bu müsveddeleri yeni harflerle yazdırtmamı öğütlediler. Gerçekten kitap müsveddesi fişlerinin yazısı, Sabit Paylı'nın kendi yazısı idi. Birlikte çalışmanın anılarını ve konuya ünsiyetini de belleğinde taşıyordu. Bunları ancak doğru olarak o okuyabilir ve yeni harflere çevirebilirdi. Bu nedenle, Kayaş'ın Köstence mahallesindeki evinde Sabit beyi buldum. Bu işi ve basım kontrollerini kendisinden rica ettim. Kabul etti. Ferahladım. Bir gün, Sayın Abdülkadir İnan, A. Dilaçar, Sabit Paylı ile toplanarak yapılacak işi ve tutulacak yolu kararlaştırdık. Bu ilgi ve yardımları için kendilerine burada teşekkürü bir borç bilirim. Böylece müsveddeler yeni

harflere çevrilerek basıma verildi. Kitabı aslındaki tertibe göre bastırdık, sonuna bir "Dizin" ekledik, burada kelimelerin eski harflerle yazılışını da gösterdik.

Rahmetlinin son yıllarda sağlık durumu iyi değildi. Bu eseri için (örnek olarak: Divan-ü Lûgat-it-Türk ve Müyessiret'ül-Ulûm'da olduğu gibi) etraflı bir "Önsöz" yazmamıştır. Sanıyoruz ki, sıhhatı elvermiş ve ömrü de vefa etmiş olsaydı — gerçekten önemli olan — bu eseri için de etraflı bir önsöz yazacağına şüphe yoktu. Şukadar ki bana, ölümünden birkaç ay önce, İstanbul'da Feneryolu'ndaki evinin balkonunda, bu eserlerinin bastırılmasını tenbihlerken "Abuşka Lûgatı" hakkında şu satırları not ettirmiştir:

(Bu eser, Türkiye'de "Abuşka Lûgatı" diye anılan ve Batı ilim dünyasınca yüz yıldanberi tanınan ve çeşitli baskıları yapılmış olan bir "Çağatay Dili Sözlüğü" dür. Türkiye Kitaplıklarında bu sözlüğün yazma nushaları az değildir. Hemen her kitaplıkta bir iki nusha bulunur. Bunlar arasında büyük bir fark yoktur. Yalnız, nushaları çeken kişilerin bilgili, bilgisiz olmaları nushalar arasında ufak tefek farklar yaratmıştır. Bazı kelimeler birbirine uymamaktadır. Yazma nushalar arasında en doğrusu "Fatih nushası" dır. Basmalar arasında ise en doğrusu, Petersburg'da basılmış olanıdır.

Çağatay Sözlüğü'nü İngilizler, Fransızlar, Macarlar, Ruslar basmışlardır. Fakat, çok yanlışlıklar yapılmıştır. Ben, gerek bu yabancıların yayımlamış olduklarını, gerek bizim Kitaplıklarda bulunan yazma nushaları topladım. Sayın Abdülkadir İnan ve Sayın Dilaçar beyleri de yanıma aldım, bu işin üzerinde iki yıl çalıştım, doğru bir nusha elde ettim. Büyük Ulusuma armağan olsun).

Bu eserin basımında, rahmetli üstadın bu son sözlerinin bizi utandırmaması en büyük dileğimdir. Gerek eserin yeni harflere çevrilişinde yanlış okumadan ileri gelen hatalar, gerek basımı sırasında yapılmış yanlışlıklar bulunması çok mümkündür.

Böylece kitabı sayın okuyuculara sunarken, bütün çabalarımıza rağmen yeteneksizlikten ileri gelen bu hatalarımızdan ötürü kendilerinden ve merhum yazarın mânevî varlığından bağış dileriz.

Vasiyeti Yerine Getirme Görevlisi

Süleyman TONGUZALP

Üstünlü Elif

abuşka Avrat erine derler şoy[1] manasına ki Mecnun ve Leyli'de Mecnun'un atası vefat idicek anası halinde kelür:

Beyit

Bir yandın ogul yam u şikenci
Bir yandın abuşka der u renci
(Bir yandan oğul uşak tasası ve üzüntüsü
bir yandan kocanın derdi)

abaga[2] Atanın kardeşine derler, gerek atadan büyük gerek küçük olsun ki Muhakemet-ül Lugateyn'de kelür:
Ve bular atanıng büyük kardeşine küçük karındaş aga inisin abaga derler.
(Babanın gerek büyük ve gerek küçük kardeşine abaga derler, ister kardeşi küçük olsun ister büyük olsun)

at Üç manaya kelür evvel isim manasınadır ve esb manasınadır ve at demektir bindaz[3] manasına ki; Muhakemet-ül-Lûgateyn'de üçü dahi bir tuyuk'ta kelür ki:

Tuyuk

Çün peri vü hûr irür[4] atıng bigim
Sürat icre[5] irür atıng bigim
Her[6] hadenki[7] kim ulus andin kacar
Natuvan canım[8] sarı atıng bigim

---

1 Şoy, kadının kocası demektir.
2 Bu kelime, Cevdet ve Konya nüshalarında yoktur .
3 Bindaz, Farsçada at demektir.
4 Pavet de Courteille'de burada irür yerine dur vardır.
5 Burada Petersburg basmasında div kelimesi vardır ki veznin gereği bunun bulunmasıdır.
6 Pavet de Courteille'de hey hedenki vardır
7 Hadenk Farsça kayın ağacı demektir
8 Bu kelime yerine Petersburg basmasında cismin yazılıdır ki anlam bakımından doğrusu da böyle olsa gerektir.

(Hanım, senin adın hûri ve peri gibidir. Koşmakta senin atın div gibidir. Milletin kendisinden kaçtığı her oku arık vücuduna karşı atınız)

Ve yine Ferhad u Şirin'de isim manasına kelür ki:

Ferhat, Husrev kasıdına ayıttı

Beyit

Mini at anglamakdın aşk etib yat
Min etdin yat ve mindin yat olup at
(Aşk beni isim anlamaktan uzak kıldı. Ben isimden uzak ve isim benden uzak oldu)

ataldı Adlandı ve namdar oldu demekdir, bir dahi bir emr için taayyun[9] oldı demektir ki Sedd-i İskenderî'de İskender Dara'yı alup İran-i Zemin[10] hâkimler gönderdügü mahalde kelür ki:

Beyit

Ataldı biri Mısır ve Bagdadga
Yazıldı biri milk-i Nuşadga
(Biri Mısır ve Bagdad'a adandı, biri Nuşad ülkesine yazıldı)

atkadı, atadı Ad kodı demektir (Ad verdi).

atab Okuyup (ad verib) demekdir ki Ubeyd Han eş'arında Naat'da kelür:

Beyit

Atab atıngni habib ve keremi birle senge
Eyledi izzet ile genc-i şefaatni ata
(Dost senin adını verip sana lutfederek yücelikle şefaat haznesini bağışladı)

atıgıb Adlanıb demekdir (Ad verilip, ad konup)

atagıl Adlagıl ve ad kogıl demekdir ve adagıl yani namzed eylegil demekdir (Ad ver, ad koy, adayla)

---

9 Petersburg basmasında bu kelime tayin şeklindedir.
10 Petersburg basmasında burada etrafı âleme kelimeleri vardır ki anlamı açıklamaktadır.

atıb atub demekdir ve dahî adlayub yani ad koyub demekdir ki Ferhad u Şirin'de Mehin Banu Husrev kasıdına ayıtdı:

Beyit

Kim ol kim Husrev atıb der ki Ferhad
İmas siyret ü emsel[11] âdemi zâd
(O kimdir ki Husrev onu adıyle anarak
"Ferhad'ın yaptığı, insan oğlunun gidişince
değildir" diyor)

atarlar Atarlar demekdir ve adlarla demekdir, yani bir adla anarlar demekdir ki Bedayi'ül-Bidaye'deki divân-ı evvel dibâcesidir bir mesnevide kelür ki:

Beyit

Binaga gerçe her kim bolsa bâni
Atarlar bâni ismi birle ani
(Yapıyı kim yaparsa onun adı ile anılır)

Ve yine Tevarih-i Enbiyâ'da Hazret-i Nuh aleyhi's-selâm oğullarına akalimi taksim etdügü mahalde kelür:

Bu oglanlarıga her yirni kim birdi
ol yirni ol oglu atı bile atadılar
(Oğullarına verdiği her yeri, verdiği oğlunun ismi
ile adlandırdılar)

atay Atayın demekdir biyendazem manasına ve akın ve ilgar manasına dahi kelür ve bir dahi ad koyayın demekdir ki Divan-i Lutfî'de Naat'de kelür:

Beyit

Nur bahrîdin arık zatınıng durur dürr-i yetim
Min nitib atay anın dik gevher..[12] ma ve tîn
(Temiz olan zatın, nur denizinden büyük incidir.
Bunun gibi bir şeyin aslına ben nasıl topraktan
ve sudandır diyebileyim)

---

11 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu iki kelime yerine siyrette misil denilmiştir ki doğrusu budur.

12 Buradaki kelime, Fatih nüshasında atlın şeklinde ise de Petersburg basmasında aslın'dır ki bu da doğrudur. Cevdet I ve Konya nüshasında ise abın şeklindedir.

atak-lık, atag-lıg Bazı mahalde gayn'la kaf kafiye ve redif maslahatı için kelime ahirinde ve evvelinde ve ortasında bir manaya istimal olunur elif'le hâ gibi ki filanga derler adanmış ve namzâd demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de beşinci hikâyede Mihrü Süheyl vasfında kelür:

Beyit

Mihr-i zülfi-ge köngli baglıg idi
guyya bu anga atalıg[13] idi.

Ve yine Tevarih-i Enbiya'da Hazret-i Musa ile Hazret-i Şu'ayib aleyhima'es-selâm zikrinde kelür ki:
Vu'ayib aleyhi's-selâm'ni[14] adlı[15] indab haseb ve nesebin malum kılıp Şafura atlıg[16] kızın anga atadı.
(Şu'ayib aleyhi's-selâm, Musâ aleyhi's-selâmı evine çağırıp soyunu sopunu anlayıp Safura adlı kızını ona yavuklu kıldı)

ata-lıg, atag-lıg Atalık manasına dır ki Gül ü Nevruz-i Lutfî'de susen güle eyitdi:

Beyit

Melamet başladı gül-ge kim ey mah
Atag-lıgınıng durur halkan[17] gibi şah
(Susen, gülü kınayarak dedi ki "ey güzel,
senin yavuklun hakan gibi bir şahdır")

at-lıg, at-lık Bu dahi namdar manasınadır ki Seb'a-i Seyyare'de Behram Şah, Nevayî hazretlerine hâb içre eyitti:

Beyit

Min ki bezl ve sehada atlık min
Bolsa yüz munca hem uyatlıg min
(Ben ki eli açıklıkta ve cömertlikte ünlüyüm.
Bunun gibi yüz kat daha yapsam yine
senin karşında utanıyorum)

---

13 Petersburg basmasında bu kelime ataglık şeklindedir.
14 Petersburg basmasında burası "Şu'ayib aleyhi's-selâm Musâ aleyh-'s-selâm ni" şeklindedir.
15 Bu kelime, Petersburg basmasında adı-ka şeklindedir.
16 Bu kelime, Petersburg basmasında atlık şeklindedir. Bu misâl buraya gelmez. Çünkü burası ataglıg ve ataklık kelimelerinin izahıdır. Bu misâl, aşağıdaki atlık, atlığ kelimelerine gelse daha iyi olur.
17 Petersburg basmasında ve Konya ve Cevdet I nüshalarında bu kelime hakan olarak verilmiştir ve doğrusu da budur.

Ve bir dahi atlu demekdir suvar manasına ki yine Seb'a-i Seyyare'de Behram Şah'ın ahiri şikârı vasfında kelür ki:

Beyit

Anda atlıkga had yok irdi bedid
Sayıdga hem aded yok irdi bedid
(Orada atlıların sayısı belli değildir
Ava da sayı yoktu)

atage[17] Kaf kaf-i acemîdir lala ve atabey manasınadırki Tevârih-i Mülûk'te ehli tarih Iskenderin atası Darâb idi dedikleri vech üzere ki Filkos'un[18] kızın alıp yine Filkos'e[18] gönderdiği mahalde kelür ki:

Andak havadis yüzlendi kim yolda ol kız bir etege bir hace saray birle[19] kaldı.

(O kadar havadis geldi ki yolda o kız bir lala ve bir saray kâhyası ile beraber kaldı)

Ve yine Mecalisü'n-Nefayis'de beşinci meclisde Abdülvahhab vasfında kelür:

Şeyhim bigning[20] haher zâdesidür ki Abdürrezzak etening oglı bolgay.

Ve yine bu meclisde Kevkebî vasfında kelür:

Eyledi[21] zâhir bolubdur Şeyh Bayezid etegening nebiresidür bu iki kişi Sultan Hüseyin Baykara'nın bazı ogullarınıng atabeyleri idiler.

(İmdi anlaşılmıştır ki lala Şeyh Bazeyid'in torunudur. Bu iki kişi Sultan Hüseyin Baykara'nın oğullarından bazılarının atabeyleri idiler)

acun Cim-i Arabî ile dünya manasınadır ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Sin dik acunda bir közi ayn-ı belâ kani
Min dik anıng cefası bile mübtelâ kani.
(Dünyada gözü belâ olan senin gibi varmıdır?
Benim gibi de onun cefasına tutulmuş varmıdır?)

17m Pavet de Courteille'de ataga, etika şekilleri de vardır.
18 Petersburg basmasına göre bu iki kelime de Filfos'dır.
19 Petersburg basmasında bu kelime bile'dir.
20 Petersburg basmasında burada yalnızca "şeyhimningg' denilmiştir.
21 Bu kelime Petersburg basmasında "imdi" şeklindedir.

Ve yine Mahzen-i Mîr Haydar'da Iskender Mirza vasfında kelür ki:

Beyit

Bolsun acun içre arığ könglü şâd
Barça ulus üstike sürsün murad.
(Onun lekesiz gönlü dünyada şâd olsun.
Bütün milletler üzerine de hâkim olsun)

Bazı nüshada ucun vaki olmuş, hususâ Lutfî kitablarında ekseri açun vaki olmuşdur.

açırgındı Cim-i Arabî ile mazlumı esirgeyüb zâlime kahir eylemege derler ki Mahzen-i Mîr Haydar'de evvelki makale hikâyesinde kelür:

Beyit

Ol dem açırgındı bir ehli kabul
Kim bu kişiler irür irkin fuzul
(Erenlerden biri o zaman acıdı ki
bu adamlar can sıkıcı imişler)

acıg, acık Cim-i Arabî ile acı demekdir telh manasına ve hayf ve teessüf manasına dahi kelür.

ackung Kâf kâf-i Acemîdir ve cim-i Arabî ile açsang gerek demekdir.

açay Ben açayım demekdir.

açmay Açmazın ve açmayayın demekdir.

açkalı Açkalı ve açmak için demekdir illet manasına.

açılmayın Açılmadın demekdir (Açılmadan)

ahtacı Mîrâhur manasınadır ki Seb'a-i Seyyare'de dördüncü hikâyede Mes'ud Çöne şaha gelicek kendu atını Mîrâhur elinde gördüğü mahalde kelür ki:

Beyit

Bag ara çünki girdi ol mahzun
Ahtacı iliginde[22] idi gülgûn
(Kaygılı olarak o bağa girdiğinde gülgûn
adındaki atını Mîrâhur elinde gördü)

22 Petersburg basmasında bu kelime ilkide şeklindedir.

Ve yine Münşaat'da müselsel bir nice mektub vardır ki cümlesinde hâmil-i mektub bir kimesne maksud olunub gâh ahtacı ve gâh mîrâhur demekle zikr olunur. Siyâk-ı kelâm tamam iş'ar ider ki ahtaci'den murad, mezkûr mîrâhur'dur ve mirâhur'dan murad mezkûr ahtacı ola.

ahsum Bedmeste derler ki Mahbub'ül-Kulub'da üçüncü kısımda tenbîhat'da kelür ki:

Ahsum üsrüklerdin hâric terâne
Tilbe itler uluşkandin nişane.
(Kör kütük sarhoşların ağzından çıkan ırlamalar,
kuduz köpeklerin ulumasından belgedir).

adak Mutlak nezire dirler ve yine vakit ve mevsim manasına kelür ki, Mecâlis'in-Nefayis'de ikinci meclisde Mîr Sa'id kelimatında bir tuyukda kelür ki:

Tuyuk

Ey Muhibler tiysengiz ger yazesiz
Gül adakide himari yazesiz[23]
Ger min ölsem türbetimning taşıga
Küştei bir şuh irür dib yazesiz
(Hey dostlar, eğer yaza erişirseniz, gül mevsiminde
gül mevsiminde mahmurluğunuzu dağıtasınız.
Eğer ben ölürsem mezarımın taşına, civelek bir
güzelin öldürdüğü diyerek yazasınız)

Ve yine Türkistan'da bir yerün adıdır ki Hayretü'l-Ebrar'de üçüncü makale hikâyesinde Sultan Hüseyin Baykara vasfında **kelür:**

Beyit

Yüz iki yüzce kişi birle kazak
geh yiri Harzem idi gâhi Adak
(Bir kaç yüz kişi ile kazak idi,
yeri gâh Harzem gâh Adak idi)

Ve bir dahi ada demekdir hazine[24] manasına.

---

23 Fatih nüshasında ikinci mısra, Petersburg basmasında birinci mısra olmuştur.

24 Petersburg basmasında cezire denilmiştir ki doğrusu budur.

ardı Yorıldı demekdir.

armay Yorulmaz ve yorulmazın demekdir.

aralı[25] Yorlalım demekdir ve yorulmagçun ve yorulalı demekdir.

arıb Yorulub demekdir.

aryıb Bir dahi ayrılıb demekdir. Mecnun ve Leyli kabilesi göçdügi yere gelicek ki bir hasta it gördügi mahalde kelür:

Beyit

İti tiri zahmidin aryıb
Azası hiraşdin kızarıb
(Onun köpeği, okunun yarasından parçalanıp,
azası kaşımaktan kızararak...)

Bir dahi pak arı olub manasına kelür ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Yar aksining olub cîlvegehi
Kişi kim hatırı mir'atı arıb.
(Kimin ki hatırının aynası temizdir.
Yar aksinin parladığı yerdir)

arılmay Şol hastalığa derler ki bir kişiye emraz-ı muhtelife arız ola biri tamam kitmedin biri dahi kele ki Hayretü'l-Ebrar'da evvelki Hayretde bahar vasfında kelür ki:

Beyit

Nerkis arılmay marazı din arık
Közleri ayn-ı yerkan'dın sarık
(Nerkis art arda gelen hastalıklardan kurtulmadı;
gözleri sarılıktan sap sarıdır)

arıg, arık Lager manasınadır ki bu beyitde mısra-i evvel ahirinde keçdi. Bir dahi arı ve pak manasına kelür ki Münşaat'da sekizinci mektubde kelür:
İnsan caizü'l-hatadır ve liken Nidamet eşki kim ibaret[26] tövbe suyidin bolgay günah çirkin arıtur özung bu nevi arık kılsang.
(İnsan yanılabilir. Tövbe suyundan ibaret olan gözyaşı günah kirini arıtır. Kendini bu çeşit temizlesen..)

---

25 Petersburg basmasında doğru olarak araydır.
26 Konya nüshasında bu kelime ibadet şeklindedir.

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da altıncı makale hikâyesinde Nuşirevan vasfında kelür ki:

Beyit

Ta anı âhır bu arıg niyyeti
Bile haya şivesi hassiyeti
(Ta ki onun, nihayet bu temiz niyeti ile
utanma durumu özelliği...)

arıg, arık Su yoluna derler ki anı su akmak için kesmiş olalar. Değirmen arkı gibi ki Ferhad u Şirin'de Ferhad kesdügi arka su salacak mahalde Şirin Mehin Banu'ya haber gönderip eytdi ki:

Beyit

Hem ol harakenii[27] bulad bazu
Arıkga min yetişmay salmasın su
(Çelik bilekli olan kaya koparan
ben gelmeden arka su salmasın)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da dokuzuncu makalede kelür ki:

Beyit

Derd yaşurmak yüzin eyleb sarık
Eşk akızmak gözin eyleb arık
(Dert gizlemek için yüzünü sarartır.
Yaşı akıtmak için gözünü ark yapar)

Ama gayn ile yine Hayretü'l-Ebrar'da evvelinde besmelenin meddi beyanında kelür ki:

Beyit

Bel arıgı dur[28] ki akar can suyı
Yok dime kim can suyı hayvan suyı
(Bel arkıdır ki oradan can suyu akar,

Ve yine Sâki-nâme'de kelür ki:

Beyit

Ta icib arbede babin açayım
Mir-mend arıgi dik kef saçayın
(İçeyim de kavga kapısını açayıp,
Mir-mend arkı gibi göpüreyim)

---

27 Harakeni mermer koparan demektir.
28 Petersburg basmasında bu kelime dur şeklindedir.

Erk[29] Kâf kâf-i Arabîdir. Hisarlarda Ahmedek[30] dedikleri sa'b yere derler ve şehir içinde olan yüksek yere derler ve padişaha mahsus olan kal'a misâl saraya derler ki Ferhad u Şirin'de Ermeniyye kal'ası vasfında kelür:

Beyit

Ni kurgan bir hasîn ve birk kurgan
Felek Hasînini erk dik yaşurgan
(O ne sağlam kale, ne kadar berk bir sığınak ki
felek sığınağını iç kale gibi içersine saklar)

Ve yine Ferhad u Şirin'de bir sersühanda kelür ki:

Husrev kurganını kapab tüşüb devri dayana bir kurgan ikirkanı ve Ermeniyye kurganı erk dik Husrev ikirkan halkanıng durıga kirkâni.
(Husrev'in kaleyi sardığı, yeniden çevresine bir kale daha yaptığı ve Ermeniyye kalesinin iç kale gibi Husrev'in yaptığı dış kalenin içerisinde kaldığı...)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da ondokuzuncı makalede Heri şehri vasfında kelür ki:

Beyit

Erki biyik rek tokuz eflâkdin
Eyle ki gerdun kürrei hâkdin,
(Gökler yer yuvarlağından nasıl büyük ise
kalesi de dokuz felekten daha büyük idi)

erke Kâf kâf-i Arabîdir naz u şive ve küstahlık manasınadır ki Iskender Mirzâ eş'arında kelür:

Beyit

Erke çağı irk berdi ildin
Nasıh mini tutkıl eyledi[31] ma'zur
(Nazlandığı zaman, elden kuvvetim gitti.
Öğütçü beni kınama)

---

29 Bu kelime yazmaların hepsinde erek şeklinde harekelenmiş ise de bugün erk denilmektedir.

30 Pave de Courteille'de açmedek şeklindedir.

31 Konya, Cevdet I yazmaları ile Petersburg basması ile Pavet de Courteille'de bu kelime imdi şeklindedir.

arman Arzu manasınadır ki Ferhad u Şirin'de hakan şahlığın Ferhad'a vermek diledügi mahalde kelür ki:

Beyit

Karılık derdi bidermandır âher
Bir iş könglümde köb armandur âher
(Nihayet ihtiyarlık dermansız bir derttir.
Gönlümde ancak büyük bir dilek kaldı)

Arlat Cagatay'da bir kabile adıdır ki Bedayiü'l-Vasat ki üçüncü divanlarıdır anda bir şiirde kelür ki:

Beyit

Ey Nevayî mini zar eyledi bir lü'li-veş
Ki hem Arlat unut[32] boldı manga hem Bilgut
(Ey Nevayi, oynak bir güzel beni ağlattı ki
hem Arlat'ı da Bilgut'u da unutturdu)

Ve yine Vakfiyye'de kelür ki:

Arlati isimlik sadırneşinler...
(Arat oymağından ilerli gelenler...)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'de kelür ki ikinci divanlarıdır:

Beyit

Kim Köngül sayd itse lüli bolsa kim tut mugtenem
Itmen Arlat ya Barlas'din mîrzâde tab
(Gönlünü kim avlarsa avlasın, isterse çingene olsun onu bir kazanç bil. Demem ki Arlat'tan ya da Barlas'dan bir bey çocuğu bol)

Arlas Bu dahi Arlat gibi Çağatay'da bir kabiledir.

argadı Aldadı demektir (aldattı).

argaday dırmın Aldayayın dirin demekdir ki Fevâidül'l-Kiber ki dördüncü divanlarıdır bir şiirde kelür:

Beyit

Min[33] bi-dil sanga can oynamak birle yaray dırmın
Belî sin tıflını bu tuhfe birle argaday dırmın
(Ben zavallı sana canımla oynamakla yaranırım.
Evet, sen yavruyu bu armaganla aldatup avuturum)

32 Petersburg basmasında bu kelime umut şeklindedir.
33 Petersburg basmasında bu kelime mini şeklindedir.

argadal Dağ eteklerinde olan alçak depelere dirler ve anda olan derelere ve kemîn yerlere dirler ki Garaibü's-Sıgar'da ki evvelki divanlarıdır bir şiirde kelür:

Beyit

Zülfining her çini de yüz fitne dür din[34] ehlige
Argadal içre karakci eylegen yenglig kemîn
(Zülfünün her büklümünde dert ehli için yüz fitne vardır. Sanki dağ belleri arasında gizlenip pusu kuran soyguncu gibi)

Ve yine Sedd-i Iskenderî'de derya-yı muhit vasfında bir sersühande kelür ki:
Ve kubekdin ol vakit dest ara köb argadal numudarı (Dalgaların o zaman kırdaki birçok dağlar gibi göründüğü...)

artanıb artayıb Asub geçub demekdir. Sedd-i Iskenderî'de Iskender Ye'cüce sed yapdıktan sonra Rum'a azm etdügi mahalde kelür ki:

Beyit

Tingiz eyleben kat'ı ve tag artayıb
Yürür irdi yol Rum azmi kılıb
(Deniz ile dağları aşarak Rum ülkesi
dileği ile yol yürümekte idi)

arbag Şol afsuna derler ki yılang delüküne okusalar taşra çıkarır ve sokduğu yere okusalar zehiri tesir eylemez ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Zülfi sevdası da bilmesler Nevayî nüktesin
Kim cünun küftarıdür yahud yılanıng arbagı.
(Onun zülfü sevdası ile Nevayî'nin sözlerindeki inceliği bilmezler ki bu deli saçması mıdır? yoksa yılan efsunu mudur?)

Ve yine Mahbub'ül-Kulub'da bir tenbihde kelür ki:

Nadânga söz dimek arbagdur
(Bilgisize söz söylemek afsundur)

---

34 Petersburg basmasında bu kelime derd şeklindedir.

ara Arasında demekdür.

artuksı-lık Nazmü'l-Cevahir dibâcesinde ziyadelik manasına kelür ve bir dürlü dahi demek manasına kelür.

azıkıb Azıgup, yani yol azub demekdir.

azıtkan Yol azan demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Hace sahrada gice'yle Dilâram'ın üzerine keldügi mahalde kelür:

Beyit
Ürküreb yoldın atı çıkkan imiş
Bir iki kul ile azıtkan imiş.
(Uyuklaması yüzünden atı yoldan çıkmış imiş.
Yanında bir iki köle ile yolu şaşırmış imiş)

azıkkan Bu dahi yoldan azan manasınadır ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit
Zülfi da serkeşte sabrim hayli sarı açtı yüz
Berk urub ahşam azıkkan karbanım ortadı
(Zülfünün büklümleri sabrımı haylı uzaklara attı.
Akşam vakti yolu şaşırmış olan kervanımı balkıyarak yaktı)

azgurdung Kâf kâf-i Acemîdir azdırdın demekdir.

azgurgung Azdırsan gerek demekdir.

esrü Ziyade ve çok demekdir ki Ferhad u Şirin'de Sokrat Hakîm Ferhade eyitdi:

Beyit
Munı bil kim cihan fanidür esrü
Hakikat ehli zındanı dur esrü
(Bunu bilesin ki dünya aşırı derecede fanidir.
Hakikat ehlinin de zindanıdır)

Ve Bedayi'ül-Vasat'da kelür ki:

Beyit
Ger tiri birle süngek min tu'ma hem kılmaz eting[35]
Kim tiri esrü katıg bulmış süngek esrü çürük.
(Ben deri ile kemik'im, senin köpeğin bende yiyecek bulamaz. Derim de çok sert, kemiklerim ise çok çürük)

---

35 Cevdet I nüshası ile Petersburg basmasında bu son kelime itining şeklindedir.

asra Sakla hıfz eyle demekdir ki Sedd-i Iskenderî'de hakan ol gice Iskendere ki keldi beni bugün sakla akşam könder didügü mahalde kelür ki:

Beyit

Resûlane eyleb manga iltifât
Bugün asraban şam[36] bulgac uzat
(Elçi gibi bana saygı göster, bugün saklayarak
akşam gönder)

asraben[37] saklayıben demekdir.

asratay[38] Sakladayın demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'de kelür:

Beyit

Könglüme halining hayali kilse merdümlik kılıb
Köz evide anı merdümler içide asratay
(Gönlüme beninin hayali gelse onu göz bebeği kılıp
göz evinde göz bebekleri gibi saklatayım)

Ve bazı lûgat dahi vardır ki örketey gibi kâf-i Acemî ile ögredeyin dimek gibi körsetey gibi kâf-ı Arabî ile köstereyin dimek gibi[39] bunlara kıyas oluna.

asraguluk[40] Saklanacak ve saklamalı demekdir.

asragam[41] Sakladığı demekdir.

asragucı[42] Saklayıcı demekdir.

esrük-kine[43] Kâf-i evvel kâf-ı Arabî, kâf-i sâni kâf-i Acemîdür tasgır ile serhoşca demekdür ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

---

36 Petersburg basmasında bu mısra "Bugün asra ahşam bulgaç uzat" şeklindedir.

37 Bu kelime, esas tuttuğumuz Fatih nüshasında yoktur. Bu nüshada burada bir yaprak eksik gibi görünüyor.

38 Bu kelime, Fatih nüshasında yoktur. Burada da bir yaprak düşmüş olmalı, bunu Cevdet I nüshasından ve Petersburg basmasından anlıyoruz.

39 Petersburg basmasında, buradaki körsetey kelimesi ve açıklaması yerine "muztarıb eyleyen demektir" denilmiştir.

40 Bu kelime Fatih nüshasında bulunmadığı gibi Cevdet I nüshasında da yoktur.

41 Bu kelime dahi esas tutulan Fatih nüshasında yoktur.

42 Bu kelime dahi esas tutulan Fatih nüshası ile Cevdet I nüshasında da yoktur.

43 Bu kelime, esas tutulan Fatih nüshasında yoktur.

Beyit

Asru yalgan va'desidin küymiş irdi canganım[44]
Angdıban bir gice tüştı ilkime üsrük-gine[45]
(Çok yalan söz vermesinden canım yanmış idi.
Pusu kurdum bir gece, sarhoş olarak elime düştü)

esrük-gına, esrük-kına[46] Bunlar dahi hemın bu manayadur.

astı[47] Altı demekdür taht manasına ki Çehil Hadîs tercümesinde bir rübaî'de kelür ki:

Rübaî

Analarnıng ayagı astidedür
Ravza-ı cennet ve cenan bağı
Ravza bağı visalın ister iseng
Bol ananıng ayağı tofragı
(Uçmak bahçesi, uçmak bağı anaların ayağı altındadır.
Uçmak bahçesine erişmek istersen ananın ayağının
toprağı ol)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da bir beyitde kelür ki:

Matla'

Tag aşıklık yükidin hum bulurga yok hilaf
Korkini nevz'oldu hum çün kaldı aşk astı da kaf
(Dağ aşk yükünden kanburlaşırsa yalan değil. Gel gör ki
kaf harfi aşk altında kalarak nasıl kanburlaştı)

as[48] Emr idüb as demekdür ki Garaibü's-Sıgar'de kelür:

Beyit

Ger kuyaş rengin felek reftarlık rahşınıngge as
Kim tüzer ol zenk Nuhining nagmesin efgan ara
(Eğer gerekse güneş çıngırağını atının eğerine as ki
o çıngırak Nuhun nagmesini efgan arasında düzenler)

eyesi, ayası[49] Sahib ve sahibi manasınadır

---

44 Konya nüshasında ve Petersburg basmasında bunun yerine canıma vardır.
45 Kelime başı esrük iken bu örnekte üsrük denilmiştir.
46 Bu kelimeler dahi esas tutulan Fatih nüshasında yoktur.
47 Bu kelime dahi esas tutulan Fatih nüshasında yoktur.
48 Bu kelime, esas tutulan Fatih nüshasında yoktur.
49 Bu kelime Fatih nüshası ile Petersburg basmasında yoktur. P.d.C. de iye şeklindedir.

Beyit

Bir ayasız it bolub irdi Nevayî yarsız
Bolmasun yarab ki herkez bende sultandin cüda
(Yarı olmayan Nevayî sahipsiz ittir. Tanrım,
kulu hiç bir zaman sultandan uzak düşürmesin)

astı[50] Asdı manasınedür ki Hayretü'l-Ebrar'de padişah vasfında kelür:

Kavs anga bir yâ ki çökertib küçün
Astı felek takıga menşur uçun
(Ebem kuşağı - yeşil kuşak - ona bir yaydır ki onu
kuvvetle çekerek felek çardağına yarlıg diye astı)

asıg-lık[51] Assılu ve faydalu manasınadur. Asılmış manasına dahi kelür ki Ferhad u Şirin'de Süheyla-yi Hakim Ferhade eyitdi:

İrür bir sim levh üzre yazıglık
Taparsın div boynıda asıglık
(Bir gümüş levha üzerine yazılıdır. Div boynunda
onu asılı bulursun)

asıg, asık[52] Assı ve fayda manasınadır ki Ferhad u Şirin hâtimesinde kelür:

Beyit

Bu dava destgâhın bir[53] zaman yıg
Çü dava içre ma'ni yok ni asıg
(Bu dava tezgahını bir zaman için bir yana bırak.
Çünkü bu davada ne bir kasıt var, ne de fayda)

Ve yine Nazmü'l-Cevahir Dibâcesinde kelür ki:

Beyit

Her nice edeb bolsa katık yitgürgil
Haylıngge edeb kılıb asıg yitgürgil
(Her ne kadar edep güç olsa da sen ona sarıl
Çevrendekilere terbiyeli davranarak faydalı ol)

Ve yine Lisanü't-Tayr'de kelür:[54]

---

50 Bu kelime, Fatih nüshasında yoktur.
51 Bu kelime, esas tutulan Fatih nüshasında yoktur.
52 Bu kelime, esas tutulan Fatih nüshasında yoktur.
53 Bu kelime, Petersburg basmasında olduğu gibi her olmalıdır.
54 Buradan sonraki, Fatih nüshasında bulunmadığı gibi Cevdet I nüshasında da yoktur. Yalnız Petersburg basmasında vardır, oradan aldık.

Beyit

Munca kim kılsang figan u zârlık
Kılgusı yok bir sermuyı asık
(Ne kadar ağlasan da, sızlasan da kıl kadar bir fayda etmeyecektir)

asapkur[54] Koyuning ongurga kemükine dirler ki Çagatay âdetinde hürmetli taamlarıdur, bir ziyafet ola, enva'i taam ki anda hazır olsa elbette. Bir niçe yerde ol kemük bütün pişib bile olsa gerek ki. Hayretü'l-Ebrar'da nihâyet[55] olan Israf makalesinde kelür ki:

Beyit

Peyapey asapkurnı eyleb revan
Yimekdin bolub aciz ol natuvân
(Koyun omurgasından pişmiş olan yemek, art arda geliyordu. O biçare - zavallı - bunları yemekten tıkanmıştı)

aşuktı[56] Acele ve ıztırab eyledi dimekdür.

aşuktum, aşukdum[57] Ta ile ve dal ile ikisi dahi câyizdür, yukarudan giçen gayn ile kaf ve kelime aherinde elif ile ha gibi. Acele ve iztirab eyledim dimekdür ki Mecnun u Leyli'de Zeyd sahrada Mecnun'e eyitdi:

Beyit

Kâm urgalı bu taraf aşuktum
Ta kim sangga bu zaman yoluktum.
(Kâm almak için bu tarafa koştum - ivdim -. ta ki bu sırada sana kavuşayım)

Ve yine Bedayiu'l-Vasat'da kelür ki:

Beyit

Kilse aytur da aşukmang kim ferahdin ölmeyin
Nüktedanlıg birle ol sözni kaşımda ötkering
(Sevgilimin geldiğini söylemekte ivetlemeyin ki sevinçten ölmeyeyim. O sözü kapalı olarak yanımda söyleyin)

---

54 Bu kelime, Fatih nüshasında yoktur.
55 Bu kelime, Konya nüshası ile Petersburg basmasında olduğu gibi mihmane olacaktır.
56 Bu kelime, Fatih nüshasında yoktur.
57 Bu iki kelime, Fatih nüshasında yoktur.

[58]Ve yine Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Helvam uçun dudagı fırakı da[59] ey rakib
Aşukmagıl ki sabır gerek kişi işige[60]
(Ey rakip, helvam için, onun dudağından ayrı
düştüğümde ivetleme. Çünkü insan işinde sabretmek
gerektir)

aşukmang[61] Kâf-i Acemî ile acele ve iztırab eylemen dimekdür.

aşukkan Acele eyleyen demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'de üçüncü kısımda Tenbihat'da acele zemminde kelür ki:

Beyit

Sabır bile köb baglıg iş açılur
İşde aşukkan köb tayılur[62]
(Sabır ile haylı kapalı işler açılır. İşte ivetleyenin
çok ayağı kayar)

Beyit

Her kimse ki eylemes aşuk ni[63] hayal
Yafragını ipek kılur çiçek berkini[64] bal
(Kim ki ivediyi düşünmezse yaprağı
ipek, çiçeği bal yapar)

aşuk topuga derler ve dirsek kemügüne derler ki Siracü'l-Müslimin'de taharet ferayizi babında kelür ki:

Beyit

Yumak iki ayagın farz irür hem
İki aşugnı kem kılmak anga zam
(İki aşık kemiği birlikte iki ayağı yıkamak farzdır)

---

58 Buradan kelime sonuna kadar Cevdet I nüshasında dahi yoktur. Yalnız beyit Fatih nüshasında vardır.

59 Petersburg basmasında bu kelime fıraki şeklindedir.

60 Petersburg basmasında bu kelime işige şeklindedir.

61 Bu kelime, esas tutulan Fatih nüshasında yoktur.

62 Petersburg basmasında burada şöyle bir ibare vardır: "Köb tayılgan köb yıkılur işde. Aşukmak yaş oglanlar işidur. Sabır bile iş kılgucı tecrübelig ulug yaşlıg kişidür" (Ayağı çok kayan - koşan - çok düşer. İşte ivetlemek gençler işidir. Sabır ile iş gören, güngörmüş yaşlı kişidir).

63 Cevdet I nüshasında ve Petersburg basmasında bu kelime aşukmaknı şeklindedir.

64 Bu kelime, Petersburg basmasında berkin şeklindedir.

Ve yine Tevarih-i Enbiya'da Karunı yer yutduğu mahalde kelür ki:

Yir Karunnı aşugıga ca özige tarttı
(Yer Karunu aşık kemiğine kadar içine çekti)

eşgek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir, gemi küreğine derler ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit
Bahr-i eşk içre iki köz boldılar zevrak misâl
İki saf kirpikler eşgekler bolubtur her taraf
(Göz yaşı denizi içinde iki göz iki kayık oldu.
İki sıra kirpikler de her yandan kayıklara kürek oldu)

ağa Büyük karındaşa derler ki Mecnun u Leyli'de aherinde Üveys şehzade atası ile emmisi vasfında kelür ki:

Beyit
Şahi ki atanıng anga agadır
Ol sanga ata durur agadır[65]
(Bir şah senin atan onun büyük kardeşidir.
O sana hem atadır hem agadır)

Ve yine Tevarih-i Müluk'da Feridun'un üç oğlu var idi; Selm ve Tur ve İreç. Ve İreç anlardan kiçi idi. Feridun İreci anlardan ziyade sevdükin beyan etdügi mahalde kelür:

Amma İrec begayet â'kil ve halûk irdi. İki agasidin Feridun anı köprek siver irdi.

Ve yine Muhakemetü'l-Lûgateyn'de Nevayî hazretleri bu lûgati şöyle tashîk etmişler ki: A'acam uluk kardaş ve kiçik kardaşnı ikelesin birader dirler ve Türkler ulugni aga ve kiçikni ini dirler.

Amma Mukamemetü'l-Lûgateyn'de Nevayî hazretleri böyle tashih etmişler demekden söyle anglanmaya ki Nevayî hazretlerining bir kitabı ola ki kendü dillerinde olan lûgatı tashih idüb beyan etmiş olalar böyle değildir, ol kitabın mefhumı budur ki Türkî dili Farisî dil üzerine takdim ve tercih iderler. Bu vechile ki Farisî'de bazı eda vardır ki mutlak Türkîdir. Eğer ehl-i Fürs ol nevi lafzı edâ etmelü olsalar yine Türkî ile eda iderler

65 Petersburg basmasında, Konya ve Cevdet I nüshalarında ve Pavet de Courteille'de bu son iki kelime atadur ve ağadur şeklindedir.

diyur bazı istişhad yazarlar. Neteki bu mahalde aga lûgatinde keçdi ve sayir mahalde dahi inşa-allah kelse gerek. Ve ol istişhadlarda vaki olan lûgating dahi bazın tashih iderler bazın etmezler kendüler yanında ihtiyac olmadugı içun. Aslı budur. Ve ilâ bu fakir-i kalilû'l - biza'a ve adimü'l-istita'a bu cemi'yete şüru etdükte Nevayî hazretlerinin onbeş pare kitabın cem' etmişdim. Lûgatı ve ıstılahatı anlardan ihrac iderdim. Horasan ve Semerkand ve Çağatay ehlinden dahi nice Türkî-gûy kimselerüng divanların ve mesnevîlerin cemetmişdim ta ki bir sahib-i devlet — zihri hayır olsun — benim bu say'yimi ve rencimi görüb Nevayî hazretlerining külliyatını ihsan etdiler ki cümle yirmi tokuz pare kitab idi hemen bir genc bulmış müflise döndüm cemiî' avâyik ve alâyik terk idüb az fırsatde ondört pare kitabı dahi yazub külliyatlarına mâlik oldum. Bunlardır ki zikr olunur:

Münacat-nâme ve Çihil Hâdîs ve Nazmü'l-Cevâhir ve Siarcü'l-Müslimin ve Nesayimü'l-Mahabbe ve Lisanü't-Tayr ve Mahbubu'l-Kulûb ve Tevarîh-i Enbiya ve Tevarih-i Müluk ve Hamsetü'l-Mütehayyirîn ve Mecâlisü'n-Nefais ve yine Hamse'den Hayretü'l-Ebrar ve Ferhad u Şirin ve Mecnun u Leyli ve Seb'a-i Seyyare ve Sedd-i İskenderî ve yine dört divan ki Garaibü's-Sıgar ve Nevadirü'ş-Şebab ve Bedayiü'l-Vasat ve Fevaidü'l-Kiber ve yine Mızanü'l-Evzan ve Münşaat ve Mukakemetü'l-Lûgateyn ve Vakfiyye ve Menakîb-i Mîr Seyyid Hasan ve Menakib-i Pehlivan Muhammed ve Sâki-name ve yirmi sekizinci Farisî divanları ki yedi bin beyitden ziyadedir ve anda Fânî tehallus iderler ve yirmi dokuzuncu Farisî Münşaatlarıdır. Bunlardan gayri dahi kitabları var idi ki malum olmadı yani maksud lûgata müteallik kitabları görülmemişdir.

agargudik Kâf kâf-i Arabîdir, agarır gibi demekdür ki Bedayu'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Arımas eşkim bile közning kızargan-rekleri
Bahr mevcidin agargudik imes mercan kızıl
(Gözünün kızaran damarları yaş ile arınmaz
Nasıl ki deniz dalgasından mercanın agarmadıgı gibi)

akardı Bu dahi agardı demekdir.

ak öy Çadır manasınadır ki Seb'a-i Seyyare'de Behram Şah sahrada kaldığı gicede kelür:

Beyıt

Gerçi tün boldı halk ara perde
Tiktiler ak öy ve sera perde
(Gece halk arasına perde olduğu zaman
Çadır kurdular ve bölük bölük ayırdılar)

Ve yine Münşaat'da yirmi beşinci mektubda bir rübaî'de kelür ki:

Rübaî

Ta felek bahtıları tüzkay katar
Ta tolon ay ak öy itkey aşikâr
Sayebaningge[66] ol olsun barkeş
Bu biri[67] firaşıngge hargâhveş
(Felek bograları - yıldızlar - katar katar olsun
Ayın ondördü de arada ak çadır olsun
Sarvanına yıldızlar yük taşıyanın olsun
Öteki de döşeyicine çadır gibi olsun)

aksum Pişiman manasınadır ki Bedayiü'l-Vasat'de kelür:

Beyit

Mey içseng olmagıl aksum ki pir-i dîr idi[68]
Kim bu ik oldı bizning dîr ara kemine[69] yazuk
(Meyhaneci - pir magan -, şarap içtiğinde çok sarhoş olma, çünkü bu iş bizim aramızda -tapınağımızda- günahdır dedi)

akturdung Kâf kâf-i Acemîdir, akıtdung dimekdür.

akkalı Akmak için ve akalı demekdir. Amma akmak içun manasına bir muhammes'de kelür ki:

Mısra'

Reşkdin her dem yakındur bağrım irib akkalı
(Kıskançlıktan her zaman bağrım eriyip akmalı oldu)

akızdı Akıtdı demekdir ki Mecnun ve Leyli'de sıfat-ı bahar'da zanbak vasfında kelür:

---

66 Petersburg basmasında bu kelime sarbaningge şeklindedir.
67 Pavet de Courteille'de bu kelime bu sırrı şeklindedir.
68 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında idi yerine didi vardır.
69 Bu kelime yerine bize göre ara kine olsa doğrudur.

Beyit

Dal oldı dumagı za'fige bu
Kim şebnem birle akızdur[70] su
(Dumagı - nezle - bu zaife geldi çattı ki
çiğ ile su akıtır)

egek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir ki ege demekdir ki suhan (eğe) manasına.

ekeçi[71] Kâf kâf-i Arabîdir, büyük kız karındaş manasınadır ki Lutfî eş'arında Naatda kelür:

Beyit

Ni can fedâ ki ata vû ana aga ekeçi
Eyâ habib bu barça muhabbetingge fedâ
(Ey dost, senin sevgine yalnız can değil,
Ata, ana, aga ve bacı da feda olsun)

Ve yine Muhakemetü'l-Lûgateyn'de Nevayî hazretleri bu lûgati böyle tashih etmişler ki:
A'acam ulug kiçik kız kardaşnı hem haher dirler ve bular ulugnı ikeci[71] ve kiçikni singil dirler.

altayi Kızıl dilkü derisinden olan kürke derler ki anga çılgave dahi derler. Üçüncü divanları ki Bedayiül-Vasat'dır, bir şiirde kelür:

Beyit

Ruşen eyler şu'le üstidin görüngey dudini
Dilberim iknide altayi bile başıda kiş
(Güzelim sırtına kırmızı tilki derisinden kürkünü,
başına da samuru aldığı zaman üzerindeki dumanı
ışıklandırır gibi parlar)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Kör Nevayî mestidin[72] 'aşk içre kim külhan-ara
Şu'le altayi ve küllerdür anga sincab dik

---

70 Fatih nüshasından başka nüshalarda akızur şeklindedir ki doğrusu budur.
71 Bu kelime, Fatih ve Cevdet I nüshalarında buradaki şekilde ise de Konya nüshasında ve Petersburg basmasında ekaçi şeklindedir.
72 Bu kelime, Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshalarında mesnedin şeklindedir.

(Gör ki Nevayî aşk serhoşluğunda külhandadır. Oranın şulesi onun için kırmızı tilki kürkü ve külleri sincap derisi gibi gelir)

aldag Aldamak manasınadır ki Mîr Haydar Mahzeninde altıncı makale hikâyesinde bir acuze zemminde kelür ki:

Beyit
Hilesi çok alı ve aldag köb
Mekr u dega tonu bile boyı çob
(Hilesi, aldatcılığı ve alı çok. Dübaracılık ve dalaverecilik elbisesi onun boyuna uygundur)

alaman, alahan Tarac olmuş manasınadır ve bi-hânman manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit
Hânmandin ayırıb kılganda tofrag içre habs
Kılma lütfung min alaman ve alahandın cüdâ
(Beni yuvamdan ayırarak toprak içine - mezara - kapattığında ben çaresizi ve soyulmuşu lütfundan uzak eyleme)

aldaray Iztırab ve infial eyleyen demekdir ve sevinmekten hilaf âdet vaz'etmeke derler ki Nevadirü'ş-Şebab'de kelür:

Beyit
Bir kadeh mey birseler veh gayet iflâsdın
Nice la'l kıymeti tapgan gedâ dik aldaray
(Çok parasız olduğum zaman ah bana bir bardak şarap verseler, elmas bulmuş yoksul gibi beni çıldırtır)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür ki:

Beyit
Lebining cevabı da kim va'de kıldı Tengrige man
Yok ise ömr-i ebed müjdesi de aldaraman
(Tanrı adına ant iderek dudağının verdiği birleşme cevabı, sonsuz ömür müjdesi kadar beni sevindiremez)

alnı-da, alyı-da Önünde demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit
Ey köngül ger kimse ahvaling dimes yar alyıda
Hatırım kimdin melûl olsun kimim bar alyıda

(Hey gönül, kimse yarın önünde senin durumunu -halini- söylemez. Gönlüm kime kırılsın ki onun yanında başka kimim var)

Ve alnıda ve ozalıgtıda[73] dahi Hayretü'l-Ebrar altıncı makale hikâyesi ahirinde kelür ki:

Beyit

Saki edeb şartını amade tut
Alnıma tokuz yükünüb bade tut
(Saki, edep yollarını hazırla
Karşımda dokuz kere eğilip bade sun!)

allı[74] Bu dahi ön ve yan manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'da beşinci makalede mestler hakkında kelür:

Beyit

Ton iteki balçıg olub alı öl[75]
Alı öl[75] ama anıng alyıda göl[75]
(Serhoşun elbisesinin eteği çamur olup ön tarafı da ıslaktır. Önü öyle ama karşısında da göl vardır)

Bu kelime elli adet manasında dahi kelür.

aluk Gamgîn ve perakende ve perişan manasınadır. Ve dimağ muhtel olmağa derler ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Benifşening nice bolmış dimagı munca aluk
ki hatıngka sening ol hinduyi irür mayruk
(Menekşenin dımağı neden bukadar perişan -kaygılı- olmuş. Senin ter bıyıkın karşısında hindu benler bile utanmaktadır)

alaktı Yağma ve tarac olundı ve zir ü zeber oldu demekdir.

alkamış Alkış vermiş demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Sinde naz oldı Nevayî,re niyaz irmes aceb
Kimsin anı kargagan sayı sını[76] alkamış

---

73 Bu kelime, Petersburg basması ve Cevdet I nüshası gibi alyı olacaktır.

74 Petersburg basması ile Konya nüshası şeddesiz olup, Cevdet I ve II nüshaları ise şeddelidir.

75 Buradaki ul sözünü anlamına göre değil kafiyesine göre okuduk.

76 Papet de Courteille'de, Petersburg basmasında ve Konya ve Cevdet I nüshalarında burada son kelimeden önce ol sözü de vardır ona göre anlam verdik.

(Sende naz, Nevayî'de niyaz olsa kimse şaşmaz.
Sen onu batırdıkça o seni alkışlamıştır)

alkadı Alkış verdi demekdir.

alıg, alık Alman manasınadır, Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Alkalı dünya arusın ey ki sattıng nakd-i cism
Ömür satıb merk almak, angla bu satıg alık.
(Sen dünya gelinini almak için vücudunu sattın.
Ömür satım ölüm aldın. Bu alış verişin ne olduğunu anla)

alkalı Alalı ve almak içun demekdir ki yukarıki beyitte keçdi.

alguluk Almalu ve alnacak manasınadır ki Bedayiü'l-Vasat'de kelür:

Beyit

Sabr u karar u huşını almaglıgıng nidur
Ey canlar âfeti sangga canımdur
(Sabrımı, kararımı ve aklımı almaklığın neye yarar?
Ey canlar afeti, senin için alınacak şey canımdır)

algum Alsam demekdir ki Fevaidül'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Canıng alkum diyaydıng[77] mühlik imiş derd ü firak
Kalmasın könglüng sining evvel haberdar eyledim
(Canını alsam gerek demiştin. Ayrılık derdi daha korkunç imiş. Gönlün kalmasın, sana önceden salık vereyim)

almışang Kâf kâf-ı Acemîdir ve almışsın demekdir.

almagın bolsa Almayın olsa demekdir (almayacak olsa).

alganga Alana demekdir.

algaymu, Ala mı ve alur mı demekdir.

almayın Almadın ve almayub demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de yedinci râvi Behram Şah Dilâram'dan nakl idüb eyitdi:

---

77 Petersburg basması ile Konya ve Cevdet I nüshalarında bu fiilin yerinde dib iding şekli vardır.

Beyit

Almayın közümi[78] cemalimdin[79]
Toymayın[80] bir dem-i visalimdin
(Gözümü cemalinden ayırmayayım. Bir dakika bile
seninle birleşmekten kendimi ayrı tutmayayım)

almay Almaz ve almazın demekdir. Ve ekseri mahalde bir lafızla dahi istimal olunur ki kala almay, eyleyumeyin ve eyleyumedin ve eyleyumez demekdir. İte almay, idemezin ve idemedin demekdir ki Mecnun u Leyli'de Mecnun atasından utanub münfail oldugı mahalde kelür:

Beyit

Ya'ni ki uyatdın özde kalmay
andak ki yukarı bakaalmay
(Yani ki utancından orada kalmadı
Öyleki yukarıya bakamadı)

almang Kâf kâf-ı Acemîdir. Bir emir manasına almayasız demek gibi ve bir dahi alımazsen demek gibi. Ama ekseri mahalde bir lafızla dahi istimal olunur ki; di almang, diyumezsin demek gibi, kıla almang, eyleyumezsin demek gibi, taba almang, ve bulımazsın demek gibi ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Disang ki öltüreyin ey firak cismim ni
Bu za'f ara tapa almang ölük tasavvur kıl
(Ey ayrılık, benim vücudumu öldürmek istersen
bu dermansızlık arasında beni ölmüş bil)

alar anlar demekdir.

altav, altavla Altı[81] bile demekdir (sayı anlamına - altışar altışar)

alay mu bolur Öylemi olur.

alma baş

ala luga

---

78 Petersburg basmasında ve Konya ve Cevdet I nüshalarında közdemi şeklindedir.
79 Pavet de Courteille'de Cemalingdin şeklindedir.
80 Pavet de Courteille'de tutmayın şeklindedir.
81 Petersburg basmasında bu kelime altısı şeklindedir.

ala peke Bu üç lûgat Mergabî'nin her biri bir nevi manasınadır (Birer çeşit ördek cinsi adı)

emgek Kâf-ı evvel Acemî ve kâf-ı sani Arabîdir. Emek ve zahmet manasına kelür ve oglancıkların yürümezden evvel emekledüklerine derler ki Mecnun u Leyli'de Mecnun vasfında kelür:

Beyit

Yirde yürü alması da bi-şek
Verziş kılıban kiçikdin emgek
(Küçükten emekleyip uğraşması yüzünden
yerde yürüyebilmesi şüphesizdir)

angdıb, andıb Kâf kâf-i Acemîdir. Mahfi cüst ü cu kılmaga ve kemin idüb söz dinglemeke derler ki Mecnun u Leyli'de Leyli'yi İbni Selame verdiklerinde Leyli halvetde matem iderken anası dingledüki mahalde kelür:

Beyit

Halvetde anga bu nevâ nevhalar iş
Angdıb anası keminde irmiş
(Yalnızlıkta bu çeşit ağlamalar ona iş olmuş,
Anası gizlenerek dinlemiş)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'de kelür:

Beyit

Asrü yalgan va'desi kim köymiş irdi canıma
angdıban bir kice tüşti ilkime esrük-kine
(Çok yalan söz vermesinden canım yanmış idi.
Bir gece serhoş olarak elime düştü)

Ve yine cüst ü cu eyleyüb demekdir, Nesayimü'l-Mahabbe dibâcesinde Hazreti Ebu'l-Vefa-yi Harzemî'nin ugrı destarın aldugı mahalde kelür ki:
Bir ugrı angdıb alarnıng destarın sırmabdur (Bir hırsız gizlenerek onların sarığını aşırmıştı)

engek Kâf-i evvel Acemîdir ve kâf-i sâni Arabîdir. Engek demekdir zenahdan (çene) manasına.

eng Kâf kâf-i Acemîdir yangak manasınadır ki münacatlarda kelür:

İlâhi koyaş englikler havasıda yaşımnı [82] yulduz eyleme
(Tanrım, onun güneş gibi parlayan yanağının aşkı ile başımı yıldız eyleme)

enbe Bir nevi meyvedir şeftalüye müşabih Hind vilayetine mahsus ki Seb'a-i Seyyare'de dördünci hikâyede kelür ki Mes'ud çöne Şah meclisine iletdi:

Beyit

Taslar saz itib idi makbul
Nice de enbe nice de tenbul
(Hoşa giden tabakları hazırladılar
Kimisinde enbe, kimisinde tenbul vardı)

andak Ancılayın demekdir.

engirdi Kâf kâf-i Acemîdir çevirdi demekdir ki Ferhad u Şirin-de Husrev Ermeniyye kal'ası devrine bir kal'a dahi yapduğu mahalde bir sersühande kelür:

Husrev kurganını kayab tüşüb devride tana bir kurgan engirdi[83].
(Husrevin kaleyi sardığı, yeniden çevresine bir kale daha yaptığı..)

engir-keni Çevirdügi demekdir.

anglankusı Kâf kâf-i Acemîdir anlansa gerek demekdir.

angaca Kâf kâf-i Acemîdir ana değin demekdir.

anga tikru Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir. Bu dahi ana değin demekdir ki Ferhad u Şirin'de kelür:

Beyit

Kazadin bolgalı a'lem binası
Anga tikru ki bolgay intihası
(Tanrı kudreti ile alem yaradılıp yine
yok olasıya değin...)

anıktı Büyüdü demekdir.

anıkıb Büyüyüp demekdir ki Kutbî eş'arında bir mev'iza'de kelür:

---

82 Petersburg basmasında başımnı şekli vardır, onu üstün saydık.
83 Örnekte bulunması gerek olan engirdi kelimesi, yalnız Petersburg basmasında vardır.

Beyit

Kiçik ikeç[84] iti negsing anıkmadın öltür
Ki öltürür sini çünkim ulalsa ol bed-hu
(Küçük iken köpek nefsini büyümeden öldür ki o
huysuz büyüdüğünde seni öldürür)

anıkmadın Büyümedin demekdir.

anın Anıngçün demekdir ki Sedd-i Iskenderî'de Keşmir Şahı Melev Şahın ogh atası Fîrûz Şah hakkında İskender'e didi:

Beyit

Anın bu cihetdin hatâ eyledi
ki şeh buyruğıdın iba eyledi
(Anın için bu cihette yanıldı, çünki
şah buyrugundan kaçındı)

ev[85] Bir kimesne demekdir, ama bir lafızla dahi birev demekle istimal iderler ki Sedd-i Iskenderî'nin beytinde kelür ki:

Beyit

Hudaya, müsellem Hudalık sanga
Birev şeh ki de'bi gedâlık sanga
(Allahım, senin Tanrılığın herkesce tanınmıştır.
Şah olan bir kimsenin bile âdeti sana kulluktur)

Ve yine Ferhad u Şirin'de kelür ki:

Beyit

Birev kim çıktı ildin ageh oldur
Gedâlıkdın kim agehdür şeh oldur
(Halk arasından çekilip giden bir kimse, ermiştir.
Yoksulluktan haberi olan kimse, ancak padişahtır)

avuşka Bu dahi abuşka manasına avrat erine derler ki şoy manasınadır. Mahbubü'l-Kulub'da otuz yedinci fasılda hatunlar zikrinde kelür ki:

---

84 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de bu kelime iken şeklindedir.

85 Müellif, bazı kere ekleri kelime gibi mutalaa etmiş ve onlara ayrıca mana vermeğe kalkışmıştır; ev ekinde olduğu gibi. Bu eke "bir kimesne demekdir" dimişdir ki hiç de böyle değildir. Çünki "ev" ın müstakil olarak "kimse" anlamına geldiği yoktur. Bu ek, bazı kelimelere ve bilhassa sayı sonlarına gelerek kesir sayıları'nı gösterir: birev, birer demektir.

Yaman tillik bolsa avuşka köngli andın yaralıg — Yaman işlik bolsa irke andın yüz karalıg (Kadın kötü dilli olursa, kocasının gönlü yaralı olur — Kötü işli olursa, erkek yüzü karalı olur)

avuncak Avunacak nesne demekdir ki Gül ü Nevruz-i Lutfî'de sebeb-i t'elif'de kelür:

Beyit

Bu fermandın sınuk könglüm sivindi
Bu manîlık avuncakdın avundı
(Bu yarlıgdan kırık gönlüm sevindi,
bu manalı avuncaktan avundu)

ayar Men ider, dirig dutar, kaçurur demekdir. Dördüncü divanları ki Fevaidü'l-Kiber'dir, anda kelür:

Beyit

Kılma[86] çıktı itek bilke urub tig çikib
Kan tikerdim ayar irkin itekin ol cellad
(Kılıcını çekerek, eteğini beline sokarak beni öldürmek üzere saldırdı. O cana kıyıcı kana bulaşmasın diye eteğini toparlar)

ayındım[87] Men olundum demekdir ki Garaibü's-Sıgar'de kelür:

Beyit

Saçıng köngül kuşınıng her berike[88] bağladı tarı
Nevayî imdi sin ötkil ki min bu nevi ayındım
(Gönül kuşunun her yeleğine saçının her teli bağlandı. Nevayî artık sen vaz geç ki, ben bu çeşit sevdadan men olundum)

ayamay Hemen bu dahi bu manayadır, dirig dutmaz ve men etmez demekdir ve ben men etmezin ve dirig dutmazın manasına dahi kelür. Ama Seb'a-i Seyyare'de dördüncü hikâyede râvî Çöne Şaha Mes'ud vasfında didi:

Beyit

Ayamay andın Ized müta'al
Hiç işde kemal hasse ki mal
(Yüce Tanrı andan hiç bir şey esirgemez,
hele malı bile)

---

86 Bütün öteki nüshaların hepsinde bu kelime katlime şeklindedir.
87 Pavet de Courteille'de ayandım şeklindedir.
88 Konya ve Cevdet I nüshalarında her birike şeklindedir.

aya min Bir mana dahi ben aye demekdir ve ideyin manasına dahi kelür. Amma burada hemen hemen ben dirig dutmazın ve men eylemezin demekdir ki Divan-i Lutfî'de bir tuyuk'da kelür:

Tuyuk
Bir nazar kördüm kul oldum aya min (ben aya)
Ol sebebdin can u dilni aya min (men eylemezin)
Ger mini şahınge yitkürse Huda
Hazreti de sergüzeştim aya min (ideyin)
(Bir bakış baktım, aya kul oldum.
Bu yüzden can u gönlümü esirgemedim.
Tanrı beni sevgilime kavuşturursa,
huzurunda başımdan geçenleri anlatacağım)

ayab Men eyleyüb demekdir ki Mahbub'ül-Kulub'de yirmi altıncı fasılda tüccar zikrinde kelür ki:

Beyit
Nefis esecnasni ayap çıpan kıymab[89]
Ve leziz agdiyeni isirkeb kurug nan yimab[89]
(Güzel şeylerden kaçınarak, hırka giymiyerek ve
tatlı yemekleri esirgeyip kuru ekmek yiyerek)

ayama Emredib men eyleme ve dirig dutma demekdir.

eymen[90] Hitap edip utan, hicab eyle demekdir ki Gül u Nevruz-i Lutfî'de süsen güle eyitdi:

Ger andın fikir kılmas sin aher
Atang birle anangdin eymen aher
(Sen onun sonunu düşünmezsen, hiç olmazsa
anandan ve babandan utan)

ayalgu Sada-yi gûyendeye ve Aheng-i fürûdaşte ve sada-yı bülbüle ve hoş avazla ırlamağa derler. Amma bazı ehlinden istima olun-

---

89 Bu iki mısra sonlarını birlikte görelim:

Pavet de Courteille'de	kiymasa	yimese
Cevdet I nüshasında	kimese	yimese
Konya nüshasında	kiymese	yimese

Bütün nüshalarda yımese şeklinde olan bu kelime yise olsa gerektir; başka türlü anlam çıkarılmaz.

90 Bazı Doğu Lehçelerinde bu kelime emen şeklindedir. Anadoluda emen, "emek çekmek" anlamınadır.

dı ki mutlak bir hoş sadaya derler ki kalb andan haz ala ve meyl eyleye ki Sedd-i İskenderî'de İskender Çine azm itdükte bir beyitde muganniye hitab idüp ider ki:

Beyit

Ayalgung nice yar yar olgusı
Minik yıglarım zar zar olgusı
(Senin sesin yar yar! türküsü olabilir.
Benim aglayışım da zar zar olacaktır)

Ve Ferahd u Şirin'de Husrev Ferhadı dutıcak halk ol hale münasib elfazla ayırırlardı:

Beyit

Ayalgu barçaga Ferhad hali
Sürud ol hasta-i naşad hali
(Ferhadın hali her kese bir nagmedir.
O kaygılı hastanın hali bir şarkıdır)

Mahzen-i Mîr Haydar'de dahi evvelki makalede bir beyitde kelür:

Beyit

Türk sürudun tüzük birle tüz
Yahşı ayalgu bile köngle kopuz
(Türk türküsünü kendi düzeni ile düzelt.
İyi nagme ile kopuz çal)

Ve Hayretü'l-Ebrar'de söz tarifinde mutlak aheng-i fürûdaşte manasına kelür ki:

Beyit

Türk sürudı bile salıb kolum
Kılsam edayı tüllüm hey tüllüm
Ol kıla almasa hem avazlık
Kılsa ayalgu bile demsazlık
(Türkü çağırarak kolumu salıp
hey hey diye makam tutsam.
O benimle birlikte çağırmasa ve
benimle birlikte makam tutmasa bile...)

Ve yine Lisanü't-Tayr'de Hindu-yi baziker hikâyesinde kelür ki:

Beyit

Yanı da bir tabl-ı hindi çalguci
Hindu-yi rekkas ayalgu algucı

(Yanında bir hintli davul çalıyor,
bir hintli köçek de makam tutuyor)

aylandı Dolandı demekdir ve döndi devr etdi manasınadır ve döndi müşabih oldı benzedi manasına dahi kelür. Evvela tolandı manasına Seb'a-i Seyyare'de İsmetpenah vasfında kelür ki:

Beyit
Perdeler bir birike aylangan
Dürr-i encümdin incü turlangan
(Perdeler birbirine dolandı.
Yıldızlardan inciler toplandı)

Aylangan, dolanan demekdir.
Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da onunci makalede pervane vasfında kelür:

Beyit
İgri uçuş birle çü köb aylanıb
Kayda ki pervane barıb örtenib
(Yan uçuşla haylı dolanarak pervane
nihayet nereye gitti ise yandı)

Amma devr etmek manasına Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit
Gök tikirmen taşın aylandurmak ister başınga
Dime ay u kün başım üzre bu kim seyyaredür
(Felek değirmen taşını başımda döndürmek ister.
Buna sen gezegendir, başım üzerinde ay ve güneştir dime)

Amma müşabih oldı manasına Bedayiü'l-Vasat'de kelür ki:

Beyit
Kör gamim efzunlıgın her dem ki eşkim silining
Katrası bahr oldı imdi aylanıbdur kanga hem
(Tasamın çokluğunu gör ki göz yaşımın selinin damlası
deniz oldu. Şimdi kana benziyor)

Amma rücu manasına Hamsetü'l-Mütehayyirin'de evvelki makalede Kasîde-i Şeybiyye tarifi hususunda ahbab ahvali beyanında kelür:
Ta evvel[91] çem'ge fakirning sözining sıdkı tamam zâhir bolub evvel akîdelarıdın aylanıb fakirning akîdesige kildiler.

---

91 Petersburg basmasında bu kelime, ol şeklindedir ki doğrusu da budur.

(O topluluğa ben yoksulun sözünün doğruluğu meydana çıktı ki eski inançlarından dönüp benim inancıma geldiler)

eyley algung Kâf kâf-ı Acemîdir, eyleyu bilsek gerek demekdir.

eyley algusı Eyleyu bilse gerek demekdir.

eyley almadıng Eyleyumeding demekdir. Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit
Tilbe könglüngni Nevayî zabt eyley almadıng
İmdi çik andin ilining her sarı barsa bardıng
(Nevayî, deli gönlünü tutamadın, elini
ondan çek de nereye gidersen git)

eyley alman Eyleyumezin demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit
Köz yüzüngdin almasam ayb etmegil ey mogbeçe
Eyley alman didedin gâyib min hayran sini
(Gözümü güzel yüzünden ayıramazsam, ey yavru, beni
kınama. Düşkünün olan ben, seni gözümden ayıramam...)

eylemeking Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir. Eyleyumezdüng demekdir. Hitab idüb hata eylemekliging demekdir.

eylegeç Kâf kâf-i Acemîdir, eyleyicek demekdir.

eylegüm Kâf Kâf-i Acemîdir, eylesem gerek demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Hakan-ı Çin'in Iskender mektubuna cevabında kelür:

Beyit
Dimen kim anıng sarı azm eylegüm
Kayu yırda kim dise rezm eylegüm
(Demem ki onun tarafına giderim, nerede
deşe orada çarpışırım)

eylegüsi Kâf kâf-i Acemîdir. Eylese gerek demekdir.

eylerge Kâf kâf-i Acemîdir. Eylemek için demektir. İllet manasına ki dünya vefasızlığı beyanında bir terci'de kelür ki:

Beyit
İmes dür kasr bil kim kasırı dur
ki taksir eylemes eylerge bidâd
(Köşk değildir, günahlıdır. Zâlim günah
etmekte kusur eylemez)

eylemekge Kâf-ı evvel Arabî ve kâf-ı sâni Acemîdir. Bu dahi eylemek içun demekdir. Yine bir terci'de kelür ki:

Beyit
Giyib katl eylemekge lâledin ton
Fenadin tig tartıb misl-i cellad
(Öldürmek için laleden elbise giymiş, cana
kıyanlar gibi öldürme kılıcını çekmiş)

eylegüng Kâflar kâf-ı Acemîdirler. Eyler iseng ve eyle seng gerek ve eyleyu bilur seng demekdir ki Bedayiü'l Vasat'da kelür:

Beyit
Ey Kebuter tavk peyda[92] eylegüng tuba[93] gibi
Suzlık nalemni[94] asam boynunga tomar dik
(Ey güvercin, sende tuti gibi haksızlık zencirini
taktıgın gibi ben de yakıcı olan nalemi senin boynuna
muska gibi takarım)

Ve Ferhad u Şirin'de ahirinde şehzade nasihatinde kelür ki

Beyit
Ve ger tarih sarı eylegüng meyl
Munı bil keç ki ni iş kıldı her hayl
(Eger sen tarih tarafına göz atarsan,
her milletin ne ettiğini bileceksin)

eyleli Eyleyelim demekdir.

eylegey Kâf kâf-i Acemîdir. Eyleye ve eyleyeyin demekdir.

eylemeydür irdi Eylemezdi demekdir.

eyley Eyleyeyin demekdir ki Siracü'l-Müslimîn'de taharet farâyız babında kelür ki:

Beyit
Taharet içre bilgil tört irür farz
Ki itseng istima eyley anı arz
(Taharette bil ki dört farz vardır.
Dinleyecek isen onu sana söyleyeyim)

eylemeyin Eylemedin demekdir ve eylemeyeyin manasına dahi kelür ki Hayretü'l-Ebrar'da tevhîd'de kelür:

---

92 Bu kelime Konya nüshasında bidâd şeklindedir.
93 Petersburg basmasında bu kelime tûtî şeklindedir.
94 Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "namımnı" şeklindedir.

Beyit

Cilve vü naz eylemeyin gül henüz
Zemzeme çikmey anga bülbül henüz
(Gül cilve ve naz etmedikçe
bülbül ona şakımaz)

eylemişeng Kâf kâf-ı Acemîdir. Eylemiş sen demekdir.

ayakcı Sâki manasınadır. Sedd-i Iskenderî'de kelür:

Beyit

Ayakçı kitür camnı leb be-leb
ki toy oldı hengam-ı ıyş u tarab
(Saki, kadehi dopdolu getir. İçki ve
eğlence meclisi sana toy oldu)

ayag, ayak Kadeh ve pay manasınadır.

ayaktı Belürmez oldu kitti demektir. Amma ay ve güneş istimal olunsa tulundı manasınadır ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Ay ayakkaç yana könglümni bozub yalguzlugum[95]
Tire şâmim enduhidin yıglarım köb derd ile
(Ay battıktan sonra yalnızlığım gönlümü sıkıyor.
Akşamlarımın karanlığı tasası ile çok dertli olarak
ağlarım)

Ayakkaç didüki tulunacak demekdir.

ayık Hûşyâr manasınadır ve ayı didikleri canavardır.

ayıg Bu dahi ayı didükleri canavara dirler ki Lisanü't-Tayr'da hüdhüd'ün toganla munazarası hikâyesinde kelür ki:

Beyit

Kûhî tag içre bir ayıg tutub
Örketib irdi anı köb kan yutub
(Dağlı adam dağda bir ayı tutarak
onu çok sıkıntı çekerek öğretti)

---

95 Petersburg basmasında bu mısra,
(ay ayakkaç yanar könglümni burub yalgulum) şeklindedir.

Ve yine Sedd-i İskenderî'de himmet makalesinde kelür ki:

Beyit

Ayıglıgı[96] din cetka kim nan irür
Anı itke salmaknı imkân irür
(Çingene, ayı oynatarak kazandığı
ekmeği nasıl köpeğe atabilir?)

aytman Eytmezin demekdir.

aytıb Eydüb demekdir.

ayttık Eytdik demekdir.

etkeli Kâf kâf-i Arabîdir, ideli demekdir, bir zaman manasına[97] ve idelim demekdir ve itmek içün demekdir illet manasına.

eteli Bu dahi hemin bu manayadır.

eytilmeyin İdilmedin demekdir.

ayrılmayın Ayrılmadın demekdir.

eye Sahib manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Bir eyesiz it bolub irdi Nevayî yârsız
Bolmasun Yarâb ki her kiz bende sultandın cüdâ
(Yarı olmayan Nevayî sahipsiz ittir. Tanrım, kulu
hiç bir zaman sultanından uzak düşürmesin)

eyrüm Sunun döne döne akışına derler ve sipahilik üslûbu ve mahareti manasına dahi kelür ki Mecalisü'n-Nefais'de beşinci meclisde Mîr Haydar vasfında kelür:

Sipahilikda hem eyrümler kim bolur ok atmakda celd ve kılıç çalmada çapık, sâyir celadetlerde anca bar kim asrınıng ehli pesend kılurlar

Ve yine Tarih-i Müluk'de Erdşir Babek vasfında kelür ki:
Barça bilik bile eyrümde yegâne bolub şöhret tuttı.

eygendür Kâf kâf-i Acemîdir meyil ve mahabbet eyledi demekdir ki Naimî eş'arında kelür:

---

96 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve II nüshalarında bu kelime, doğru olarak "lu'abî" diye verilmiştir.

97 Petersburg basmasında "bir zaman manasına" ibaresi yoktur.

Beyit

Dostlar mindin tilemeng siz dahi sabr u karar
Ki ol koyaş yüzlügünü körken eygendür bî-ihtiyar
(Dostlar, benden siz de durup katlanma
beklemeyin. O güneş yüzlüyü gören,
istemeden sevgisi akar)

ayrıştı Ayrıldı demekdir ki Mecnun u Leylî'de Nofel ile Mecnun atasınıng cenkden sonra olan haller beyanında bir sersühanda kelür:

Ve felek mansubeleridin[98] ayrışkanları

(Feleğin çekici ile birbirinden ayrışanları)

Esreli Elif

itemes Eyleyumez demekdir ve keskin olmaz ve iti olmaz manasına dahi kelür ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Eşkimni görüb tiz bolur köngli cefage
Arı itemes çünki suyi bolmasa pulad
(Gözümün yaşını gördükçe onun gönlü cefada
keskinleşiyor. Çünki çeliğe su verilmezse iyi kesemez)

itürürge Kâf kâf-i Acemîdir. Tiz ve keskin eylemege demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'de otuz sekizinci fasılda mürayî sofîler zikrinde kelür ki:

Beyit

Misvakı tama' tişini itürürge suhan
Ve şane-dani de riş-hand aleti nihan
(Misvaki tamah dişini bilemek için eyedir.
Tarakı da bıyık altı gülmek için gizli bir alettir)

itik Kâf kâf-i Arabîdir. Bu dahi keskin ve tiz manasınadır ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

98 Petersburg basmasında burada birbiridin kelimesi vardır.

Beyit

Könglüme sancarga ey gül kılma müjgâningni tiz
Kim tikenning iknesin hacet imes kılmak itik
(Ey gül, gönlüme saplamak için kirpiklerini
keskinleştirme ki dikenin iğnesini bilemeğe lüzum yoktur)

Ve yine acele manasına Sedd-i İskenderî'de Daranıng vezirleri İskendere mektub yazdukları mahalde kelür ki:

Beyit

Sikenderge yazganlar irmiş[99] bitik
Birevni yıbargan imişler itik
(İskendere mektup yazmışlar imiş. Birini de
çabuk göndermişler imiş)

Ve yine Gül ü Nevrûz-i Lutfî'de Nevrûz hakkında kelür ki:

Beyit

İtikleb irdi Nevruz öz yürüşin
İşitti nagehan atlar tavuşın[100]
(Nevruz - yeni gün -, yürüyüşünü hızlandırdı.
Ansızın atların ayaklarının tavuşunu işitti)

İtikleb irdi demek acele eylemişdi demekdir.

itting[101] Kâf-i Acemî ile ve harf-i ta'nın teşdidi ile eyledin demekdir.

itesel İtiver düşür demekdir bi Seb'a-i Seyyare'de üçünci hikâyede ikinci hakîm Saade tılsım babında ayıtdı:

Beyit

Zalning köksige urub itesel
Kir ve bol[102] mahrem-i harîm-i visâl
(Zal'in göğsüne vurub itiver de içli
dışlı olmak için hareme gir)

it Emr idüb eyle demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'de evvelinde Bismillah tarifinde kelür ki:

---

99 Petersburg basmasında bu mısra,
"Sikenderge yazgan imişler bitik" şeklindedir.

100 Petersburg basmasında bu mısra,
"İşittî nagehan atlarda düşin" şeklindedir.

101 Bu kelime Fatih nüshasında yoktur; Petersburg basmasında vardır. Oradan aldık.

102 Bu kelimeyi Petersburg basması yol şeklinde yazmıştır.

Beyit

Ba'sı muhalif sarı harf-i nidâ
Yani it elimde hayatıng fedâ
(Besmelenin Be'si karşıt tarafa doğru bir ünleme
harfidir ki bu, hayatını yanımda feda et demektir)

Ve bir dahi et demekdir ki gûşt (=et) manasına ki Seb'a-i Seyyare'de yedinci hikâyede Behrama râvi, Dilâram'dan nakl itdi:

Beyit

Lalezâr içre çün içüb mey-i nab
Kör iti irdi bezmi içre kebab
(Lale bahçesinde kırmızı şarap içip
gör ki eti sofraya kebap oldu)

Ve bir dahi meşhurdur kelb manasına kelür. Ve bir dahi kit demekdir birev manasına. Ve bir dahi itivir manasına kelür ki bu üç manaya Muhakemetü'l-Lûgateyn'de bir tuyukde kelür:

Tuyuk

Ey rakib özni anga tutsang hem it/"it"
Bizge rahm eyleb itsing[103] köyidin it/"git"
Gerçi bar duzeh-i çeh-i aşkınıng şu'lesi
Bizni öz illing bile ol sarı it/"itiver"
(Ey rakib, özünü ona köpek kıldınsa, bize acı da onun
köyünden uzaklaş! Her ne kadar aşkın ateşi cehennem
gibi ise de bizi öz elinle oraya doğru itiver)

itti Harf-i Ta'nın teşdidi ile kitti manasına kelür ki Garaibü's-Sıgar'de bir şiirde kelür:

Beyit

Akl u huş u sabrım itti körkeç ol kirpik safın
Bir bir ölmekni[104] kara körkeç sipahım bilmedim
(Sıra sıra kirpiklerini görünce bütün aklım ve sabrım
başımdan gitti. Yavaş yavaş ölmeyi gözüme alamayarak
kuvvetimi denemedim)

itürgüm Kâf kâf-i Acemîdir gidersem gerek demekdir ki Mecnun u Leylî'de atası Mecnun anasına haber könderdi Mecnun'ung halini bilicek:

---

103 Petersburg basmasında bu itsing kelimesi yerine anıng vardır ki daha doğrudur.

104 Petersburg basmasında bu kelime olmagnı şeklindedir.

Beyit

Haylingni bu deştdin itürgüm
Songra sanga dagı[105] kahr sürgüm
(Senin oymagını bu kırdan çıkaracağım.
Sonra sana kahır damgasını vuracağım)

itti Bu dahi yavu kılındı ve zâyi oldı manasına kelür ki Nevadirü'ş-Şebab'da bir şiirde kelür:

Beyit

Tilbe könglüm ki leb u zülfüng içün itmiş idi
Kice meyhane ara mest ü perişan taptım
(Deli gönlüm, dudağın ve zülfün için elden gitmiş idi.
Gece kendimi meyhanede serhoş ve perişan buldum)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da bir tenbihde kelür ki:
Hak yolıdın çıkkan itti ve tüz bargan maksudga yitti[106]
(Hak yolundan çıkan kayboldu. Ve doğru giden dileğine erdi)

Itib Zâyi ve nabedid olub demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da ikinci münacat'da kelür:

Beyit

Bir[107] kopub ornıdın olup cümle kird
Kim itib anda felek laciverd
(Yer yerinden koparak toz oldı ki mavi
gök onun içinde kayboldu)

iterdin Bu dahi zâyi ve nabedid olmakdan ve gitmekden manasına kelür ki Seb'a-i Seyyare'de Behram şah şikârda leşkerile helâk oldugi mahalde kelür ki:

Beyit

Tapmas irdi çömüb iterdin aman
Sayd-efken heman ve sayd heman
(Suya dalıp kaybolmakla aman bulamazdı.
Çünkü avcı da orada, av da orada)

itken Kâf kâf-i Arabîdir. Bu dahi zâyi ve nabedid olan demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mecnun'la Leylî gülistanda ol kice kalup Leylî kidüb Mecnun halkı Mecnunı istedikleri mahalde kelür ki:

---

105 Petersburg basmasında bu kelime dag şeklindedir.
106 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında yiti şeklindedir
107 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve II nüshalarında ve Pavet de Courteille'de bu kelime yir şeklindedir.

Beyit

Andın bolub ol küruh efkâr
Itken Yusufların talebkâr
(O topluluk o yüzden kaygılanarak
kaybolan Yusuflarını arayorlardı)

itelik[108] Kâf kâf-i Arabîdir. Gidecek ve zâyi olacak nesne manasınadır ve dahi eylenecek nesne manasınadır.

itek[109] Kâf kâf-i Arabîdir. Bu dahi hemin bu manayadır ve damen manasına ve bu zikir olan lûgat fiil manasına dahi kelür. Şöyle malum oluna.

itti Harf-i ta'nın teşdidile eyledi demekdir ki Hazayinü'l-Maani'de — ki üçünci divan dibâçesidir — tevhid'de bir rübaî'de kelür:

Rübaî

Ol kim bu cihan hılkını[110] agaz itti
Sun-i kilkini nakş-perdaz itti
İnsan haylin nutk ile mümtaz itti
Nutuk ehlini nazm ile ser-efrâz itti

(Bu dünyayı yaratmaya başladığı zaman sanat kalemi
ile bezek yazdı. İnsan soyunu söz ile üstün kıldı.
Sözçenleri — sözenleri — nazım ile yükseltti)

itkümizdür Kâf kâf-i Arabîdir, eylesek gerek demekdir. Mecnun u Leylî'de Leylî atası Nofel'e cevab könderdi:

Beyit

Andak dagı bolmasun anga fehm
Kim kinidin itkümizdürür vehm
(Onca bu kadar da anlaşılmasın ki
onun hıncından korkumuz vardır)

itken Kâf kâf-i Arabîdir, eyleyen demekdir.

itküsi Eylese gerek demekdir.

itmey Eylemez ve ben eylemezin demekdir. Amma eylemez manasına Ferhad u Şirin'de Hakanın tahtı vasfında kelür ki:

---

108 Petersburg basmasında bu kelime var ise de anlamı yoktur.

109 Petersburg basmasında bu kelime yoktur, yalnız anlamı bundan önceki itelik kelimesine karşılık verilmiştir.

110 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de ve Cevdet I ve Konya nüshalarında "hilkatın" şeklindedir.

Beyit

Veli her bir burcın anıng nesr-i tâyir
Tayy itmey bolsa ger yüz karn-i sâyir
(Hiç bir kartal onun burcunun etrafında
yüz sene uçsa bile dolaşamaz)

itersin Eylemezsin[111] demekdir.

itmeking Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir. Eyleng demekdir emir manasına[112]

itey[113] Eyleyin demekdir.

iting[114] Kâf kâf-i Acemîdir. Eyleng demekdir emir manasına.

İteling, iteli Kâf kâf-i Acemîdir. Eyleyelim demekdir ki Babür Mirza Rübaiyyatında kelür:

Rübaî

Hoş ol ki bahar faslı bu dünyada
Bolgay tarab esbabı bar amade
Ger bolmasa esbab iteling detkâne
Mindin kezek ta'am sindin bâde
(Bahar mevsimi bu dünyada ne hoştur, eğlence sebepleri
hazır bulunmalı. Eğer bunlar olmazsa tartışmayalım.
Benden meze ve yemek, senden de şarap olsun)

iteymü Eyleyeyin mi demekdir ki Ferhad u Şirin'de Şapur Mehin Banu'ya Ferhadın sağlığı haberin viricek itdi:

Beyit

Tevekkuf sözge[115] kim dirsiz iteymü
Yok irse söz anga batrak kiteymü
(Dur derseniz durayım mı?
yoksa çabuk gideyim mi?)

itiştiler Öngüleşdiler ve ilişdiler demekdir.

---

111 Petersburg basması ile Cevdet I nüshasında bu anlam doğru olarak eylersin şeklinde verilmiştir.

112 Petersburg basmasında bu anlam yerine, itmeking ve eylemeking manasınadır denilmektedir. Cevdet nüshasında ise "itmekning ve eylemekning manasınadır" şeklindedir ki doğrusu budur.

113 Bu kelime Fatih nüshasında yoktur. Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında vardır.

114 Bu kelime de yine Fatih nüshasında yoktur. Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında vardır.

115 Petersburg basmasında bu kelime sözde şeklindedir.

itkeli Kâf kâf-i Arabîdir. Eyleyeli ve eylemek içün demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Yar katil itkeli uşşakını yazgurgan[116] imiş
Bir bu bezm içre Nevayîge takaddüm yarab
(Yar âşıklarını öldürmek için topluyormuş.
Tanrım, bu toplantı içinde beni öne geçir)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da üçünci makalede kelür:

Beyit

Hak sini adl itkeli sultan itib
Zulm ile sin halkını viran itib
(Tanrı seni tüze yapmak için hakan kılmış.
Sen ise halkı zulm ile yıkıyorsun)

Ve amma eyleyeli manasına Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Kırıb ötken oklarınıng can perdesin riş itkeli
Safhadur[117] kim kırılgay sehv hatlar yazılıb
(Can perdesini yaralamak için okların delip geçmiştir.
Yanlış yazı yazılmış olan sahifenin yırtıldığı gibi)

itküsi Kâf kâf-i Arabîdir. Eylense gerek demekdir.

itküm Kâf kâf-i Arabîdir. Eylesem gerek ve eyleyelim demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Behram Şahın Dilâram'a mektubunda kelür ki:

Beyit

Ki tevakkuf kılurnı fehm itküm
Ve ki[118] kilküng ve lik min kitküm
(Duracağını anlayorum. Yazık ki sen
geliyorsun, ben gidiyorum)

itek Kâf kâf-i Arabîdir. Kaftan eteki demekdir damen manasına.

itekleb Kâf kâf-i Arabîdir. Etekim toldurup demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'de evvelki makalede kelür:

---

116 Petersburg basmasında yıgdurgan şeklindedir. Öteki nüshalarda ise hep yazgurgan'dır.

117 Petersburg basmasında, Pavet de Coutrteille'de ve Cevdet I ve Konya nüshalarında burada dîk sözü vardır.

118 Petersburg basması ile Cevdet nüshalarında bu kelime "veh ki" şeklindedir.

Beyit

Kildim itekleb güher-i şahvâr
Kılsa kabul öz kulıden şehriyâr
(Eteğime sahdane inciler doldurarak geldim.
Hakanım, bu kulundan armağanımı kabul buyurun!)

için Ortalarda ve aralarında demekdir ki Garaibü's-Sıgar'de kelür:

Beyit

Can u köngül nice didi asralı özni kilkec ok
Veh yana kuzgalaştılar[119] körkeç anı için ara
(Can ü gönül, o gelince kendini korumasını nice söyledi.
Yazık ki onu gördüklerinde şaşırdılar)

Ve yine Tarih-i Müluk'de İskender Müluk-i tavaifi tertib etdügi mahalde kelür ki:

Müluk-i tavayifni İran-i zemin'de ol yakin[120] kıldı kim üç yüz altmış yılga ca alar için ara nıza kılıb Rumga hiç kaysınıng zararı yitmedi.

içkülük Kâflar kâf-i Arabîdir. İçilecek nesneye dirler ve mest olan kişiye dahi dirler ki Ferhad u Şirin'de kemisi sınub kendü bir tahta üzerinde kalduğı mahalde kelür ki:

Beyit

Bolub huş anga zâyil içkülük dik
Yatıb bir tahta üstide ölük dik
(Sarhoş gibi onun aklı gitti.
Ölü gibi bir tahta üzerinde yattı)

içkeli İçeli ve içilecek nesne ve içilmek için demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'de üçünci hayretde ahirinde kelür ki:

Beyit

Her ne ki me'kul ile meşrub irür
Kim yiykeli içkeli mergub irür
(Her ne ki yinir ve içilir.
Yimek ve içmek için hostur)

içkü, içki Kâfler kâf-i Arabîdir. Şarab sohbetine derler.

---

119 Petersburg basması ile Cevdet nüshasında burası kuzgalaştılar şeklindedir.
120 Bu kelime Cevdet I nüshası ile Pavet de Courteille'de ve Petersburg basmasında "ta'yin" şeklindedir.

içki Kâf kâf-i Arabîdir. İçerüki demekdir havas manasına ki Gül u Nevrûz-i Lutfîde kelür:

Beyit

Çü Behmen çıktı buldı sohbet-i[121] has
İtti ickidin bir sahib-i ihlas
(Vaktâki Behmen, çıkarak uzun bir arkadaş sohbeti buldu.
Saraylılardan iyi bir kalpli birisi didi)

Ve yine Eş'ar-i Lutfî'de kelür ki:

Beyit

Ol bedenning devletidin togdı könglekning küni
Hüsn-i tâli kör kim oldur hali içki mahremi
(O vücudun devletinden gömleğin güneşi doğdu.
İyi talihi gör ki o içli dışlı halidir)

içkındı Mütehayyir oldı demekdir ki Gül ü Nevrüz-i Lutfî'de bir mah-i gir Nevrûzı kördügi mahalde kelür ki:

Beyit

İlikdin içkınıb balıknı saldı
Tangızgeb[122] barmagın tişledi kaldı
(Elinden fırladı, balığını bıraktı,
şaşarak parmağını dişledi)

Içkınıb mütehayyir olub demekdir.

irkin Kâf kâf-i Arabîdir, bir lafızla dahi istimal olunur ki bolmadı irkin, olmadı mi ki demekdir. İtmedi irkin, eylemedi mi ki demekdir. Neteki Hazayinü'l-Maani'de bir rübaî'de kelür:

Rübaî

İllik bile altmışga yetti kademim
Ni ma'ni ki bolmadı irkin rakamım
Ni tarafa ki sebt itmedi irkin kalemim
Kim yok birdin hatır ara cüz elemim
(Elli ile atmışa - yüzon yaşına - ayak bastım.
Manası ne ki alın yazım dolmadı
Şaşılacak şey ki kalemim hatıralarım
arasında bir tek kaygumı kaydetmedi)

---

121 Cevdet I nüshasında bu kelime yerine halvet vardır.
122 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında tengizgeb şeklindedir.

irken Kâf kâf-i Arabîdir. Bu dahi hemin bu manayadır ki Ferhad u Şirin'de Behram Dilâver Ermeniyye kelicek Şaburı gördügi mahalde kelür ki:

Beyit

İşitmiş irdi anıng vasfını hem
Güzin Ferhadge irken ni hemdem
(Hem onun vasfını hem de Güzin'in
Ferhad'e yoldaş olduğunu işitmiş idi)

irdi İdi demekdir ki bu beyitte keçdi.

irtegi Bu kâf kâf-i Acemîdir.

irte giçken Kâf-i evvel kâf-i Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir.

irte, irte çağda, irtek Bu kâf dâhi Arabîdir. Bu cümle evvelki zamanda ve evvel kiçenler ve kadîm kelenler demekdir ki Mecalisü'n-Nefâis'de kelür: Burun ötken şu'arâ ve irte kiçken fusahâ. Ve irtek lûgatı Bedayiü'l-Vasat'de kadîm manasına kelür ki:

Beyit

Her teng irte çikse gerdun-i subh tigdin[123] kasdıma
Teng imes kim bardur ol düşmenler içre irte kim
(Her sabah tan vakti beni yok etmek için kılıcını çekerse, bu şaşılacak şey değildir. O benim eski düşmanlarım arasından birisidir)

"Düşmenler içre irte kim" didügi "benim kadîm düşmenim" demektir. Ve irte, yarınki kün ve yarınki sabah manasınadır ki bu beyitte mısra evvelinde keçdi veyahud teng lûgati ile bir manaya olub tefennün ola her sabah manasına. Amma zaman-ı kadîm manasına Seb'a-i Seyyare'de dördünci hikâyede râvi, Behram Kûr'a itti:

Beyit

Çün du'a birle boldı mükte-serâ
didi kim irte çagda Dehli ara
(Vakta ki dua ile nükte söyle oldu.
Evvelce Dehli'de dimişti ki)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür ki:

---

123 Bu kelime, Konya ve Cevdet I nüshalarında, Pavet de Courteille'de ve Petersburg basmasında tigin şeklindedir.

Beyit
Lutfî firakıng imkekini defter itkeli
Efsane oldı irtekiler aşk namesi
(Lutfî, ayrılık zahmetini deftere yazalı,
eskilerin aşk namesi efsane oldu)

irk Kâf kâf-i Arabîdir. İhtiyar manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Ferhadın Şirin firakında hali beyanında kelür ki:

Beyit
Nice efgandin itse agzını birk
Yok irdi nale çikmekde anga irk
(Feryat etmemek için ağzını ne kadar sıkı kapatsa da,
yine onun inlememek için kuvveti kalmamıştı)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür ki:

Beyit
Haruz közning bahrini[124] kördi hacîl oldı
Andın yaşunub irk idindi çeh-i Babil
(Gözünün sihrini görünce Harut utandı.
Bu yüzden gizlenip Babil kuyusunu sığınak* edindi)

irke Kâf kâf-i Arabîdir, ördeke dirler.

irdikler, irdingler Kâf kâf-i Arabîdir**, idingiz demekdir. Ekseri bir lafızla dahi istimal olunur ki bendem irdikler gibi ki kulum idingiz demekdir. Seb'a-i Seyyare'de Behram Dilâram firakında askerine hitab idüb itdi ki:

Beyit
Kavim ve hayli ki bendem irdingler
Ni disem serefkendim irdingler
(Ey ulus ve oymakım, kölem idiniz,
ne dersem baş eğerdiniz)

irdem Sipahilik ve silahşorluk meharetine derler ki Tarih-i Müluk'de Siyavuş vasfında kelür: Kim Yusuf Aleyhi's-Selâm'dan songra aning dik cemil yikit yok irdi ve barça irdemlerde hüsnige yaraşa irdi.

---

124 Cevdet nüshasında ve Pavet de Courteille'de bu kelime sihrini şeklindedir.
* Bu örnek, kale ve sığınak anlamına gelen erk kelimesine verilse daha iyi olurdu.
** Burada kâf kâf-i Acemîdir denilse mana bakımından daha doğru olurdu.

irin Mutlak alt tutaga derler ki Mecnun u Leylî'de Mecnun Kuh-i Necid'de bir ahuya hitab idüb itdi:

Beyit

Kılmak bile lâle berkidin kut
Irning tabıban[125] dür üzre yakut
(Lâle yaprağından emindiği için senin
dudağın inci üzerine yakut gibi olmuştur)

irning, tutagıng demekdir. Ve yine Garaibü's-Sıga'da bir şiirde kelür:

Beyit

Safha-i hüsnüngde can-bahş irning ey simîn-beden
Ohşaşur kim eylegey İsâ koyaş içre vatan
(Ey güneş bedenli güzel, güzelliğin evresinde
-safhasında- ölüye can veren dudakların,
güneş içinde yurt tutmuş olan Isa'ya benzer)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'de bir tenbihde pirlik aczi vasfında kelür: Irni ki birbirike kavuşmaz öz halige gülüb

irkinür Kâf kâf-i Arabîdir. Kasd u meyil eyler demekdir ki Bedayiü'l-Bidâye'de kelür:

Beyit

Gülmekke irkinür il her söz ki dise mecnûn
Ol sözni cemi kılsa gülmekni eyler efzûn
(Mecnun, ne derse halk gülmeğe koyulur.
Söylediklerini toplarsa gülüş uzar gider)

irkene Kâf kâf-i Arabîdir. Hargâh esbabına derler.

irür Olur demekdir ki Siracü'l-Müslimîn'de akaid beyanında kelür:

Nazım

Azam-i kabr irür küfur ehli hâssı
Yana din ehli ba'zı bolsa âsi
Şefa'at-i enbiyadin hem irür hak
Muhammed barçanıng ser haylı mutlak
(Kabir azabi kâfirlere özgerdir.
Müslümanlardan da bazı günahlılara.
Peygamberlerden şefaat gerçektir
Muhammed, hepsinin başıdır)

---

125 Bu kelime, Cevdet ve Konya nüshalarında tapıban ve Petersburg basmasında ise yayban şeklindedir.

irmes, imes Olmaz demekdir ki Mecnun u Leylî'de ikisi dahi bir münacatda bir beyitde kelür:

Beyit

Bir işki imes rızası sindin
İrmes bu kabule[126] iltiması sindin
(Senin rızan olmayan bir işi,
kulun senden niyaz etmez)

irikdi Kâf kâf-i Arabîdir. Sabah irkenden kalkdı demekdir. Mecnun u Leylî'de Leylî halinde kelür ki:

Beyit

Bir gün irikib meh-i müeddeb
Tüşti başıga hava-yı mekteb
(Edep ve terbiyesi bulunan güzel bir gün erken kalktı.
Gönlüne mektebe gitmek arzusu düştü)
İrikib, erkenden kalkıb demekdir.

Ve yine Sedd-i İskenderî'de bir makalede kelür:

Beyit

Bilindi ki köb tab'ı râgıb dürür
Irik-rek anıng men'i vâcib dürür
(Canının çok istediği anlaşılınca daha
önceden alıkonmak vacip olur)

Ve bir dahi tarılmak ve yorulmak manasına kelür ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de gül gülşene varmak dilediği mahalde kelür:

Beyit

İriktim bu safasız mesken içre
Tilermin seyir kılsam gülşen içre
(Bu safasız yerde canım sıkıldı.
Güller bahçesinde gezmek isterim)

İriktim tarıldım demekdir.
Ve yine Gül u Nevrûz-de Süsen ile Nevrûz ahvalinde kelür ki:

Beyit

Sürer her bir hikâyetini mükerrer
İrikmey ol dagı itür seraser
(Her hikâyeyi tekrar tekrar sorar,
canı sıkılmadan o da baştan başa anlatıyor)

---

126 Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime, kul şeklinde doğru olarak verilmiştir.

Ve bazı mahalde acele manasına dahi kelür.

irig Kâf kâf-i Acemîdir, iri dürüşt manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Fakir yolıda irig peşminedin ar itme kim
Her taharrükdin yakin gam bendini suhan kılur
(Yoksulluk yolunda kaba hırkadan utanma;
iyi bil ki her kımıldanış kaygu bağlarını eğeler)

irib İrişib demekdir ve bir dahi eriyib demekdir ki Ferhad u Şirin'de tevhid'de ruz-i kiyamet vasfında kelür ki:

Beyit

Demi kim kahrınıng otı tütmey arâm
İrib gök eyle kim bir kurgaşun cam
(Kahrının ateşi durmadan yandığında gök
yüzünü bir kurşun ayna gibi eritir)

Ve yine bir muhammes'de kelür ki:

Mısra

Reşkdin herdem yakîndür bagrım irib akgalı
(Kıskançlıktan her zaman bağrım eriyerek akayazdı)

irgamb Irgalayub demekdir.

irse Bir lafızla dahi istimal olunur ki bar irse, yok irse gibi ki varsa yogsa demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ni kilse çerhdin iç bade kim tefavüti yok
Eğer inayet itersin anga yok irse gazab
(Felekten ne gelirse gelsin iç, ayırdı yoktur.
Razı olursa olsun, yoksa felaket)

ir Emr idüb iriş demekdir ve erken demekdir ve er, yani merd manasına dahi kelür.

iren, irgen Kâf kâf-i Acemîdir irişen demekdir.

irlik, irenlik Erlik manasına kelür ki Mîr Haydar'de Mahzeni hâtimesinde kelür:

Beyit

Bilkin[127] eya kâsibi sâhib ayâl
Kim sengge irlik ve irenlik helâl
(Ey çoluk çocuk sahibi kazanıcı, bilesin ki
sana erlik ve irenlik helâldir)

---

127 Pavet de Courteille'de bu kelime bilgil şeklindedir.

iriklik Kâflar kâf-i Arabîdir irmişlik demekdir.

iskerme Kâf kâf-i Arabîdir. İhtiraz eyleme ve mukayyed olma ve kendünge alma demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit
Kiceklimge kilseng müddei men'ini iskerme
Tulun ay seyr iter de it hürerdin kayda pervayı
(Gece çadırıma gelirsen rakibin engel olmasına aldırma.
Ayın ondördünü seyrederken itin ürümesinden ne
korkusu var)

Ve yine Münşaatda altmış tokuzuncı[128] mektubda bir kimesneye nasihat babında buyurmuşlar ki:
Uluglarnıng hem vaad u te'kidin iskermeding.

iskirdi Kâf kâf-i Arabîdir. Köhne oldı eskidi demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit
İşvegerler dagıdın can perdesin kör ah kim
Bu harir iskirdi zalim şahlar tamgasıdın
(Nazlıların canımı yakmasından can perdesini gör, ah!
Bu ipek kumaş, zalim şahların damgasından yıprandı)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'de üçünci kısımda bir tenbih'de kelür ki:
Diseng ki ta'amıng zâyi olmagay yidür ve tileseng libasıng iskirmekey keydür.

ısırga Kulaga takılan küpeye dirler ki Hayretü'l-Ebrar'de yedinci makalede kelür ki:

Beyit
Altun ısırga ki kulag agrıtur
Zerhal ütükdür ki ayag agrıtur
(Altın küpe kulağı ağrıtur.
Altın işlemeli ayakkabı ayağı ağrıtur)

is Kokıya derler buy manasına ve akle dahi dirler ve kokmak manasına dahi istimal olunur ve jenk pas manasına dahi kelür. Amma kokı manasına ki Seb'a-i Seyyare'de Dilâram yedinci râviye hace kendüyi sahrada baglu buldugı mahalde o mahalli hikâyet idüb eytdi:

---

128 Petersburg basmasında bu, 68 nci mektub olarak gösterilmiştir.

Beyit

Yahşı isler tuyub dimagımga
Yüzlerin sürtüben ayagımga
(Güzel kokuları dimağımda duydum.
Yüzlerini ayağıma sürttüler)

Ve yine Nesaimü'l-Mahabbe'de ki Menakib-i Evliyadır ve Terceme-i Nefehat-i Üns'dir; Mevlanâ Celaleddin-i Rumî menkibetinde kelür ki:

Hâdimge sordılar kim öyde yiygülük nime bar mu. Hâdim dibdur ki mutbah esbabı müheyyadur. Alar münfa'il bolub dir irdi ki bu gün bu öydin fir'avin öyi isi kiledür.

islenür Kokar demekdir. Nemnâk olur manasına dahi kelür. Amma akıl manasına kelen ki Ferhad u Şirin'de Şirin'ing Ferhad mateminde halinde kelür ki:

Beyit

Urunub anca şuruşin kıldı
Ki za'f eyleb isi ezib yıkıldı
(Kendi kendine vurunarak o kadar gürültü yaptı ki
za'fa düşerek aklı başından gitti yıkıldı)

Ve yine Lisanü't-Tayr'da Hüdhüd'ün Murgâb'a cevabı babında kelür ki:

Beyit

Didi hüdhüd kim irürsün mu'terif
Kim ising bolmış günehdin münharif
(Hüdhüd dedi ki: İtiraf ediyorsun ki
aklın günah yüzünden alt üst olmuştur)

is Amma kokmak manasına kelen ki Hayretü'l-Ebrar'de onbeşinci makalede mestlik zemminde kelür ki:

Beyit

Sil suyın tapsa içib mül kibi
Say taşın tapsa isib gül kibi
(Sel suyunu bulursa şarap gibi içer,
say taşını bulursa gül gibi koklar)

isleb Kokub demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'de kelür:

Beyit

Tiler min isleb isleb gabgabingni
Geh öpsem arızıngnı geh lebingni
(Gerdanını koklamak dilerim.
Gâh yanaklarını öpsem gâh dudaklarını)

isledi, isti Kokdı demekdir.

istim Kokdunı demekdir.

isledi Bir dahi söz isledi söz tutdı demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Yüz laf-ı vefa özdüng[129] ming tig-i cefa sürdüng
Her nice ki yalbardım hic islemeding barı
(Yüz vefa lakırdısı yaptın. Bin defa cefa kılıcı çektin.
Her ne kadar yalvardım ise hiç dinlemedin)

Ve yine Tarih-i Enbiya'da Hûd Aleyhi's-Selâm Aaad kavmini İslâma davet etdügi mahalde kelür ki: Hûd Aleyhi's-Selâm ilik yıl alarnı imanga davet kıldı. Alar gaflet ve cebbarlıgdın anıng sözin islemediler.

ısıg, ısık Issı demekdir; kerm (sıcak) manasına ki Hayretü'l-Ebrar'da yedinci makale aherinde kelür:

Beyit

Yaz tapa almay çü ısıgdin penah
Sayı uçun köprük anga habgâh
(Yazın sıcaktan bir sığınak bulamadığından
Köprü altı ona gölgelik ve yataklık olur)

ısıttı Teşdid-i ta ile ısıtma dutdı demekdir ve kızdırdı ıssı eyledi demekdir.

ısıtgan Isıtma dutan kişiye derler ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Bi[130] hem örtedi canım hem acıg söz didi yani
Çöçüklikdin ısıtganga acıg şerbet irür nâfi
(Dudağı canımı yaktı hem acı söyledi. Çünkü tatlıdan
çok acı şerbet sıtma tutana daha faydalıdır)

Isıtganga, ısıtma dutana demekdir.

---

129 Cevdet nüshasında ve Petersburg basmasında bu kelime ördüng şeklindedir.

130 Petersburg basmasında ve Cevdet nüshalarında bu kelime lebi şeklindedir ve doğrusudur.

ısıtgalı Isıtma dutalı demekdir ve ıstıma dutmak içün demekdir.

ısıtmış Isıtma dutmış demekdir.

ısıttım Isıtma dutdı demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit
Sam-i hicrandin kutulgunca ısıttım mihr dik
Eşk silin akızıb titreb izar-i zerd ile
(Ayrılık akşamından kurtuluncaya değin beni güneş
sıcaklığı gibi bir ısıtma tuttu. Göz yaşı selini
akıtarak sararmış benzim ile titredim)

ısırganmak Bir kişinin hayâdan yüzi kızarıb derlemege dirler ki mutlak utanmaga kızardı derler ki Gül ü Nevrûz-ı Lûtfî'de Nevrûz Bülbüli hücresine alıb vardugı mahalde kelür:

Beyit
Alıb kıldı anı öz mesnedige
Isırgandurdı Lutfî bi-haddige
(Onu öz urununa alıp getirdi.
Ona sonsuz iyilikler yaparak utandırdı)

Isırgandurdı, utandurdı demekdir ve ısındırdı ve yakışdırdı manasına dahi kelür.

isti Yel esdi demekdir.

istürey Yel esdüreyin demekdir.

isgey Kâf kâf-i Acemîdir. Ese demekdir yani yel ese demekdir ki bir terci'de kelür:

Beyit
Hususa kim fena deştidin isgey
O şol tofrag etrafıga sarsar
(Hele ölüm çölünden kopup gelen fırtına,
yer yüzünün her yanına esecektir)

isgen Kâf kâf-i Acemîdir. Esen demekdir, yani esen yele ki Mecnun u Leylî'de Leylî mektebden Gülistana keldüki mahalde bir sersühande kelür ki: Bahar ferraşı nefes isgen nesimler. Bolama ki bile lâle çırağın yarutkan[131] da.

---

131 Cevdet ve Konya nüshalarında ve Petersburg basmasında bu kelime doğru olarak yarunganda şeklindedir.

(Baharın döşeyicisi olan ve soluk soluğa esen esintiler, olur mu ki lale kandilini ışıklandıra!...)

isleli İsteyelim demekdir.

istegeli[132] Kâf kâf-i Acemîdir, isteyeli ve istemek için ve isteyelim demekdir.

istey İster ve isteyeyin demekdir.

isteydür Isteyudurur demekdir ki Bedayiü'l-Bidaye'de kelür:

Beyit

Bu nevi isteydür imdi re'y-i âli
Ki kılgay fikreting divan hayalı
(Senin yüksek arzun böyle istiyor ki
senin hayalinle şiirlerimi bezeyeyim)

ısuran, ısurgan Yemek yiyen manasınadır. Mahzen-i Mîr Haydar'de dördünci makalede kelür:

Beyit

Her ki nitük yıgdı anıng dik koyar
Artug ısurgan kusar itler toyar
(Yığdığını öylece bırakır.
Çok yiyen kusar, itler doyar)

isa, ise Ekseri bir lafızla dahi istimal olunur: Yok ise, bar ise (yoksa, varsa) kibi. Ubeyd Han eş'arında kelür:

Beyit

Mihri yok dib nice biz andın şikâyet eyleli
Bizge yokdur yok ise mihri anıng bar özgeke
(Onun acıması yok diye biz ondan nasıl şikâyet edelim.
Bize yoksa başkalarına onun acıması vardır)

isnedi Uykusu keldi esnedi demekdir.

iş Eş ve yoldaş derler, akran ve emsâl manasına. Ve iki kalbin birbirine irtibatına derler[133]. Ve iki ipin uçların birbirne bağlamak manasına Garaibü's-Sıgar'da bir şiirde kelür:

---

132 Petersburg basmasında istegey şeklindedir.
133 Burada Cevdet I de "şugul u kâr manasına dahi kelür" ibaresi vardır.

Beyit

Bili tarı hicridin cismim bolubdur tar dik
Ey felek rahm it bu iki reşteni birbirge iş
(Kıl gibi ince olan belinden ayrı düştüğüm için
cismim tel gibi ince oldu. Ey felek, acı!
Bu iki teli birleştir)

Ve yine bir terci'de kelür:

Beyit

Surahını but eyleben agzınıng[134]
Kılıdın ışıb bilge zünnar hem
(Güzel, ağzını kadeh yaptı,
saçlarından beline zünnar yaptı). Işıb didügi baglayup demekdir.

işilgen Kâf kâf-i Acemîdir. Birbirine bağlayan demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad vasfında kelür:

Beyit

İşilgen reştesi tab-i vefadin
Tişilgen bagrı hâkkâk-i kazadın
(Onun saçı vefa kuvveti birbirine bağlanmıştır.
Bagrı da alın yazısı yazan tarafından deşilmiştir)

işenme Bu dahi bu manayadır ki Mahbubü'l-Kulub'de bir tenbihde kelür ki:

Hatunge koşanma ve hayırga[135] işenme (Kadınla birleşme, kıza bağlanma)

işlegen İş işleyen ve birbirine koşulan manasınadır.

iş Bir dahi cenge derler ki Hayretü'l-Ebrar'da padişahın atı vasfında kelür ki:

Beyit

İş güni bu rahş üze cevlan urub
Yüz tümen aada çerikin şindürüb
(Savaş günü bu atın üzerinde dolaşarak
Yüz tümen düşman askerini sindirdi)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

---

134 Cevdet I de bu kelime agzıda şeklindedir.

135 Bütün nüshalarda bu kelime hayırga şeklinde ise de yanlış olmalıdır. Darbı meselin manasına bakılırsa kızga olmalıdır; netekim Pavet de Courteille, bu kelimeyi hızga şeklinde yazmıştır.

Beyit

Gam tapar hicringde eşkim içre könglüm paresin
iş küni tapkan kibi il gâyibin kanlar ara
(Savaş günü kaybolanların kanlar arasında bulunduğu
gibi dert de, senin ayrılığında göz yaşlarım içinde
gönlümün parçalarını bulur)

idiş, ıdış Eyleyiş demekdir fiil manasına; amma mutlak zarfa derler ki Bedayiü'l-Vasat'de kelür:

Beyit

Sakiyâ Cinî idiş birle tekellüf kılma kim
Bi-tekellüflerge hoşrakdur surahidin sebû
(Ey saki, Çin kadehi ile ağırlamaya uğraşma.
Teklifsizler için kaba desti sürahiden daha hoştur)

Ve Sedd-i İskenderî'de Dara İskendere güncüd könderüb kendü leşkerining kesretin iş'ar etdüki mahalde kelür:

Beyit

Yana bir idiş güncüd bi-hesab
Birib anda hem kıldı sözler hitab
(Yine bir kap dolusu sayısız susam danesi
verip bir de demeçte bulundu)

işnar Şu'le verici nesneye derler ve bahar kicelerinde uçan yıldız kurduna derler ki Farisîde anga kerm-i şeb-tâb derler. Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Sin ki yoksın mah-ru'lar cilve eylerler velî
Kice ışnar kurt közü mihr çıkkaç bilkürür
(Senin bulunmadığın zamanlarda ay yüzlüler cilve ederler.
Sanki gece parlayan kurt gözü gibi güneş çıkınca ne
oldukları belli olur)

Ve yine Münşaatda altmış tokuzuncu mektubda nevmidlik beyanında kelür ki:

Kice ışnar kurtınıng tire peykerin cehd bile hurşid-i rahşan yasarmin (gece yıldız böceğinin kara suretini uğraşarak parlak güneş yapabilir miyim?)

Ve yine Mukattaat'da bir kıta'da kelür ki:

Beyit

Ol cebin kim közge altun yanglıg ışnar hil'atı
Köbreki bil kim necaset üzedür arâm anga
(Vücudu altın gibi parlayan o sinek bil ki
çok kere pislik üzerinde barınır)

Ve yine Lisanü't-Tayr'de kelür ki:

Beyit

Uçkun oldı âzim-i cerh-î zebun[136]
Kaldı kazurât üze işnar cebin
(Kıvılcım, göke doğru yükseldi.
Parlak sinek pislik üzerinde kaldı)

işek Kâf kâf-i Arabîdir; eşek demekdir, har manasına ki Ferhad u Şirin hâtimesinde kelür:

Beyit

Denîlerge birev kim zerefşandur
İşek alyıga tökmek zagfirandur
(Alçaklara altın vermek,
eşeğin önüne zafran dökmek gibidir)

imiş dük sin Kâf Kâf-i Arabîdir. İmişsin sen demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'de kelür:

Beyit

Köngül alurda aceb dilrübâ imiş dük sin
ni dilrübâ ki belâ-yi hudâ imiş dük sin
(Gönül almakta ne aceb dilber imişsin.
Ne dilber ki Allahın belâsı imişsin)

Ve ba'zı mahalde gâyibâne filanmış demek manasına dahi kelür ki Ferhad u Şirin'de Husrev Ferhadı dutıcak, Şabur Mehin Banuya gâyibâne Ferhadın sağlığı haberin getürdügi mahalde kelür:

Beyit

Munga tikuvge[137] hâlâ sag imiş dük
Yiri geh deşt ve gahi tag imiş dük
(Bugüne kadar hâlâ sağ imiş,
Yeri gah ova, gah dağ imiş)

---

136 Petersburg basmasında bu kelime berîn şeklindedir.
137 Bu kelime Cevdet nüshası ile Petersburg basmasında tikruge şeklindedir.

işer Yer eşer ve kazar demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'un su yolu kazdıgı mahalde kelür ki:

Beyit

Tapıb akıl irtifa'ınıng şumarı
İki ming karı her birning işeri
(Akıl, yüksekliğinin sayısını buldu. Her bir kazıcının
iki bin arşın kazmasını hesapladı)

Eşilmiş ve kazılmış demekdir.

işten Diz donuna derler ki Mahzen-i Mîr Haydar'da ikinci makale hikâyesinde ol bir karı satdugı bez vasfında kelür ki:

Beyit

Könglek ve iştenge çü layık digül
Her ni baha birle muvafık digül
(Gömlek ve iç donu yapmaya yaramaz.
Kaça alırsan al uygun değildir)

işitküci İşidici demekdir, kâf kâf-i Arabîdir.

işitmeli İşitmeyelim demekdir ki Tarih-i Enbiya'da Hazret-i Nuh Salavat'Allahü Aleyh küffarı davet etdikleri mahalde bir terkibde kelür ki: Evvel[138] Davet sözin itse işitmeli dib kulagların tutar irdiler.

işik Kâf kâf-i Arabîdir, kapuya derler ki Nevadirü'ş-Şebab'de kelür:

Beyit

Her işikdin azm kılsam gûyige baglıg durur
Başım ve ol asıtan dur ta açılgay bir işik
(Yanına varmak için ne zaman davrandım ise
kapıyı bağlı buldum. Yeni bir saray açılana kadar
başım ve o saray birliktedir)

Ve yine Münşaatda onuncı mektubda kelür ki: Bu devletlig işik asitanesige tofrag dik tüşüp irdim.
Ve yine Tarih-i Müluk'da Huşenk Şah vasfında kelür ki: Ve dib durlar kim yigacdin tahta ol kisib oylarka işik ol yasadı.

igen Kâf kâf-i Acemîdir. Ekser bir lafızla dahi istimal olunur ki filan igen, filan iken ve filan idüki demekdir ki Hamsetü'l-Müte-

138 Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında bu kelime ol şeklindedir.

hayyirin'de Mevlanâ Câmi vasfında bu terkibde kelür ki: Alar kicik yaşlık igen de hem alardın mufrıt fehm ve tab'ı asârı **zâhir** bolur irmiş.

Ve yine Mecnun u Leylî'de kelür ki:

Beyit

Mecnun atası igen ni bildi
Ah urdı ve alyıga yıkıldı
(Mecnun babası olduğunu bildi,
ah çekti ve önüne yıkıldı)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'de kelür:

Beyit

Meger ki mescid igen dur ki boldı buthane
Yüzününg ki iki kaşıdın turıdadur Mihrab
(Meğer mescit iken puthane oldu.
Yukarıda yüzünün iki kaşından mihrap oldu)

igin Kâf kâf-i Acemîdir, arka manasınadır ki Mecnun u Leylî'de Leylî ol kice hayden taşra Mecnunla mülakat olub bihûd oldılar daye varub Leylî kötürüb kitdügi mahalde kelür:

Beyit

İginige koyub birini hali
Andak ki koyaşnı çerh-i zali
(Sırtına birini aldı, hali öyle oldu ki sanki
gök kemerinin güneşi yüklendiği gibi)

ikin Kâf kâf-i Arabîdir, ekser bir lafızla dahi istimal olunur ki bu irdi ikin kibi, bu mi idi ki[139] demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Sebeb bu irdi ikin hil'atdin[140] Ademning
Ki bolgay anga sebebning dik huceste firzendi
(Ademin yaradılışındaki sebep, senin gibi
seçme bir oğul vermek mi idi?)

---

139 Yalnız Petersburg basmasında "bu idi ki" denilmiştir.

140 Petersburg basmasında ve Konya ile Cevdet nüshalarında bu kelime "hilkatidin" şeklindedir.

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'de evvelki makale hikâyesinde Bayezid-i Bistamî Hazretlerinden bir mürid melametlerin sual etdügi mahalde kelür:

Beyit

Könglünga ni işdin ikin bu ta'ab
Bu ta'abıngke ni iş irkin sebeb
(Gönlünü ezen bu yorgunluk neden imiş?
Bu yorgunluğuna kim sebep olabilir?)

ikin Yine kâf kâf-i Arabîdir, ekin yani mezraa manasına kelür ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Hattıng baş çikkeli haling körünmes
Kökerdi çün ikin kim[141] boldı dane
(Bıyıgın terleyeli benin görünmez oldu.
Ekin göğerdi, dane kayboldu)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da ikinci hayretde sıfat-ı şebde kelür ki:

Beyit

Perdeki oldı ikin içre gerek
Uçtı açıb perdelerin şeb-perek
(Ekinler arasında kuyruk salan kuşu saklandı.
Yarasa kuşu kanatlarını açarak kaçtı)

ikin Yine kâf kâf-i Arabîdir, ikisin demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ey köngül köydür tama tohmın temenna mezra'ın
Bu ikin niçun ki her kiz eylemes danâ pesend
(Ey gönül, tamah tohumunu ve arzu ekenegini yak!
Bunun içindir ki bu ikisini bilginler hiç beğenmezler)

ikti Kâf kâf-i Arabîdir, ekin ekdi manasınadır ki Mecnun u Leylî'de Leylî tenha ağladugı mahalde kelür:

Beyit

İki saçıban sirişk-i enbuh
Ten meza'ı içre tohm-i enduh
(Göz yaşını çok saçarak
vücut ekeneği üzerine kaygu tohumunu ekti)

---

141 Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime kem şeklindedir.

ikgen Kâf-i evel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, igin igen demekdir ki Münşaatda sekizinci mektubda kelür:

Adilîning[142] ahidlik şerecesige murad semeresin birdi tâ ol şecereni ikgen kişi bu semereni bitirdi[143]. (Bir adilin ahıt ağacı murat meyvasını verdi, ta ki o ağacı eken adam bu meyvayı topladı)

ikelesi Kâf kâf-i Arabîdir, ikisi bile demekdir ki Bedayiü'l-Bidaye'de Süheylî vasfında kelür. Türkî ve Farisî şiir demege kudreti beyanında: Haliyâ ikelesi elfaz-i nazmi-ge kâbil belki divan tekmilge mâil bolgay.

ikevle, ikevlen Yine kâf kâf-i Arabîdir. Bu dahi ikisi bile demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhada kasır yapdukları hînde karun[144] seng-i tıraş'la Mani nakkaş vasfında kelür ki:

Beyit

Hıtâ milkide irdi iki üstad
İkevlen tev'emanlık birle hemzâd
(Hıtay ülkesinde ikiz olarak
doğmuş iki üstat idiler)

ikelemiz Yine kâf kâf-i Arabîdir, ikimiz bile demekdir ki[145] Mecnuna atası ve anası halinde[146] kelür:

Beyit

Min bile ve ol zâ'ife bile
Kil ikelemizge çare eyle
(Benim ile o arık sevgilime
ikimize birden çare bulasın)

Ve yine Hamsetü'l-Mütehayyirin'de Divan-i Câmî mukabelesinde birer ikirer ibareti kelür ki birer ve ikişer demekdir.

ikegü Kâf-ı evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, ikisi bile demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Gurbet'de Gül ile Nevrûz hali babında kelür ki:

---

142 Pavet de Courteille'de, Cevdet I ve Konya nüshalarında bu iki kelime "adili ki anıng" şeklinde verilmiştir ki doğrusu budur.

143 Konye ve Cevdet I nüshalarında ve Pavet de Courteille'de bu kelime tirdi şeklindedir.

144 Bu kelime yalnız Konya nüshasında karûn şeklindedir.

145 Konya nüshasında bu arada "Mecnun u Leylî'de" sözleri vardır.

146 Burada Konya nüshasında "ve kendü halinden itdi idub nasihat iderdi" ibaresi de vardır.

Beyit

İkegü bir biri vuslın kılıb kut
Yaraşda Yandaşıb çün dürr ü yakut
(Her ikisi de birbiriyle birleşmeyi uğur saydılar.
İnci ve yakut birbirine yaklaşarak yaraştılar)

ikev Bu dahi ikisi bile demekdir ki Ferhad u Şirin'de Melik-âra Ferhad'ın Yunan-i zemine gitmek istedügin Hakana didügi mahalde kelür ki:

Beyit

İkev ol mihnet-i enbuh birle
Besi yıglaştılar enduh birle
(İkisi de çok sıkıntı ile
ve dertle haylı ağlaştılar)

ikevge Kâf-i evvel Arabîdir ve kâf-i sâni Acemîdir, ikimize ve ikisine demekdir ki Ferhad u Şrin'de Ferhad Ehrimen kasrında buldugı hazineyi hakanla Melik-âra'ya teslim etdügi mahalde kelür ki:

Beyit

Hazayinni ikevge kıldı teslim
Kılıb hatem hadisin dagı tefhim
(Mührün ne demek olduğunu anlattıktan sonra
haznelerini her ikisine teslim kıldı)

igeledi Kâf kâf-i Acemîdir, iye manasınadır ki sahib demekdir, yani sahib olub zabt eyledi ve tasarruf etdi demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de ikinci meclisde Şah-i Bedehşan vasfında kelür ki: Sultan Ebu Sa'id Mirza alarnı mute'assıl[147] kıldı ve mülkelerin igeledi.

Ve yine Seb'a-i Seyyare'de ikinci hikâyede Zeyd Zehab Deyr ehline itdi:

Beyit

Barıyan ol nukudnı igeley
Yana Lat u Menat sarı kiley
(O paralara sahip olmak için
yeniden Lat'a ve Menat'a varmaklığım gerektir)

İgeley didügi sahibi olayın zabtedeyin demekdir.

igesi Kâf kâf-i Acemîdir. Sahibi demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'de kelür:

147 Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında bu kelime müste'sıl şeklindedir.

Beyit

Kitardi aklini aşking şehi kilib yiridin
Vatanga çün igesi kildi ol cela kıldı
(Aşk hakanı geldiğinde onun aklını aldı.
Vatana sahip olur olmaz onu sürgün etti)

iger Kâf kâf-i Acemîdir, eyer demekdir, ziyn manasına ki Sedd-i İskenderî'de Hakanın İskendere virdügi pişkeş atları vasfında kelür ki:

Beyit

Hem altun iger dagı altun licam
Hem altun taka dagı altun sitam
(Altın eyer, altın yular, altın nal ve altın başlık)

Ve yine Tevarih-i Müluk'de Huşenk Şah vasfında kelür ki:
Ve atga iger ol yasadı

igergüci Kâflar kâf-i Acemîdir. Dönüci ve döndürüci demekdir ki Mecnun u Leylî'de cenk vasfında kelür:

Beyit

Deşt üze igergüci hayvanlar[148]
Aşub da eyle kim koyunlar
(Çöl içinde dönen develer, kargaşalık
zamanındaki kasırgalar gibidir)

igirmek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir; dönmek manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın atı vasfında kelür ki:

Beyit

Haramî urga çıkmakda tütün dik
İgirmek vakti deşt üzre koyun dik
(Eşkiya duman gibi dağa çıkmakta ve
sarmak zamanında çöldeki kasırga gibidir)

igirnek[149] Bu dahi hemin bu manayadır ki Vakfiyye'de at vasfında kelür ki:

Beyit

İgirnek de yok çerh-i devvar dik
Ki her nokta-i devride perkar dik
(Dönmekte dönen felek gibisi yoktur.
Dönüşlerinin her noktasında perkar gibidir).

---

148 Pavet de Courteille'de, Petersburg basmasında ve Konya ve Cevdet I nüshalarında bu kelime heyunlar şeklindedir.

149 Cevdet I nüshasında bu kelime igermek ve Konya nüshasında ise igirnek şeklindedir.

igrim, igrik Kâf-i evvel Acemîdir ve kâf-i sâni Arabîdir. Suyun döne döne akdugına derler ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın atı vasfında kelür:

Beyit

Hem ıldamlıkda sarsar revâne
Hem aylanmakda igrindin nişâne
(Hem çabuk koşmakta kasırga gibi gider,
hem dönmekte girdaptan iz verir)

Ve yine girdab manasınadır ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Aşk bahrî igrikige tüşmemiş min çıkku dik
Aşk ol deryada kıldı esrü sergerden meni
(Sevgi denizinin burgaçına çıkacak gibi düşmemişim.
Aşk o denizde benim başımı döndürdü ve serhoş eyledi)

Ve yine Lisanü't-Tayr'de tevhid'de kelür:

Beyit

Çün koyunnı deşt ara aylandurub
Sevda igrimini dagı tolgandurub
(Kasırga gibi çölde döndürdü,
su burgacında dolandırdı).

igri Kâf kâf-i Acemîdir eğri demekdir.

igirür Düter[150] demekdir ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de kelür:

Beyit

Çerh zıllı da ki bogrumnı[151] kırıb yıglar min
İgirür çerh kibi inckirib yıglar min
(Feleğin zulmundan boğazımı kısıp ağlarım,
Dönen felek gibi hıçkırarak ağlarım)

igek Kâf-i evvel Acemîdir ve kâf-i sâni Arabîdir. Demür kesecek eğeye derler suhan manasına ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

---

150 Cevdet ve Konya nüshaları ile Petersburg basmasında bu kelime döner şeklindedir ki doğrudur.

151 Bu beytin buraya kadar olan kısmı, Cevdet ve Konya nüshaları ile Petersburg basmasında "çarh zulmu da ki bogzumnı" şeklindedir.

Teşavvukdin[152] iril
Bu bendni kisa elr... [illegible]
(Bıçakların kesemiyeceği kuvvetli
bağlardan kendi aşkı ile kurtuldu)

ikec Kâf kâf-i Arabîdir, ekser bir lafızla dahi istimal olunur; filan ikec filan iken demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da[153] şu'ara-i kadîm vasfında kelür:

Beyit

Ya buluban[154] barçası azm ittiler
Bezmge[155] yitmes ikec yittiler
(Hepsi birden toplanarak gittiler.
Ben meclise yetişmeden kayboldular)

Burada yetişmedin demekdir.

Ve yine Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Felah ehli ikec Lutfî kametingni körüb
Egerçi bardı özidin veli salâh irdi
(Sakınç adamı iken Lutfî senin boyunu görerek
gerçi kendinden geçti, fakat o yararlı bir adam idi)

igeci Kâf kâf-i Acemîdir. Büyük kız karındaşa derleri ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugatı şöyle tashih iderler ki: Aacam ulug kiçik kız karındaşı hem Haher dirler ve bular ulugnı igeci ve kiçikni singil dirler.

igme Kâf kâf-i Acemîdir, eğilmiş iki kat olmuş demekdir.

ilik Kâf kâf-ı Arabîdir. El demekdir dest manasına ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

---

152 Petersburb basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime teşevvukumdin şeklindedir.

153 Cevdet ve Konya nüshalarınma burada "söz tarifinde" ibaresi vardır.

154 "yabulmak, toplanarak gitmek, toplanarak bir şey aramak" anlamlarınadır. Pavet de Courteille, buradaki "yabuluban" kelimesini "babuluban" şeklinde okumuştur.

155 Konya nüshası ile Petersburg basmasında burada min kelimesi vardır ki vezin icabı olarak doğru ve gerektir.

Beyit

Tenge taş ve kolga tiş zahmi ki saldı tilbelik
Faş kıldı ilke göngleksiz beden yiyniksiz ilik
(Delilik, vücuda taş ve kola diş yarası saldığında,
gömleksiz bir vücudu, yenğsiz bir eli
herkese aşikâr eyledi)

ikinc Kâf kâf-i Arabîdir ikinci demekdir.

ilikige Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, eline demekdir.

ilikide Elinde demekdir.

ilikley Kâf kâf-i Arabîdir, ele kötür ve ele kötüreyin demekdir ki Münşaat'da altıncı mektubda kelür:

Taleb deryasıdın maksud gevherin birev ilikley algay kim.

ilikleb Bu dahi ele kötürüb demekdir ki Tevarih-i Müluk'de Feridun, Dahhâki dutdugu mahalde kelür ki:
Dahhâkdin cün il yorulub irdi türe almay[156] amma anı kavub ilikleb Feridun anı cezasıga yitkürdi (Vaktaki Dahhakdan halk bıkmıştı. Duramayarak onu koğdu, Feridun onu yakalayarak cezasını verdi)

illig Kâf kâf-i Acemîdir ve teşdîd-i lamla elli demekdir adet manasına ki Sedd-i İskenderî'de Keşmir dağı vasfında kelür ki:

Beyit

Yüz illig karı evc-i rif'at anga
Yana munca dag-ı zahamet[157] anga
(Yükseklikte yüz elli arşun idi,
yine böylece şişkin idi)

Ve yine üçüncü divan dibacesi Hazayinü'l-maani'de bir rübaî'de kelür ki:

---

156 Petersburg basmasında buraya kadar olan parça "Dahhakdin çün il ayorulub irdi türe aldı — kaçtı —" şeklindedir. Konya nüshasında "yorulub" yerine "zor bolub" denilmiştir. Doğrusu ise "ayorulub" olacaktır.

157 Petersburg basmasında dahamet, Cevdet nüshasında zahamet ve Konya nüshasında zihamet şeklindedir.

Rübaî

İllik bile altmışga yitti kademim
Ni mani kim bolmadı irkin rakamım
Ni tarafa ki sebt itmedi irkin kalemim
Yok her biri din hatır ara cüz elemim[158]

(Elli ile altmışa - yani yüzon yaşıma - ayak bastım.
Manası ne ki alın yazım dolmadı.
Şaşılacak şey ki kalemim hatıralarım arasında
bir tek kaygumı kaydetmedi)

il Bu dahi el demekdir dest manasına ki Münşaat'da yedinci mektubda bir rübaî'de kelür:

Rübaî

Kim itse fena pişesi de budı anıng
Her şahga il ormak imes sudi anıng
İster ki yetişkey ölçe maksudi anıng
madum kirek her ni ki mevcudi anıng

(Kim varlığını fena ormanında geçirirse,
her dala el yapışmakta bir fayda yoktur.
Eğer bütün dileklerine ermek isterse,
her nesi varsa yok etmesi gerektir)

il Bir dahi halk manasına kelür ki Nazmü'l-Cevahir'de bir rübaî'de kelür:

Rübaî

Halk icre hak evliyasını bil rahmet
Ol hayl din oldı ilge mâyil-i rahmet
Zikr ileb alarnı eyle hâsıl-i rahmet
Kim zikrleri eyledi nâzil-i rahmet

(Halk arasında evliyaları Allahın rahmeti bil!
O taife yüzünden halka rahmet iner.
Onları anarak rahmete kavuş,
onları anmak rahmeti indirir)

158 Petersburg basmasında bu mısra, "Kim yok birdin hatır ara cüz elemim" şeklindedir.

ıl Bir dahi yıl manasına, yani sal manasına Seb'a-i Seyyare'de Behram Şah, Dilâramı almak için Harzem Şaha bir yıllık Harzem malın veresin didüki mahalde kelür ki:

Beyit

Yine Harzem Şehge yazdı misâl
Bu ki Harzemdin bir ıllık mâl
(Harzemin bir yıllık gelirini veresin diye
Harzeme mektup yazdı)

Ve yine Münşaat'da yetmiş tokuzıncı mektubda kelür ki: Mukarrer ittim ki ay ve ılda bir kün.

ılgı Yıllık demekdir.

ılgı, ılkı At sürüsi demekdir kele manasına ve madiyan manasına dahi kelür. Amma madiyan ve yıllık manasına ikisi dahi Hayretü'l-Ebrar'da beşinci makalede israf zemminde kelür ki:

Beyit

At anga birür ki yüz ılkısı bar
Sim anga birür ki yüz ılgısı bar
(Yüz at sürüsü olana at verir.
Yüz kat geliri olana para verir)

Amma kele manasına Mahzen-i Mîr Haydar'da altıncı makalede kelür:

Beyit

Hiç kişi körkey mu cihan halkıda
Hace yayag kizgey ve at ılkıda
(Hiç kimse dünya halkı arasında görmüş müdür ki
efendi yaya, at sürüde gitsin)

ılıg, ılık ılıcak ve ıssıcak demekdir ki Bedaiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Savug ahı kim çıkar min kerm olub akmakga eşk
Çeşmelerde su bolur ılığ hava bolgac savuk
(Ahım soğuk çıkar, göz yaşım sıcak.
Çünkü soğuk havalarda çeşmelerde su sıcak olur)

ılgerdi Kâf kâf-i Acemîdir, ele kötürdi demekdir ki Gül ü Nevrûz-i Lutfî'de Behram Yemenî Nevrûz'a hitab idüb eyitdi:

Beyit

Sengke tikmes ki ilgerseng Yemen'ni
Cirik tartıb tama' kılsank Aden'ni
(Sana yaraşmazki, Yemen'i ele geçirdikten sonra
ordu çekerek Adene göz dikmek tama'ına düşesin)

Ilgersen, didüki ele kötürsen demekdir.

ıldam Iztırab ve harekete derler ve şol cünbüş ki tünd ve tiz ola anga derler ve yaz günlerinde ıssı vakitlerinde sahralarda müteharrik şuleler körinir anın berklerining süratle hareketine derler ki Sedd-i İskenderî'de Belinas Hakîm İskender anasına azâ verib eyitdi:

Mesnevî

Muni bil ki her ni ki bar cünbüşi
Nihayetge yitkeç sükundur işi
Tapar guy-i çuvkandin ıldamlık
Veli kim bolur aher aramlık
(Bunu bilesin ki kımıldayan her şey
sonu geldiğinde duraklıyacaktır.
Çevgenden top harekete gelir,
sonra duraklar)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de bir şiirde kelür ki:

Beyit

Veh ki Selmi nakesin ıldam durur min haste hal
Lutf itib ey sarban fitrakini boynumga tak
(Yazık ki Selmi'nin devesi koşmaktadır. Ben ise hastayım
Ey deveci bir başı, bir iyilik et de eyerin tasmasını
boynuma tak)[159]

Ildam durur, hareket etdurur demekdir. Nezmü'l-Cevahir'de "Sükûnü'l-lisan halasü'l-insan" hadîsi tercümesinde kelür:

Beyit

Til ıldamıdın bolur garamet hâsıl
Yüz nevi melanet u nedamet hâsıl
Az söylegenidin istikamet hâsıl
sâkin[160]ligidin veli selamet hâsıl

---

159 Buradan sonrası Konya nüshasında yoktur.
160 Bu kelime Petersburg basmasında sakit şeklindedir ki doğrusu budur.

(Ağzına geleni söylemekten zarar ile
yüz çeşit pişmanlık ve yerme meydana gelir.
Az söylemeden doğruluk çıkar,
susmaktan esenlik meydana gelir)

ileyimde Önümde demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhadın Şirine mektubunda kelür ki:

Beyit
İleyimde kisek kuh-i belâdur
Közümge pise[161] reşte ejdehadur
(Önümde bir kesek, bir bela dağıdır.
Gözüme görünse bir iplik ejderha gibidir)

ilmey Közüne ilmez demekdir. Gâyibe ve ben közüme ilmezin demekdir, yani közüne köstermez ve iltifat etmez ve közüme köstermezin, iltifat etmezin demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhadın müvekkilleri Ferhad içün Husreve iltifat etmedügi beyanında kelür:

Beyit
Anıng hükmige pervâ kılmaganı
Esasın közge mutlak ilmaganı
(Anın hükmünden yılmıyordu, hükmünün esaslarını
hiç bir suretle göz önünde tutmıyordu)

Közüne köstermedükini ve iltifat etmedükini demekdir.

ilmen Bu dahi bu manayadır ki Übeyd Han eş'arında kelür:

Beyit
Gül saru kılman nazar ziba cemaling barıda
Közge ilmen servvni nazik nihaling barıda
(Güzel cemalin var iken güle bakmam.
Dal boyun var iken serviye göz atmam)

ılmak İlişdirmek manasınadır ki Nevadirü'ş-Şebab'da iltifat manasile ikisi bir beyitde kelür:

Beyit
Nice ol kirpik sinanige Nevayî könglini
Her zaman ılgaysın ey bed-mihr anı közge il .

Ilgaysın didüki ilişdüresin demekdir.
İl didüki emr edüb iltifat eyle demekdir.

(Ey merhametsiz, niçin her zaman Nevayi'nin gönlünü
kirpiklerinin okuna tutarsın da bir kere iltifat etmezsin)

---

161 Bu kelime Petersburg basmasında yitse şeklindedir.

ılgaban Ilgar eyleyüben demekdir ki Seb'a-i Seyyare hâtimesinde kelür ki:

Az kişi birle bir taraf kitmiş
Hasmı başıga ilgaban yitmiş
(Az adamla bir tarafa gitmiş,
düşmanı başına ılgar eylemiş)

ılbaratıb Bir uzva ıssı kaynar su dökülse dahi yansa[162] haşlansa ana derler ki Mecnun u Leylî'de tabistan vasfında ıssı sular beyanında kelür:

Beyit
Ördek anga çün ayag uzatıb
Su çusu ayagın ılbaratıb
(Ördek ona ayağını uzattığında
suyun kaynayışı ayağını haşladı)

ılbarar Yanar haşlanır demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da beşinci makalede kelür ki:

Beyit
Kim ki kızık suga ilikin urar
Her nice kim iliki yitar[163] ılbarar
(Kim elini kızgın suya sokarsa,
o kadar eli yanar haşlanır)

ılınsam Meşakkat gamile mahrur olsam ve âciz kalsam demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'da altıncı makale hikâyesinde kelür:

Beyit
Bunca alamâtge bir kefeş uçun
Sarfa iter mu ki ılınsam küçün
(Bir ayakkabı için bunca emekler harcamak
değer mi ki? Zorla meşekkat çeksem...)

ılındım Mahrur oldum ve âciz oldum demekdir.

ılındı Mahrur oldu ve âciz oldu demekdir.

ılıngac Mahrur olıcak ve âciz olıcak demekdir.

ılıttı Teşdid-i ta ile ısıddı, yani kerm eyledi demekdir.

---

162 Bu kelime Cevdet ve Konya nüshalarında yoktur.
163 Bu kelime Şeyh Süleyman Efendi'de yanar ve Pavet de Courteille'de yıyar şeklindedir.

iletti Yine teşdid-i ta ile iletdi demekdir ki Mecnun u Leylî'de sebeb-i telifde padişah vasfında kelür:

Beyit

Ta iletti bir huceste menzil
Her nevi murad anda hâsıl
(Her türlü isteğin meydana gelebileceği
kutlu bir durağa götürene değin...)

iletürge Kâf kâf-ı Acemîdir. Almak içün ve iletmek içün demekdir.

iletürgüm Kâf kâf-ı Acemîdir, iletsem gerek demekdir.

ilete alur Eyledi bilur[164] demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da on üçünci makale hikâyesinde kelür ki:

Beyit

Anca nı hem ilete alur çağlaban
Birk tangıb arkasıga baglaban
(O kadarını götürebileceğine aklı kesince,
hepsini bağladı sırtına aldı)

ilgerrek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-ı sâni Arabîdir ilerürek demekdir.

ilgeri İlerü demekdir.

ıltırar Yaldırar şule verir demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de bir şiirde kelür:

Beyit

Ahteri dur nahs-i uşşak bed-ahter canıga
Ol ki her yan ıltırar hicran tünining şoderonı
(Ayrılık gecesinin çiğleri her tarafta parıldar.
O, kadersiz aşıkların uğursuz yıldızıdır)

ıltırarguci Yaldırıcı demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'da bir tenbihde kelür:
Zerbeft kisvetlik dünya güzin necaset üstide ıltırargucı cibin (Altın işlemeli elbise giymiş olan dünyaya bağlı kimse, pislik üstüne konmuş olan parlak sinek gibidir)

---

164 Petersburg basmasında ve Konya nüshasında bu kelime elete alur şeklindedir.

ılbasun Ördekdir, murg-i abî manasına. Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugati şöyle tashih etmişler ki:
Ve kildük kuşga ki anda mukarrer ve meşhur ılbasun ördekdür ve Sart ol ılbasun ni hod bilmes ve tagı Türk ördekning irkekin suna ve tişisin börçin ve bir Sart mungga hem at koymaydur ve nervemada ikelesin murg-i abî dir.

imes Olmaz demekdir ki Mecnun u Leylî'de Münacat'da kelür:

Beyit

Bir iş ki imes[165] rızası sindin
İmes bu kul[166] iltiması sindin
(Senin rızan olmayan bir işi,
kulun senden niyaz etmez)

Ve yine Çehil Hadîs'de bir rübaî'de kelür ki:

Rübaî

Imes o pehlivan ki özge kaddin
Baş üze iltaban negûn kılgay
Pehlivan anı bil ki bitse gazab
Nefs-i emmareni zebun kılgay
(Yabancı birinin boyunu başında tutup
alt eden pehlivan değildir,
Pehlivan öfkelendiği zaman
kötülüğe götüren nefsini yenendir)

imeng Kâf kâf-i Acemîdir, değilsin demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da bir şiirde kelür:

Beyit

Ey Nevayî dem bu demdür tut ganimet bade iç
Özge bir demge yiter yitmes ki çün vakıf imeng
(Ey Nevayî, dem bu demdir, ganimet bilerek bade iç.
Çünkü bir deme erişip erişemeyeceğini bilemezsin)

imen Değilin demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da hâtime münacatında kelür:

---

165 Bu kelime, Konya ve Cevdet nüshalarında ve Petersburg basmasında irmas şeklindedir.
166 Petersburg basmasında "bu kul" yerine "kabul" denilmiştir.

Beyit

Gerçi imen kabil-i lutf u kerem
Lik imen bir yol nevmid hem
(Her ne kadar iyilik ve kerem edilmeğe
yanaşmazsam da büsbütün umutsuz da diğilim)

ımak[167] Şol rustaî'ye derler ki koyunu çok ola.

imgeklegen Kâf-i evvel ve sâlis Acemîdir ve kâf-i sâni Arabîdir. Emekleyen tıfıl manasınadır. Garaibü'ş-Şıgar'da kelür:

Beyit

Her zaman közdin yaşım imgeklegen bir yaş dik
Meyl iter tofrakga veh öltürgüsi bu imgegim
(Her zaman göz yaşım emekleyen çocuk gibi
toprağa meyl eder. Yazık ki bu emek beni öldürecek)

Zahmetim ve meşakkatim demekdir.

imgek Bu dahi bu manayadır ki Ferhad u Şirin'de Ferahdıng tıfıllığı beyanında kelür:

Beyit

Kadem urdı ve terk-i mehd kıldı
Koyub imgek yürürge cehd kıldı

(Ayağa kalktı, beşiği bıraktı. Emeklemeyi bırakarak yürümeğe uğraştı). Emeklemeyi koyup yürümeğe cehd eyledi demekdir.

imgek Kâf-i evvel Acemîdir ve kâf-i sâni Arabîdir, zahmet ve meşakkat manasına kelür ki Mecnun u Leylî'de Leylî'yi İbni Selame virdiklerinde Mecnuni angıb aydırdı:

Beyit

Sagıngay ol imgek aşinâsı
Mindin bolmak bu iş rızası
(Bu emekleri bilen kimse, benim bu işe
razı olduğumu düşünecek midir?)

Ve yine Münşaat'da yetmiş tokuzuncı mektubda kelür ki:
Bu fakir ning munca yıllık say u imgekim ni.

imgen Kâf kâf-i Acemîdir süd emen, yani şîr-horde demekdir veya gayri nesne emen manasına ola.

---

167 Metinde her ne kadar imak imlâsında ise de yanlıştır, doğrusu aymak olacaktır. Netekim Pavet de Courteille bunu bu şekilde okumuştur.

imgende Süd emdügi vaktin demekdir ki[168] Lutfî'nin Gül ü Nevrûz'und Nevrûz vasfında kelür:

Beyit

Süd imgende saadet daye boldı
Tili çıkkaç hüner hemsâye boldı
(Süt emdiği zaman saadet ona dayalık etti.
Dili çıktığı zaman hüner ona arkadaşlık etti)

imcek Kâf kâf-i Arabîdir, avret memesine derler ki Tevarih-i Müluk'da Hümay Darab'ı kördügi mahalde kelür ki:
Darabnı anga körgüzdiler közi tüşkec könglige ıztırab tüşüb imcekige süt kildi.

indedi Davet etdi ve kıgırdı demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da beşinci makale hikâyesinde Hatem-i Tâyî'den nakl olunur ki:

Beyit

Didi ki bir kün kılıban ceşn-i aam
Indeb idim bade[169] ehlin tamam
(Dedi ki bir gün herkese şölen çekeyim,
bütün çöl halkını çağırayım)

inde Emr idüb davet eyle demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da kelür:

Beyit

İnde tekellüf bile ashabını
Carla müraat eyle ahbabını
(Törenle bütün arkadaşlarını çağır.
Saygı ile dostlarını davet et)

indeb Davet idüb kıgırıp demekdir.

indürdi Davet etdi kıgırdı demekdir ve bir nesneyi yukarıdan aşaga indirdi demekdir.

indürmeseng Kâf kâf-i Acemîdir. Davet idüb kıgırmasang demekdir ki Ubeyd Han eş'arında kelür:

Beyit

İndürmesenk U'beydni bezm-i visalınga
Köyününg itige kıl anı hem-hane bolmasa
(Ubeydi içli dışlı olmaya çağırmazsan
hiç olmazsa onu köyünün köpeklerine arkadaş yap!)

---

168 Bu madde başı ve anlam verişi, Petersburg basmasında yoktur.
169 Bu kelime, Konya ve Cevdet nüshalarında ve Petersburg basmasında badîye şeklindedir.

ini Küçük karındaşa derler ki Seb'a-i Seyyare'de yedi iklimin şahları kelüb Behram Gûr'a havarnak yapdukları mahalde kelür:

Beyit

İni yanlıg veya ogul yanlıg
Şehge hidmet kılurdı kul yanlıg
(Küçük kardaş gibi, oğul gibi, kul gibi
hakana hizmet etmeğe koştular)

Ve yine Ferhad u Şirin'de kelür ki Ferhad vefat iderken Behram Dilâver'e hitab idüb iderdi ki:

Beyit

Ki ey canım kapıb canıngga peyvend
Köngülteş ve ini şakird ü firzend
(Süt kardaş, küçük kardaş, çırak ve oğul
gibi canımı canına bağlayıp...)

Ve Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugati şöyle tashih etmişler ki:

Aacam uluk kardaş ve kicik kardaşnı ikelesin birader dirler ve Türkler ulugni aga ve kicikni ini dirler.

ineg Kâf kâf-i Acemîdir bu dahi küçük karındaş demekdir.

inegesi Küçük karındaşı demekdir ki Gül ü Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

İnegesi bar irdi atı süsen
Tili tig irdi gahi gah süzen
(Süsen adında bir küçük kardeşi vardı,
Dili kimi zaman tig kimi zaman iğne olurdu)

Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de evvelki meclisde Mevlâna Mehmed Câmi vasfında Mevlâna Câmi'ye nisbet idüb yazarlar ki: Ol agaga inilikge layık ve tarikları alar tariki bile muvafık irdi. Zira aga büyük kardaşa derler.

ingrendi Kâf kâf-i Acemîdir. Derdle yab yab kizlüce ağladı demekdir ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugati böyle tashih etmişler ki: İngrenmek ve singrenmek derdle yaşurub aheste yıglamakdur. Türkîce bu matla' yazar kim:

Beyit

İstesem derd ehlidin aşkıngni penhan eylemek
Kiceler ki ingremek[170] dür âdetim ki singrenmek[170]
(Dert ehlinden aşkını gizlemek istesem de geceler
kimi zaman inlemek kimi zaman hıçkırmak âdetimdir)

Ve yine kâf-i Arabî ile eşek avazına dirler[171]. Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

İcimde yüz başak ay kör ki ayıb ingrensem
Elem tapar tapanıga bir öke har barur
(Ey güzel, içerimde yüz temrenli ok vardır.
İnlersem kim beni kınar? Tabanına diken batan
bir adam ondan acı duyar)

incu Tapu adamı dimek olur ki bir kimesne ihtiyarile kelür bir bege yanaşur ulufesine kirüb hidmetinde olur ki Vakfiyye'de vezaretden şikâyet babında kelür ki:
Ve azadelerning inculukge kirmek tama'ıdın teşna'ı[172]

inçi Hatun-i perdeneşin'e derler ki Tarih-i Mülük'da kelür, Behram kızı Hümay padişah olduğu mahalde kelür:

Beyit

Yana bir nice kün Hümay aldı mülk
İrenler barıb inçige kaldı mülk
(Yine bir müddet Hüma ülkeyi aldı.
Erkekler çekildi gitti, ülke kadına kaldı)

incu, inci İncu demekdir dürr manasına ki Seb'a-i Seyyare'de İsmet-penâh vasfında kelür ki:

Beyit

Perdeler birbirige eylengen
Dürr-i encümdin incu türlengen
(Perdeler birbirine dolandı.
Yıldızlardan inciler de toplandı)

---

170 Bu kelimeler Konya nüshasında mak'lı mastar ile verilmiştir.
171 Konya nüshasında bundan sonraki örnek (şahit) yoktur.
172 Cevdet nüshasında ve Petersburg basmasgında bu kelime "teşni'i" şeklindedir.

incek[173] Kâf kâf-i Arabîdir. İnce demekdir, bârik manasına ki Seb'a-i Seyyare'de Behram'la Dilâram sahrada iken Dilâram Behram Gûr'ı ok atmağa tergib eyledüki mahalde kelür ki:

Beyit

Dimedi nazenin hâdisini yok
Çikti evvel sadakdın incke ok
(Onun nazlı sözünü raddetmedi,
daha önce sadakdan ince bir ok çekti)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür ki:

Beyit

Kıldın disem inckerek bilingni
yokdur kişining ki kal u kîlini
(Belin kıldan incedir desem
kimse dedikodu edemez).

inckirmek Kâflar kâf-ı Arabîdir. Bu lugatı dahi Nevayî Hazretleri Muhakemetü'l-Lugateyn'de şöyle tashih iderler ki:

Yana yıglamakning ögürmeki mukabelesinde inckirmek dahi bar ve ol incke ün bile yığlamakdur ve ol Türkî lafzı da bir nevi terkib bile eda tapıbdur kim:

Beyit

Çerh zulmı da ki bogzumnı kırıb yıglar min
İgirür çerh kibi inckirib yıglar min

Bu lûgat bu vilayetde dahi müstameldir ki inckiri inckiri agladı derler.

(Felekin zulmundan bogazımı kısıp ağlarım.
Dönen felek gibi hıçkırarak ağlarım)

ingek Kâf-ı evvel Acemî ve sânisi Arabîdir, egek demekdir zenahdan manasına Vakfiyye'de ulema tarifinde kelür ki:

Meşakkat tünleri üftadelik tirseklerin felâket buriyasıga koyub şabır kolların şikestelik ingekige sütun itib

(Sıkıntı geceleri, düşkünlük dirseklerini, felâket hasırına koyup sabır kollarını ıztırap çenesine destek edip...)

inag Bitekellüf olan musahibe dirler.

---

173 Petersburg basmasında ve Konya nüshasında "incke" şeklindedir. Netekim örneği de kelime başına uymamaktadır.

inak Nâyib ve mukarrib demekdir.

inevli Şikârgâhda şikâr dutmağiçun kazdıkları çukura dirler.

ineg[174] Kâf kâf-ı Acemîdir, yangak manasınadır ki Sedd-i İskenderî hâtimesinde hamselerin Câmi Hazretlerine iletdiklerinde beşaşet idüb ellerile arkaların sıgadukları mahalde kelür ki:

Beyit

Sözüm açıban bostan dik ingin[175]
Kılıb lutf ikinimke saldı yengin

İngin didüki yengin demekdir.

(Sözüm yanağını bostan gibi açtı.
Lutfederek sırtıma yenini saldı — yepeşledi)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür ki:

Beyit

Ey ineglerinin hadika-i firdevs lalesi
Gülzar-i husn revnaki közümün gazalesi
(Ey yanakları cennet bahçesinin lalesi olan,
ey ceylan gözü gibi gözleri güzellik bahçesinin süsü olan;)

inging[176] Kâflar kâf-ı Acemîdir, senin yanagıng demekdir ki Mizanü'l-Evzan'da ki Arûz risalesidir muzari-i sâlim bahrinde kelür ki:

Beyit

İnging aydur izârıng aarızıng gül saçın sünbül
Bular şevkidin icarmin tün u gün bûl[177]
(Yüzün ay, yanağın gül, saçın sünbüldür.
Bunların verdiği coşkunlukla gece gündüz şarap içerim)

ing[178] Yine kâf kâf-i Acemîdir, avretler yüzüne sürdükleri kızıl renge derler ki Mahbubü'l-Kulub'da otuzyedinci fasılda zenan zikrinde kelür ki:
İnglik bile yüz kızartmak alarga tezyin

iving Kâf kâf-ı Acemîdir, eving, yani acele eyleng demekdir.

---

174 Bu kelime Konya nüshasında ve Petersburg basmasında olduğu gibi ingim olacaktır.

175 Pavet de Courteille'de inngin dir.

176 Petersburg basmasında inging şeklindedir.

177 Konya ve Cevdet nüshalarında ve Petersburg basmasında bu kelime mül şeklindedir ve doğrudur.

178 Petersburg basmasında bu kelime, inglik şeklindedir.

ivürdi Döndürdi demekdir ki Nesaimü'l-Mahabbe'de İmam-ı Aazam Raziyellahu anh menâkibinde kelür ki:
Dirler ki yüz kible-i hakikîge kiltürüb hakdin yüz ivürdi.

ivrüşmeng Kâf kâf-i Acemîdir, yanına varmang ve yöresine ugramang demekdir.

ivrürgeç Kâf kâf-ı Acemîdir, döndüricek demekdir.

ivrüldi Döndi demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de altıncı hikâyede Mukbil sahba meclisinde[179] oldugı mahalde kelür ki:

Beyit

Öyle ivrüldi cam-i nûşanûş
Ki tarabdın yitişti gökge huruş
(Elden ele dolaşan kadehler öyle döndüler ki
keyiften, neşeden coşkunluk - taşkınlık - göklere çıktı)

ivrülüb Bu dahi yüz döndürüb manasına gelür ki Tari-i Müluk'da Dahhaki Feridun öldürdüki mahalde kelür ki:
Dahhakdin cün il ivrülüb irdi türe almay kaçtı amma anı kavub ilikleb Feridun cezasıga yitkürdi.
Ve yine Bedayiü'l-Vasat'da ceviring[180] manasına kelür ki:

Beyit

Sorgalı kildi ivürdüng[181] başıga koldab mini
Kim imesdür lahzayi başım üze olturgudik
(Sormaya geldi, benim kolumdan tutarak onun başını
çevirin. Çünkü o bir dakika bile benim başım üzerinde
tutulacak adam değildir)

iyeleb Sahibi olub demekdir ve bir nesneyi kendüning eyleyüb demekdir ki Seb'a-i Seyyare hâtimesinde Behram Şah Nevayî Hazretlerine vaki'asında Sultan Hüseyin hakkında didi:

Beyit

İyeleb tac u mülk u meskeneti
Tapmış öz kâmı birle düşmenini
(Tac, ülke ve saray gibi şeylere sahip olarak
dileğince düşmenini bulmuş — yenmiş —)

179 Cevdet nüshasında "Mukbil sahba meclisinde" ibaresi yerine "Mukbil masınadır. Simya meclisinde" denilmektedir.
180 Cevdet nüshasında bu kelime çevirüng şeklindedir.
181 Cevdet ve Konya nüshalarında ve Petersburg basmasında bu kelime "ivürüng" şeklindedir.

iyeledi Bu dahi hemin bu manayadır ki Tarih-i Müluk'de ahir-i Müluk-i Acem Ferahzad değirmeninde gezindüki mahalde kelür: Tikirmin iyesi anıng at ve tonıga köz karartıb anı öltürüb cihatın[182] iyeledi.

Ötreli Elif

obçin Cenk esbabından cebeye derler ki Ferhad u Şirin'de Hazret-i Hızır Aleyhi's-Selâm Ferhada İskender tılsımı vasfında beyan etdi:

Beyit

Ve liken uşbu peyker pay tâ fark
bolub ot dik timur obçin ara gark
(Lakin bu heykel gibi vücut, baştan ayağa kadar
ateş gibi parlayan demir zırh içerisine gömülmüş idi)

oparmas[183] Yıpranmaz ve eskimez demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'da bir tenbih'de kelür:
Yalangganı keydürseng opranmas ton ol irür
(Çıplağı giydirsen senin için yıpranmaz bir elbise olur)

ot Ateş manasınadır.

ot Yerde biten ot manasınadır.

öt Imale ile emr idüp keç demekdir. Amma Nevayî Hazretleri ot lugatini Muhakemetü'l-Lûgateyn'de şöyle tashih etmişler ki: Ot ki şey-i mahrukdur ve öt mürur manası biledir ve uy mukammerge berd ciheti emrdür ve üt kelleni otga tutup tükin eritür manasınadır ve ot ki baridın ırak hareketdür.

ötti Kitti demekdir ve keçdi manasına dahi kelür ve bazı mahalde tesir ve sirayet manasına dahi kelür. Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

---

182 Bu kelime bütün nüshalarda cihat şeklinde ise de bize kalırsa cihaz şeklinde olmalıdır.

183 Petersburg basmasında "opartmas" şeklindedir. Cevdet I nüshasında madde başı opramasın ve örnekte opramas şeklindedir. Cevdet II nüshasında madde başı oparmas, örnek ise opratmas şeklindedir. Konya nüshasında ise madde başı ve örnek opratmas şeklindedir.

Beyit

Tir-i barân-i[184] gamıng can u köngüldin[185] ötti
Allah Allah ni belâ bu yagın irmiş ötkün
(Dert yağmuru ile gelen oklar can u gönülden geçti.
Allah Allah bu yağış ne belâ imiş ki tesir etti)

ötkün Kâf kâf-i Arabîdir, sîrâyet eyleyüb eser eyleyen ve keçen demekdir ki bu beyitte keçti.

ötkünci Keçici demekdir.

öte öte Keçe keçe demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Ni nevi' singrimeyin hicr-ârâ ki bagrım ve könglüm
Firak ikneleridin öte öte tişilibdür
(Niçin ağlamayayım ki yalnızlık içinde bağrım ve
gönlüm ayrılık iğneleri bata bata deşilmiştir)

ötmey Keçmezin ve keçmez demekdir ve zamanda mürur manasına dahi kelür ki Lisanü't-Tayr'da kelür:

Beyit

Yılda biş gün kim cimende açılur
On gün ötmey tofrag üzre saçılur
(Yılda beş gün çimen ve çayırda açılır.
On gün geçmeden toprak üzerine saçılır)

ötti Bir dahi feragat etdi vaz kecdi demekdir.

ötkerdi Kâf-i Arabî ile keçürdi demekdir, feragat etdirdi demekdir ve eser etdürdi demekdir.

ötkergeysin Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, feragat etdüresin demekdir ki Ferhad u Şirin'de Şir Veyh Şabure tazarru etdi ki Behram Dilâver kenduyu istemekden feragat ide.

Beyit

ki bu ma'nidin ötkergeysin anı
Kerem yolıga başkargaysın anı
(Onu şimdi ne kadar tutmuş olduğu yoldan
döndüresin. Onu kerem yoluna yöneltesin)

---

184 Bu kelime Konya nüshasında "tirban" şeklindedir.
185 Bu kelime Petersburg basmasında "tendin" şeklinde olup doğrudur.

Ve yine Tarih-i Enbiya'da İbrahim Peygamber Aleyhi's-Selâm tıfl iken atası Azer Nemrud tarafından[186] öldürmek dilediiki mahalde kelür ki:

Mubarek yüzin körkeç atalıg mahabbeti anı ol hayaldin ötkerdi.

ötkerü Kâf kâf-ı Arabîdir, emr idüb kecür demekdir ki ötker manasına Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit
Turgarur da[187] natuvan cismini[188] ol bi-bakdin
Yüz cefa eyleb anı kiltür kaşımdın ötkerü
(Arık cismimi o zalimden kurtarup onu yüz
cefa ile karşımdan öteye sürükle götür)

ötkergeli Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, keçürmek içün demekdir. İllet manasında ve keçüre demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit
La'l irür iki lebining söz reştesin ötkergeli
Seft irür agzınıng ki zâhir boldı la'l-i nabârâ
(Söz telini geçirmek için iki dudağın delinmiş bir
yakuttur. Ağzın da pembe yakut arasında
görünen bir açıklıktır)

ötküzib[189] Kecürüb demekdir ki Lisanü't-Tayr'da hüdhüdün uhu kuşı ile münazarası cevabında kelür ki:

Beyit
Genc ümidi bile ömrin ötküzib
Her dem ol virâne bir yanın kazıb
(Her dakika bir viranenin - bir yıkıntının -
bir yanını kazarak gömü umudu ile ömrünü geçirdi)

ötüzmey[190] Ben kecürmezin demekdir, yani vaktin kecürmezin demekdir ki Ferhad u Şirin hâtimesinde kelür ki:

---

186 Bu kelime, Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "havfından" şeklindedir.

187 Bu kelime Cevdet ve Konya nüshaları ile Petersburg basmalarında "Kutgarur da" şeklindedir.

188 Konya ve Cevdet I nüshalarında bu kelime "cismim ni" şeklindedir.

189 Bu kelime yalnız Cevdet I nüshasında "ötkürib" şeklindedir.

190 Bu kelime Cevdet nüshasında "oturmay" ve Konya nüshasında "otuzmayın" şeklindedir.

Beyit

Saçıb yüz nev güldin dane anda
Çü saçtı kâm koymay yane anda
Oturmay vaktidin bir lahza suyin
Tama' eyleb bu sudin ab-i ruyin
(Yüz çeşit gül danesini oraya ekti.
Muradından hiç bir tane bırakmadan saçtı.
Bir lahza bile vakit geçirmeksizin suyı veriyordu.
Bu sudan kendisinin saadetini umuyordu)

ötkenür Kâf kâf-i Arabîdir, öykünür ve taklid eder demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Kametingke serv taklid eyleben tabtı şikest
Bu sezadür ger kiye[191] servi sehige ötkenür
(Senin boyunu taklit edeyim diye servi kırıldı.
Bununla beraber uzun boylu serviye, senin boyunu
taklit etmek nasıl yaraşır?)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Şuhlık resmin anga taklid iteler hublar
Singrimek de eyle kim uçkun çakınga ötkenür
(Şuhluk âdetinde güzeller onu taklit ederler.
Nasıl ki koşmakta kıvılcım şimşeği taklit eder)

ötkeney[192] Öyküneyin ve taklid ideyin demekdir.

ötkengey Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir. Öyküne ve benzeye demekdir ki Mahbubü'l Kulub'da bir tenbihde kelür ki: Seyyid zade-i ki lülülerge ötkengey maymunbazlık ve duktraşlıg örgenkey.

(Bir bey çocuğu ki çingeneleri taklit eder, maymun oynatmak ve ıskara maşa yapmak öğrenir)

ötük Kâf-i Arabî ile keçmiş demekdir. Ve ayaka kiyilen edük manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'da yedinci makalede kelür:

---

191 Bu kelime Cevdet nüshasında "kevkibe", Pavet de Courteille'de "kevkiye" şeklindedir. Bütün ötekilerde ise "ger kiye" ve "kev kiye" şeklindedir. Şeyh Süleyman'da ise "kim yine" şeklindedir.

192 Bu kelime ve karşılığı, Petersburg basmasında yoktur.

Beyit

Altun ısırga ki kulag agrıtur
Zerhal ötükdür ki ayak agritur
Nükte derin bil kulag ârâyişi
King ötük oldı ayag ârâyişi
(Altın küpe kulağı ağrıtur. Altun işlemeli ayakkabı ayağı ağrıtur) (İyi bil; nükte kulağın süsüdür, geniş ayakkabı da ayağın süsüdür)

ötmek Kâf Arabîdir. Kitmek ve keçmek manasınadır. Ve dahi etmek demekdir, nan manasınadır.

ötrük Kâf-ı Arabî ile yalan söze derler.

ötrükgine Kâf-ı evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir. Tasgir ile yalancuk demekdir. Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da bir tenbihde kelür ki:

Az söz ki hem ötrükdür zehr-i mühlikdür
Egerçi ki mikdarı öksükdür.
(Mikdarı az olsa bile yalan söz öldürücü ağıdır)
Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Kahr ile tehdid bi-dillerge bari çingine
Mihr ile her va'de kim kıldı bari ötrükgine
(Aşıkları kahr ile korkutması gerçektir.
Acıyarak söz vermesi ise yalandır)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub üçünci fasılda na-münasib nâyibler zikrinde kelür ki:

Yalgan hüküm yitkürige bâ'is tama'-i şom ve ötrük pervâne yitkürige sebeb hırs-i mezmum (Yalan hüküm vermeğe sebep uğursuz tamahdır. Yalan ferman vermeğe sebep iğrenç hırstır)

ötrü Karşu demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da Mi'rac vasfında kelür ki:

Beyit

Anda sinitib[193] kim buluban ötrüsi
Her nice köz salsa beka közgüsi
Ötrüsi, karşusı demekdir.

---

193 Bu kelime Cevdet I ve Konya nüshalarında ve Petersburg basmasında yitib şeklindedir.

(Oraya erişti. Karşıya da geçti. Her neye göz atsa sonsuzluk aynasını gördü)

Ve yine Tarih-i Müluk'da Rüstem ve İsfendiyar kıssasında kelür ki:

İsfendiyar Rüstem üstige barıb Rüstem mülayemet ve özürhahlıg bile anga ötrü kilib.

ve yine ivazla mukabele eylemek manasına kelür ki Ferhad u Şirin'de Ferhad Hakan'ın saltanat teklif etdükin kabul idicek Hakan dahi anıng ivazı hazinesin temaşa etdürdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Anga mundak ki îyş u zevk yitti
İvaz ötrüsi da yüz fikir itti.
(Ona bu kadar içki ve eğlence erişti.
Karşılığında yüz düşünceye vardı)

otluk, otluğ Ateşin demekdir.

utganıb Utanıb demekdir ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Yar ireni bile kılmangız en kand ü şükker lâf
Çün ab-ı hayat utganıb andın yaşunubdur
(Yar dudağı ile hey şeker söz yarışı etmeyin.
Çünkü hayat suyu utanarak ondan gizlenmiştir)

utgandı Utandı demekdir.

utuzdı, utkuzdı Utıldı demekdir, yani yenğildi, elinde olanın aldırdı demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da bahar vasfında kelür:

Beyit

Gül ol oyunga çü heves körgüzüb
Cibi dagı hurdaların utkuzub

Burada utkuzub, ütdürüb demekdir.

(Gül o oyuna heves göstererek
cebindeki ufaklıkları üttürdü - yutturdu-)

utuzay Ütüleyin ve unudayın demekdir.

utuzmay Ütülmez ve yenğilmez, ütülmezin ve yenğilmezin demekdir.

ötleş ötleş Kat kat ve peyapey demekdir. Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Gam u derd zindanı içre köngülge
Tüşüb ötleş ötleş giriftarlıglar
(Kaygu ve tasa zindanı içinde gönle
kat kat derde yakalanmak düşdü)

Ve yine Tarih-i Enbiya'da Süleyman Aleyhi's-Selâm Belkîsi tahtı ile divlere ketürtdügi mahalde kelür ki:
Yana bir cin didi kim köz yumub açkunca kiltür. Ey Süleyman Aleyhi's-Selâm kılgay[194] da'vîsi bile hâzır kıldı ve ol tahtnı yiti[195] ötleş öy içide koyub barçasın münfa'il[196] kılıb irdi.
(Yine bir cin dedi ki: Göz yumup açıncaya değin onu getireyim. Süleyman ona getirmesi için emir verdi ve o tahtı yedi kat ev içerisine koyup hepsini kilitledi)

uçkun Ateşden çıkan zebaneye dirler ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Aşk kim birdi tenim şulesige kökde urun
Çikti bir birdin anı irüb uçkun uçkun
(Aşk tenimin yanan sulesine gökte bir yer verdi.
Birbirinden ayırarak kıvılcımlar haline getirdi)

Ve yine Garaibü's Sıgar'da kelür:

Beyit

Şuhlık resmin anga taklid iterler hublar
Singrimek eyle kim uçkun çakınga ötkenür
(Şuhluk âdetinde güzeller, onu taklit ederler.
Nasıl ki koşmakta kıvılcım şimşeği taklit eder)

Ve yine Mecnun u Leylî'de Leylî anasının Leylî'ye mahabbeti beyanında kelür:

Beyit

Bir meş'al ile közi münevver
Kim uçkun irürdı mihr-i haver
(Gözü bir ışık ile nurlanmıştı. Öyle ki doğan güneş
onun yanında bir kıvılcım gibi idi)

---

194 Bu kelime Petersburg basmasında "kılgan" şeklindedir.
195 Bu kelime Petersburg basmasında "yeti" şeklindedir.
196 Petersburg basmasında bu kelime mukaffel şeklindedir.

ucru[197] Mâzi manasına keçmiş yakin zaman demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de üçünci meclisde riyazî vasfında kelür ki:
Bu ucruda dirler kim şakirdleri bile tag kişige barıb
[Ve yine Münşaatda sekizinci mektubda kelür ki: Bu ucruda çerh-i nigûn kazasıdın][198] ve sipihr-i dûn iktizasıdın

uçradı Köründi ve buluşdı ve hoş keldi demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Behram Şah sahrada îyş iderken Mani-i nekkaşi kördüki mahalde kelür ki:

Beyit

Böyle işler tutar idi özige
Deşt ara uçradı birev közige
(Kendisince böyle işler tutarken,
çölde gözüne bir adam göründü)

uçramay[199] Hoş kötüreyin ve buluşdurayın demekdir.

uçradım Buluşdum[200] demekdir ki Nesâimü'l-Mahabbe'de İbrahim Sa'dü'l-Alevî Kuddüsallahü sırrehu menakibinde kelür ki:
Gayri mevsimde meger[201] azimeti kıldım, yolda üç kişige uçradım

üçevle Üçi bile demekdir ki Ferhad u Şirin'de Hakan ve Ferhad ve Melik Arâ, İskender tılsımına vardıkları mahalde kelür ki:

Beyit

Çıkıb Şehzade birle Şah ikevle
Vezir-i kârdan birle üçevle
(Şehzade ile Şah ikisi birden çıktı.
İş bilen vezir de katılarak üçü birden çıktılar)

üçelesi Üçi bile demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de yedinci meclisde Timur Han'ın hükmi mahallinde kelür ki:
Tevaci mi'ad bile capıb ücelesining başın kiltürsin (Komiser vaktinde koşarak üçünün başını birden getirsin)

üçünc Ücünci demekdir adet itibari ile.

üçegü Kâf kâf-i Acemîdir, bu dahi ücünci demekdir.

---

197 Konya nüshasında bu kelime ç ile uçru dur.
198 Bu [ ] içerisindeki kısım, Petersburg basmasında yoktur.
199 Bu kelime Petersburg basmasında uçratay şeklindedir.
200 Petersburg basmasında bu anlam buluşdurdum şeklindedir.
201 Petersburg basmasında bu meger kelimesi yoktur.

ücev Üci demekdir.
üçevge Ücine demekdir.
uçmak, uçmag Hareket ve ıztırab manasınadır ki közde istimal olsa köz sengrimeke derler. Yürekde istimal olsa yürek oynamasına derler ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Köz bile könglümge bolmış gûya vaslıng çağı
Kim közümning uçmagı tiz oldı könglüm salmagı
(Sanki gözümle gönlüme birleşmenin çağı doğmuştu.
Çünkü gözümün segrimesi çabuklaştı.
Yüreğimin çarpması hızlandı)

üçük Kâf Arabîdir. Söyünmüş şem'aya derler ki Ferhad u Şirin'de Ferhat Yunan-i zeminden kelicek ikinci defa aynaya bakub bihâl oldugi mahalde kelür ki:

Beyit

Bolub pervâne dik etrafga cem'
Veli ol yatıb andak kim üçük şem'
(Onlar onun etrafında pervane gibi toplandılar.
Fakat o sönmüş bir mum gibi yatıyordu)

uçtı Bir nesne zâyil oldı ve na-bedid oldı demekdir ki faraza uyku uçtı dirler ve kuş uçtı dirler; amma şemi' de istimal olunsa söyündi demekdir ki Münşaatda onbeşinci mektubda bir mersiye rübaîsinde kelür ki:

Rübaî

Gül bardı ise çimen muattar bolsun
Şem uçtı ise koyaş münevver bolsun
Şehzadege ger ravza müyesser boldı
Sultanga cihan milki müyesser bolsun
(Gül zamanı geçtise çimenler koku saçsın,
ışık sönmüş ise güneş parlasın.
Şehzadeye cennet nasib oldu,
sultana da cihan ülkesi nasib olsun)

ucursa Söyündürse demekdir ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Aşk otı da Lutfî yıglama köp
Su birle anı uçursa bolmas
(Lutfî, aşk ateşi içerisinde ağlamayıp sızlama.
Çünkü o su ile sönecek bir ateş değildir)

uçurdı Attı pürtâb eyledi demekdir ve havaya savurmak münasib olan nesneyi yele verdi demekdir ve şem'i söyündürddi demekdir ki bu iki manaya bir beyitde âşık vasfında Mecnun u Leylî'de kelür ki:

Beyit

Ahı yeli tofrağın uçursa
Eşki suyı otını uçursa
(Ah yeli toprağını uçursa,
göz yaşı seli ateşi söndürse)

Ve atub pürtâb eylemek manasına Hayretü'l-Ebrar'de Hamse tarifinde kelür ki:

Beyit

Tilmek üçün cism ve uçurmakga baş
Andak kılıb tabiye köb ok ve taş
(Vücudu delmek ve başı uçurmak için
ol kadar çok ok ve taş yıgıp hazırladılar)

uçurgung Kâf kâf-i Acemîdir, kuş uçursang gerek manasına Münacat-nâme'lerinde kelür ki:
Aher ol kuşnı bu dâmgehdin uçurgung

uçar Iztırab ile hareket eyler ve talabır ve segirir demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Közüm uçar ki hümayun yüzüngni körkey bat
Bi-aynihi anga kirpikler olmış iki kanat
(Uğurlu yüzünü görmek için gözüm **çarçabuk uçar.**
Öylece ona kirpikler iki kanat olur)

uça Arka manasınadır. Belki arka ortasında olan ongurga kemügine derler ve mutlak arka mahallinde dahi istimal iderler ki Mahbubü'l-Kulub'da yedinci fasılda fâsik-i bed-maaş mezemmetinde kelür ki:
Tozlarıdın aşifte alarga destar ve destar alakasıdın uçaları da izar.
(Tutumlarından onların sarıkların bozulmuştur. Bu sârık yüzünden arkaları da incinmiştir)
Ve yine Tarih-i Enbiya'da Hazret-i İbrahim Aleyhi's-Selâm Kâbe binasın şerefeha-Allah tamam etdüki mahalde kelür ki:
Ve ol öy itmamga yitkendin songra şükür kılıb uçasın Kâbe dıvarıga koyup tefahur kıldı.

uça Ve yine Çağatay diyarında bu âdetdir ki eger koyun eger kuzı ve eger tavık ve sâyir yenecek hayvanatı bişurseler arkasın eyegülerin bile bütün bütün kesüp ayrırlar taam üzerne korlar. Padişah veya gayri ekâbir bir kimesneye ikram itmelü olsa meclisinde ol uçalardan birin könderirler ki padişah ol kişiye tamam riayet etmiş olur. Her taamda ki bu uçalar olmasa ol taamıng sahibin hissetle yad idüb ve ol taama çendan itibar etmezler. Sedd-i İskenderî'de Hakan İskenderi ziyafet etdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Ni di ölçe ol han kiyasî idi
Ki tokuz ming at-ning uçası idi
(Dokuz bin atın uçası ile yapılan bir şöleni
ne ile ölçümleyebilirsiniz)

Ve yine Siracü'l-Müslimîn'de salavatın sünneti beyanında kelür ki:

Beyit

Rüku içra iling tizge kılıb yar
Uçanı tutmak ol haletde hemvar
(Rüku halinde eli dize dayayıp
uça ile bir düzeyde tutmak gerekdir)

uçamdadur Benim penahımda ve hıfzımda ve yanımdadır demekdir ki bir kimesneyi bir ahere nisbet idüb ana arkalanur ve ana tayanur deseler ana uçalanur derler.

üçkü Kâf kâf-i Arabîdir. Keçiye derler ki Hayretü'l-Ebrar'da dördünci makalede kelür:

Beyit

Turfe sakalın asıban külkü dik
İki yıgac üzre çıkıb üçkü dik
(Tuhaf sakalını soytarı gibi salıvererek
iki agaca birden keçi gibi tırmandı)

Ve yine[202] Sedd-i İskenderî'de Miracda kelür:

Beyit

Süti üçküning şire-i can bolub
Anıng katrası dürr-i galtân bolub
(Keçinin sütü cana şarap olmuştur.
Onun bir damlası yuvarlanan inci olmuştur)

---

202 Bu maddenin, buradan sonraki kısmı, Petersburg Basmasında yoktur.

ohşar Benzer demekdir ki Münacat-name'de kelür:
İlâhî, her nige ki teşbih kılsalar ohşamassın

ohşası Benzemesi demekdir.

ohşaş Benzemek demekdir.

ürkürer Kâf kâf-i Arabîdir, uyuklar demekdir ki Ferhad u Şirin'de bahar vasfında kelür:

Beyit

Bulut eyle rutubet ol sıfat faş
Ki nerkis ürkürer salıb koyı baş
(Bulut o kadar yaşlık yaptı ki
nerkis başını aşağı salarak uyukladı)

ürküreb Uyuklayub demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Hace Dilâramı körmeke kelürken bir kice at üzerinde uyuklayıb atı yoldan çıkub Dilâram üzerine keldüki mahalde kelür ki:

Beyit

Ürküreb yoldın atı çıkkan imiş
Bir iki kul ile azıtkan imiş
(Uyuklaması yüzünden atı yoldan çıkmış imiş.
Yanında bir iki köle ile yolu şaşırmış imiş)

uruk kayaş Hısım kavim manasınadır. Bu iki lugat birbirinden ayru istimal olunmadugi sebebden Kayaş lugati dahi bu mahalde tashih olundu ki uruk ve urug, kişiye kendününg oglı ve karındaşı ve sâyir yakın olanlara dirler hiviş gibi. Kayaş hivişavünde-i hiviş olanlara derler ki bu zikr olanlara oğul ve karındaş olalar, tebar gibi ki, Mecnun u Leylî'de Leylî atası Nofele maglub olıcak Leylî'yi öldürmek meşveret etdüki mahalde kelür:

Beyit

Çarlattı revân uruk kayaşın
Saldı araga ol iş kinkeşin
(Hısımı akrabayı çağırttı.
Arada işi danışmaya bıraktı)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da bir şiirde kelür ki:

Beyit

Peri vü hûr ol ayga karabet irmişler
Ve lik anı kişi yok uruk kayaşı da
(O ay yüzlü güzele peri ve huri hısım olmuş.
Lakin onun hısımları arasında ona benzeyen
bir kişi yoktur)

Ve yine Tarih-i Müluk'da Keyhusrev vasfında kelür ki:
Feramürz bile Tus'nı Efrasiyab defkıge yıbardı ve ol ikev anga yakın uruk irdiler.
(Feramürz ile Tus'u, Efrasiyab'ı püskürtmeye gönderdi, o ikisi ona yakın hısım idiler)
Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da bir tenbihde kelür ki:
Mürüvvet keremning uruk kayaşı belki tev'eman kardaşıdur.

urun, urn Bu iki lugat makam ve caygâh manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de Nuşin Revan hakkında kelür:

Beyit

Urun gerçi kâfirge duzah dürür
Anıng adlidin urnı berzeh durur

(Dinsizin — burada Nuşin Revan — yeri gerçi cehennem ise de, onun âdil oluşu yüzünden yeri berzeh-aralık, araf-dır)
Urnı, didüki ca'yı ve mekân'ı demekdir.
Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Nevayî firkatıngdin anıng dik zâif oldı.
Ki urnı da il baksa dikeyler meğer yokdur
(Nevayî, senin ayrılığından o kadar arıklaştı ki
onu yerinde arasalar yok diyecekler)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da tokuzuncı makalede kelür ki:

Köngleki taze tükendin urun
Hırka-i idbarige yetürdüng burun
(Gömleğinde taze düğme yeri vardır
Sen eskiden onu hırka-i idbara götürmüştün)

orun Imale ile anıng yerine demekdir bedel manasına ki Sedd-i İskenderî'de Pişe Nigâr Atbârî[203] vasfında kelür ki:

Beyit

Cün[204] atlas eyleb özige libas
Kiyib börk ornıga başıga tas
(Renkli ipek kumaştan kendine giyim yapmış,
başına gülah yerine tas koymuş)

---

203 Konya nüshasında Atbarı kelimesi yoktur.
204 Konya nüshasında burası çünki şeklindedir.

Ve yine bir tecrî'de kelür ki:

Beyit
Tâ boldı yüzüng nihân közümdin
Eşk ornıga yitmayın barur[205] kan
(Senin yüzün gözümden gizleneli
yaş yetişmeyerek yerine kan akar)

uran İmale ile geceyle yol azan yoldaşına çağırdugına derler ki faraza leşkergâhda kendu bir bege mensub olsa ol begin mensubatına çağırmak gibi ki Devletyâr Beg halkı ve Saadetyâr Beg halkı ne cânibdedir dimek gibi.

örtenür Yanar dimekdir; şöyle ki bir nesne tamam yanub eseri kalmamağa dirler ki Mecnun u Leylî'de Mecnun vasfında kelür:

Beyit
Zarı ki üçük yane çıragı
Bat örtenür artug olsa yagı
(Bir zavallının çırağı az yanıyorsa,
yağ çok konsa bile çabuk yanar kül olur)

örtedi Yakdı demekdir.

örtedim Yakdım demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da bir beyitde kelür:

Beyit
Ey Nevayî Könglüme aşkıda koydum daglar
Kermini ol örtedi min dagı anı örtedim
(Ey Nevayî, yüreğime aşk yüzünden dağlar vurdum.
O beni yaktı ise ben de onu yaktım)

ört Şule-i ateş'e dirler ve bir sahranın bir tarafından ateş korlar, yel öngünce gidüb ol sahrayı tamam yakdugına dirler. Amma şule-i ateş manasına Sedd-i İskenderî'de hamse tekmili vasfında talih ve bahta hitâb etdüki mahalde kelür ki:

Beyit
Yolum üzre menzil çü bu tört idi
Çıkarım belik ile kim ört idi
(Yolum üstünde dört konak var idi.
Sanki parlak bir belge gibi oraya çıkarım[206])

---

205 Bu kelimenin yerinde Petersburg basmasında "akar" denilmektedir.
206 Bu anlam, Şeyh Süleyman ve Pavet de Courteille'e göre verilmiştir.

örtengüci Kâf kâf-i Acemîdir, yanıcı demekdir.

örtenggey Yana demekdir.

örteken Yakan demekdir.

örterge Kâf kâf-i Acemîdir, yakmak içün demekdir. İllet manasına ki bir müseddesde kelür:

Beyit

Canım örterge ol otluk çehre gülzar-i Halîl
Anı ruşen eyleken kükürd otı yanıda nîl
(Canımı yakan o ateşli çehre, gülzar-i Halil gibidir.
Anı parlatan kükürt ve üzerlik ateşidir)

örtegeli Yine kâf kâf-i Acemîdir. Yakalı ve yakmak içün demekdir.

örtük Yanmış demekdir.

örtük Yine kâf-ı Arabî ile örtülü demekdir mahfi manasına.

örtüklük Kâflar kâf-i Arabîdir. Bu dahi örtülmüş demekdir.

ürkün Kâf-i Arabî ile tuğyan manasınadır ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Derd kör kim istese kilmek gamım sormakga yâr
Râzı irmen kim sirişkim silining bar ürküni
(Ey dert gör ki yâr çektiklerimi sormaya gelirse razı
değilim. Çünkü göz yaşlarımın selinin bu sırada
taşkınlığı var)

örgendi Kâf-ı Acemî ile öğrendi demekdir.

örük Kâf kâf-i Arabîdir, erik dedikleri meyveye derler ve mutlak zerdalu'ya derler ve üfürülmüş nesneye derler ve bir yerde mukim olmuş kimesneye derler. Netekim bir leşker bir menzilde otursa ol gün örük oldı derler.

örütmiş İmale ile bir yerde karar eylemiş derler.

örgemci Kâf kâf-i Acemîdir, örümcek demekdir, ankebut manasına ki Divan-i Lutfî'de tevhid'de kelür:

Beyit

Dostlarnıng alıda bir dik pest Hayber kalası
Düşmenining defige örgemci öyi hısn-i hâsin
(Dostların önünde Hayber kalesini alt ettik.
Bazan düşmanı yenmek için örümcek yuvası
bize kuvvetli bir sığınaktır)

Ve yine Münacatnamede kelür ki:

Eger perdepuş sin olmasang de heman ve işik örgemcisi heman.
(Örtü ve eşik örümceği değilsen perdecisindir)

uruş Cenge dirler ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Cihan ili ger uruşsun ve ger yaraşsunlar
ki ni uruşım alar birle bar ve ni yaraşım[207]
(Cihan halkı ister uruşsın, ister barışsın;
çünkü onlarla ne kavgam var ne barışıklığım)

Ve yine Tarih-i Müluk'da kelür ki:
Efrasiyab uruşı da Kerşasb fevt boldı

örk, ör Kâf kâf-i Arabîdir imale ile. Yokuş ve yokaru demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhadın atı vasfında kelür:

Beyit

Harami örke çıkmak da tütün dik
Egirmek vakti deşt üzre koyun dik
(Eşkiya, duman gibi dağa çıkmakta ve
sarmak zamanında çöldeki kasırga gibidir)

örleb Yokuşlayub demekdir, yani yokuşa çıkub demekdir manasına ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür, Gül ile Nevrûz'un gurbetleri beyanında kelür:

Beyit

Geh örleb çerh takıga minerler
geh inişleb yiti yirge[208] iterler
(Gâh yükselerek göklere çıkarlar
gâh inerek yedi kat yere girerler)

örlendi Uruldı örtüldi demekdir ki Tarih-i Enbiya'da Uzeyir Aleyh-is-Selâm eşekining dirildükini kördüki mahalde kelür ki:

---

207 Bu beyit Cevdet I nüshasında
Cihan ili ger uruşsun ve ger barışsunlar
Ki ni uruşum alar birle bar ve ni barışım
şeklindedir. Konya nüshasında ise ikinci mısra'
ki ni uruşım bar alar bile ni yarasım
şeklindedir.

208 Petersburg basmasında buradaki kısım, "yiti birle inerler" şeklindedir. Cevdet nüshasında ise "iterler" yerine de "inerler" vardır.

ve merkebining çürügen sünggekleri baktı[209] kördi kim bir birige muttasıl bolub üstige it örlendi

urum Sipahilik üslubu ve mehareti ve şecaati ve silâhşorluk manasınadır ki Mecalisü'n-Nefais'de beşinci meclisde Mîr Haydar vasfında kelür ki:
Sipahilikda urumlar kim bolur ok atmakda celd ve kılıç çalmakda câbik ve sâyir celadetlarda anca bar kim asrının ehli pesend kılurlar.

ornattı Bir nesneyi bir yere urdı berkişdirdi ve sancdı ve mıhladı demekdir.

ornaşıb Oturuşub ve berkişib demekdir.

urar Urar demekdir zeden manasına. Amma imale ile okunsa biçer manasınadır ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Mezra-i dehirge sac lutf ile ihsan tohmını
Her ni ikseng anı ok çünki urarsın aher
(Dünya ekeneğine iyilik tohumunu ek.
Her neyi ekersen her halde onu biçersin)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit

Çü Dehkan kim dane mezru iter
Anı ok urar çünki vakti yiter
(Köylü her nevi ekerse vakti geldiğinde
her halde onu biçer)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da kelür:

Salah u fesad tohmın kim ikti kim urmadı
(Kötülük tohumunu kim ekti kim biçmedi)

ur Emirdir hem darb eyle demekdir ve hem biç demekdir.

urgac Urıcak ve biçecek demekdir.

urgalı Uralı ve urmak içün demekdir.

ura Tahıl kuyusuna ve at kösteğine derler.

---

209 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime 'baktı" şeklindedir.

orguştek Kâf kâf-i Arabîdir. İlm-i Musikîde bir usuldür ki Mizanü'l-Evzan'da ki Arûz risalesidir koşuk lugatin tashih etdüki mahalde bir terkibde kelür ki:
Yana koşukdur ki Orguştek usulu de şâyidur ve bazı edvar kütübide ol usul zikr bolubdur ve ol sürûd Arabning tive sürer haddileri vezni bile reml-i murabba-i mahzuf'da vaki bolur ve anıng aslı bu nevidür kim:

Beyit

Veh ki ol ay hasreti derd ü dag firkati
Hem irür canımga ört hem hayatın âfeti[210]

(Yine bir kuşukdur ki Orguştek usulu diye şâyidir ve bazı devirlerin kitaplarında yazılmış ve musiki usulları arasında söylenmiştir. Ve bu makam Arapların deve sürmek için kullandıkları makamdır ki vezni bahr-i reml-i murabba-i mahzufdadır. Onun aslı budur ki: "Yazık ki o ay yüzlü güzelden ayrılmaklığım, içime dert oldu; o hem canımı yaktı hem hayatıma afet oldu)
Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da evvelki fasılda Selâtin-i âdil zikrinde kelür ki:
Raiyetge serâ ve bag andin mamur. Ve sipahige kâm u ferag andin mevfur. Andin kiceler etrak zuafası işi Orguştek.
(Onun sayesinde halk evini barkını bağını bucağını bayındır gördü. Ve askerler kazançlarını ve yenmelerini ona borçludur. Onun sayesinde Türk kadınları geceleri orguştek çalarlar)

öz Kendü demekdir.

özge[211] Kâf kâf-i Acemîdir, kendüye demekdir ve gayrı manasına dahi kelür ve medh u zemm manasına dahi kelür ki bir kişining hakkında özgedir dirler ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Ni aceb uşşak ara bolsam min zar özgece
Kim irür maşuklardın ol sitemkâr özgece
(Şaşılacak ne vardırki ben aşıklar arasında başkaca feryat edersem. Çünkü sevgililer arasında o zalimin zulmü bambaşkadır)

---

210 Bu örneğin "ba'zı edvarda kütübi de ol usul ve usul" diye geçen yerleri Petersburg basması ile Cevdet I nüshasına "bazı edvar kütübi de ol usul" şeklindedir. "haddi lerı" şeklindeki kısım ise Petersburg basmasında "haddi lar" şeklindedir.

211 Buradan sonra gelen "özgü, üz, üz, üze" maddeleri Cevdet I nüshasında yoktur.

Amma gayri manasına Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Sin küman kılgandın özge cam-ı mey mevcud irür
Bilmeyin nefy etme bu meyhane ehlin zahıdâ!
(Ey sofu, bu kadeh senin zannettiğinden başka bir
varlıktır. Bu meyhane halkını bilmeden yerme)

Amma öz kendü ve özge gayri manasına Cehil Hâdis'de bir rübaîde kelür ki:

Rübaî

Ey hoşa ol ki ayıb körmek ile
Yüz hünerver meratibin tapkay
Yani öz aybı perdesi közike
Özge il aybı perdesin tapkay[212]
(Ey mesut adam, kendi ayıbını gören
yüz hünerli kimsenin mertebesini bulur.
Şu demekdir ki kendi ayıbının perdesini görür,
başkasının ayıbının perdesini örter)

özgü Kâf kâf-ı Acemîdir. Bu dahi kendü manasına kelür ki Lisanü't-Tayr'de Simurg peri vasfında kelür ki:

Beyit

Tanglası il kilmiş özgü halige
Bakıb ol perrenk ile eşkalige
(O rengarenk kanata ve şekillerine bakarak
halk ertesi günü kendi halini buldu)

üz İmale ile yüz adet manasınadır.

üz Bir dahi kır manasınadır, yani biksel demekdir. Bir dahi emr idüb suda yüz demekdir ki Sedd-i İskenderî'de makale-i Keşmir aherinde Civan-i Sâhibdil hikâyesinde kelür:

Beyit

Didi tecrübem yok idi ey refik
söz[213] üzmekini örgenmey oldum garik
(Ey arkadaş, denemem yoktu;
suda yüzmeyi öğrenmeden boğuldum dedi)

---

212 Cevdet I nüshasında ve Pavet de Courteille'de bu kelime "yabkay" şeklindedir.

213 Bu kelime, Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında, "su" şeklindedir.

üze Üzerine demekdir.

üzük Kâf kâf-i Arabîdir, hargâh esbabına derler ve hatem manasına dahi kelür ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Hatem-i la'lining eger agzımga yitkeç tişlegüm
Mühr iter de mum yapuşkan gibi baskac üzük
(Lal gibi olan dudağının mührü ağzıma değerse
dişleyeceğim; bir şeyi mühürlerken üzerine yüzük
basılan mumun yapışması gibi)

uzattı Könderdi demekdir ki Vakfiyye'de kelür: Dermanda lâ halining teftişi ve alarnı rızaları bile uzatmakning[214] teşvişi. Uzatmakning didüki kâf-i Acemî ile köndermek demekdir. Ve yine Ferhad u Şirin'de Husrev ile Büzürk Ümid, Mehin Banu'dan Ermeniyye hisarın istedüklerinde kelür ki:

Beyit

Ve yekaç[215] bu tapıb şahs-i suhandân
Uzattılar anı gamkîn u handân
(Söz bilen bir adam bu sözü söyledi, onu kaygulu
ve aynı zamanda gülerek gönderdiler)

uzagu kün Kâf kâf-i Arabîdir dünkü gün değil öteki gün demekdir ve uzun gün manasına dahi kelür.

uzalıb, uzala Uzanıb ve büyüyüb demekdir ve uzanub yatub manasına dahi kelür ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Közüng ki lale vü nesrîn üze uzala yatur
Huten çiçekleri üzre meger gazale yatur
(Lale ve nesrin üzerine dalan gözün
sanki Huten çiçekleri üzerine yatan ahu gibidir)

usal Tehavün ve tekasül idüb oyalanmağa dirler.

Beyit[216]

Cü bardı kişi sürgeli şerh-i hal
Ki öz hidmetin niçün itmiş usal
(Niçin kendi işini bıraktı diye bir kişi,
olan işi sormaya gittiğinde...)

---

214 Bu örnek, Petersburg basmasında burada biter.

215 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "dikaç" şeklindedir.

216 Bu kelimenin açıklamasında, Pavet de Courteille bu beyti getirmiştir.

üsrük Kâf-i Arabî ile, mest manasına kelür.

üsürken Mest olan manasınadır ki Mahbubü'l-Kulub'da bir tenbihde kelür:

Üsürken tapılur

üstige Üstüne demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Sebze-i hattıng sevadı la'l-i handân üstige
Hızır gûya sâye salmış ab-ı hayvan üstige
(Senin o la'l gibi kırmızı gülümseyen dudakların
üstüne ter bıyığının siyahlığı, sanki Hızır Peygamberin
hayat suyu üzerine gölgesi düşmüş gibidir)

uşuktı Iztırab ile acele eyledi demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Didiler ol şuh her dem uşukub öydin çıkar
Can işi çıkmakga her dem ıztırab[217] oldı yine
(Dediler ki o güzel her zaman evden acele acele çıkar,
nasıl ki can çıkmak için çırpınır)

uşatmak uvatmak demekdir ki bir terci'de kelür ki:

Beyit

Uşatmak isteseng bu bendlerini
Mukayyed olma anda uşbudur pend
Bu bağları kırmak isterseng,
aldırma. İşte yapılacak öğüt budur)

uşol Ol nesne ve ol kimesne demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da evvelki münacatda kelür ki:

Beyit

Liken uşol çehre-i uşşak-sûz
Kim anga her lem'adur âfak-sûz
(Lakin o aşıkları yakan çehre,
ufukları yakan bir ateştir)

uşal Bu dahi hemin bu manayadır ki Babür Mirza eş'arında kelür:

Beyit

Figanım aştı bülbüldin gamı yok zerre bu kuldin
Besi Babür uşal güldin köngülde harharım bar
(Feryadım bülbülün feryadını aştı
Bu kulun haline aldırmıyor.
Babür, yeter, o gülden gönlümde dikenler var)

---

217 Petersburg basmasında "çıkmakga her dem ıztırab" parçası, "çıkmak içün veh kim şitâb" şeklindedir.

ugan, ugun Hudâ manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Hakan Sultanlığın Ferhade teklif etdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Bugün yüz şükür kim kıldı uganım
Sini ming anca kim bolgay gümanım
(Bugün yüz şükür ki Tanrım seni bana verdi,
o kadar ki önceden şüpheli idim)

Ve yine Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Uğun takdiridin bi-gavs gavvas
Tingizde[218] taptılar bu gecher-i hâss
(Tanrının yazması ile, hiç bir dalgıç dalmadan
denizde bu çok güzel cevheri buldı)

Ve yine Gül u Nevrûz'da Nevrûz ile Gül Kâbede ataları ile cem' oldukları mahalde kelür ki:

Beyit

Körüb Nevrûz u gül bu derd-i dilni
Köterdiler[219] ugan şükrige tilni
(Nevruz ile gül, bu gönül derdini
gördüklerinde Tanrıya şükrettiler)

ug[220] Hargâh esbabına derler.

ofranur Eskir ve yıpranur demekdir.

okuldı Okundı demekdir.

okuy Okuyayın demekdir.

okub Okuyub demekdir, kıraat manasına.

okuş Okuyuş demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de kıraat ve okuş lafzı kelür:

okar Yüksek ve balâ manasınadır.

ok Nakid (?) manasınadır ve heman manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

---

218 Petersburg basmasında bu kelime "tingde" şeklindedir.
219 Petersburg basmasında "künevdiler" şeklindedir.
220 Petersburg basmasında bu kelime "uğu" şeklindedir.

Beyit

Köyününg ok ister Nevayî niye cennet ehl-i zuhd
Munca ok bolgay tefavüt âlim u câhil ara
(Nevayî peşin olarak sevgilinin köyünü ister,
Sofiler de veresi olarak cenneti.
Bilgin ile bilgisiz arasındaki ayırdım ancak bu kadardır)

ökülgen Kâf-ı evvel Arabî ve kâf-ı sâni Acemîdir. Cem' olub yıgılan demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad Sokrat Hakîm hisarında kördi:

Beyit

Ganimet kördi her yan haddin efzûn
Ükülgen her taraf yüz genc-i Karûn
(Her tarafta sayısız doyum gördü.
Her yana Karun hazineleri yığıldı)

öker Cem' ider yıgar demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'de söz tarifinde kelür:

Beyit

Arsa da şatrancni her kim töker
Nice yigac paresidür kim öker
(Dünya da şatranç üzerine taşları dökenin
yine toplayacağı bir sürü tahta parçasıdır)

ökse Yine kâf kâf-i Arabîdir. Cem' idüb bir nesneyi bir yere yıgsa demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de kelür:

Beyit

Kim cevahirni alyınınga tökse
Tel[221] gaflet kibi anı ökse
(Kim ki elmasları önüne dökse,
gaflet tepesi gibi onu yığsa)

öger Kâf kâf-i Acemîdir, un ügüdür manasına kelür ve medh ider demekdir.

ögün Kâf kâf-i Acemîdir, gayri demekdir ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Vaslıngdın ögün hiç nime hakdın tilemes min
Yareb ki icabet ola bu bende duası
(Sana kavuşmaktan başka Tanrıdan hiç bir dileğim yoktur.
Tanrım! Kulunun bu duasını kabul buyur)

---

221 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "telle" şeklindedir.

ökte Kâf kâf-i Arabîdir. Tünd olub gazab etmege derler ve köngül perişan idecek söze dirler ki Sedd-i İskenderî'de Hakan mahfice İskendere keldüki mahalde kelür ki:

Beyit

Yok irse sanga ökte söz yok idi
Ni bolsa bizning saridin ok idi
(Sende kötü söz yoksa, başka hiç bir yerde yoktur.
Böyle olunca bizim tarafımızdan da kötü söz yoktur)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Nasıha cün ömür öter koy kim bola işret bile
Iyş terkin kim buyurdung öktetür bu nevi ögüt

Öktetür didüki bu nevi nasihat köngül perişan ider demekdir.

(Ey öğütçü, ömür geçiyor, onu içki ve eğlenceye bırak.
İçki ve eğlenceyi terk et dersen bu öğüt kalbi perişan eder)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da üçünci kısımda bir tenbihde kelür ki:

Ökte hükmi bir onu[222] kılsa nabud ol zaman pişiman bolmak nisud

(Onun sert bir hükmü bir kimseyi yok iderse, sonra pişiman olmak ne fayda verir)

ögti Kâf kâf-i Acemîdir ögdi medh etdi demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Geh ögtiler Haten zibalarını
Zamanı Rumning ranalarını
(Gâh Haten dilberlerini, gâh da
Rum güzellerini öğdüler)

öktek Kâflar Arabîdir. Öpkeli ve gazabludur demekdir.

ögürmek Kâf-i evvel kâf-i Acemîdir ve kâf-i sâni kâf-i Arabîdir. Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugati şöyle tashih etmişlerdir ki:

Yana bitik[223] ün bile kim itidalsiz aşub bile yıglagaylar anı ögürmek dirler ve Türkîce[224] de ol manide bu matla' bar kim

---

222 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime birevni şeklindedir.

223 Bu kelime, Petersburg basmasında ve Konya, Cevdet I nüshalarında büyük şeklindedir.

224 Buradaki "türkice de" sözü, Petersburg basmasında doğru olarak "türkîde" şeklindedir.

Beyit

İşim tag üzre her yan eşk seylabını sürmekdür
Firak aşubidin her dem bulut yanglıg ögürmekdür

(Yine yüksek ses ile taşkın bir halde ağlasalar ona öğürmek derler ve Türkçede o manada bu beyit vardır:

İşim dağ üzerinden her yana gözyaşı selini akıtmaktadır.
Ayrılık derdi ile her zaman bulutlar gibi kökrerim)

Ve İstifragıng evvel haletine dahi derler.

öküş Kâf kâf-i Arabîdir, çok demekdir.

öksük Kâflar kâf-i Arabîdir, eksik demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'de kelür:

Beyit

Mini ki mugbeçe deyr içre eyledi üsrük
Ni teng közümge koyaş bolsa zerredin öksük
(Meyhaneci çırağı köşede beni öyle serhoş eyledi ki
şaşmayın, güneş gözüme zerre kadar görünür oldu)

öksüb Kâf kâf-i Arabîdir, eksik eyleyüb ve eksilüb demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Nevrûz Behmene itdi:

Beyit

Isıng azıb durur sakal ağartıb
Munung dik aklıng öksüb cehling artıb
(Duygun kaybolmuş, sakalın agarmış, bunun gibi
aklın eksilmiş, bilgisizliğin artmış)

öksülür, oksünür Bu dahi eksilir demekdir.

üksüdi Eksildi demekdir ki Lisanü't-Tayr'da tevhid'de kelür ki:

Beyit

Yir yüzin yamgur suyı birle yudı
Gerd çirki ol yomagdin üksidi
(Yer yüzünü yağmur suyu ile yıkadı.
Toz pisliği bu yıkama yüzünden eksildi)

ulcar İmale ile haber manasınadır amma mutlak padişah canibinden sefer içün leşkere olan habere dirler ki Ferhad u Şirin'de kelür:

Beyit

Çirikge eyleben miad[225] bulcar
Tevaci[226] her taraf yitkürdi ulcar
(Orduya toplanma gününü ve yerini belirttikten sonra
tecavi her tarafa haber eriştirdiler)

ölcek Kâf Arabîdir, kiyas manasına kelür ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Çıdar min her nice zahm ursa ol katil veli bolmas
Çıdamak ger birin öz uzvıda kılsa kişi ölcek
(Ol zalim beni ne kadar yaralarsa ben katlanırım.
Fakat kendi azalarından birisi üzerine bir yara
yapsa katlanamaz)

ulçaş Bir kişi ekâbir önünde bir dizin yere koyub ve bir dizin kaldırıb elin başına koyub songra varup elin öpse ve körüşse bu vaz'a derler ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Hakanın elçileri geldüki mahalde kelür:

Beyit

Kilib bigler bile utru yürüşüb
Töresi birle ulcaşıb körüşüb
(Beylere karşı yürüyerek
töreye göre selâm törenini yapıp görüştüler)

öleng Kâf kâf-i Acemîdir, mutlak sebzezâra derler ki Hayretü'l-Ebrar'da sıfat-ı Baharda kelür:

Beyit

Kök öleng etrafı da her gûna verd
Encüm ile dayire-i lâciverd
(Yeşil çimenliğin etrafı her türlü gül ile doludur,
sanki yıldızlarla bezenmiş lacivert gök gibi)

Ve yine Ferhad u Şirin'de bahar kasrı tarifinde kelür:

Beyit

Şemer (?) sular bolub ayîne ahenk
öleng eyleb iyân ol közgüde jenk
(Havuzların suyu ayine ahenkindedir.
Üzerlerindeki nilüferler, ayine üzerindeki lekelere benzer)

ulandı Ulaşdı ve yetişdi demekdir ki Lutfî eş'arında kelür ki:

---

225 Petersburg basmasında bu iki kelime arasında "," vardır.
226 Petersburg basmasında bu kelime "tevaci" şeklindedir.

Beyit

Saçıng selâsili Lutfî'ni hak sarı çikti
Mecaz ulandı hakikatga münteha boldı
(Saçın kıvrımları Lutfî'yi hakka doğru çekti.
Mecaz uzandı, hakikate erişti)

Ve yine Münacatnamede kelür ki:

Ve bu huşyarlıgnı bi-iştibahlıkga ulandur (Bu uyanıklığı şüphesizliğe eriştir)

öl İmale ile mutlak yaşdır nem manasına ve derya manasına dahi kelür ki Sedd-i İskenderî'de İskender derya seyrine kitdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Sürüb kimeni ölge andak ki tayr
Hem ol suga kıldılar ahenk seyr
(Kuş gibi gemiyi denizde sürerek
o tarafa doğru yollandılar)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'de nem manasına mestler zemminde kelür ki:

Beyit

Ton iteki balcığ olub elli öl
elli öl amma anıng alyıda köl
(Elbisesinin eteği çamur olup ön tarafı da ıslakır.
Önü öyle amma karşısında da göl vardır)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür ki:

Beyit

Ey Nevayî yiningde pinhan itme ol ay rik'asin
Çün sanga öldür hemişe eşk artımak birle yining
(Ey Nevayî, o ay parçasının gönderdiği mendili yeninde
saklama. Çünkü o yen, göz yaşlarını sile sile ıslanacaktır)

ülge Kâf kâf-i Acemîdir, timar ve sancak nahiyesine derler ki Hayretü'l-Ebrar'da onaltıncı makalede kelür:

Beyit

yüz kişi reşk itküce cirgem kani
Ming yikit atlankuca ülgem kani

Ülgem didüki, benim tımarım ve sancağım demekdir.

(Yüzlerce kişinin çekemediği ordum nerede?
Binlerce yiğitin birden atlandığı ülgem nerede?)

öldikler (?) Kâf kâf-i Arabîdir olsunlar demekdir ki[227] Sedd-i İskenderî'de İskender derya-yi muhite kirmelü olıcak leşkerining bazına icazet virdüki mahalde kelür:

Beyit

Vatanga yanıb[228] halk asudedil
Bari bizdin öldükler amma helal
(Halk yurtlarına yürek rahatlığı ile dönsün.
Bütün cansız malların hepsi onlara helâl olsun)

ulug, uluk Ulu ve büzürk manasınadır ki Tevarih-i Müluk'da Cemşid vasfında kelür:

Andak uluk bina saldı ki hâlâ asarı ve nişaneleri bardur.

Ve yine Tarih-i Enbiyada Yusuf Aleyhi's-Selâmı karındaşları satdugı mahalde kelür:

Ol kafilening ulugı bile kim anı[229] Malikdur on yiti kalp diremge bey' kıldılar.

(O kafilenin başkanının adı Malik idi; on yedi kalp akçaya onu sattılar)

ultang Kâf kâf-i Acemîdir. Şol göne derler ki çizme ve paşmak altına dikerler. Hasbühal mesnevîsinde kelür ki:

Beyit

Ötük ultangı tahta na'leyn anga
bolub bir[230] kadem özi[231] kevneyn anga
(Ediğinin tabanı tahta takunyadır
Çünkü onun her ayağı altında iki dünya vardır)

ölük Kâf kâf-i Arabîdir, mürde manasınadır.

ölken Kâf kâf-i Arabîdir; ölen demekdir, mürde olan manasınadır.

ulganganda Ulalub büyüdüki vakit demekdir. Bir mertebe-i kühule derler ve bazı mahalde kühulden pirlik mertebesine derler ki Tevarih-i Müluk'de Feriduning Selem ve Tur adlu oğulları İrec'i öldürdükleri mahalde kelür ki küçük karındaşlarıdır:

---

227 Secere-i Türk'de "öldik" kelimesi "cansız mal" anlamınadır. Biz ona göre anlam verdik.

228 Buradaki kelime Konya nüshasında "tapıb" ve Cevdet I nüshasında "yatıb" şeklindedir.

229 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "atı" şeklindedir.

230 Petersburg basmasında burada bir yerine her vardır.

231 Petersburg basmasında, Pavet de Courteille'de ve Cevdet ve Konya nüshalarında özi kelimesi yerine orni vardır.

Feridun ulgayıb irdi alardın intikam tatardın[232] âciz irdi. Burada ulgayıp irdi didüki pirlemişdi demekdir.

Ve yine Tarih-i Müluk'da Keyhusrev saltanatın oglı Lührasıb Şah'a virdüki mahalde kelür ki:

Atası anı velî-ahd kılıp padişahlığın anga birib özi cün ulgayıb irdi kûşeyi tutup ibadetge meşgul boldı

Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de ücinci meclisde Mevlâna Melik vasfında kelür ki:

Otuz yaşıgaca nazım aytmaydur irdi. Ulganganda nazımga meşgul boldı.

Ve yine bu meclisde Zahirî vasfında kelür ki:
Kiçiki de kefeşdüzlikga[233] mensub irdi hem ol eyyamda andın nazımlar nakil kılurlar irdi.
Ulgaban didüki bu da mertebe-i kühule varınca demekdir.

ulgayıb Büyüyüb ulu bolub demekdir ve pir oldı manasına dahi bazı mahalde istimal iderler[234]

ulgansa Büyüse demekdir ve pir olsa demekdir. Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de dördünci meclis aherinde Mevlâna Şerbetî vasfında kelür ki:

Ol hem fakir kaşıda ulgayıbdur
(O, bizim yanımızda kocaldı)
Bu terkibden malum oldı ki mertebe-i kühule dahi derler.

ulgaydı Bu dahi büyüdi demekdir ki Tarih-i Enbiya'da Hazreti Nuh Aleyhi's-Selâm gemi yapdugı mahalde kelür ki:

Ol hazret ilken[235] yigaç nice yıldın songra ulgaydı emir boldı kim anı kisib gemi yasagay

---

232 Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında bu kelime tartar şeklindedir.

233 Bu örnekte geçen kefeşdüz deyimi Farsca pabuç diken demekdir.

234 Bu maddeyele ilgili bir çok örnek, bir önceki maddeyle ilgili gibi orada verilmiştir.

235 Petersburg basmasında bu kelime ikken şeklindedir.

Amma bazı mahalde mutlak mertebe-i civanî manasına kelür ki yine Tarih-i Enbiyada Hazreti İsmail Aleyhi's-Selâm tıfl iken Hazreti İbrahim Aleyhi's-Selâm[236] Sarening hatırı uçun anı Hacer bile Mekke beyabanıga iletib koyganı anda İsmail Aleyhi's-Selâm ulgayıb teb'a[237] peyda kıldı ve daim avga meyil kılur irdi

ulgatıb Besledub büyüdüb demekdir.

ulgaygunca Büyüyünce demekdir.

ulaldı Büyüdi demekdir ki Kutbî eş'arında bir mev'iza'da kelür ki:

Beyit

Küçük ikeç[238] iti nefsing anıkmadın öltür
Ki öltürür seni çünkin ulalsa ol bedhû
(Nefsinin etini büyümeden öldür.
Çünkü o kötü huylu büyürse seni öldürür)

olganga Olana manasınadır, yani şöyle olana demekdir.

olgıng Kâf kâf-i Acemîdir olsan gerek demekdir.

olganıngdın Oldugungdan demekdir.

olturdı Oturdı demekdir.

öltürdi İmale ile öldürdi demekdir.

öltürgüsi Kâf kâf-i Acemîdir, öldürse gerek demekdir.

öltürgenige İki kâf dahi Acemîdir, öldürdükine demekdir ki Mecnun u Leylî'de Gülistan'da Leylî vasfında kelür:

Beyit

Öltürgenige özi yıyıban gam
Yıglab tutar irdi bile matem
(Oldürdüğüne özü tasalanarak ağlar,
böylece matem -yas- tutardı)

ölür, öler İmâle ile ölür demekdir, mürde olur manasına ki Ferhad u Şirin'de Şirin Ferhad tabutı üzerinde kendüyi öldürdüki[239] mahalde kelür ki:

---

236 Petersburg basmasında burada "beyabana iletüb terk etdüki mahalde kelür:" ibaresi vardır ve doğrudur.
237 Konya nüshasında Pavet de Courteille'de bu kelime tig olarak verilmiştir.
238 Petersburg basmasında bunun yerine iken denilmiştir.
239 Petersburg basmasında öldürmek diledüki şeklindedir.

Beyit

Egerçi bar idim banuga yatlık
Ölerdim de uyatlık min uyatlık
(Her ne kadar ben o hanıma yabancı isem de
öldüğüm zaman utandım ve utandım)[240]

olar Anlar demekdir.

olçe Ol yani ol nesne ki demekdir.

ulub Ulu ve büzürk olub demekdir ve olub demekdir şüde manasına ve dahi it uluyub demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Ey Nevayî ölme kim anglab ol ayning köyide
İtleri bir dem ulub bir lahza turdı[241] bu kice
(Ey Nevayî, öldüğümü anlayarak o güzelin köyünde
itler bir dem uludular, bir lahza o gece durdular
-bir dem uluyup ürdüler-)

olga biz olavuz demekdir.

ulag, ulak Ata derler ki Mecalisü'n-Nefais'de dördinci meclis aherinde Hoca Kutbü'd-din Ahmed tarifinde kelür ki:
Kuş salur çagda ulakları yok irmiş begayet büyük kişi bir kullarıga[242] özlerin kütertib kuş salur irmişler

(Alıcı kuşu saldığı sırada atı yok imiş.
İri yarı kölelerine kendisini taşıtarak kuş salar imiş).

ülüş Bir mikdar ve bir bülek ve bir bahş demekdir ki Ray-i Sind'in[243] İskendernamesinde kelür:

Beyit

İlim kim bolub katil ve yagmaga tüş
Kilib ol ülüşdin bu yan bir ülüş
(Halkım ölüme ve yağmaya uğrayalı
ondan birazı da bu tarafa düşdü)

---

240 Her ne kadar sözlük yazarı yatlık kelimesini kız anlamına almış ise de verdiği anlamdan böyle bir anlam çıkmamaktadır. Ben yat kelimesi anlamına bakarak bu yolda anlam verdim.

241 Petersburg basmasında bu kelime yerine hurdı vardır.

242 Petersburg basmasında bir kullarıga yerine birle kullarıga denilmiştir.

243 Petersburg masmasında bir ad "Ray-î Hind'în" şeklindedir.

Ve yine Siracü'l-Müslimîn'de taharet faraizi babında kelür ki:

Beyit

Yana baş meshini hem farz bilgil
Ve liken tört ülüşdin birini kıl
(Yine başa mesh etmeyi farz bil.
Fakat dört parçadan birini mesh edesin)

ülüş Bir dahi hisse ve nasib manasına kelür ki Ferhad u Şirin'de kelür:

Beyit

Ketür saki çıkıb tıglar[243a] ucun ol[244]
Manga toydın ülüş bir cam-i gülgûn
(Saki, o ağlayan için feryadederek bana şarap getir.
Bu ziyafetten pay olarak gül renginde bir kadeh ver)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür ki:

Beyit

Sindin eger tilense gül hüsn ülüşi aceb tegül
Bay kişilerge çare yok arı gedâ su'alidin
(Ey gül, senden güzellik hissesi istense şaşılmaz.
Çünkü zenginler yoksulların isteklerinden kaçınamazlar)

ulus Halk manasınadır ki Garabibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ulusni tirkürür laalin Mesih asâ kelam eyleb
Tekellüm çeşnisin şerbet-i Yahya'l-izam eyleb
(Mesih gibi söze başlayınca halkı diriltir.
Sözün çeşnisini kemikleri dirilten bir şerbet eyler)[245]

omak Kabile manasınadır ki rivayet iderler ki Peyamî[246], bir kabilede bir kız sevmiş, dahi bu beyti demiş:

243a Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime yıglar şeklindedir.

244 Petersburg masmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında "ol" yerine "un" verilmiştir.

245 Bütün nüshalarda bu beytin ilk kelimesi "ulusnı" şeklinde ise de bize kalırsa "ölükni" olması gerektir. Çünkü sözün gelişi bunu gerektirir.

246 Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında bu kelime Benayî ve Konya nüshasında ise Penahî şeklindedir.

Beyit

Cefanı canga talay aldıngız[247] alay mu bolur.
Sizning omakda bikeç resmingiz bolay mu bolur.
(Cana cefayı çok yaptınız, böyle mi olmalıdır?
Ey genç kızlar, sizin oymakta göreceğiniz böyle midir?)

Ve yine Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür ki:

Beyit

Kılıb Hakan-i Çin ilçileri hem
Omakdın her biri Hakan-ı a'zam
(Çin Hakanının elçileri de geldi. Onların
her biri kendi oymaklarında ulu hakan idiler)

onar Râzi olur demekdir.

onab Râzi olub demekdir.

onaman Râzi olmazın demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de iki ma'ni üzre bir beyitde kelür:

Beyit

Tamug otıga onab hicrining otıga onaman
Başım barurga cıdarmın fırakınga cıdaman
(Ben cehennem ateşine razıyım,
fakat ayrılık ateşine razı değilim.
Başımı vermeğe katlanırım,
fakat senin ayrılığına katlanamam)

onatkunca Anı râzi eyleyince demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Müyesser olmadı can birmek ve lebin öpmek
Nidin ki kalmadı canım anı onatkunca
(Onun dudağını öperek can vermek nasip olmadı.
Neden hayatım onu razı edinceye kadar sürmedi)

Ve yine Tarih-i Enbiya'da Adem Safiyy Aleyhi's-Selâm Kaabil-ing kız karındaşın Haabile virmek dilediüki mahalde kelür ki:

Kaabil öz singilining hüsni cihetidin
'anga mâyil irdi. Onamadı kim Haabilge birkeyler

ündedi Kıgırdı davet eyledi demekdir.

ünde Emr idüb kıgır demekdir.

247 Bu kelime Konya nüshasında kıldıngız şeklindedir.

ünder Kıgırır ve davet ider demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Cihan keşte müsafirlerni ünder
Sorar bütüşüng ahvâlin serâser
(Cihanı dolaşan misâfirlerini çağırır.
Misafirlerin birer birer hallerini sorar)

öndür Yüksek balâ manasındır ki Seb'a-i Seyyâre'de söz tarifinde kelür:

Beyit

Eylemek pest cirm-i gabrânı
Öndür etmek sipihr-i hazrânı
(-lafla- yer yüzünü alçaltarak,
mavi gökü yükseltir).

ünçü Incu demekdir dürr manasına.

unçu Anda demekdir.

öndi İki kat olur demekdir.

öngey Kâf kâf-i Acemîdir, bükülür ve iki kat olur demekdir ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Öngey barı ravza içre nerkis
Cün Lutfî irür gözüng katîli
(Bahçedeki bütün nerkisler iki kat olmuştur.
Lutfî gibi ki senin gözünün kurbanıdır).

Ve yine kâf-i Acemî ile ve kiyye manasına kelür ki Mahbubü'l-Kulub'da tokuzuncı fasılda ehl-i bazar vasfında kelür ki:

Ordu bazarı özin basaglıkga[248] katkuci
öngey almay agır satkucı[249]
(Ordu pazarı kendi yasasına karşı çok sıkıdır.
Okka ile almaz, ağır satar)

öng Kâf kâf-i Acemîdir, evvel demekdir ve sağ taraf manasına dahi kelür ki Ferhad u Şirin'de dört kasır tamam olıcak Hakan ve Ferhad ve Melik-Arâ seyrine gitdükleri mahalde kelür ki:

---

248 Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında bu kelime "yasaglıkga" şeklindedir.

249 Yine Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında bu kelime "satkuci" şeklindedir.

Beyit

Sürüb sol yanıdın ferhunde düstur
Sevad-i Melik-Arâyı birle pürnur
Yürüb öng yanıdın şehzade Ferhad
Bolub şeh şâd bil şehzade hem şâd
(Akıllı idaresi ile ülkeyi nurlandıran vezir
onun sol yanında at sürüyordu.
Sağında da şehzade Ferhad yürüyordu
Hem padişah hem şehzade sevinç içinde idiler)

Ve yine Siracü'l-Müslîmin'de teyemmüm babında kelür ki

Beyit

Teyamündür biri yani ki bünyâd
yumakga öng tarafdın kılmak irâd
(Esas olarak birisi sağdan başlamaktır,
Yumaya sağ taraftan başlamalıdır)

Amma Mahbubü'l-Kulub'da dördünci fasılda zâlim ve câhil ve fâsik padişahlar zikrinde savab ve rast manasına kelür ki:

Hatarayi önung kilmese dahlsizlerge şirket belki nakiz tutganlarga töhmet

(Yanlış bir iş, başarı göstermezse buna enkel olmayanlar, o işde ortaktır, hatta bunun aleyhinde olanlar bile töhmet altındadır)

uyalgan Utanan demekdir.

öntüc[250] Ödünç demekdir karz manasına.

uvalatıb Yuvalayıp demekdir ki Nesaimü'l-Mahabbe dibaçesinde meşayihden ehl-i hiref olanlar zikrinde kelür ki:

Ve Şeyh İbrahim-i Âcurî ki hişet uvalatıbdur — Hişet-ker demekden kinâyedir —

öykü Kâf kâf-i Arabîdir, tekasül eylemeke oyalanub ösek dutmaga dirler.

öy Ev demekdir, hane manasına ki Mecnun u Leylî'de Mecnunı atası beyabandan eve ketürdügi mahalde kelür:

Beyit

Saldılar anı öy içre bihûd
Zincir ile eyleben mukayyed
(Onu zincir ile baglayarak kendinden
geçmiş olduğu halde eve aldılar)

---

250 Petersburg masmasında ötnüc şeklindedir.

öylük Kâf kâf-ı Arabîdir, evli demekdir, kethüda manasına ki Mizanü'l-Evzan'da Bahr-i Hezec'de tevhîde müteallik bir beyitde kelür:

Beyit

Zihey melekutung anıng on sikiz mingidin birkilib âlem
Bu âlem içre bir öylük kulung Havva bile Âdem
(Ne acep, dünya, senin mülkünün onsekiz binde biridir.
Bu alem içre Havva ile Adem de bir evli kulundur).

öy (uy) İmale ile sığır manasına kelür ki Ferhad u Şirin'de Şirin'i virmemege Mehin Banu'nun özrü mahallinde kelür ki:

Beyit

Gazanfer hud niter cenkal u balîn
Çıkar bolsa tiş uyning muhalin
(Arslan, ineğin hilesi karşısında kolunu ve
pençesini çekse ne yapabilir?)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da at vasfında kelür ki:

Beyit

Çini[251] ve gerdûn körüben tusenin
uy ki yürüb pancar anıng harmenin
harmen uyı bolmasa niyu cün müdam
deyr[252] iter sir ve toz itmes haram[253]
Isteseng ol harmen ve uydin nişan
Pes bu nişan Sünbüle vü Gehkeşân
(Harmanını döğen öküze benzeyen gök yüzü
atını kımıldar gördü. Daima bu harman öküzü
değilse niçin böyle dönüyor ve toz çıkarıyor.
Sen o harmandan ve öküzden belge istersen
Sünbüle burcu ve gehkeşan sana nişan -belge-
olarak yeter)

uyaldı Utandı demekdir.

uyalgay min Utanam demekdir.

uyalmay Utanmayub demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

---

251 Bu kelime Petersburg basmasında ve Pave de Courteille'de "cenbide" ve Cevdet nüshasında "cebni de" şeklindedir.

252 Bu kelime de Petersburg basmasında dâyir şeklindedir.

253 Bu kelime Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında hirâm şeklindedir.

Beyit

Cünûn taşını başıngga yagdı dib ayıb itme ey nâsih
Tasavvur kılma kim bu serzenişlerdin uyalgay min
(Ey öğütçü, başına delilik taşları yağdı diye
beni kınama. Böyle kınamalardan utanacak
adam olduğumu düşünme)

uyat Bu dahi şerm manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Şirin Ferhad tabutı üzerine vardugı mahalde kelür:

Beyit

Egerçi bar idim banuga yatlık
Ölerdim de uyatlık min uyatlık
(Her ne kadar ben o hanıma yabancı isem de
öldüğüm zaman utandım ve uyandım)

uyatıb Utanub demekdir.

uyatlık Şermende manasınadır ki Mizanü'l-Evzan, ki Aruz risalesidir, Karîb-i Sâlim bahrinde kelür:

Beyit

Cemalingdin koyaş usrubar uyatlık
Sacıngga bende bag içre sünbül atlık
(Cemalinden güneş çok utanmıştır.
Saçına bağlı bulunan meşhur sünbül, köledir)

uyaktı Tulundı demekdir, yani güneş ve ay ve sâir nesne ki Sedd-i İskenderî'de İskender anası İskender mateminde iderdi:

Beyit

Aceb lu'ub körközdi ef'al-i çerh
Ki Hûrşid uyaktı kalıb zâl-i çerh
(Feleğin işleri ne acayip oyunlar gösterdi.
Ak saçlı ay kaldı da güneş battı)

Ve yine Mecnun u Leylî'de Cenk vasfında ok ta'rifinde kelür ki:

Beyit

Her tenge ki merk otını yakıb
Ömür ahteri turmayın uyakıb
(Ölüm ateşini yakan her vücutta,
ömür yıldızı durmadan dulunur)

Ve Kemal-i Ümmî Rahmetu'l-Allahi Aleyh eş'arında kelür ki mahz Türkîdir:

Beyit

Ey müdam Ay u kün ile bile togan uygan
olmadıng kutubla sâbit sen ey seyyare köngül
(Ey ay ile güneşle doğan ve batan gönül,
ve ey gezginci gönül, kutup gibi sabit olmadın)

uykag Uyanık manasınadır ki Seb'a-i Seyyare'de Nevayî Hazretleri Behram-i Kürdî[254] vaki'alarında kördüki mahalde kelür:

Beyit

Cilve kıldı nazar kazasıda
Nevm ve uykaglık arasıda
(Göz yaylımında, hem uykumda hem uyanık
halımda bana tecelli etti)

uyag Bu dahi uyanık[255] manasınadır ki Seb'a-i Seyyare'de Dil-âram yedinci ravîye itdi:

Beyit

Hace bilmedi[256] ki mest irür yasag
Tatımag[257] uykuda dururdır ya uyag[258]
(Efendi bilmiyor ki kendisi serhoş mudur?
Yoksa ayık mıdır? Uykudamıdır? Yoksa uyanık mıdır?)

uyub Mütaba'at idüb manasınadır ve bir dahi uyuyup demekdir ki Tarih-i Enbiya'da Hazret-i Nuh Aleyhi's-Selât ve's-Selâm bir gün[259] avret uzvi açıldığı mahalde kelür ki:

Dib durlar ki Nuh Alleyhi's-Selâm uyub irdi ve avret uzvi açılıb irdi Hâm körüb güldi ve Yafes ve Sâm meni kılıb yaptılar

254 Petersburg basmasında bu kelime "kur'î" şeklindedir.
255 Petersburg basmasında burada "uyanıklık" denilmektedir.
256 Petersburg basmasında burası "bilmey" şeklindedir.
257 Cevdet ve Konya nüshalarında burası "yanımay" şeklindedir.
258 Petersburg basmasında bu mısra "Tapmay uykudadur mu ya uyag" şeklindedir.
259 Burada Petersburg basmasında arada uyurken kelimesi vardır.

Üstünlü Ba

bat Tez demekdir zud manasına ki Ferhad u Şirin hâtimesinde kelür ki:

Beyit

Eger Ferhadga zulm itdi Husrev
İvaz bat eyledi cerh-i sebük-ru
(Her ne kadar Husrev Ferhade zulm etti ise de
tiz dönen felek ona cezasını çabucak verdi)

bahşı Türkistan şahlarının kâtiplerine derler ki hiç Türkî bilmeyeler. Hayretü'l-Ebrar'da on ikinci makalede kelür:

Beyit

Sartga gerçi bu barur bahşılar
Türk ile hem yahşı barur bahşılar
(Her ne kadar bahşılar Sart iseler de
Türk ile güzel anlaşırlar)

Bubarur bahşılar didüki kâtib Acemdir. Zira Sart Acemin şehirlüsine derler ki Türkî bilmeye ve bahşıler[260] didüki kâtib Acemdir.

Ve yine Münşaat'da altıncı mektubda kelür ki:

Bir sabahdın tuş vaktigaça ve pişindin Akşamgaca olturub anca iş kılurlar kim nice divan nice nüvisende bahşı ve nice pervaneci kıla almagaylar.

(Sabahtan öğleye ve ikindiden akşama kadar oturarak o kadar iş görürler ki nice divan kâtipleri ve nice yazı yazan bahşılar ve nice mabeyinciler yapamazlar).

pade Sığır sürüsüne derler ve bölük demek manasına dahi kelür ki Ferhad u Şirin'de Melik-i Ermen vasfında kelür:

Hamil dik kuzı yüz ming ziyade
Köy[261] anda sevr yanglıg pade pade
(Kuzu, toklu yüzbinden artıktır,
koyun öküz gibi şeyler de sürü sürüdür)

barış Kidiş demekdir kitmek manasına.

260 Cevdet I nüshasında burası "ve bu barur bahşılar" şeklindedir.
261 Petersburg basmasında bu kelime "uy" şeklindedir.

barganıngdın Kâf kâf-i Acemîdir, senin kitdükingden demekdir ki bu iki lugat Nevadirü'ş-Şebab'da bir şiirde kelür:

Beyit

Barganıngdın can talaşmak irdi min mahzunga iş
Kilding canımnı aldıng ol barışga bu kiliş
(Gidişinden bu kayguluya can dalaşmaktan başka
bir iş kalmadı. Geldin canımı aldın. O gidişe bu geliş!)

baray Varayın demekdir.

bar Var demekdir hest manasına ve bir dahi emr idüb var kit demekdir

bardık Kâf kâf-i Arabîdir, varsın kitsün demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Tilbe könglüngni Nevayî zabt eyley almadıng
Imdi çik andın ilik her sarı barsa bardik
(Ey Nevayî, deli gönlünü zabtederek geri alamadın.
Imdi ondan elini çek de nereye gidersen git)

baru Bu dahi var kit demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ey saba avare könglüm isteyü her yan baru
Vadi vü tag u beyabanlarnı bir bir ahtaru
(Ey tan yeli! dağı taşı kırları birer birer aktararak
var benim deli gönlümü her yanda ara)

barı Dükelüsi demekdir ve dahi emr idüb var kit demekdir.

barganca Varınca ve vardugunca demekdir.

bargan Varan demekdir.

bargaç Varıncak[262] demekdir

bara algusı Varı bilse kerek demekdir.

bargay biz Varuruz demekdir.

barı da Var iken demekdir ki Ubeyd Han aş'arında kelür:

Beyit

Gül sarı kılman nazar zibâ cemaling barı da
Közge ilmen servni nazik nihaling barı da
(Güzel cemalin var iken güle bakmam.
Dal boyun var iken serviye göz atmam)

---

262 Petersburg basmasında bu kelime "varıcak" şeklindedir.

barlıg Varlu demekdir ki akçalu manasına Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Nevayî, eşk-i dürr u la'al-din ni vasl tabkay kim[263]
Bu devlet yetmedi, karun misillik barliglarga
(Nevayî, göz yaşı inci ve laalleri ile nasıl onu
elde edebilirim. Çünkü bu saadet Karun gibi
zenginlere bile nasip olmadı)

bar ikin, bar irkin Kâflar kâf-i Arabîdir, var mı ki demekdir.

barmagları Barmakları demekdir. Ve varup kitmekleri manasına dahi kelür:

barça, barı Cümlesi demekdir ki Mecnun u Leylî'de Leylî mektebe keldüki mahalde kelür:

Beyit

Kini de niçe keniz hem kadd
Barça gül-ruy ve erguvan hadd
(Boyu ve kolları hurma dalı gibi. Yüzü
tamamen gül gibi, yanakları erguvan gibi).

Amma Ferhad u Şirin'de Ferhad Iskender tılsımını açdugı mahalde cümle manasına kelür ki:

Beyit

İtib barı çirikge rahberlik
Ala kinica[264] eyleb pey siperlik
(Bütün orduya kılavuzluk ediyordu.
Onlar da arkasında siper oluyorlardı)

barın Cümlesin demekdir.

paru Kürek demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın tağ kesdüki tarifinde kelür ki:

Beyit

Geh balçığ püştesin nüki itik bil[265]
Veya paru bile kar arıtur il
(Gah çamur yığınını keskin bel ile iterdi.
Gah da kürekle karı arıtırdı)

---

263 Petersburg basmasında burada "min" kelimesi konulmuştur.
264 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında burası alar kinica şeklinde olacaktır.
265 Petersburg basmasında ilk mısraın sonu "nüki anıng bil" şeklinde verilmiştir.

Barlas Çağatayda bir tâyifedir ki Vakfiyye'de kelür: Barlasî nihâd azâdeler (Barlas oymağından hür kişiler).

bas Bas demekdir.

Baskıc Nerdüban demekdir.

basrug Hargâh esbabına derler.

başak Ok demrenine derler ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Nevayî encümen-i şevk-i can-arâ tüzseng
Anıng başaklıg okın şem-i encümen kılgıl

Başaklıg okın, demrenlü okın demekdir

(Ey Nevayî canın sevki encumeni -cemiyeti-
kurmak istersen oraya sen demrenli oku
mum diye dikesin)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Anga yiterke başak sikali men iter kerçi
Haddingi kesretidin çıktı bal u per mindin
(Demrenin ağırlığı oraya varamıyorsa da
okun çokluğundan kanatım ve tüylerim döküldü)

baş tuman Başı aşaga demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da beşinci makalede kelür:

Beyit

Başarub[266] encüm-i dürr min Türk mihr
Birke körme[267] baş tuman ani sipihr
(Türk güneşi inci gibi olan yıldızları saklar.
Gök onu baş aşağı yere gömer)

baş tuban[268] Bu dahi başı aşaga demekdir ki Nesaimü'l-Mahabbe fihristinde Şeyh Ebu Sa'id Ebu'l-hayr Kaddese sırrehu menakıbinde kelür ki:

Her kice alar bir çahdın baş tuban özlerin asar irmişler ve tanggaca zikr itür irmişler

---

266 Bu kelime, Petersburg basmasında yaşurur, Cevdet I nüshasında ise yaşurub şeklindedir.

267 Buradaki deyim, Petersburg basmasında "yirke kömer" ve Cevdet I nüshasında ise, "yirke körme" şeklindedir.

268 Bu madde başı kelime, Fatih nüshasında yoktur.

(Her gece onlar bir kuyuya kendilerini baş aşağı asarlarmış ve sabaha dek zikrederlermiş)

başlab İbtidâ eyleyüb demekdir ve kulavuz olub yol kösterüb demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de dördünci makalede Mes'ud hikâyesinde kelür:

Beyit

Yandılar şehir sarı bu[269] başlab
Bir iki iski keykülük taşlab
(Sırtlarına bir iki elbise alarak
şehre doğru yola düştüler

Ve yine Tarih-i Enbiya'da Hazret-i Hızır Aleyhi's-Selâm kıssasında kelür ki:

Zü'l-Karneyn ab-i hayvan hayali bile zulümatga kirkende Hızır Aleyhi's-Selâm anı baslab kirdi.

başkarur sın Bu dahi bu manayadır, yol kösterirsin demekdir ki Ferhad u Şirin'de Husrev Ferhadı dutub öldürmek diledüki mahalde kelür; Ferhad itdi ki:

Beyit

Adem yolıga gerçi başkarur sın
Bir ölmek birle andın kutkarur sın
(Yokluk yolunda her ne kadar sen benim kılavuzum
isen de bir ölüm ile sen beni ondan kurtarırsın)

başkaru Bu dahi emr idüb yol köster demek manasına kelür ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

İhtiyarur da[270] tapsang ol könglüm ki mecnun-şîvedir
Her niçüng bolsa adem sahrası sarı başkaru
(Arayarak benim kalbimi ele geçirirsen ki
o delişmendir. Nasıl olursa olsun onu
yokluk alemine doğru kılavuzla).

başkarıb Yol kösterüb kulavuzlayup demekdir.

---

269 Burada Petersburg basmasında, Pavet de Courteille'de Cevdet I ve Konya nüshalarında "yol" kelimesi arada bulunmaktadır.

270 Petersburg basmasında bu beytin ilk kelimesi "ahtarur da" şeklindedir ve doğrudur.

başkarmak Bu dahi bir işi başarmak ve becermeke derler. Ol manaya kelür ki Ferhad u Şirin'de Ferhad atası Yunan-i Zemine kitmeke râzi olduguni bildüki mahalde kelür:

Beyit

Bilib kim ger dise yalguz barur min
Bu işni öz kaşımdın başkarur min
(Ben yalnız kendi başıma giderim, bu işi
kendim başarırım dediğini bilerek...)

başkara almay Başarımaz ve hakkından kelimez demekdir.

baglıg, baglık Bağlu ve bağçelu demekdir ve bir dahi bendle bağlu demekdir ki Kemâlî eş'arında Mecalisü'n-Nefais'de ikinci meclisde kelür ki:

Beyit

İrning kulı dur ni şeker ey can bili baglık
Gül dağı yüzüng bendesidür tonı yamaglık
(Ey canım kadar sevgili ,beli kemerli güzel,
senin yanağının kuluyum, şekerin değil.
Elbisesi yamalı olduğu halde gül de senin
yüzünün kölesidir)

bagış da Bağdaş kurub oturmağa derler ki Seb'a-i Seyyare'de yedinci hikâye râvisi vasfında kelür ki:

Beyit

Kıldı bagış da olturup bünyâd
Şeh duasın ki cerh-i köhne-nihâd
(Bağdaş kurarak oturdu; "ey kuruluşu
eski olan felek" diyerek Hakana dua etti)

bagış Bend u bağ manasınadır ve hargâh esbabına dirler.

bagıltak Başda ve gövdede cebe altına keydükleri penbelü kaftana dirler.

bakmayın Bakmayub demekdir ve bakmayayın demekdir.

bakgung Kâf kâf-i Acemîdir, baksang kerek demekdir.

bakarı Bakşı demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Kişi bagrın tamuzların o peri[271]
Gamze birle itik itik bakarı
(Keskin keskin bakarak gamzesiyle ol güzel
benim ciğerimin bağlarını -damarlarını- kesti kopardı)

bekevül Kâf kâf-i Arabîdir, çeşni-kir manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'da aherinde bir hikâyede kelür :

Beyit

Bar idi hidmet-arâ bir kul anga
Paye-i hidmetde bekevül anga
(Hizmet için onun bir kölesi vardı.
Hizmet işinde çeşnici başı idi)

Ve yine Tarih-i Enbiya'da Hazret-i Yusuf Aleyhi's-Selâm kıssasında kelür ki:
Melik Reyyan sücüsi bile bekevüli anga zehir birür tevehhümidin yazgurub zindanga yıbardı
(Hakan Reyyan, çeşnici başının içkiye ağı katacağından işkillenerek onu cezalandırarak zindana gönderdi)

pelpuş, pulpuş Evin sakfi altında olan kiriş ağacına derler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Yagdurub navek bozuk könglüm imaret eyleding
guya pelpuş itib koydung anga her yan sütun
(Okları yagdırarak bozuk gönlümü yeniden yaptın.
Sanki oklar kiriş gibi kondu, onun her yanına direk oldu)

belalıg, belalık Belalu demekdir.

bala Kuş yavrusuna derler ve sâyir hayvanât yavrusuna derler.

balalab Kuş ve hayvan yavrulayup demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'-da onuncı makale hikâyesinde arslan vasfında kelür:

Beyit

Cün bulur irdi balalab zevk-nâk
Mur balasın kılur irdi helâk
(Yavrulamadan hoşlanıyordu.
Karınca yavrusunu öldürüyordu)

---

271 Petersburg basmasında bu mısraın sonu "ol peri" şeklindedir.

Ve yine Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın tıfıllıgı beyanında kelür:

Beyit

İçerde murdın öksük gidası
Tapıb kuvvet anca kim arslan balası
(Bir karıncanın içtiğinden daha az içiyordu
arslan yavrusu kadar azık buluyordu)

balaladı Yavruladı demekdir ki Tarih-i Mülük'da Husrev-i Perviz saltanatı beyanında filleri vasfında kelür ki:

Yana ming kalade pili bar irdi onıng zamanıda pil Hindistandin özge yirde balaladı

(Yine bin katar fili vardı. Onun zamanında fil Hindistandan başka yerde yavruladı).

Beltute[272] Bir yerde karar idüb mesken dutmağa derler ki Vakfiyye'de kendüler bina etdüki medaris şarayıtında kelür ki:

Yana şart ol kim medrese mevalisi medresede beltute kılgaylar.

baltu Balta demekdir teber manasına ki Tarih-i Enbiya'da Hazret-i İbrahim Aleyhi's-Selâm Nemrud'un butların sıdugı mahalde kelür:

Bir bahane bile şehirde kaldı dahi baltu alıb kuffarıng butların uşattı

beyla, beyle Buncılayın ve bunung gibi demekdir.

behli Farisî ile müşterekdür destüvaniye derler ki doğancılar ellerine kiyerler. Mecalisü'n-Nefais'de altıncı meclisde Mevlanâ Nâsirü-d'din Ahmed vasfında kelür ki:

Kuş sala atlangay ve tabil-baz baglab bilike behli sancgay
(Kuş salmak için ata biner, dumbeligini beline bağlar, eline eldiveni geçirir).
Ve yine Mahbubü'l-Kulub aherinde kelür ki:
Eger Sungar iyyesi dik bilingde behli zer-kâr yok
(Eğer Atmaca sahibi gibi bileğinde altın işlemeli eldiven yok ise de...).

bayrı Kadimî manasınadır ki Mecalisü'n-Nefais'de beşinci meclisde Mîr Haydar vasfında kelür ki:

---

272 Bütün yazma nüshalarda bu kelime beltute şeklinde ise de Petersburg basmasında beytute şeklinde verilmiştir ki anlamına göre Arapçadan geçmiş olmalıdır.

Bu dergâhning bayrısı belki togması durur.
(Bu dergâhın en eskisidir belki de orada doğup büyümüştür)

bayat Hudâ manasınadır.

baygazı, badgazı Rustayî manasınadır ve nahiye manasına dahi kelür ve Horasanda bir yere dirler ki anda piste çog olur ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Agzıng bile tinglik talaşur piste uyalmas
Ol ağzı açuk baygazınıng puçlıgın kör
(Agzın ile denklik iddiasında fıstık utanmaz.
O agzı açık köylünün akılsızlığını gör)

beyik Kâf-i Arabî ile büyük demekdir.

Esreli Ba

bibek Kâf-ı Arabî ile merdümek-i çeşm manasınadır ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

İmas bu hâk[273] ki köz arızıngke yitkende
Kalıb durur yapuşub ayn şevkıdın bibekim[274]
(Gözüm yanagına iliştiginde göz bebeğim
orada yapışıp kalan bir ben değil midir?)

bibi Mükerreme Hatun manasınadır ki Mahbubü'l-Kulub'de üçünci kısımda Tenbihat'da kelür ki :
Hace kim bibi barı da dedekge aylangay bibinin hem iffeti[275] iteki kulga bulgangay
(Efendinin hanımı var iken cariyeye doğru gönlü akarsa hanımın eteği de köleye doğru akar).

bicek Kâf Arabîdir, igne demekdir, sözen manasına ki Garabibü's-Sıgar'da kelür:

---

273 Petersburg basması ile Cevdet ve Konya nüshalarında bu "hak" kelimesi "hal" şeklindedir.
274 Petersburg basmasında bu mısra "Kalıb durur yapuşub şevkdin köze bibekim" şeklindedir.
275 Petersburg basmasında burada sadece "iffet" kelimesi vardır.

Beyit

Yaramnı tikkeli başıng üze bicek mu ikin
Bicek de reşte-i canım yahud ipek mu ikin
(Sevgilim, senin başın üzerinde benim yaramı
dikecek bir iğne var mı?
Bu iğneye geçecek olan şey,
benim canımın teli mi, yoksa ipek mi?)

bitidi Yazdı demekdir.

bititti Yazdırdı demekdir.

bitik Kâf-ı Arabî ile mektuba dirler ve yerden biten nebat manasına dahi kelür ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Dehir bagınıng güli otdur bitik eşcarıdur[276]
Yılge bir ol gülini hem ot salgıl escarıga hem
(Dünya bahçesinin gülleri ateş, ağaçları dumandır.
Yılda bir onun gülünü de ağaçlarını da ateşe vur yak)

Amma mektub manasına Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Derd-i hicrimni ni bilkey cün yur[277] eşkim safhanı
Ol müsafir sarı kim gâhi rakam kılsam bitik
(Benim ayrılık derdimi o nasıl bilir? Ol konuk tarafına
ara sıra mektup yazdığımda göz yaşlarım
o sahifeyi yıkayor)

biti Bu dahi mektub ve nâme manasınadır.

bitey Ben yazayın demekdir.

bitküci, bitiküci Kâflar kâf-ı Arabîdir, yazıcı manasınadır.

bitilib Yazılıp demekdir ki Münşaat'da on birinci mektubda kelür: Ol nâmede şefkat-engiz sözler bitilib irdi.

bitiley Biz yazalım demekdir ki Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de dördünci makalede Mu'amma risalesi yazmak beyanında Mevlanâ Câmi'den nakl iderler ki:
Alar didiler kim sin bu teşvişi tartıma biz bitiley
(Onlar dediler ki sen bu zahmete katlanma, biz yazarız)

---

276 Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında bu kelime dud (=ateş) şeklindedir.

277 Buradaki kelime Şeyh Süleyman lugatinde "yusa" ve Pavet de Courteille'de büze şeklindedir.

bitirige Kâf kâf-ı Acemîdir "yazmasına"[278] demekdir ki Hasbihal mesnevisinde kelür:

Beyit

Yiter tengridin anca kuvvet manga
ki bolsa bitirige fırsat manga
(Ben yazı yazmaya fırsat bulursam,
Tanrıdan bana o kadar kuvvet gelir)

bitiklik Kâflar kâf-ı Arabîdir, yazılmış demekdir.

biti almagay Yazameye demekdir ki Vakfiyye'de kelür:

Beyit

Tab'ımga demi bulur ni vârid
Yüz yıl biti almagay Utarid
(Bir saniyede aklıma geleni,
Utarıt yüz yılda yazamaz)

bitildi Yazıldı demekdir ve bir dahi bitdi manasına kelür; yerden ot bitmek gibi ve ağaçdan meyve bitmek gibi ki Tarih-i Müluk'da Nuşin-Revan tarihinde kelür ki:

Adl-i cuy-barıdin felek bağıda feragat eşcarı gülleri açıldı ve asayış meyveleri bitildi

birgüni Kâf Acemîdir, virdükini demekdir ve birseni[279] demek manasına dahi kelür ki Münşaat dibaçesinde kelür:

Saburı ki maksud kevherin teemmül deryasıga saldı tâ her kim ol deryaya gavs kıldı birgüni aldı.

birigi Kâf kâf-i Acemîdir virecek nesne ve virilecek nesne demekdir ve birisini demek manasına dahi kelür ki Seb'a-i Seyyare'de beşinci hikâyede Cabir Nu'man Şah kemisine yetişdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Birigidin sorub cü suret-i hâl
Zahir anglab ki ni durur ahvâl
— "Birigi'din" didüki "birisinden" demekdir —
(İşlerinin nasıl olduğunu birisinden sordu.
Durumun nice olduğunu açık olarak anladı)

---

278 Petersburg basmasında ve Cevdet II nüshasında bu kelime "bir nesne yazmasına" şeklinde ve Konya nüshasında ise "yazmasına ve biterke" şeklindedir.

279 Bu kelime Petersburg basmasında viresi şeklindedir.

birgüsi, birgisi Yine kâf kâf-i Acemîdir, vireceği demekdir ve birisi demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da yigirminci makalede kelür:

Beyit

İkisidin birgisi alsa hesab
Memleket içre tüşerdi inkilab
(Birisi her ikisini de hesaba katsaydı
memleket içinde kargaşalık çıkardı)

birgüci Kâf kâf-i Acemîdir, virici demekdir ki Münacat-nâme'de kelür:
İlâhî birgücisin sin hem fisk hem fücuri[280]

birmey Virmez ve virmezin dimekdir.

biri Birisi demekdir ve beri canibe demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de evvelki hikâye aherinde kelür:

Beyit

Biri kildim köngül belasi[281] bile
Şahning kullugı hevası bile
(Hakanın kullugı hevesiyle ve
gönül isteğiyle beri geldim)

bir Emr idüb vir demekdir ve bir adet manasına dahi kelür.

birde[282] birinde demekdir.

birgüng Kâflar kâf-i Acemîdir, virseng gerek demekdir ki Ferhad u Şirin'de Mehin Banû Husrev ilçisine Ferhad hakkında didi:

Beyit

Yüzi gülzaridin cün vird tirgüng
Ni aytay kim özüng insâf birgüng
(Yüzünün gül bahçesinden gül dersem gerektir.
Ben ne diyeyim, senin acıman gerektir)

birürge Kâf kâf-ı Acemîdir, virmek için demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da beşinci makalede kelür:

280 Bu beytin son kelimesi, Petersburg basmasında fücurni şeklindedir.
281 Petersburg basmasında belası yerine rızası konulmuştur.
282 Petersburg basmasında bu kelime biri de şeklindedir.

Beyit

Bil ki sehâ kılgalı kim dur muhikk
Sim birürge kim irur müstehakk
(Bilesin ki cömertlik etmek için kim daha haklıdır?
Para vermeğe kim daha hak kazanmıştır)

birgeli Yine kâf kâf-i Acemîdir, vireli ve virmek içün demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da beşinci makalede kelür:

Beyit

Müştehi il yüz ise nan birgeli
Lokma taturmas tileben mümteli
(Yüz aç kimseye ekmek vermek gerekse, karnı tok
olan kimse bir lokma bile kendi dileğiyle tattırmaz)

bire alur sin Vire bilürsin demekdir.

bire alur min Virebilürin demekdir.

birk Kâf-i Arabî ile berk ve muhkem manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de ra'd ile vahşî cenginde kelür:

Beyit

Keçek[283] muhkem olgac çikib kıldı pest
Aning dik ki birk olsa mahı şest
(Çengel sağlam olduğundan çekerek alt etti.
Onun gibi olta sağlam olursa balığı çeker).

birkitib Kâf kâf-i Arabîdir, berkidüb demekdir.

birkigen Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sânî Acemîdir, berk olan ve berkinen manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Aşk ara tiş bağrıma ursam içermin kan dagı
Bil çiker min hicr okıdın birkigen peykân dagı
(Sevgi dolayısıyla bağrımı dişleyerek kan içerim.
Bil ki orada saplanmış olan ayrılık okunun
uçlarını da çıkarırım)

birgine, birkine Kâf kâf-i Acemîdir, tasgır ile biricik demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da hâtimede şehzâde nasihatında kelür:

---

283 Bu kelime Konya nüshasında kiçik şeklindedir.

Beyit

Kıldı adem menzili kâşanesin
Her birisin birkine kuş danesin
(Sarayını yaktı yıktı.
Her bir parçasını bir kuşa yem verdi)

birev Bir kimesne demekdir ki Sedd-i İskenderî'de evvel beyitde kelür:

Beyit

Hudâya müslim hudâlık sanga
Birev şeh ki de'bi gedâlık sanga
(Allahım, Tanrılık sana yaraşır. Hakan olan
bir kimsenin yapacağı şey sana kulluktur)

Ve yine Sedd-i İskenderi'de cenk vasfında kelür:

Beyit

Sikender safıdın birev sürdi rahş
Anıng dik ki tüşkey çakındın dirahş
(İskenderin safından birisi atını sürdü.
Öyleki yıldırımdan şimşek düştü)

bir yolı Bir nevi'le ve bir vechile demekdir ve bir kezden ve bir ugurdan demekdir ki Mecnun u Leylî'de Nufel kızı içün Leylî Mecnuna mektub könderüb itdi:

Beyit

İnsafga hem kenara tutma
Bizni dagı bir yol unutma
(İnsafı bir kıyıya atma,
bizi de bir kez olsun unutma)

biş Beş adet manasınadır.

bişevle Beşi bile demekdir.

bişelesi Beşi bile ve beşincisi demekdir ki Vakfiyye'de kelür:
ve nukarrerdür kim bişelesi havassı kimde bolmasa

big Kâf kâf-i Acemîdir, beg demekdir mîr manasına.

bike Kâf kâf-i Arabîdir, eri olmayan avrete derler ve dahi şol avrete derler ki dahi veled ketürmemiş ola ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Aşk eger bolsa yaman u şaışıdın päk ey köngül
Yok tefavüt dilbering ger bike bolsun ger mîring
(Ey gönül, eğer aşk iyi veya kötü şeylerden
temizlenmiş ise, dilberin kız oğlan kız olsa da
asaletli -kökten- olsa da farkı yoktur)

bizni Bizi demekdir ki Mecnun u Leylî'de Nufel kızı içün Leylî Mecnun canibine mektub könderub itdi:

İnsafga hem kenara tutma
Bizni dagı bir yol[284] unutma
(İnsafı bir kıyıya atma,
bizi de bir kez olsun unutma)

bizedi Bezedi, yani ziynet etdi demekdir.

bizey Bezeyeyim, yani ziynet ideyin demekdir ve dahi emr idüb beze yani müzeyyen eyle demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'da altıncı makale hikâyesinde Behlul ile Halîfe hakkında kelür ki:

Beyit

Özge yalan[285] tutma ayagıng bizey
Hayf bu devletni tapar yer yüzi
(Bundan başka ayagını çıplak tutma süsle,
yer yüzü böyle bir devlet bulmağa layık değildir)

bizeb Bezeyüb, ziynet idüb demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arından kelür:

Beyit

Ol kadd u yüz hicridin ölsem bizeb kül-berk ile
Tofrağımning başı üzre serv ikib meyl eyle kil
(O güzel yüzden ve servi boydan ayrılarak ölürsem
beni gül yaprakları ile süsle. Mezarımın başına bir
servi dik, ara sıra da gel ziyaret et!)

bizelib Bezenüb, müzeyyen olub demekdir.

---

284 Petersburg basmasında bu kelime bir yolı şeklindedir.
285 Petersburg basmasında Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime yalang şeklindedir.

bizelgen Kâf kâf-i Acemîdir, bezenen, müzeyyen olan demekdir.

bizning Kâf kâf-i Acemîdir, bizim demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Mihnet oynidin[286] yarukdur her zaman kaşânemiz
oldı guyâ ejdeha gâmı bizning virânemiz
(Bizim sarayımız her zaman sizin mihnet ateşinizden
nur alır. Sanki bizim viranemiz
ejderhanın agzı oldu)

bigeç Kâf kâf-i Acemîdir, duhter demekdir, kız manasına ki Benayî bir kabilede bir kız sevib bu beyti didikleri mahalde kelür ki:

Beyit

Cefani canga talay aldıngız alay mu bolur
Sizning omakda bigec resmingiz bolay mu bolur
(Cana cefayı çok yaptınız, böyle mi olmalıdır?
Ey genç kızlar, sizin oymakta göreneğiniz böyle midir?)

bilgülük Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sanî Arabîdir. Bilmekli, yani marifetlu demekdir. Ve bilmelü ve bilinmelü manasına dahi Bedayiu'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Aşk otidin kullugung dagını koydum köksüme
Özni bu nevi eyledim aşk ehli içre bilgülük
(Aşkın ateşinden kulluğunun dağını göğsüme vurdum.
Kendimi böyle yapmakla aşk ehli içrisinde belli eyledim)

bigürür Belürdür ve belürür demekdir ki Muhammes'de kelür:

Beyit

Zülf-i vaslın istesem ruhsar-ı mihr-efruzidin
Yok aceb cün yıl kilişi bilgürür nevrûzidin
(Güneş gibi parlayan yanaklarından
zülfüne erişmek istesem, şaşılacak ne var,
yılın gelişi nevruzdan bellidir)

---

286 Bukelime Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında otıdın şeklindedir.

bilgürüb Belürüb demekdir.

bilgü Yine kâf kâf-i Acemîdir, nişan ve alamet ve bilinecek nesne manasına kelür ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Can üze[287] dagın körüb aşıklıgımnı angladı
Ol kişi dik kim tanıgay öz kulın bilgü körüb
(Canım üzerine vurduğu dağı görüp aşıklığımı anladı.
Kendi kulunu görüp belgesinden tanıyan o kimse gibi)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da altıncı makalede kelür ki:

Beyit

Terk-i edebdin biri külkü durur
Külkü edeb terkike bilgü durur
(Gülmek edepsizlikten gelir.
Gülmek terbiyeyi terk etmenin belgesidir)

bilig Kâf kâf-i Acemîdir, bilmek ve idrâk manasınadır ki Seb'a-i seyyare'de ikinci hikâyede Zeyd Zehhab çahdan kaçdugı mahalde kelür ki:

Beyit

Anca mekr u ferib ve nev'i bilik
Tişletib lahza lahza şehka ilik
(Ol kadar al ve aldatma ve bilgi.
Zaman zaman hakana elini dişleterek...)

Ve yine Ferhad u Şirin hâtimesinde şehzade nasihatinde kelür ki:

Beyit

Bilik şah eylese hayvanning atın
Ni teng ger kimse tapsa şah zatin
(Bilgi hayvanın adını şah yaparsa, bir kimse
bilgi ile kendisini şah saysa şaşacak ne var?)

Hayvanın şah olması budur ki Tûtining fasîh söyleyenine şah-tutî derler.

bilmeng mü Kâf kâf-ı Acemîdir bilmez misin demekdir.

---

287 Petersburg basmasında "can üze" yerine "canda öz" vardır.

bilding Kâf kâf-i Acemîdir, bilsün demekdir ki Nazmü'l-Cevâhir'de "Rütbetü'l-ilmi aale'r-rüteb" hadîsi tercümesinde kelür ki:

Rübaîyye

Hak birdi çü ilge ilim sermâyesini
Hursid üze saldı ulema sâyesini
Alganlarnıng[288] rütbesidin vâyesini
Bilding barıdin büyük anıng pâyesini
(Tanrı halka ilim sermayesini verdi.
Güneş üzerine âlimlerin gölgesini saldı.
Herkes oradan nasibini alır.
Bileler ki her şeyden onun rütbesi yüksektir)

bilmey Bilmezin ve bilmez demekdir.

bilmeyin Bilmeyüb ve bilmedin demekdir.

bilgin Kâf kâf-i Acemîdir, bilgil demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'da altıncı makalede kelür:

Beyit

Bilgin eya kâsib-ı sâhib-ayâl
Kim sengge irlik ve ırenlik helâl
(Ey çoluk çocuk sahibi kazanıcı,
bilesin ki sana erlik ve irenlik helâldir)

bilgüsidür Bilse gerek demekdir.

bilgüci Bilici demekdir.

bilküt Kâf kâf-i Arabîdir ,Çağatay'da bir tâifedir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ey Nevayî mini zâr eyledi bir lüliveş
Kim hem Erlat unut boldı manga hem Bilküt
(Ey Nevayî, oynak bir güzel beni ağlattı ki
hem Erlat'ı da Bilküt'i de unutturdu)

bileyi Yanınca ve bilesince demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de yedinci hikâyede râvi Behrama Dilâram ile Hace'den haber virüb itdi:

---

288 Petersburg basmasında bu kelime "algaylar anıng" şeklindedir.

Beyit

Kim kilür tacir Hatayı-zâd
Bileyi bir kız[289] hub-nihâd
(Hataylı bir tacir geldi, yanında
güzel huylu bir de cariye getirdi)

bilegey Kâf kâf-i Acemîdir, bu dahi bu manayadur.

bigin Kâf kâf-i Acemîdir, gibi manasınadır ki Mahzen-i Mîr Haydar'da dördünci makalede kelür:

Beyit

Servding[290] âzad bol ve rast-kâr
Ya ürük ve elme bigin meyve-dâr
(Servi gibi yüksel ve doğru ol.
Ya da erik ve elma gibi meyve ver)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür ki:

Beyit

Kim körüb nerkis bigin köz birle gül dik yüzini
Yilge birib akl u fehmin mest u hayran kalmadı
(Nerkis gibi gözü ve gül gibi yüzünü görerek
aklını fikrini yele vererek sarhoş
ve şaşkın kalmayan kimdir?)

Ötreli Ba

püpük[291] Kâf kâf-i Arabîdir, bazı kuşların hususen hüdhüd'ün başında olan taca derler.

pütti Bitdi demekdir, eger yerden nebat bitmekdir veya cerahet ongulub bitmekdir veya bir iş ve bir bina tamam olub bitmekdir.

---

289 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "keniz" şeklindedir ve doğrudur.

290 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "serv dik" şeklindedir ve doğrudur.

291 Petersburg basmasında bu kelime "büpük" şeklindedir.

püter Biter demekdir ki Mecnun u Leylî'de bahar vasfında kelür:

Beyit

Mihr istedi cün hamel feragı
Deşt üze püter kuzı kulagı
(Güneş Hamel burcundan çıkmak istediğinde
kırda kuzu kulağı otu biter)

pütüp Bitüb demekdir, tamam olmak manasına ki Seb'a-i Seyyare'de beşinci hikâyede kelür:

Beyit

Taşıban anda sandal-i hoş-bû
Ki pütüb ol imaret-i dil-cû
(O gönül çekici yapı biterek oraya
güzel kokulu ut ağacı getirdiler)

Amma cerahet bitmek manasına Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Zulm ile gerçek bolgan tenge yüz merhem koyub
Bütkerür biz diseler ol zahmlerini bütmengiz
"bütkerir biz diseler" didüki "bitürürüz diseler" demekdir.
(Zulm ile parça parça olan tenime yüz merhem koyarak
onu sagaltırız derlerse inanmayınız)

bütmengiz Kâf-i Acemî ile yukarıki beyitde keçdi; inanmangız ve müteselli olmangız demekdir.

bütkerü Kâf kâf-i Arabîdir, emr idüb bitür demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

İsteben kilse yana köksüm şikâfın tapmagay
Veh ki bir merhem koyup ol çâk köksüm bütkerü
(Sevgilim bu yana gelmek isterse
göğsümün yaralarını bulmasın görmesin diye
bu yaralı gönlüme merhem koyup sagalt!)

bütken Kâf-i Arabî ile biten demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mecnunung divaneligi tarifinde kelür ki:

Beyit

Üstige yagıb gubar-i mihnet
Bütken ayagıga har-i mihnet
(Üstüne sıkıntı tozu yağarak
ayağı altında da mihnet dikenleri bitti)

bütkerib Tamam idüb ve örtüb, setr idüb, perdepûşluk manasına kelür ki Tarih-i Enbiya'da İbrahim Aleyhi's-Selâm ka'be binasın - şerefeha'llah - tamam etdüki mahalde ki mubarek arkasın ka'be dıvarına urub tefahurle şükr eyledüki mahalde kelür ki: Hitab kildi ki bir acnı mu toygarıb sin ya bir yalangacnı mu bütkerib sin

(Tanrıdan hitap geldi ki bir açı mı doyurdun, yoksa bir çıplağı mı giydirdin?)

bota, bote Oğul demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad öldügi mahalde gâyibâne atasına hitap iderdi ki:

Beyit

Botam dib gâh bozlab gâh ögürse
Cefâ taşın sınık köksige ursa
— botam didüki oğlum demekdir —
(Yavrum diyerek gâh inlese gâh ağlasa,
cefa taşını dertli göğsüme vursa)

Ve yine Tarih-i Enbiya'da Sâlih peygamber Aleyhi's-Selâm'dan kavmi mucize taleb idüb itdiler ki:
Hare taşdın dua kılıb bir potelik tive çıkargıl
(Mermer taştan dua kılarak bir yavrulu deve çıkarasın)

bütev Bütün ve dürüst demekdir ki Garaibü's-Sigar'da kelür ki:

Beyit

Tartıban tig-i cefa bagrımnı yüz çâk eyledi
Bardı evvel kim dirler irdi il mini bagrı bütev
(Zulum kılıcını çekerek bagrımı yüz parça kıldı.
Halk önce bana bağrı bütün yarasız der idi)

but But demekdir ran -kalça- manasına.

butratay Perişan ve perakende eyleyeyin demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Zühd ü takva ehli pendimge eger cem' olsalar
Gam imes bir ah berkidin barısın[292] butratay
(Sofîler toplanarak bana öğüt vermek isteseler,
hiç acımam. Benim bir ahımın yıldırımından
hepsi de perişan olsalar)

butrattı Perişan ve perakende eyledi demekdir ki Sedd-i İskenderî'de İskender Çin'e kitdüki mahalde kelür:

Beyit

Balıglarını butrattı girdab-ı bîm
Anıng dik ki tal yafragını nesîm
(Rüzgârın daldaki yaprakları perişan ettiği gibi
onların şehirleri de korku kasırgasından
darmadağın oldu)

butratıb Perişan ve perakende eyleyip demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Cihanda butratıb seyyahlarını
Tingizlerge salıb mellahlarını
(Gezginlerini yer yüzüne dağıttı,
gemicilerini de denizlere gönderdi)

Ve Ferhad u Şirin'de bir ser-suhan'de kelür:

Ve Kurganda kabalganlarınıng tag u deştge butraşkanları
(İç kalede kapanıp kalmış olanlarının kırlara ve dağlara dğılmış olnları)
Butraşkanları didüki tagılıb perakende oldukları demekdir.

puç Bi-magz demekdir, akılsız manasına ki Nevadirü'ş-Şebab'de kelür:

Beyit

Agzıng bile tinglik talaşur piste uyalmas
Ol agzı açuk baygazınıng puçlıgın kör
(Agzın ile denklik iddiasında fıstık utanmaz.
O ağzı açık köylünün akılsızlığını gör)

292 Petersburg basmasında bu kelime "kamusin" şeklindedir.

puhsadı[293] Âşıkın hicr u fırkat'da agladıgına derler; amma sâyir aglamak mahallinde istimal olunmaz, mücerred âşık agladıgına derler. Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugati şöyle tashih idüb bu beyti yazmışlardır.

Beyit

Hicr enduhî da puhsab min bile alman nitey
Mey ilâcımdur kopub deyr-i fenâga azm itey
(Ayrılık derdi beni ağlatıyor, ne edeceğimi bilemiyorum.
Şarap benim ilacımdır. Yokluk âlemine doğru
koşup gidiyorum)

büdene Bıldırcın demekdir.

böri Kurda dirler ki kürk manasına Sedd-i İskenderîde Bedayiü'z-Zaman Mîrza nasihatında kelür:

Beyit

Eger koy böri hayli pamalidür
Yakın bil ki çobanga it halidür
(Koyun kurd sürüsünün saldırışına uğrarsa
çobanın durumu köpek durumudur)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da evvelki fasılda padişah-i âdil vasfında kelür ki:

Harasetidin kuzı böri havfdın eymen
(Korumak yüzünden kuzu kurd korkusundan baysaldır)

burun Evvel demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Dilâram Şah'a şikârda aytdı:

Beyit

Ki burun sal iki kulıga şikâl
Eyle kim turgay öz yiride gazal
(Eski yıllarda iki kula kelepçe vurulmuştu.
Öyle ki ahular yerlerinde duruyorlardı)

Ve yine siracü'l-Müslimîn'de şavm babında niyet-i şavm-i nafile beyanında kelür ki:

---

293 Petersburg basmasında bu kelime tek noktalı ba ile buhsadı şeklindedir.

Beyit

Nevafilde velî niyyetni kılmak
Sanga câyiz durur tuşidin burundak
—Burundak didüki evvelrek demekdir—
(Nafile oruçta öğleden önce niyet eylemek caizdir)

burnagı Evvelki demekdir.

burunlar Evveller demekdir.

burna Bu dahi bu manaya kelür ki Hayretü'l-Ebrar'de Padişah nasihatinde bir beyitde kelür:

Beyit

İş küni koyganda adû sarı yüz
türne[294] bile burna yasalıngnı tüz
(Savaş günü düşmenle yüz yüze olduğunda
önce nizamını töreye göre düzeltesin)

burnagıca Evvelki deklü demekdir.

burnaştı Bir birine takaddüm itdi demekdir.

burdagan Yumurta basan tavuga dirler ki Sedd-i İskenderî'de Keşmir fethinden songra seyahat tarifinde makale-i evvelde kelür:

Beyit

Ketek'de kalan burdagan makiyân
Ni malumı uçmakga sud u ziyan
(Gümesde kuluçhaya yatmış olan tavuk,
uçmanın faydasını ve zararını nasıl bilsin?)

burdadı Bir kimse bir hayvanı besleyüb semiz eyledi demekdir ve yagan karı yel bir yerden bir yere savurup yıgmagına dirler.

burtag İnişlu yokuşlu çukurlu sarb yollara derler ki Sedd-i İskenderi'de telifde kelür:

---

294 Pavet de Courteille'de ve Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime töre şeklindedir.

Beyit

Çü alımga kilken bitik[295] tag idi
Taşı itik yolı burtag idi
(Karşıma gelen büyük bir dağ idi.
Taşları keskin, yolu sarp idi).

Ve yine Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Köz ac eşk-î nedamet sac öz ahvalingge kim bardur
Tününg tîre közüng hîre yolung burtag atıng[296] aksag
(Gözünü aç, kendi haline pişmanlık gözyaşı dök!
Gecen karanlık, gözün bulanık, yolun sarp, atın topal)

bürgüt Kâf kâf-i Acemîdir. Tavşancıl didükleri yırtıcı kuşa derler ki mecnun atası anasının vefatına düş kördüki mahalde kelür ki:

Beyit

Yukarıdın indi iki bürgüt
Kıldı ol[297] iki hammameni kut
(Yukarıdan iki tavşancıl indi.
İki güvercini azık yaptı)

Ve yine Lisanü't-Tayr'da kelür ki:

Beyit

Kirü[298] bürgüt ortaga yani ukab
didi ey kuşlar ara mâlik-rikab
(Tavşancıl, ki kartal demektir, ortaya girdi,
ey kuşların hakanı dedi)

bürkedi Kâf kâf-i Arabîdir. Başın[299] bürüdi demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de bir şiirde kelür:

---

295 Petersburg basmasında ve Konya ve Cevdet nüshalarında bu kelime "biyik" şeklindedir ki doğrudur.
296 Petersburg basmasında burada "ayak" kelimesi de var idi.
297 Petersburg basmasında "kıldı ol" yerine "kıldılar" denilmiştir.
298 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de ve Cevdet I nüshasında bu kelime "kirdi" şeklindedir.
299 Petersburg basmasında bu kelime "baş" şeklindedir.

Beyit

Bag etrafıda[300] kızarıb sargarıb
Gonçe jengârî libası birle başın bürüdi
(Goncesinin agzını gördüğünde bağdaki gonceler
gâh kızardı gâh sarardı. Yeşil elbisesini başına bürüdü)

bürketib Yine kâf kâf-i Arabîdir, bu dahi bürünüb ve örtünüb demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Örtenib kalgac otumga mahfi isteb[301] gayirdin
Olturub min tarafa iş kör kim külümni bürketib
(Şaşılacak bir iş olduğunu göresin ki başkalarından
saklanmak için ben otururken yanıma geldi,
ateşime yanarak külüme büründü)

bozladı Matem-zedelerde sagu sagıb hazîn avazla ingledi demekdir ki Ferhad ü Şirin'de Ferhad hîn-i mevtde atasına[302] ayıtdı:

Beyit

Botam dib gâh bozlab gâh ögürse
Cefa taşın sınık köksige ursa
— "bozlab" didüki agladı ve ingledi demekdir —
(Yavrum diye gâh inlese gâh ağlasa
cefa taşını dertli göğsüne vursa)

Ve devenüng avazına derler ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de bu lugat şöyle tashih olmuşdur.

bozuğ Virane manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'da söz tarifinde kelür.

böz İmale ile gayet yoğun penbe bezine dirler ki Mahbubü'l-Kulub'da yigirmi yedinci fasılda şehirlerde alub satıcılar mezemmeti zikrinde kelür ki:

Alurda ketenni böz dib satarda böz vasfıda ketendin artuk söz dib

(Keteni alırken bez der, pamuk bezi satarken keten diye bir sürü laf eder)

---

300 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "agzıngdin" şeklindedir ve bunu doğru bularak çevirisini ona göre yaptık.

301 Petersburg basmasında "isteb" yerine "ister" vardır.

302 Petersburg basmasında burada "gâibane hitab idüb" fıkrası vardır.

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'de yigirmi altıncı fasıl'da tüccar mezemmetinde kelür ki:
Biri yüz bolurdın başı da sevda. Bözi keten bolurdın könglide temennâ
(Kafasındaki düşünce biri yüz yapmaktır. Gönlü bezi keten yapmak hevesindedir)

bozcin[303] Cim-i Arabî ile karaca ahunun dişisine derler ki Nevayî Hazretleri Mukahemetü'l-Lugateyn'de bu lugati şöyle tashih iderler ki:
Türk kiyikning irkekin hüne ve tişisin bozcin dirler.

borcin Cim-i Arabî ile ördeking dişisine dirler ki Nevayî Hazretleri bu lugati şöyle tashih iderler ki:
Ve kildük kuşga ki anda mukarrer ve meşhur İlbasun ördek dür. Sart ol ilbasunnî hod bilmes, tagı Türk ördekning irkekin suna ve tişisin borcin dir ve Sart munga hem at koymaydur ve ner-ü-mada ikelesin murgabi dir.

bosaka, bosaga Asitâne manasınadır ki Münşaat'da yigirminci mektubda kelür ki:
Köngülge sarıg yüzini altun bosakaga sürtmek müddaası binihayet irdi.
(Gönlünde, sararmış yüzünü altun eşige sürtmek dileği sonsuz idi)
Ve yine Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Bu badedin anga hem bir ayak tut
Bosagasın[304] öpüb mindin kulak tut
(Ona da bu içkiden bir kadeh tut.
Eşiğini öpüp benim için kulak ver)

bosaga Hargâh eşiğine dirler ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de Farisî dilde bu ibareti ehli Fürs yine bu eda ile iderler ve mutlak Türkîdir didükleri mahalde kelür ki:
Bir mütaayyın nimekim ak öydür anga hargâh at koyub durur amma anıng eczasınıng köpin Türkî til bile ayturlar andak ki bosaga.

bustagan Kemi vasfında uzun kadehe derler ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

---

303 Petersburg basmasında bu kelime "bözçin" şeklinde okunmuştur.
304 Petersburg basmasında bu kelime "bosagını" şeklindedir.

Beyit

Helâl ana süti dik dur ki ol kuyaş tutsa
Tapuğ kılıb yükünüb bustagan içinde kımız
(O güneş yüzlü güzel, hizmet ederek eğilerek kadeh tutsa
bustagan içindeki kımızı ana sütü gibi helâl olur)

buştı Gilzetle tünd oldı kakıdı demekdir ve incindi bi-huzur oldu manasına dahi Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Nipâk saf köngül sarı çerh salsa küdüret
Zülal közküsini sâye kılgay[305] buşmış
(Benim lekesiz gönlüme felek kaygılar salsa
parlak aynayı buğulandırmak için
rahatsız ederse ne zarar)

Buşmış, kakımış demekdir.

Ve yine Sedd-i İskenderî'de İskender Hind ilcilerine özür idüb aytdı:

Beyit

Tilin özür sarı kılıb nükte senc
ki buşkunca hod yitmedi yolda renc
(Dili ile özür babında nükteler kıldı ki yolda
zahmet çekti ve zahmeti tükenmedi)

Buradaki buşkunca, zahmet çekince ve perişan-dil olunca demekdir.

Ve yine Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür ki:

Beyit

Buşurganmay[306] salıb barganlarıga
İcazet birdi hem kalgaylarıga
(Gidenleri incitmedi, kalanlara da izin verdi)
— Burada incitmeyip ve gazab etmeyüb demekdir —

bugına Tasgir ile bunung gibice ve böylece demekdir.

bogcı Yayın bir bagrı zaif olub biri kavî olsa kavî canibinden kirişle yaya bir ip bağlarlar ki iki canibi beraber olur anga dirler.

boguz Boğaz demekdir hulkum manasına.

Bugu Ahunung erkekine dirler ki Seb'a-i Seyyare'de Nuzir Şah Cabir ceziresinde şikâr etdüki mahalde kelür ki:

---

305 Konya ve Cevdet I nüshalarında bu kelime "kılgalı" şeklindedir.
306 Petersburg basmasında bu kelime "puşurgatmay" şeklindedir.

Beyit

Gûyya saydlerdin ol çengel
Vaki' irdi tula buğu ve meral
(Sanki o ormanda erkek ve dişi geyik dolu idi)

bükse Kâf kâf-i Arabîdir. Eğer insanıng eger hayvanıng bilinden yukarusına derler ki Mahzen-i Mîr Haydar'da Timur Han köprü sayesinde ol bir mecruh karıncayı kördüki mahalde kelür ki:

Beyit

Kördi ki bir mûr ayag ili yok
Büksesi mecruh yarım bili yok
(Gördü ki bir karıncanın eli ayağı yok,
gövdesi yaralı, yarı beli gitmiş)

bügreyib Kâf kâf-i Acemîdir, iki bükülüb demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Çerh-i şeb gerdige gûya nakd-i ömringdür garaz
Tikeranga gûya ki[307] iki bügreyib aylanedur
(Karanlıkta dönen felek gibi her gece bükülerek
senin etrafında dolanır, kasdı senin canındır)

bügredi İki büküldü demekdir.

bolalı, bulalı, böleli Olalım demekdir ve bulalım demekdir yâften manasına ve imâle ile bölelim nısf eyleyelim demekdir.

bolmagunca, bulmagunca Olmayınca ve bulmayınca demekdir.

bolmagın bolsa Olmayın olsa, yani olmamış olsa demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Uç eger tuttı nige kirdi yana tofrag ara
bolmagın bolsa sirişkim bahridin tufan hacîl
(Yer yüzünde avucuna gelen her şeyi tutmamış olsaydı,
göz yaşlarımın denizinden tufan utanırdı)

bolgaca, bolguca Olunca demekdir.

bolganca

bolgunca

bolusa[308] Olunsa demekdir.

---

307 Petersburg basmasında burada "her tün ki" ibaresi de vardır.

308 Bu kelime Petersburg basmasında "bolunsa", Cevdet ve Konya nüshalarında "bolulsa" şeklindedir.

bolgın Emr idüb olgıl demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Biling baglab ayak bastıng közümke
Revan bolgın kadem koygın yüzümke
(Belini bağladın, ayağını gözümün
üstüne bastın. Yürü, ayağını yüzüme koy)

bolurıga Olmagçün demekdir.

bolurga Olmağa demekdir, Lisanü't-Tayr'da Mirâc'da kelür:

Beyit

Arslan it dik ayagıga tüşüb
Hoşe tohmıdır bolurga yavuşub
(Arslan onun ayagına köpek gibi kapandı.
Başak tanesi inci olmaya yaklaştı -ola yazdı-)

bolkum Olsam gerek demekdir.

bolur dik dur Olur kibi dur demekdir.

bolgalı Olmagiçün v olıcak ve olalı demekdir. Amma olmagiçün manasına Lisanü't-Tayr'de Şeyh Attar Hazretleri Kaddese Sirrehu menkibetinde kelür ki:

Beyit

Bolgalı zâhir bir[309] andak illeti
Bu dükkân içre müheyya şerbeti
(Her ne kadar hastalık varsa
bu dükkânda ilacı da hazırdır)

bolmagunca Olmayınca demekdir.

bolgunguz Kâf kâf-i Acemîdir, olsangız kerek demekdir.

buncar[310] Bir padişah sefere kitmelü olıcak va'dile[311] leşkeri cem' olacak dernek yerine derler ki Ferhad u Şirin'de Hakan Yunan-i zemine kitdüki mahalde kelür:

---

309 Petersburg basmasında, Pavet de Courteille'de ve Cevdet I nüshasında bu kelime "her" şeklindedir.

310 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "bulcar" şeklindedir.

311 Petersburg basmasında bu kelime "va'de ile" şeklindedir.

Beyit

Çirikge eyleben mirad buncar
Tavacı her taraf yitkürdi ulcar
(Orduya toplanma yerini ve gününü belirttikten
sonra tavacı her tarafa haberler yetiştirdi)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de Ra-yi Hindî'ning İskender-nâmesi cevabında Dara'dan hikâyet idüb aytdı:

Beyit

Çü yetyük anıng car u bulcarıga
Şeh-i Rum ili birle bikâriga
(Rum eli hükümdarı ile savaşmak üzere
buluşulacak yere vardığımızda)

boldig Kâf kâf-i Acemîdir, olsun demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Hâfız itken gibi hak lutfi anı Kur'anda
Boldig anıng dagı her hali da Kur'anı hâfız
(Tanrı onu Kur'anda saklar gibi sakladı.
Onun gibi o da her halinde Kur'anı hıfz eyledi)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da üçüncü naatda kalem vasfında kelür ki:

Beyit

Name kıra kılgalı boldig serî
Name siyehlarga çü sin sin şefî'
(O, mektubu karalamakta çabuk olsun.
Çünkü günahlılara sen şefaatcısın)

bulag Yerden kaynayub çıkan bınara derler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Mucibi köb yıglamak irmiş nazar-pâk olmagıng
Eyle kim eyler suyin efzun arıtmakdın bulag
(Çok ağlamaktan iç görü temizlenir. Öyle ki
-ancılayın ki- pınar temizlenirse suyu çoğalır)

Ve Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Közüm hayali hayliga ruşen harîm irür
Arı peri bulag başıda mukim irür
(Gözümün hayali bir çoklarına parlak bir haremdir.
Çünkü temiz peri daima pınarın başında oturur.

Ve yine Ferhad u Şirin'de Ferhad haste ve zaif olıcak hükemâ Ferhadı iledecekleri tag vasfında kelür ki:

Beyit

Cikib baş ol cezire içre tagı
bu tag üzre yiti sikiz bulagı
(O ada icrisinde dağ başını yükseltmişti.
Bu dağ üzerinde yedi sekiz pınar vardı)

bulgag Ürkülük ve tefrika manasına ve tarâc ve talân ve harâb manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Dime kögnlüng[312] kay çagdın bu nevi olmuş harâb
Tâ bu kişver ehlige tüşmiş firakıng bulgagı
(Gönlünün ülkesi, ne vakitten beri böylece
harap olmuş diye sorma. Bu ülke halkına
senin ayrılığının ürküntüsü düşmüştür)

Ve yine Gül u Nevrûz-i Lutfî'de sıfat-i subh'da kelür:

Beyit

Çü Yunus çıktı balıg kursagıdın
Huten bitdi[313] Habeşning bulgagıdın
(Vakta ki Yunus balıgın karnından çıktı
Habeşlilerin ürküntüsünden Huten harap oldu)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Zülfüng çu baş kötürdi bozuldı köngli [314] ili
Kaydın tapılsun emen ki bulgagı çağı dur
(Vakta ki zülfün baş kaldırdı. Gönül ülkesi bozuldu.
Emniyet nasıl bulunsun ki ürküntü vaktıdır)

bulgancugluk Bu dahi tefrika ve talaglık manasınadır ki Tarih-i Enbiya'da Hazret-i İlyas Aleyhi's-Selâm ümmeti zikrinde kelür ki:

---

312 Petersburg basmasında, Pavet de Courteille'de ve Cevdet I ile Konya nüshalarında burası "könglüng milki" şeklindedir.

313 Cevdet I nüshasında bu kelime "tindi" şeklindedir.

314 Pavet de Courteille'de ve Cevdet I nüshasında bu kelime "köngül" şeklindedir.

Beni İsrail arasıda millet haysiyyetidin köb bulgancugluk vaki boldı.

(Beni İsrail arasında millet bakımından bir çok kargaşalıklar oldu)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Közüm bulgandı mevc eşkdin vay
Körüng külekidin ummanda aşub
(Gözüm yaşı dalgalarından bulandı.
Onun ummanda dalgaları aştığını göresin)

Közüm eşk mevcinden harâb oldu demekdir. Amma bulgandı demek bir dahi su bulandı manasına kelür. Çünkü közde istimal olundı, kan aglamakdan kinâye ola ki bir kişining közi agrımaga başlasa gözi bulandı derler.

bulab Bulayıb ve bulaşdurub demekdir.

bulgab Bu dahi bulaşdurub demekdir ki Tarih-i Enbiya'da Yusuf Aleyhi's-Selâm'ın kardaşları ahvalinde kelür ki:
Könglekin koy kanıga bulgab Yusufnı böri yidi dib kanlıg könglekin Ya'kub Aleyhi's-Selam kaşıga kiltürdilar.

bulgaştı Bulaşdı demekdir.

bulgadı Tolaşdırdı büridi demekdir.

bölük Kâf-i Arabî ile şol siyah nesneye dirler ki yayların iki başında kiriş keçürdükleri yere yapışdururlar ki Graibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Firaklardin[315] bölük can reştesidin cile var itmiş
Kaşıng yasın Nevayî kasdıga ger isteseng[316] kurmak
(Nevayi'yi öldürmek için kaşların yay kurmak isterse;
göz bebekleri kiriş geçirdikleri yer; ve
canın teli de onun kirişidir)

püledi Üfürdi demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de ikinci meclisde Mevlanâ Abdülkahhar vasfında iksire tâlib olup ot üfürdüki beyanında kelür ki:

---

315 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "karaklardın" şeklindedir.

316 Petersburg basmasında bu kelime "istese" şeklindedir.

Otni köb pülemekidin madde kulagı sarı barıb ger boldı
— Pülemekidin didüki üfürdükinden demekdir — (Ateşi çok üfürdüğünden madde kulağı tarafına sıçrayarak sağır oldu)

püleb Üfürüb demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de üçünci hikâyede kelür:

Beyit

Kimse bogzıga tig sürkey mü
Ömr-i şem'in püleb uçurkey mü
(Kimse boğazına kılıç sürer mi?
Kendi ömür mumunu üfleyip söndürür mü?)

bolaymı bolur Böyle mi olur demekdir.

boy başıga Egnine ve başına demekdir.

boyab Bir renk ile boyayıp demekdir.

boyakcı Boyacı demekdir.

boygalgan Boyanan demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Yaman halimge bagrı agrıkay her kimse kim körkey
Bagır pergâlesidin kanga boygalgan izârimni
(Bağrımın yarasından kana boyanan yanağımı
-çehremi- kim görürse bu kötü halime bağrı yanar)

boyalmış Boyanmış demekdir.

bu yan Bu taraf demekdir.

Üstün'lü Ta

tapuk Bulunmuş nesneye derler ve mahduma hitap olunup hidmete ve tapuya diyicek yerdir ki Münşaat'da tokuzinci mektubda kelür:

Amma iltimas hem kılınur kim ol perişan ebyatga kim tapukga tapşuruldı kâbil hakaretige bakmay mülahaza kılgaylar.

(Huzura sunulan bu perişan beyitlerin önemsizliğine bakılmadan gözden geçirilmesi rica olunur)

tapşuruldı Teslim olundı demekdir ki bu beyitde keçdi.

tapukcı Hidmet-gâr manasınadır.

tebingü Kâf kâf-i Acemîdir eyer perkine derler ki Garaibü's-Sıgar'-da kelür:

Beyit

Şehsuvarımnıng ayagın öpkeli râzi idim
ay'la kün her birisi bir tebingü alyıda[317]
(Şehsuvarımın ayağını öpmeğe razı idim.
Ay ile günün her birisi onun yanında birer tepingidir)

tapmak Bulmak demekdir.

tapa almay Bulunamaz, bulamaz demekdir.

tapay Bulayın demekdir.

tapmagum Bulmasam kerek demekdir. Bulacağım ve bulmaklığım demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad Yunan-i Zemine kitmek[318] Hakandan icazet istedüki mahalde Melik-arâya eytdi:

Beyit

Anıng himmet bile ger bolsa yadı
Şek irmes tapmagum bu iş küşadı
(Himmet ederek onun adı geçerse,
şüphe etmem ki bu işin açımını bulmuş olmayayım)

tapganga Bulana demekdir, yani bulan kişiye demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Bil Nevayî ki taleb birle tapılmas maksûd
Lik tapganga dagı bar idi elbetde taleb
(Ey Nevayî, bilesin ki aramakla dilek ele geçmez;
fakat bulanın da aramış olması gerektir)

tapkunguz Kâf kâf-i Acemîdir, bulsangız kerek ve bulcagıngız demekdir.

tapku dik Kâf kâf-i Arabîdir, bulur gibi demekdir.

tapışur Buluşur demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de evvel hikâyede ikisi dahi bir beyitde Ferruh kavmine bir kice name yazub kitdüki mahalde kelür:

---

317 Petersburg basmasında buradaki kelime "ornıda" şeklindedir.
318 Petersburg basmasında bu kelime "kitmege" şeklindedir ve doğrğusudur.

Beyit
Kim tileb munda tapkunguz yokdur
Tapışur yirimiz vatan ok dur
(Kim beni burada ararsa bulamaz.
Bizim bulunduğumuz yer ancak öz yurdumuzdur)

tapkusı Bulsa kerek demekdir.

tapkanı[319] Bulalı ve bulmak için demekdir.

tapmay Bulmazın ve bulmaz demekdir ki Mecnun ü Leylî'de Mecnun atası mateminde aydırdı:

Beyit
Tapmakda mini saçıb diremler
Tapmay mindin becüz elemler
(Beni bulduğunda paralar saçardı.
Bulduğunda benden dertten başka bir şey bulmadı)

tapır Talbır demekdir.

tapırcır Bu dahi talbır ve ıztırab ider demekdir.

tapırcılar Bu dahi bu manayadır ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Gülüng Nevrûz firkatında hali beyanında kelür:

Beyit
Tabırcılar çü murg-i nim besmel
Öz özi birle sözleşur[320] gam-i dil
(Yarı ölü bir kuş gibi çırpınır,
kendi kendine içinin derdini mırıldanır)

tatlıg Tatlu demekdir.

tatay Tadayın demekdir, yani bir nesnenin lezzetin tadayın demekdir.

taturmas Tatdurmaz demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'de beşinci makalede kelür:

Beyit
Müştehi il yüz istenen[321] birkeli
Lokma taturmas tileben mümteli
(Yüz aç kimseye, ekmek vermek gerekse, karnı tok
olan kimse bir lokma bile kendi dileğiyle tattırmaz)

---

319 Bu kelime Petersburg basmasında ve Cevdet I ile Konya nüshalarınsa "tapkalı" şeklindedir.

320 Petersburg basmasında bu kelime "sözler" şeklindedir.

321 Petersburg basmasında ve Cevdet I ile Konya nüshalarında bu kelime "isenen" şeklindedir.

tat Raayadan bir tâyîfeye dirler ki şehirde sâkin olmayalar ve ekâbir kolından gayri yanında ve hidmetinde olanlara derler ve hidmetinde olanlara derler ve bikâr ve levend tâyife manasına dahi kelür ki Hayretü'l-Ebrar'da arslanla dürrac hikâyesinde kelür ki:

Beyit

Kıçgırıban dam ile ol mübtelâ
Nice didi tat mini tuttı lâ
(O zavallı tuzakta hıçkırırdı:
"ah, beni bir tat nasıl yakaladı" dirdi)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da on ikinci makalede zulüm makalesinde kelür ki:

Beyit

Çü dagı tohum arpasını at yiyib
Öyda tavuglarnı sürük tat yiyib
(Niçin tohumluk arpayı at yir,
evdeki tavukları tat sürüsü yir)

tartar Çeker demekdir, kılıc ve yay çeker gibi ve sâyir nesne çekmek manasına dahi kelür ve içmek manasına dahi kelür ki tamam çekdi dirler ki Mecnun u Leylî'de sebeb-i te'lifde kelür:

Beyit

Cün bar idi baht-i cavidâne
Tartar idi mini bihudâne
(Nasıl ki benim sonsuz bir bahtım vardı.
Kendimden geçtiğim halde beni çeker götürürdü)

Amma içmek manasına Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Kahrı camın dembedem tartar min ol bedhuyning
Gûyya Tengri mini halk eylemiş tartarga kahr
— Evvelki mısrada olan "tartar min" lafzı "içerin" demekdir ve ikinci mısrada olan "kahr çekmek içün" demekdir —
(Her zaman o huysuz güzelin kahrı kadehini içerim.
Sanki Tanrı beni kahır çekmek için yaratmıştır).

tar' Tar demekdir tenk manasına ki Ferhad u Şirin'de Ferhad ayinede Şirin hayalin kördüki mahalde kelür ki:

Beyit

Cebinler gül gül ve kirpikleri hâr
Kabaglar kink kink ve ağızları tar
(Alnı gül gül, kirpikleri diken gibi,
göz kapakları geniş, ağzı dar)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Bir ağız tarlıgını sormadı bu bende hiç
— Bir ağız Lutfî köngül tarlıgını sormay hiç —
Gerçi o piste ağız fikri de hayran boldum
(Lutfî, hiç bir ağız gönül darlığını sormadı.
Her ne kadar ben o fıstık ağzın hayranı oldum ise de)

tartangız Kâf kâf-i Acemîdir emr idüb çekingüz demekdir.

tartardin Çekmekdin demekdir, Münşaatda altmış beşinci mektubda kelür:

Her kimke kim beka camidin neş'et yitişti fena hımarını tartardın girizi yokdur

(Her kime ki sonsuzluk kadehi verildi, fena serhoşlugunu çekmeden kaçınma yoktur)

tartkan Çeken ve çekdüki demekdir ki Münşaat'da tokuzıncı mektubda kelür:

Bu fakirning yıllar tartkansı ve imkakimni
(Bu zavallının yıllardır harcadığı emek ve çalışmayı)

tartımadı Çekilmedi, yani ol zamane varmadı demekdir ki imtidad-i zamandan kinâyedir ki Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de hâtimede Mecdü'd-din Muhammed tarifinde kelür ki:
On on beş künke tartımadı kim,

tartıma Çekme demekdir ki yine Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de dördünci makalede muamma risalesin yazmak babında Mevlanâ Cami'den nakl idüb yazarlar ki:
Alar didiler kim sin bu teşvişini tartıma biz bitili
(Onlar dediler ki sen bu zahmete katlanma, biz yazarız)

tarttı Bu dahi bu manayadır, yani ol zamana, ol müddete çekdi demekdir ki Tarih-i Enbiya'da Mucizât-i Musa Aleyhi's-Selâm'de Fir'avinlerin suları kan oldugı mahalde kelür ki:

Hak Taalâ alarga Nil suyın kan kıldı. Beni İsrailge su irdi Kıbtî'larga kan.Bu hem yiti künke tarttı

Ve bir dahi yazmak manasına kelür ki Acem yazmagı kişiden dimek ile tabir etdüki itibarınca ki Tarih-i Müluk'da Şabur-i zül-ektaf tarihinde kelür ki:

Bir yumurtgaca körede alem misalin tartıb ve cemî'-i ekâlim ve bilâd ve cibâlini meşruh yasab

(Bir yumurtaya benzeyen yuvarlak üzerinde alemin örnegini resm etti. Orada bütün iklimleri, memleketleri, dağları ayrı ayrı işaret etti)

tartıgan Çekmek, yani dizmek, manasınadır ki Nazmü'l-Cevâhir Dibace'sinde kelür:

Cevâhir ara[322] çeşm-i zahm def'i üçün şibhini tartıgan dik

(Elmas dizisi arasına, göz değmesini def için siyah taş dizmelerine benzer)

tarkadı Tagıldı ve perişan oldı demekdir.

tarkang Kâf kâf-i Acemîdir, emir idüb tagılın demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ger ahbab isteler[323] gülkeşt ey can u köngül tarkang
Nidin kimsiz birey hicri gamıdın mübtelâdur siz
(Eger dostlar gül bahçesine gitmek isterlerse,
ey can ü gönül, sıkılma! Çünkü bir aylık ayrılık
gamından mübtela olmaya değmez)

tarkatmagı Tagıtmagı manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de ehl-i Buhil zemminde kisesin açmakdan garazı beyanında kelür ki:

Beyit

Açardin imeske mi tarkatmagı
Garaz bar anga özke bir katmagı
(Kisesini actığı zaman dileği dağıtmak değil,
ona daha başkalarını katmaktır)

Ve yine Münacat-nâme'de kelür ki:

Ve afiyetim haylin yazuk sipahi türktezidin tarkatıng

— tagıtdık demekdir kâf-i Acemî ile —

(Sen benim sağlığımın topluluğunu, zulm ordusunun saldırması ile dağıttın)

---

322 Petersburg basmasında burası "cevâhir silkide" şeklindedir.

323 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "itseler" şeklindedir.

tarık Tarlık manasına kelür.

tarıgmagan, tartıgmagan Taralmayan demekdir ki Lisanü't-Tayr'-da kumru izar etdüki mahalde kelür:

Beyit

Min kuşıdur min çimendin çıkmagan
Deşt ü vâdi seyridin tarıgmagan
(Ben öyle bir kuşum ki çimenden çıkmam.
Dag, bayır gezmesinden bıkmam)

tarıkma Taralma demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Köb tarıkma ey köngül ol şuh hicranı ara
Şayed uşbu işde ok irdi ikin bihbud hem
(Ey gönül, o şuhun ayrılığına çok sıkılma
Olabilir ki bu işte bir iyilik vardır)

tarıkıb, Taralıb demekdir.

tarıkkanda Taraldugı vakit demekdir.

tarık Mezraa manasınadır.

tardı Ekdi, yani ekin ekdi demekdir.

tarıb Ekin eküb demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'da üçinci makalede kelür ki:

Beyit

Arpa tarıb buğday ürer mü ikin
Körmedük aşlıgcı bugday bikin[324]
(Arpa ekip buğday biçiyorum diyenin
aşlığının buğday gibi olduğunu görmedik)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Könglini kıldı Nevayî hoşyâr
Tohm-i mihringi bu mezra da tarıb
(Sevgi tohumunu bu ekenekde ekerek
Nevayî gönül hoşluğu buldu)

---

324 Mahzen-i Mir Haydar'ın 1858 tarihli Kur'an basmasında bu beyit "Arpa ikib bugday ürer min diken - körmedük aşlıgcı ni buğday yiken" şeklindedir. Ben de buna göre Türkçemize çevirdim. B.A.

Ve yine bu manaya Lutfî tuyuklarında kelür:

Tuyuk

Ta işim tüşti bir agzı tar ile
Könglümi esrar sacı bir tar ile
Köz tutarmin kim közümning suyidin
Könglide tohm-i mahabbet tarıla

— Tohm-i mahabbet tarıla demek, mahabbet tohumu ekile demekdir —

(Ağzı dar biri ile sevişeli
saçının bir teli ile beni bağladı.
Göz yaşımın her damlasının onun gönlünde
mahabbet tohumları ekmesine dikkat ederim)

Ve yine Lisanü't-Tayr'da ördek özrinde kelür ki:

Beyit

Fisk tohmın nefs ile ol kim tarır
Su ara her guta kim urdı arır
(Günah tohmını nefsine uyarak eken kimse,
her suya dalışında zayıflar)

tarıg Daru, yani erzen manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da ehl-i imsâk'ın telefi misalinde kelür:

Beyit

Tarıg gibi suyılur[325] telh kâmlıg birle
tarıg tarıg kı yıgışurdı[326] altun narenc[327]
(Bahçe bahçe toplayıp yığdığı altun turunçlar,
darı gibi soyuldu ve gönül acısı bıraktı)

tartıg Pişkeş manasınadır.

tarmandı Tırmandı çıkdı demekdir.

taranggu Kâf kâf-i Acemîdir, ılgun ağacına derler ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

---

325 Bu kelime, Petersburg basmasında "su bulur", Cevdet nüshasında "su bilur" şeklindedir.

326 Bu kelime Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "yıgışturdı" şeklindedir.

327 Bu kelime, Petersburg basmasında "altunin narenc" ve Cevdet I ile konya nüshalarında "altunen narenc" şeklindedir.

Beyit
Kameting nazik ve tubâ nazik
Serv ra'na ve taranggu ra'na
(Boyun nazik, tubâ nazik, servi güzel, ılgın güzel)

tarag Tarak demekdir.

taraganda[328] Taradugı vakitde demekdir ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit
Sünbülüngni taraganda gül üze tengdür arak
Kim bulutlıg kicening elbette bolmas şebnemi
(Sünbül gibi saçını taradığında gül gibi çehrendeki
terlere şaşmalı. Çünkü bulutlu gecenin
elbette çigi -şebnemi- olmaz)

Tarhan Çagatayda bir kabiledir ki Vakfiyye'de kelür:
Tarhanî resmlik îyş güzinler

terek Kâf-ı Arabî ile kavak agacına derler ki Ferhad u Şirin'de Hazan bağ tarifinde kelür ki:

Beyit
Terek sargatiban yüz zarlar dik
Sarıg agrık bile bimarlar dik
(Sarılık hastalığına tutulan hastalar gibi,
yüzleri dertli kimseler gibi kavaklar sararmıştı)

teskeri Kâf kâf-i Arabîdir, ber-akis manasına kelür. Hace Kelan ki Penahî tahallus kılur, Hind'de Babür Şah'ın beglerindendir. Hind'in kerm havasına takat ketürmeyüb Gazni sancağın istemiş ki gayet souk yerdir. Hind'den Delhi'ye kelicek Havz-i has demekle meşhur bir mevzide ki mecma-i halk ve sayrangâhdır bu beyti diyüb bir mermerde yazdırub ve kazdurub divara komış:

Beyit
Eğer be-hayr u selâmet güzer be-Sind künem
Siyahruy şevem ki ger hava-i Hind künem
(Eğer Sind'i esenlikle ve iyilikle geçebilirsem
bir daha Hinde dönmek istersem yüzüm kara olsun)

Efvahdan Babür Şah bu beyti işidicek bu Türkî Rübaîyi yazıb köndermiş:

---

328 Bu kelime Petersburg basmasında "teraganda" şeklindedir.

Rübaiyye

Yüz şükür di Babür ki kerim u gaffar
Birdi sanga Hind u Sind ve mülk bisyar
Isıglıga ger sanga yok irse takat
Savug yüzini körey diseng Gazni bar
(Ey Babür, yarlıgayıcı ve akı olana yüz şükür edesin ki
sana Hindi, Sindi ve bir çok ülkeleri verdi.
Eğer sıcağa dayanamazsan,
soğuk yüzü görmek istersen Gazne'ye git)

Penâhî dahi bu rübaî ile cevab yazub köndermiş:

Rübaiyye

Izhar-ı zarafet ve letafet kılasız
Bir harfda yüz tümen nezaket kılasız
Ger Hind işi teskeri irmes niyüçün
Isığ yirdin savug zarafet kılasız
(İncelik ve yumuşaklık gösteresiniz,
bir kelimede yüzbin naziklik yapasınız.
Hind işi ters gitmiyorsa niçin
sıcak yerden soğuk incelik yapıyorsunuz?)

Hind işi teskeri demekten garaz, ekser-i Hind ehlining ahvali her hususda alem ehlining haline muhalifdir. Evvelâ dülbendden yektâ bir libas kiyerler gâh bir tarafın ve gâh bir tarafın döndürüb kiyerler ve dülbendlerin aksine sararlar ve padişahları ve ekâbiri kice ile divan iderler ve ata binmelü olsalar sağ tarafından ayakların rikâba koyub binerler ve nice bunung gibi dahi ber-akis evzaları var. Neteki Hâtefî Zafernâmesinde Timur Han Hind'de Telü Han ile cenk eylerken sipahi pillerden havf eyledüki mahalde kelür; Timur Handan nakl ider:

Mesnevî

Netersi zi-hartum-i pilan mest
Ki ân astini est hali zidest
Dümi dared ez piş-i hartum nâm
buved ve ejkûn kâr-i Hindî tamam
(Azgın fillerin hortumundan korkmayın.
Çünkü o, içerisinde kol bulunmayan bir yeng gibidir.
Önünde hortum denilen bir kuyruğu vardır.
Kuyruk arkada olmak lâzım gelirken
Hind'lilerin işi işte böylece ters gider)

Ve yine Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Lebing-ning halidin can istedim ol aldı canımnı
Güneh mindin dur andın yok çü işni aks iter Hindû
(Yanagının beninde hayat istedim, o canımı aldı.
Benim bunda bir günahım yok. Çünkü
Hind'de her iş tersinedir)

taşladı Atdı demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Nigâr-i çinî vahşiyi dutdugu mahalde kelür:

Beyit

Çü pürhaşdın hasım boldı nejened
Anga taşladı eyle peycan kemend
(Vaktaki kavgada düşmanını bitkin buldu.
Ona bükülmüş kemendini attı)

Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de evvelki meclisde Hafız Sad tarifinde kelür:

Ve buyurdılar ki hücresin bozub tofrağın Hankâhdin taşkarı taşladılar

taş Taş demekdir senk manasına ve bir dahi taşra demekdir ki[329] ikisi dahi Garaibü's-Sıgar'da bir şiirde kelür:

Beyit

İçi da dag ning kan taşı da yüz ming belâ taşı
Anıng taşı ve içi mutlak, dikeysin iç ve taşım dur.
(İçinde kan, dışında yüzbin belalı kayası bulunan
bir dağ varsa, işte bu dağın içi ve dışı
benim içim ve dışım gibidir diyesin)

Ve yine Vakfiyye'de tevhid'de kelür ki:

Beyit

Ki sırr-ı ilâhî-ni bilmes kişi
Kişi fehminin taş irür hak işi
(Tanrının sırrını kimse bilmez,
Tanrının işi insan anlayışının dışındadır)

Bu, "Hakkın işi kişi fehminden taşra olur" demekdir.

taşkarı Taşra demekdir.

---

329 Cevdet I nüshasına buraya "birun manasına" kelimeleri de konmuştur.

tag dag demekdir.

taka Toka demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Hakanın İskendere piş-keş çekdiği atların rahti vasfında kelür:

Beyit

Hem altun iger dagı altun licâm
Hem altun taka dagı altun sitam
(Altın eber, altun yular,
altun nal ve altun başlık)

tegev Kâf-i Acemî ile dereden akan suya dirler.

tegzük Kâf-ı evveli Acemî ve sâni Arabîdir, müdevver manasına ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Kül imes külbün de kanlıg dag irür kim nesteren
tegrük olubdur mamuk koymakga merhem ey refîk
(Gül dalında bulunan gül değil, kanlı bir yaradır.
Yaban gülü de merhem üzerine konmuş
yuvarlak pamuk gibidir)

tek Kâf Arabîdir, bedel ve gibi manasınadır.

tela, tala Sebzezâr manasınadır ki Babür Mirzaning bir rübaîsinde kelür:

Rübaiyye

Hatıreti bahar faslı da keşt aladur
Köz nurını renk-i lâle-i deşt aladur
Hoş ol ki telalarga yürüb seyretse
Bu fasıl de kim latîf u dil-keş taladur
(Bahar günlerinde çimenler gönül alıcıdır.
Kırlarda bulunan lalelerin rengi gözleri okşayıp alıcıdır.
Ne bahtiyardır o kimse ki yeşilliklerde gezüp dolaşa;
bu mevsimde gönül çekici şey, hoş şey ancak
yeşillikler -kırlar- dır)

tele, tele Pare pare demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Tele tele ni okung könglümde gûya sındı kim
tivrülübdür na-tüvan könglümde yer yer lâleler[330]
(Senin okun gönlümde parça parça kırıldı.
Dertli gönlümde yer yer laleler dikildi)

---

330 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "nâleler" şeklindedir.

Ve yine Bedayü'l-Vasat'da kelür ki:

Beyit

Besi müştakıng olduk deyr ara kic kilding ey matrıb
Ki sazınıng terki din[331] bizge yangı ay oldı her tele
(Ey çalgıcı, seni çok arzuladık, tekkeye geç geldin,
sazının her telindeki büyü bize her görünen
parçayı ay gibi gösterdi)

tal Dal budak manasınadır ki rübaiyyâtda kelür:

Rübaiyye

Tag içre aceb şahdur ol şifte hâl
Kim tapsa bolagı suyi andak ki zülâl
Başı üze çetr-i saltanat bir yangi tal
Su içkeli cam-ı iyş bir eski sifâl
(Aceba dağlarda deli bir aşık gibi dolaşan şah mı?
Duru sulu kaynağı kim bulacak?
Ağaç dalları onun başı üzerinde saltanat şemsiyesi gibidir.
Susadığı zaman su içtiği bir çanak, işret kadehi gibidir)

Ve yine mücerred söküt agacına derler ki Sedd-i İskenderî'de İskender muhite giricek derya vasfında kelür ki:

Beyit

Balıglarnı butrattı gırdab-i bîm
Anıng dik ki tal yafragını nesîm
(Rüzgârın daldaki yaprakları perişan ettiği gibi,
onların şehirleri de korku kasırgasıdan darma dağın oldu)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür ki:

Beyit

Könglüm hemişe tal gibi titrese ni teng
Kim vadengiz ming bile dâyim hilâfdur
(Her zaman gönlüm ince bir dal gibi titrese şaşmamalı.
Çünkü senin yaptığın vaitlerin hepsi yalandır)
Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da on yedinci makalede kelür:

Beyit

Talga hazan naveki perran bolub
Cismi da her yafragı peykan bolub
(Güz zamanının okları ince dallara dokunduğunda,
onun her yaprağı cismine birer demren olur)

331 Pavet de Courteille'de bu kelime "tükidin" şeklindedir.

talac Egri közlü demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Nerkis ol köz dik imes ey bag-ban bak közüng ac
Ni üçün kim bu biri kımac irür ol bir talac
(Ey bahcevan! Gözünü aç bak, Nerkis o gözlere
benzemez. Çünkü sevgilimin gözleri çekik,
nerkisin gözleri şaşıdır)

talın Bir it yorulub veya kuduz olub dilin çıkarub soluduguna derler ki Sedd-i İskenderî'de Ye'cüc vasfında kelür:

Beyit

Barı agzıda tilbe it dik talın
Adedde veli it tügidin kalın
(Onların hepsi, ağzı açık kuduz köpek gibi soluyor.
Sayıları ise it tüyünden daha çoktur)

talgan, talkan, talga, talka Yağma ve tarac manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'ı tutanlar Husrev'den inam aldıkları mahalde kelür ki:

Beyit

Alıb çuldu tutub parmakka kalkan
Dikil kim eylemişler tagni talgan
(Parayı doldurmak için kalkanı tutarak aldıktan sonra
di ki dağı talan ettiler -yani dağlar kadar ganimet aldılar-)

talardın Yağma eylemekdin demekdir.

talay Ben yagma ideyin demekdir. Ve dahi talan ve yağma manasınadır ki Benayî eş'arında kelür:

Beyit

Cefanı canga talay aldıngız alay mu bolur
Sizning omakda bikeç resmingiz bulay mı bolur
(Cana cefayı çok yaptınız, böyle mi olmalıdır?
(Ey genç kızlar, sizin oymakta göreneğiniz böylemidir?)

talab Bu dahi yağma ve tarac eyleyüb manasınadır ki Şabur zü'l-Ektaf tarihinde kelür ki:
Bazı işeklik fakirlerni talab kiltürüb
(Birtakım eşekli zavallıları talan edip getirdiler)

talgan Bu dahi yorulan manasına kelür ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Kıl özlük deştini tay isteseng maksadke asâyiş[332]
Ni teng tinse harem içre katı'da talgan
(Dileğine ermek istersen nefsinden vazgeç!
Evde kırları dolaşıp gelene yorulmuş denirse şaşılmamalı)
— alt nottaki düzeltmeye göre anlamın son kısmı
"kırları dolaşıp yorulanın evde dinlenmesine şaşılmamalı"
olacaktır —

taldı Yoruldı demekdir ki Garabiü's-Sıgarda kelür:

Beyit

Fena yolıda Nevayîge bolmadıng hem-rah
Bu deşt buyesidin zâhıdâ meger taldıng
— taldıng didüki kâf-ı Acemî ile yoruldung demekdir —
(Yok olma yolunda sen Nevayî'ye yoldaş olmadın.
Ey sufî, sen bu yolda anlaşılan yorulup kaldın)

talkan Bu dahi mezraada buğday tamam pohte olmadın ateşe kösterib elile urub yemeğe derler ki ütme buğday dirler ki Farisîde Piş-hord derler.

talkangız, talkanguz Kâflar kâf-i Acemîdir, emr idüb ateşe yakıngız demekdir.

talaş Gerçekden ve yalandan kaville ve fiille çekişmeke ve çenk etmeke derler ki Hayretü'l-Ebrar'da üçinci makale hikâyesi evvelinde Sultan Hüseyin Baykara vasfında kelür ki:

Beyit

Andak ki gazi şeh-i ferhunde-baht
Tac alayın dib talaşur irdi taht

— Tac alayın deyu çekişürdi demekdir gerçekden çekişmek manasına —

(Öyleki bu bahtı açık olan Gazi Şah,
tac u taht için dalaşur dururdu)

Ve yine Mecnun u Leylî'de el oyunı ve latîfe manasına Mecnun Leylî çobanına buluşdugı mahalde Leylî vasfında kelür:

332 Petersburg basmasında, Pavet de Courteille'de ve Cevdet I ile Konya nüshalarında buradaki ikinci mısra "Ni teng tinse harem içre beyaban kat'ı da talgan" şeklindedir.

Beyit

Kızlar bile oynaya[333] talaşa
Koy sagmagın itkeli temaşa
(Kızlarla oynaya dalaşa,
koyun sağmayı seyret)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da yedinci fasılda Bed-maaş bahadırlık lafın uranlar zikrinde kelür ki:
Bezmde Davaları hatemlik ve rezmde talaşları rüstemlik

talbınmak Dürüşmek ve çalışmak manasınadır ki Nazmü'l-Cevâhir'de kelür:

Beyit

Nefs emride her nice ki talbingay sin
Köb gerçi bütünlük tileseng singay sin

Talbingay sin didüki dürüşüb çalışasın demekdir.

(Nefsinin emrini yerine getirmekte ne kadar çalışırsan çalış, bütün bu çalışmaklığında yenileceksin!)

talıkıb yorulub demekdir.

tamur Tamar demekdir rek manasınaki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Kisti bagrım tamurların o peri
Gamze bile itik itik bakarı
(O güzel, bağrımın damarlarını kesti,
bakışları ile keskin keskin bakarak)

tamşımak Şarabdan kadehi tiz içmeyüb lezzetin iz'an idinmekle kiç içmeke derler ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî hazretleri bu lugati tashih etdikleri mahalde kelür ki:
Tamşımak ki gayet zevkdin şarabnı bat içmes ve lezzetin tapa tapa az az içer bu garib ma'ni edasıda Türkî'de bir matla bar kim

Beyit

Saki çü içib manga tutar koş
Tamşı tamşı anı kılay nuş
(Saki, bana kadehi çifte çifte tutuyor -sunuyor-,
ben onu yudum yudum içeceğim)

tamug, tamuk Damu demekdir Cehennem manasına.

tamcı Tamla demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

333 Petersburg basmasında bu kelime "oynayu" şeklindedir.

Beyit

Tamcı dik eşkim imes könglüm otı def'i uçun
Geh beden külbesini kılgalı virân tamadur
— tamadur didüki tamlayub demekdir —
(Beden kulübesini bir damla su yıkalı beri
gönlüm ateşi söndürmek için göz yaşlarım
damlalar kadar bile iş göremiyor)

tamızıb Tamıldab demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Behram Şah Dilâram'a mektub könderdüki mahalde kelür:

Beyit

Şuhnıng rik'ası da pinhanı
Tamızıb eşkidin bagır kanı
(Güzele yazılan mektubda gizli olarak
göz yaşlarımdan bağır kanı damlatıp...)

tamız Emr idüb tamlat demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Didi közüm kıcışur ayıtdım ki bâde tamız
Didi ni hacet anga bâde mest irür ansız
(Dedi ki gözüm kaşınıyor. Didim ki şarap damlat.
Dedi ki ona şarap gerek değil, o şarapsız da serhoştur)

tam Bu dahi tam demekdir sakaf manasına ve tamla manasına dahi kelür ki ikisi dahi Sedd-i İskenderî'de Hakanın kasrı vasfında kelür ki:

Beyit

Yagındın anıng tamı tam körmeken
Çakın şu'le tamıga yitikürmeken
(Yağıştan onun damı bir damla görmedi .
Yıldırımın ışığı onun evine erişmedi)

tangıb Kâf-i Acemî ile sarub ve baglayub demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın firakı beyanında kelür ki:

Beyit

Tangıb derdige[334] cerh kayd-i peyvend
Kemend üze kemend ve bend üze bend
(Felek onun devrine kement üzerine kement,
bağ üzerine bağ bağladı)

---

334 Petersburg basmasında bu kelime "devrige" şeklindedir.

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da on üçinci makale hikâyesinde kelür:

Beyit

Anca ni kim ilete alur çaglaban
Birk tangıb arkasıga baglaban
(O kadarını götürebileceğine aklı kesince,
hepsini bağladı sırtına aldı)

Ve yine Gül-u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Kilib[335] seyyahlar dik ildin ilke
Tangıb himmet kurın merdane bilge
(Gezmenler gibi ülkeden ülkeye himmet kuşağını
mertcesine beline bağlayarak dolaştı)

tangasang Kâf kâf-i Acemîdir, taksang[336] ve baglasang demekdir ki Mukattaat'da kelür:

Kıt'a

Leîm farkiga ikbal tacını koymak
Yakin ki bulgusudur mucib azâbı anıng
Nutukcı başıga sungar tumagasın tangasang
Ki bulgusı sebeb-i renc ü ıztırabı anıng
(Alçak bir adamın başına talih tacını koymak,
iyi bilinmeli ki onun başına beladır.
Doğan kuşunun başına şahin tumagasını (başlığını)
geçirirsen doğan için dert ve sıkıntı sebebi olur)

tangdılar Sardılar ve bagladılar demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad dogdugı mahalde kelür ki:

Beyit

Harir u Hulle içre baglaban çüst
Murassa mehd içinde tangdılar rüst
(Çarçabuk onu ipeklere ve kumaşlara belediler.
Süslü bir beşik içine iyice sardılar

tangıban Saruban ve baglayuben demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'de Mirac'da kelür ki:

335 Petersburg basmasında bu kelime "kizib" şeklindedir.
336 Petersburg basmasında bu kelime yerine "dutsang" vardır.

Beyit

Hem tangıban alyıda Cevzâ kemer
Hem Seretan toz boluban cilve-ger
(Cevza burcu önünde kemerini bağlamak üzeredir.
Seretan burcu da açıkca cilvelenmektedir)

tangarga Sarmaga ve baglamaga demekdir.

tangardın baglamakdan demekdir.

tang Kâf-i Acemî ile teng demekdir, taaccüb manasına ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Sünbülüngni taraganda kül üze tengdür arak
Kim bulutlug kicening elbette bolmas şebnemi
(Sünbül gibi saçını taradığında gül gibi çehrendeki
terlere şaşmalı. Çünkü bulutlu gecenin
elbette ciği -şebnemi- olmaz)

tangızgama Tanglama demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Rizaga aciz kitürsem tangizgama ey şeyh
Ol işde çünkü itibdür mini hudâ âciz
(Ey şeyh, gösteriş -riya- yapmaktan aciz olursam şaşma;
çünkü Tanrı bu yolda beceriksiz yaratmıştır)

tengizgeb Tanglayub demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de pîr-i mahikir Nevrûzı kördüki mahalde kelür ki:

Beyit

İlikdin içkınıb balıgnı saldı
tengizgeb barmagın tişledi kaldı
(Elinden fırladı, balıgını bıraktı,
şaşarak parmağını dişledi)

tansug, tansuk Tanglamalu demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'da İskender Mirza medhinde kelür ki:

Beyit

Anda ki bu dâyire urdi hayâl
Ortaga kiltürdi bu tansug misâl
(Bu sarayın planını tasavvur ettiği yerde
bu şaşılacak örneği meydana getirdi)

tang Kâf-i Acemî ile sabah manasına kelür ki Münşaat'da tokuzuncı mektubda bir mesnevî'de kelür:

Mesnevî
Eger yüz katla bülbül çikse efgan
Bahar olmay gül açılmak ni imkân
Eger alemni tutsun şam-i deycûr
Tang atmay kün çıkarmak kimke makdûr

— tang atmay didüki sabah olmayınca demekdir —

(Bülbül yüz kere figan etse,
bahar gelmeden gül açılamaz.
Eğer alemi karanlık gece sarsa,
tan atmadan güneş doğdurmak kimin işidir)

tanglayım, tangım Kâflar kâf-i Acemîdir, benim ertesi künüm demekdir.

tangla Erte manasınadır.

tanır Bilür demekdir.

tanıştı Bilişdi demekdir.

tanmay Bilmezin ve bilmez demekdir. Amma bilmez manasına Seb'a-i Seyyare'de yedinci hikâyede Hace beyabanda Dilâram'ı buldugı mahalde kelür:

Beyit
Hace bilmes ki mest irür ya sag
Tanmay uykudadur mu ya uygag
(Efendi bilmiyor ki kendisi serhoş mıdır,
yoksa ayık mıdır? Uykuda mıdır, yoksa uyanık mıdır?)

tanırımmı Bildik mi demekdir.

tanma Bilme ve şöyle sanma demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit
Helâk okın tüzük urmış köngülge tanma ki bar
Yanıda kirpik ve kaşıdın ok ve yası henüz
(Helak okunu doğrudan doğruya gönlüme vurmuş.
Sanma ki yanında kirpiğinden ve kaşından
okı ve yayı vardır)

tankaman Anlamazın demekdir.

tandı Bildi demekdir ki Mukattaat'da bir kıta'da kelür:

Beyit

Falan bay kim koyı biş mingdin ötmiş
Yana hem mingdin artuk saglıg üçkü
Kuzılık koy didi ve tandı aher
Ki andın yahşırak oglaglıg üçkü
(Koyunu beşbinden aşkın
hem de binden artık sağılır keçisi olan
zengin bir adam, en sonra dedi ve anladı ki:
"Kuzulu koyundan oğlaklı keçi daha iyidir")

tanıt[337] Bildir[338] demekdir.

tanı almay Bilemezin ve bilemez demekdir.

tanılmas Bilinmez demekdir.

tanlab Temyiz ider fark manasına anglar bilür ve ihtiyar ider demekdir ki Vakfiyye'de kelür:
Kiyaset tezyin hired peyvendlerini Saltanat umurıga mütaallik işler kifâyeti uçun sâyir nasdın tanlab ve amme halayıkdın secib (Devlet işlerini yürütmek için halk arasından akıllılarını seçerdi)

tanlamış Bilmiş ve anlamış ve ihtiyar eylemiş demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Dime saki ilikdin[339] safi mu hoşdur yoksa derd
Her ni andın kildi ol hoşdur kim anı tanlamış
(Sakinin elinden gelen her şaraba saf mı yoksa
tortu mu diye söyleme. Ondan gelen her şey
iyidir. Çünkü onu o seçmiştir)

tanuk tanık demekdir.

tenbul Bir hoş kokulu yaprakdır Hind vilâyetine mahsus ki Hindîler yerler. Seb'a-i Seyyare'de üçünci hikâyede kelür ki:

Beyit

Taslar saz itib idi makbul
Niçe de enbeh niçe de tenbul
(Hoşa giden tabakları hazırladılar.
Kimisinde enbeh, kimisinde tenbul vardı)

---

337 Petersburg basmasında bu kelime "tanıb" şeklindedir.
338 Petersburg basmasında bu kelime "bilib" şeklindedir.
339 Petersburg basmasında bu kelime "ilikidin" şeklindedir.

tankal Askere haber vermege derler ki vadegâha cem olalar. Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit

Bu yanglıg çerik yahşırak fal ila
İki yılda cem oldı tankal ila
(Bu şekilde ordu çok iyi olarak
iki yılda aldığı haber üzerine toplandı)

tavuş Ayak avazına derler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Tavuş kim öy başıdın[340] kilse virmin bagrı taşım dur
İşikdin sâye kirkec sagınurmin kim koyaşımdur.
(Evin dışarısından bir ayak sesi gelse, derim ki
"bu bağrı taş olanın ayak sesidir". Evimin eşiğinde
bir gölge görünse güneşim doğdu sanırım)

Ve yine Ferhad u Şirin'de Ehrimen Ferhadüng keldükin bildüki mahalde kelür ki:

Beyit

Tavuş angladı ol İfrît-i kattâl[341]
Cıkardı baş ki fehm itkey nidür hal
(O kâtil ifrit ayak sesini duyunca etrafta
olup biteni anlamak için başını çıkardı)

tavşalur Zebûn olur ve yorılur demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Takatım ger kalmadı tartarga mihnet tagını
Ni aceb bu yükni ger eflâk cikse tavşalur
(Mihnet yükünü çekmeğe gücüm kalmadı .
Şaşılacak ne var ki felekler bu yükü çekse yıkılır)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da sefer vasfında kelür ki:
Yol imkegi şiddetidin bedeni köb tavşalur

tavuşkan Tavşan didükleri canavara derler.

tavacı Ulak demekdir, bazılar deve ile sekirden ulakdır demişler ki Ferhad u Şirin'de Hakan Yunan-i zemin'e kitmelü olıcak leşker cem'inde kelür:

---

340 Petersburg basmasında bu kelime "taşıdın" şeklindedir.
341 Petersburg basmasında bu mısra "tavuş çün angladı Ifrit-i kattal" şeklindedir.

Beyit

Çirikge eyleben miad buncar
Tavacı her taraf yitkürdi ulcar

Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de yedinci meclisde Timur han'ın hükmi mahallinde kelür ki:
Tavacı miad bile çapıb barıb ucalasınıng başın kiltürsin.

tavulga, tavulgan Tugluga[342] demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Dara'nın leşkeri vasfında kelür:

Beyit

Kümüş dik yaruk cümlening küpesi
Baş üzere tavulganları cerkesi
(Hepsinin zırhları gümüş gibi parlayordu.
Başları üzerinde de çerkes tolgası vardı)

tayak, tayag Deknek demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de Mîr Haci Sogdî eş'arında kelür:

Beyit

Ohşattı kâmetingke sanavberni bagbân
Bicare bilmes irmiş elifdin tayagını
(Bahçevan boyunu çam fıdanına benzetti.
Zavallı elifi değnekten ayırmayı bilmez)

Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de dördinci meclisde Sufi-î pir sisad sale tarifinde kelür:
Bir yigitke kim taalluk lafın ürer irmiş yigiti anıng rayı bile barmasa sefihâne elfaz bile fuhs itür irmiş ve tayaglamakka dagı kasd kılur irmiş
(Bir delikanlıya ilgilenme sözünü atarmış. Delikanlı onun dediğini yapmazsa budalaca sözlerle söğermiş, hatta dayak atmaya kadar ileri gidermiş)

tayılgac Tayranacak - kayılacak - demekdir, Sedd-i İskenderî'de Afiv faziletinde kelür ki:

Beyit

Günehleri de bolsa kimse esir
tayılgac ayak bolsa ol dest-gîr
(Bir kimse günahlarına tutsak olsa
ve ayağı kaysa onun elinden tut!)

342 Petersburg basmasında bu kelime "togulga" şeklindedir.

tayılıb Tayranub demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'de aher-i hikâye suhanında kelür ki:
Ol kul hikâyetide kim ayağı tayılıb ayaglıg aşını şahning başı kâsesige urdı
(O köle hikâyesinde ki ayağı kayıp yemek kaplarını şahın kafa tasına vurdu)

tayılsa Tayransa demekdir ki Münacat-nâmede kelür:
Ve bu yolda ayagım tayılsa destgirlik bile kulda
(Bu yolda ayağım kayarsa elimi tutarak kolla)

tayılur Tayranur demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'de ücinci kısımda tenbihât'da acele zemminde kelür ki:

Beyit
İşde aşukgan köb tayılur
Köb tayılgan köb yıkılur
(İşte ivetleyenin sık sık ayagı kayar.
Sık sık ayağı kayan da çok yıkılır)

teyik Kâf-i Arabî ile hastalanır zaafdan aklı kidib yabana söyledükine derler ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit
Ayn zaaf icre közüngke şuhlık ayîn irür
Eyle kim bimarlar icre bolur bazı teyik
(Ayni zayıflık içinde gözüne şuhluk âdet olmuştur.
Öyle kim hastalar içinde birtakım cin
çarpmışlar da vardır)

Esre'li Ta

tibredi, tibrendi Deprendi demekdir.

tibrete almay Depredemez ve depredemezin demekdir.

tibre Emr idüb depren demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da Hamse tarifinde kelür:

Beyit
Tibre Nevayî ve nevâ dimegil
Her ni imes bolsa revâ dimegil
(Kımılda Nevayî, şarkı çağırma.
Olmayan şeye de olur deme).

tipük Kâf-i Arabî ile deple[343] demekdir ki Ferhad u Şirin hâtimesinde kelür ki:

Beyit

Tapıb teskin cefagerler hücûmi
Tipükdin tinse könglüm merz ü bûmi
(Bana zulm edenlerin hücumu dinerse ve
tekmelerden gönlümün şehri rahat etse...)

tibti Depdi demekdir.

tibe Depe demekdir, mürtefi yer manasına.

titik Cüst ü çalâk manasınadır ve kâr güzâr olub maslahata kâdir olmaga derler ki Hayretü'l-Ebrar'da kelür:

Beyit

İr kişi imkekde titikrek bolur
Sırça nice sınsa itikrek bolur
(Er olan adam çalışmada tetik olur.
Sırça her ne kadar kırılsa da yine keskin olur)

titregüç Kâf-ı Acemî ile ditreyik demekdir ki avretlerüng ziynetidür boyunlarına ve kulaklarına takarlar.

tir Ter arak manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Tabistân vasfında kelür:

Beyit

Imes her yan akar sular bile yir[344]
Ki yir her yan ısıgdan akızurtır
(Görünen yer, suları akan bir yer değildir.
Ancak sıcaktan terleyip ter akıtan bir yer parçasıdır)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Encüm irmes tirdür ahım otıdın kök sakfıda
Veh ki bu tirdin binayı kalmadı nem bolmagan
(Gördüklerin yıldız değildir
Gök kubbesine takılıp kalmış olan
ahımın ateşinden meydana gelen terlerdir.
Eyvah ki o tere döküp ıslanmayan bir yapı kalmadı)

343 Petersburg basmasında, Cevdet I ile Konya nüshalarında bu kelime "depme" şeklindedir.

344 Petersburg basmasında bu kelime "tir" şeklindedir.

tir Bu dahi emr idüb dir devşür demekdir.

tirib Dirüb devşürüb demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'da bir beyitde kelür:

Beyit

Kim sözni tirib aytkucı[345] agzıga birkey
Malik anı duzah otınıng dudıga tirkey
(Başkasının sözünü ağzında toplayıp söyleyen adamı,
cehennem bekcisi cehennem ateşinin dumanına atar)

tirgüng Kâf-i Acemî ile divşürseng kerekdir demekdir ki Ferhad u Şirin'de Mehin Banu Ferhad hakkında Husrev ilcisine dedi:

Beyit

Yüzi gülzaridin cün vird tirgüng
Ni itey kim özüng insaf birgüng
(Yüzünün gül bahçesinden gül dersen gerektir.
Ben ne diyeyim, senin acıman gerektir)

tirgek Kâf-i evvel Acemîdir ve kâf-i sâni Arabîdir. Dirüb devşürülecek nesne demekdir.

tirgemiş Kâf-i Acemî ile dirüb devşürüb zabt eylemiş demekdir.

tirelgen Kâf-i Acemîdir, derilen cem olan demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Nefiy kılganlar kuruk cismim helâk u z'afını
Tenge könglümdin tirelgen her taraf peykân körüng
(Ey beni yıkanlar, yok edenler, kurumuş olan cismimin
helâkini ve zaafını ve gönlümden vücudumun
her yanına toplanmış olan okları görün)

tirgeb Kâf kâf-i Acemîdir, körüb közedüb ve dirüb devşürüb ve cüst ü cû eylemege derler ki Ferhad u Şirin'de Husrev Şaburı dutmaga hükm etdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Ni yol kim bar idi eyleb keminler
Kemin-gehlerde koydı ehl-i kînler
Ki tirgeb bargan ve kilken kişini
Tafahhus eyleben her kim işini

345 Petersburg basmasında bu kelime "aytkucı-nıng" şeklindedir.

(Ne kadar yol var ise hepsine pusu kurdu.
Pusulara gelen giden kimseleri derleyerek
bütün işlerini soruşturmak üzere
içleri hınçla dolu adamlar yerleştirdi)

Ve yine Münşaat'da elli birinci mektubda kelür ki:
Yana ol kim tavacı biglerige hüküm bolsa kim yatış eyleyin tâyin mazbut[346] kılıb yatış tavacısı her kün alarnıng kilgenin kilmegenin yahsı tirgese
(Tavacı beylere emir geldi ki yatış zamanını sağlam belirteler. Yatış tavacısı her gün onların gelenini gelmeyenini iyice araştırsın)

tirgedi Cüst ü cû ve zabt u hıfz eyledi demekdir.

tirgemiş Cüst ü cû ve zabt u hıfz eylemiş demekdir.

tirgeben Kâf-i Acemî ile bu dahi direk dikiib tayak urmaga derler ki Hayretü'l-Ebrar'da onbeşinci makale hikâyesinde pîrlik vasfında kelür ki:

Beyit

Cismi eyvan[347] eyleben ol yük nigûn
Tirgeben ol öyke asadın sütûn
(Vücut sarayını zamanın yüklettiği yükler
iki büklüm etti. O eve asadan bir de destek dikti)

tiri Diri demekdir zinde manasına.

tirik Kâf-i Arabî ile bu dahi diri demekdir zinde manasına ki Vakfiyye'de kelür:
Tirik[348] bostanıdin kim onı [349] nilüferin Sipihr-i ahzar bile tink tutsa bolmas
(Dirilik - Hayat - bahçesinde bulunan nilüferlerin en bayağısı, yeşil kubbe ile denk tutulamaz)

tirküzgüci Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, dirildici demekdir.

---

346 Petersburg basmasında "tâyin mazbût" yerine "mazbût tâyin" denilmiştir.

347 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "oyun" şeklindedir.

348 Petersburg basmasında "tirik" yerine "tiriklik" denilmiştir.

349 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de "oni" kelimesi yerine "edna" denilmiştir.

tiri Deri demekdir post manasına ki Mecnun u Leylî'de Mecnun, Leylî kabilesi köcdüki yere kelicek ol menzilde buldugi hasta it vasfında kelür ki:

Beyit

İti tiri zahmetidin[350] erib
Azası hiraşidin kızarıb
(Köpeği deri hastalığından zayıflamış,
azası da kaşınmadan kızarmış)

tireci Oluk demekdir navdan manasına ve çeşme lülesine dahi derler ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Yin kim[351] tola akadur közlerim yaşın kör kim
Tireci gibi ni yenglig akar toluk bolsa
(Gör ki dolu bir oluk nasıl akıyorsa
göz yaşlarım da dolup akmaktadır)

tirig[352] Kâf-i Acemî ile men ve defi manasınadır.

tirgemek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir, defi ve men eylemek demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad dogdugi vaktin olan neşat beyanında kelür ki:

Beyit

Halâyik her ni kılsa tirgemek yok
Ni kılgannı yaman kıldıng dimek yok
(Halk ne yaparsa onun önüne geçmek olmaz.
Ne yaparsa kötü yaptın denemez)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür.

Beyit

Derd kör kim div-siretler biledür ol peri
Gerçi bar andın melek haylige dâyim tirgemek[353]

tirgekim didüki, men eylemeküm demekdir.

(Her ne kadar o melekler sürüsünü her zaman
men eylemek isteyorsam da derde bak ki
o peri yine şeytanlarla beraber oluyor)

---

350 Petersburg basmasında bu kelime "zahmidin" şeklindedir.
351 Petersburg basmasında bu kelime "ni kim" şeklindedir ve doğrusu da budur.
352 Cevdet I nüshasında bu kelime "tirek" şeklindedir.
353 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de bu kelime "tirgekim" şeklindedir.

tiring Kâf-ı Acemî ile emr idüb dirüng devşürüng demekdir ve dahi dengizin ve suyung deringligine dirler ki Sedd-i İskenderî'de İskender derya seferine kitdüki mahalde kelür:

Beyit

Kalın keşti olganda cünbüş-nümay
Tiring bahr boldı gurunbiş-nümayi
(Büyük gemi kımıldanmaya başladığında,
engin deniz de homurdanmaya başladı)

tırmandı Tırmaşdı demekdir.

tırmab Sarub muhkem eyleyüb demekdir ki Mecnun u Leylî'de sıfat-i şeb'de kelür:

Beyit

Örkemci şıbakka cil[354] ni tırmab
tumşugını reste birle çırmab
(Örümcek saçağa ağını attı.
İbiğini telleri ile sımsıkı sardı)

tırmaban Sarub muhkem eyleyüb ve pençe urub tırmalayuben demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür ki:

Beyit

Köyida itler mini geh tırmaban geb tişlaban
Z'afdın ölkende birbirdin üzerler sudraban
(Köyünde köpekler beni gâh tırmalar gâh dişler.
Arıklıktan öldüğümde parçalayıp sürüklerler)

Ve yine Tarih-i Enbiya'da Kâbil ki Hâbili katl etmişdi defn etmek kaidesini bilmezdi. Allahû Taalâ iki karga könderdi ki cenk idüb birsi birsin öldürdüki mahalde kelür ki:

Ve kâtil karga yirni tırmab minkarı bile kazıb maktulni defin kıldı.

tizî Dizi demekdir.

tiz Emr idüb diz demekdir.

tiz Bir daki diz demekdir, zânu manasına ki Ferhad u Şirin'de sıfat-ı Şitâ'da kelür:

---

354 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "çil" şeklindedir.

Beyit

Kefin[355] agzı bile müflis dem eyleb
İki tiz köksü içre muhkem eyleb
(Zavallı adam avucunu ağzı ile üfleyerek
iki dizini göğsüne sımsıkı yapıştırdı).

Ve yine Siracü'l-Müslimin'de namazın sünneti beyanında kelür ki:

Beyit

Ruku icre ilik tizge kılıb yar
Ucanı tutmak ol haletde hem-var
(Rüku'de eli dize koymak, sırtını düz tutmak....)

tısa, tisa Men eylese demekdir.

tişük Kâf-i Arabî ile delik demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ni nevi singrimeyin aşk ara ki bagrım ve könglüm
Firak ikneleridin öte öte tişilibdür

Tişilibdür didüki delinübdür demekdir.

(Niçin ağlamayayım ki yalnızlık içerisinde bağrım ve
gönlüm ayrılık iğneleri bata bata deşilmiştir)

tiş Emr idüb del, yani delik eyle demekdir.

tiş Bir dahi diş demekdir dendân manasına.

tiş kavab Diş bileyüb, diş kıvırıb demekdir.

tiş Bir dahi emr idüb cöz salıver demekdir.

tişkeli Kâf-i Arabî ile cözmek icün ve cözeli demekdir. Amma çözmek icün manasına Seb'a-i Seyyare'de yedinci râvi Dilâram'dan Behram'a nakl etdi ki Hace kendüsini sahrada buldugi mahalde kelür:

Beyit

Rahm itib tişkeli uzatmış ilik
ki ölük mu ikin bu yoksa tirik
(Ölümü dirimi olduğunu anlamak ve
acıyarak çözmek için elini uzattı)

---

355 Petersburg basmasında bu kelime "kefir" ve Konya nüshasında "kefi" şeklindedir.

tişkeri Kâf-i Arabî ile ber-akis manasınadır ki Mahbubü'l-Kulub'da otuzaltıncı fasılda zenân-i fâhişe zikrinde kelür ki:

Bir nevi araste kılgandın songra[356] çenber şah yüzge oyke[357] tişkeri mindürkeyler ve şehirning köy ve mahallâtıga gizdurgeyler

(Bir çeşit süsledikten sonra alnına bir çenber geçirdiler, öküze ters bindirerek şehrin köy ve mahallerini gezdirdiler)

tişi Disi demekdir müennes manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Şirin'i vermemeğe Mehin Banunun özrü mahallinde Husrev eytdi:

Beyit

Gazanfer hod niter çengâl u balin
Çiker bolsa tişi oning[358] mahalin
(Arslan kolunu ve pençesini ne eder
dişinin hilesi olduktan sonra)

tikti Kâf-i Arabî ile dikdi, birbirine yapışdırdı ve mıhladı demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de yedinci râvi Dilâram'dan nakl ider şikâr-gâh'da Dilâram'la Behram Şahla geçen macera'dan ider ki:

Beyit

Bilgec ol sözni hatır-ı pâki
Tikti iki kolın itib hâki
(Temiz hatırı o sözü bildikten sonra
toprağı iterek iki kolunu dikti)

tikmek Hemin bu manayadır ki Hayretü'l-Ebrar'da Hamse tarifinde kelür:

Beyit

Tikmek uçun cisimde uçurmakga baş
Anda kılıb ta'biye köb ok ve taş
(Gövdeleri birbiri üzerine yığmak ve baş uçurmak
için orada bir sürü ok ve taş dizdiler)

tikib Yine kâf Arabîbidir bir kişi fikir ve hayretden ne vaz idecekin bilmeyüb sâkin olduguna derler ki Mecnun u Leylî'de Mecnun halinde kelür:

---

356 Petersburg basmasında ve Cevdet I ile Konya nüshalarında parçanın burası "cenber şah yorga işekge tışkeri..." şeklindedir.

357 Petersburg basmasında "oyke" yerine "atıga" denilmiştir.

358 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "oyning" şeklindedir.

Beyit
Her lahza tikib anı tefekkür
Öz haletige itib tahayyür
(Kendi haline hayret ederek
her dakika düşünce onu şaşırtıyordu)

Yine bir yere köz dikdi ve köz diküb manasına dahi kelür.

tıgti Kâf-i Acemî ile degdi ve yetişdi ve dahi degdi yani vasıl oldu demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad İskendere tılsımda acdugı mahalde kelür:

Beyit
Çü tigti ol hadeng-i berk-asâr
Yıkıldı bu hadeng-efken negüsar
(Yıldırım gibi olan o ok değdiğinde,
o kahraman tepesi aşağı yuvarlandı)

tigib Bu dahi degüb ve yetişüb demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da ikinci münacatda kelür:

Beyit
Bahrga bir velvele vü ıztırab
Kim tigib ahter yüzike her habab
(Denizde öyle bir gürültü ve çalkanma yaptı ki
her dalgacık yıldızlara değdi)

tigib Kâf-i Acemî ile bu dahi degüb ve vasıl olub demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Dara vasfında kelür:

Beyit
Bolub köb gedayi[359] iş ihdâs anga
Tigib behmenî mülk mirâs anga
(Yoksulluk onun başına çok işler açmış iken
geniş ülkelerin mirâsı ona değdi)

tigen* Kâf-i Acemî ile diken demekdir har manasına ki Mecnun u Leylî'de Mihnet Deşti beyanında kelür:

Beyit
Afet elfi gibi tigenler
Lâlesi de derddin tükenler
(Dikenler afet kelimesinin elfi gibidir.
Lâlesi de dert düğümleri gibidir)

359 Petersburg basmasında bu kelime "kiyanî" şeklindedir.
* Müellif bazı kere kâf-i Acemî ile dir; verdiği kelime sert kaf ile dür tiken gibi.

tigin Dekin demekdir, gayet manasına yani anga değin demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da söz tarifinde kelür:

Beyit
Suga ca harâ bile bünyad anga
Kölke tigin pare-i polâd anga
(Mermer temeller suya irerdi;
çelik burçlar da göke değerdi)

tigrü Kâf-i Acemî ile bu dahi degin demekdir, gayet manasına, amma ekseri bu bir lafzla dahi istimal olunur ki Seb'a-i Seyyare'de padişah vasfında kelür:

Beyit
Tonktar anda baht-i bidarıng
Tangge tigrü kim hudâ eblehring[360]

Buradaki "Tanggre tigrü" deyimi "sabaha değin" demekdir.
(Uyanık talihin orada senin gece bekçindir.
Allah sabaha kadar senin ile beraber arkadaşındır)

tigre Kâf Acemîdir, dâyire ve etraf manasınadır ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit
Eyle zencir-i cünûn rüsvası min kim her zaman
Tigreme Ferhad u Mecnundin yıgılmış bir sürük
(Ben öyle bir divanelik zencirinin rüsvasıyım ki
her zaman her yanıma Ferhad u Mecnun gibi
bir sürü divaneler toplanmıştır)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit
Çerh-i şeb gerdige gûya nakd-i ömringdür garaz
Tigranga her tün ki iki bügrenib aylanedur

— Anlamı "bügreyib" kelimesinde verildiği zaman verildi — Tigrama, didüki "etrafıma", ve tigranga, hepsi de kâf-i Acemî ile, "senin etrafınga" demekdir.

tigmes Kâf kâf-i Acemîdir, degmez demekdir liyakati yok manasına ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür :

---

360 Petersburg basmasında bu son kelime "yârıng" şeklindedir.

Beyit

Agzınga izâring birle söz
Bolmadı Hurşid birle zerre ting
(Ağzın ile yanağın hakkında sözün hiç bir değeri
yoktur. Zerre güneş ile bir düzeyde olabilir mi?)

tigürdi Degürdi demekdir.

tigdi Degdi demekdir.

tigse Degse demekdir kerek degüb yapışmak manasına kerekse teslim manasına kerekse liyakat manasına.

tik Kâf Arabîdir emr idüb dik demekdir beduz manasına ve bir dahi ayag üzerine turu keldi demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ol sarıg tonlug irür turganda tazımga[361] tik
Şu'le kim haşakini köydürgeli bolgay beyik[362]
(O sarı elbiseli, tazim için ayağa kalktığında — dik
durdugunda — sanki otları yakacak
bir ateş gibi yükselir)

Ve bir dahi yalnız demekdir tat[363] manasına ki Mecnun u Leylî'de Leylî vefatı mahallinde kelür ki:

Beyit

Azadeler oldı tiz-reftar
Tik kaldı kafesde bir giriftar
(Azade olanlar çabuk gittiler. Yakalanmış olanların
bir tanesi tek başına yalnız kaldı)

Ve yine dek durmak yani epsem olmak manasına kelür ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Nevrûz hakkında kelür ki:

Beyit

Tik olturgaç havayı kıldı Nevrûz
İterlerdi[364] atın ba-derd ve ba-suz[365]
(Nevruz kendi hevesi pişinde sessizce oturuyordu.
Onun adını dertle ve yana yakıla anıyorlardı)

---

361 Petersburg basması ile Cevdet I nüshasında bu kelime "tazimimge tik" şeklindedir.

362 Petersburg basmasında bu kelime "titik" şeklindedir.

363 Petersburg basmasında bu kelime "tek" şeklindedir.

364 Cevdet I nüshasında bu kelime "iyerledi" şeklindedir.

365 Petersburg basmasında bu mısra "Iterledi tik atın barur dupa suz" şeklindedir.

Ve yine bu manaya Gül u Nevrûz'da Bülbül Nevrûz'a aytdı:

Beyit

Kel ey zâlim ni bi-insaflıkdur
Yaratganga tevekkül kıl tik oltur
(Ey zâlim, gel, bu merhametsizlik nedendir?
Yaratana dayan güven, epsem otur!)

tikil Kâf, kâf-i Arabîdir emr idüb ümid-vâr ol ve muntazır ol demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Ey Nevayî say eyle cün vasl hâsıl bolmadı
Yâr lutfige tikil imdi ve gayridin tüngül
(Ey Nevayî, zorla birleşmek elde edilemedi.
Artık yârın lutfunu bekle, başkasından umudunu kes)

tikşer Kâf kâf-i Arabîdir, cem ider devşürür manasına ki Mahzen-i Mîr Haydar'da ikinci makalede kelür:

Beyit

Her ni ki öksütseng alur çagda narh
Arz küni barçanı tikşer bu çarh
(Alırken her ne kadar narhı eksiltsen de felek,
kıyamet günü bunun hepsini bir araya toplayacaktır)

tikiş Kâf kâf-i Arabîdir, yetecek mikdarı ve kifâyet idecek mikdarı demekdir ki Sedd-i İskenderî'de İskender Hind'e gitdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Bu miad ile cem eyleb siyah
Tikişça barıga birib harc-rah
(Yetecek kadar yol parası vererek
bu birleşme yerinde askerini topladı)

tigirmen Kâf-i Acemî ile degirmen demekdir asiyâb manasına.

tilek Kâf-i Arabî ile dilek demekdir.

til Dil demekdir.

tileb Dileyüb, yani isteyüb demekdir.

tileyin Ben dileyeyin demekdir.

tileyi, tiley İsteyü demekdir ki Mecnun u Leylî'de Leylî atasına İbni Selamdan kelenler vasfında kelür:

Beyit

Maksudları[366] çü eyleben faş
Pasuh tileyi salıb koyı baş
(Dileklerini açdıktan sonra
cevab isteyerek başlarını eğdiler)

Amma tileyi ibaretining isteyü ve dileyü manasına keldüki Tarih-i Müluk'da anası İskenderi togdugi gibi beyabanda koyub kidüb bir koyun sürüsinden bir keçi kelüb anga süd virüb keçinin sahibi isteyü keldüki mahalde kelür ki:
Bir kün üçküsi gâyib bolgan cihetden anı tileyi ol şah başıga kildi

tilemin Dileben demekdir, yani ben dile düşdüm mahallinde kelür ve bir ma'ni dahil dilmezen demekdir ve bir ma'ni dahi keserin dilerin demekdir ki bu üç manaya dahi Divan-i Lutfî'de bir tuyuk'da kelür:

Tuyuk

Dilberâ tüştüm ilingdin tilemin
Sindin özgeni cihanda tilemin
Ger rakibing tüşse mining koluma
Arkasıdın tasmalar köb tilemin
(Ey dilber, senin elinden dile düştüm.
Dünyada senden başkasını istemem.
Eğer rakib elime geçerse, onun sırtından
tasmalar - kayışlar - çıkarmak istiyorum)

tilkürüb Kâf kâf-i Arabîdir dikilib durub demekdir.

tilük Kâf-i Arabî ile delik manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'da onbirinci makalede kelür ki:

Beyit

İski sebici[367] yaşı da gülkülük
Dâm gibi başdın ayagı tilük
(Adam ihtiyarsa alnındaki kıvrımlar gülünç olur.
Ağ gibi baştan ayağa delik deşik olur)

tilmürdi Çelerdi bakdı demekdir.

---

366 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "maksudların" şeklindedir.
367 Petersburg basmasında bu kelime "serpici" şeklindedkir.

tilmürüb Çelerüb bakub demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de üçinci hikâyede müdebbir ve mukbil simya çeşmesine vardıkları mahalde kelür:

Beyit

Su yakası da tilmürüb yoldaş
Aksi yanglıg çömürdı ol suga baş
(Suyun kıyısında yoldaşını beklerken
kendi başının suya vurduğunu (daldığını)
— aks ettiğini — gördü)

tilin Bir nesne dilim dilim kesildi ve aşındı demekdir ve at ve adem ayağından yol aşınıb yol yol olduğuna dirler ki Mahzen'i Mîr Haydar'da evvelki makalede kelür ki:

Beyit

Halk füzüni idi ve amme yol
Kilken izi birle tilin irdi yol
(Halk çoğalmıştı ve herkes yolda idi.
Gelenlerin izinden yol dilim dilim oldu)

tilbe Delü demekdir.

tilberegen Kâf kâf-i Acemîdir, delüren demekdir.

tilberegec Kâf-i Acemî ile delürecek demekdir.

tilberetgec Delü eyleyecek demekdir.

tilbereb Delürüb demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür ki:

Beyit

Tilbereb itken könglüni istedim her yan barıb
Gûh u vâdi vu beyabanlarnı bir bir ahtarıb
(Dagı, dereyi, kırları birer birer aktararak
her tarafa koşup divane olarak kaybolan gönlü aradım)

tilbereding Kâf kâf-i Acemîdir, delürdüng demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da bir matla'da kelür:

Beyit

Ey köngül tilbereding imdi ni tedbir sanga
Ol peri zülfini ger kılmasa zincir sanga
(Ey gönül delirdin; o güzel zülfünün zinciri ile seni
bağlamazsa ne yapabilirsin?)

timür Demur demekdir ahen manasına.

timur kanat Bir nevi ördege derler.

timergur* Rahm ider esirger ve za'if ve natüvân olur demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Timergur agyar zahir eyleben köb iztırab
Hicr ara katlim uçun mindin köngül tindürdüngüz
(Çok ıztırap göstererek rakipler merhamet ettiler.
Ayrılık zamanında benim katlim ile gönlünüzü
dinlendirdiniz)

Ve yine Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Gonçe-i handân barıb könglümde kaldı har har
Timargur canımga[368] ansız dini da barı ni bar
(Gülümseyen gonca gitti, gönlümde bir sürü diken kaldı..
Arık gönlüm için yar olmadıkça dünyada artık ne var?)

tiymagıl Men eylemegil demekdir ki Babür Mirza eş'arında kelür ki:

Beyit

Tiymagıl divane könglümni ki rüsvâ olma deyib
Aşık olmagaymu idi ol tilbe rüsvâ bolmasa
(Rüsva olma diye gönlümü aşktan alıkoyma,
divane rüsva olmadan aşık olur mu?)

tımagan Men eylemeyin demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'da yedinci babda kelür ki:

Şah razın arsramakda tilin tımagan ning başı barıb
(Şahın sırlarını saklamayan dil sahibi başını verir)

tım tım Tamla tamla demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Tıflı-ı evrak üzre bir bir berk-i kül tizgen[369] gibi
Name-i hicran ara tım tım sirişkim kanı dur
(Ayrılık mektubu üzerine damla damla düşen
göz yaşımın kanı, bir çocuğun kâğıt üzerine
birer birer dizdiği gül yaprakları gibidir)

---

* Bütün nüshalarda ve Fatih nüshasının misallerinde kelime "timagur" şeklinde ise de bu nüshanın kelime kısmında "timargur" şeklindedir.

368 Petersburg basmasında bu kelime "canımda" şeklindedir.

369 Petersburg basmasında bu kelime "tirgen" şeklindedir.

tımsı tıb Bir kokuyu duyar gibi ve duymaz gibi derler ve akılla bir nesneyi anglar gibi ve anglamaz gibi olmaga derler ve sâyir ahval bu kiyas üzerine.

tınglay Kâf-i Acemî ile burun ucuna dirler.

ting Kâf-i Acemî ile beraber manasınadır ki Nevadirü-ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Agzınga tikmes izâring birle söz
Bolmadı Hurşid birle zerre ting
(Agzın ile yanagın hakkında sözün hiç bir değeri yoktur.
Zerre güneş ile bir düzeyde olabilir mi?)

Ve yine Lisanü't-Tayr'da tevhid'de kelür ki:

Beyit

Çün hamldin birdi âyın-i bahar
Boldi ting mizane ve-l'leyl u nehar[370]
(Hamıl burcunda bahar cilvelenerek
gece ile gündüz ölçüsü denk oldu)

tinc Dinç demekdir, dinglenmiş manasına ki Hayretü'l-ebrâr'da evvelki makale aherinde kelür ki:

Beyit

Kâfir u mümin sarı kılsang sagınç
Ni anga ye'is ve ni munıng köngli tinç
(Eğeğr düşünceni kâfir ve mümin üzerine götürürsen
ne ona umutsuzluk verirsin, ne de buna gönül dinçliği)

tindürüb Söyledüb demekdir, amma burada sâkin eyleyüb emin idüb dinlendürüb demekdir ki Sedd-i İskenderî'de İskender Çin'den cânib-i garba azm etdüki mahalde kelür:

Beyit

Cü il fikrini könglidin[371] tindürüb
yoruş hükmini ilge car tingürüb[372]
(Hükümet fikrinden gönlünü dinlendirdiği zaman
halka yürüyüş emrini haberci ulaştırdı)

---

370 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de bu mısra "Boldı ting mizanı da leyl u nehar" şeklindedir.

371 Petersburg basmasında bu mısra'ın baş tarafı "Çü il fikri din könglini" şeklindedir.

372 Petersburg basmasında ve Konya nüshasında bu kelime "yitkürüb" şeklindedir.

tinganga Kâflar kâf-i Acemîdir söyleyene ve dingleyene demekdir.

tiney Söyleyeyin ve dinlenüb sâkin olayın demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Nice ahım dudı dik köyüngde her yan eylenay
Kird dik kim tinse yil ol yirde hem bir dem tiney
(Ahımın dumanı gibi köyünde her tarafı dönüp dolaşayım.
Rüzgâr kesilince dinen kasırga gibi ben
orada bir dakika nasıl dinleneyim)

tinse Söylese ve dinglense demekdir ki bu beyitde keçdi.

tinib Dinglenüb demekdir.

tindi Silindi ve dinglendi demekdir ve bir dahi meşakkatle zebun olup sâkin olmaga derler ki Sedd-i İskenderî'de İskender Dara'-nın milkin alıcak leşkerine ihsan etdüki mahalde kelür:

Beyit

Muzaaf didi kim biring gencdin
Ki il tindi butkarkeli rencdin
(Dedi ki: ganimetten - doyumluktan - bunlara iki
kat verin! Çünkü asker bu işi görmek için
zahmet çekmekten zebun oldular)

Ve yine Ferhad u Şirin'de süst ve zebûn olmak manasına kelür ki Hızır Peygamber Aleyhi's-Selâm Ferhada tılsım fethinde eytdi ki:

Beyit

Diseng kim tinmagay ol yolda kâmıng
Sanaglık kâm ile bolsun hiramıng
(O yolda arzuların dinmedigini dirsen,
çekinerek yürümekliğin gerektir)

tinmagur Bu dahi zaif ve natüvân olur demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Her kuruk şah oldu deşt üzre sabâdın hulle-pûş
Tinmagur cismim cünun vadiside uryan henüz
(Kırda her kuru dal tan yelinin esmesiyle hulleler giydi.
Benim arık vücudum divanelik yolunda henüz çırçıplaktır)

tivrük Kâf-i Arabî ile peyvend ve bahye manasınadır ki ilmek ve dikmek dirler ve bükülmiş ve sancılmış manasına dahi kelür ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Şeyhning ile ki âşıkga mamuk üsti de dag
Tivrük rık'alar üsti de tikilmiş dir mi?
(Pamuk altındaki yaralar, şeyhin aşıka verdiği
parçalar altına değirmi dikilmiş nesneler gibidir)

tivrülüb Batub ve sancılub demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Tele tele ni okung könglümde gûya sındı kim
tivrülübdür natüvân könglümde yir yir lâleler
(Senin okun gönlümde parça parça kırıldı
dertli gönlümde yer yer laleler dikildi)

tivrüldi Batdı ve sancıldı demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Kice efgan kılmasam teng yok birev kim könglige
Hicr okı tivrüldi müşküldür katıg urmak demi
(Geceleri ah etmesem şaşmayın. Bir kimsenin
gönlüne ayrılık oku, batarsa soluk almak güç olur)

tivretey Bükeyin ve dahi batırayın demekdir.

tivreb Batub demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da onbirinci makalede kelür:

Beyit

Tivreb ayagıga anıng her tiken
Her tiken üsti de mükerrer tiken
(Her diken onun ayağına batıyordu.
Diken diken üstüne yığılıyordu)

tive Deve demekdir ki Tarih-i Müluk'da Hûşenk Şah vasfında kelür:

Ve atga iger ol yasadı ve tiveni yükke ol giyürdi

tıyıb Men eyleyüb demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın nizesi vasfında kelür ki:

Beyit
Tüyi mıhı bile sancıb semekni
tıyıb nuki bile devr-i felek ni
(Mızrağının ucu ile yerin altında bulunan balıgı (?)
sançtı .Sivri ucu ile feleğin dönüşünü durdurdu)

tıya almay Men eyleyemez demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'ın tıfılken şûrideligi beyanında kelür:

Beyit
İşitkeç aşk ve âşıklık sürudın
Tıya almay közidin eşk-rudın
(Aşk ve aşıklık şarkısını işidince gözünden
akan yaş ırmaklarını durduramadı)

tıysa Men eylese demekdir.

tıydı Men eyledi demekdir.

Ötreli Ta

tupçak Farısî ile müşterektir alaca ata dirler ki Mahbubü'l-Kulub'-da yedinci fasılda fasık-ı bed-maaş bahadırlık lafın ürenler zikrinde kelür ki:

Beyit
Köngülleri tupçak sikritürdin aman tapmak
Sözleri baş yalang yüzge çapmak
(Alaca ata binip kaçmak niyetindeler. Lafla
başı açık - zırhsız- yüz kişiye saldırırlar)

tüpe Depe demekdir eger fark manasına ve ger tel manasına.

tupa Bu dahi bu manaya derler ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit
Tupa mini serzeniş ilki ting iti bir birle
Ki her kişi yitib köyide başımga kakıb
(Birbiri ile birleşip onun köyüne kim gelmiş ise
başıma kakarak serzeniz elini tepeme indirdiler)

tüpi Dipi demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Behram Şah askerile ol batakta helâk oldukları mahalde kelür ki:

Beyit

Burun andın ki suda hal bolgay
Su tüpike cumar mahal bolgay
(Suda erimeden önce
suyun dibine dalarak yerleşir)

tüp Dib demekdir, eger diraht dibi ve eğer sâyir nesnening dibi ki Hayretü'l-Ebrar'da altıncı makale hikâyesinde Nuşîn-revân'dan nakl olunur ki:

Beyit

Sunkac ilik dilber-i munis sarı
Tüşti közi bir tüpe nerkis sarı

Bir dipe yani bir deste nerkis demekdir.

(Cana yakın güzele elini uzatarak gözü
bir demet nerkis tarafına düştü)

tüpsüz Dipsiz demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Mükemmel cebelik atlar kicim-puş
Cihan tüpsüz tingiz dik başladı cûş
(Atlar büsbütün zırhlarla kaplanmış idi.
Halk da engin deniz gibi dalgalanmaya başladı)

tutkusı Dutsa kerek demekdir.

tutmagusı Dutmasa kerek demekdir.

tutkum Dutsam kerek demekdir.

tutkung Kâf-i Acemî ile dutsang kerek demekdir.

tutay Dutayın demekdir.

tutang Kâf-i Acemî ile dutarsın demekdir.

tutku Dutacak nesne demekdir.

tutuk Bu dahi dutacak nesne demekdir ve dutulmış nesne ve bu arada inkibaz manasına dahi kelür ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Yengi ikende körmedi hic kim ay tutuklıgın
çin ni uçun tutar kaşıng yarab o şol cebin ara
(Yarab! Yeni iken ayın tutulduğunu kimse
görmemiştir. Senin kaşın parlak çehrende
niçin hilal gibi oluyor?)

tutaş Mukabil ve muttasıl manasına ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Hüsn divanı üze matla' dur ol peyveste kaş
Kâtib-i takdir anıng mısraların yazgan tutaş
(O çatık kaşlar, güzellik destanının ilk beyti gibidir.
Kudret yazıcısı, onun mısralarını
birbirine bitişik yazmıştır)

Ve yine Vakfiyye'de kelür ki:
Yana bir timcege tutaş yana bir timce
(Damlacık arkasından yine bir damlacık)

tutaşıb Ot dutuşub ve küreş dutuşub kelüb manasınadır ki.

tutaştı Bu dahi bu manaydır ki bir terci'de kelür:

Beyit

Tapay dib hayr[373] uşbu maksaddin[374]
Tutaştı besi kavm ile sohbetim
(Bu işten iyilik bulayım diye bir çok kimseler
ile durmadan konuşmalar yaptım)

tohtadı İstihkâm buldı ve sâkin ve berkarar oldı demekdir ki.

tohtata Sâkin ve berkarar eyleyüb demekdir ki Ubeyd Han eş'arında kelür:

Beyit

Ol yaş barur da tohtata yaşımnı almadım
Köz yaşı birle olmadı ol yaşga pes kilib
(Bu yaşa gelinceyedek göz yaşlarımı durduramadım.
Kimse bu kadar göz yaşı ile bu yaşa irişememiştir)

Ve yine Lisanü't-Tayr'da bir hikâyede kelür:

Beyit

Aşkâr eyledi neccar taht
Tohtatay dib anda şah-i nik-baht
(Bahtiyar şah üzerinde uzun zaman otursun
duasını yaparak dülger tahtı meydana çıkardı)

---

373 Pavet de Courteille'de bu kelime "hayır" şeklindedir.
374 Petersburg Basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "maksuddın" şeklindedir.

turlug Sarha-nişinler hargâhınıng perdesine derler ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

İçkeri ol ay turlugnı kötermesler nitey
Ey saba firaşnı bir lutf eyleben uyan barı
(O ay yüzlü güzeller içerde perdeyi açmazlarsa,
ne yaparım ey tan yeli, bir iyilik et
perdenin yan tarafını açıver!)

Ve yine Muhakemetü'l-Lugateyn'de Farisî dilde, bu ibareti bu eda ile eda iderler mutlak Türkîdir didüki mahalde kelür ki: Bir mütaayyin nime kim ak öydur anga hargâh at koyubdurlar amma anıng eczasınıng köpini Türkî til bile eytürler andak ki turlug.

türe Âdet ve kanun manasınadır, amma imale ile okunsa adem boyunca düzülmiş kalkana derler ki cenk künlerinde ehl-i cenk anı önglerine dutub cenk iderler ki Sedd-i İskenderî'de Hakan ile İskender cenkinde kelür:

Beyit

Araba üze türe peyvest olub
Türe kini de halk hem-dest olub
Türe barca kullab ile bend ü best
Kemin eyleben kiyini de ehl-i şest
(Arabalar üzerinde kalkanlar sıralanmıştı.
Kalkanların arkasında da halk el ele vermişti.
Bütün kalkanlar birbirine çengellerle bağlanmıştı.
Arkada da okcılar pusu kurmuştu)

Ve yine Hayretü'l-Ebrarda onsekizinci makalede kelür:

Beyit

İş küni koyganda adû sarı yüz
Türe bile barça yasalıngni tüz
(Cenk gününde düşmanla karşılaştığında
askerini kalkanla iyice düzenle.
Âdet ve kanuna göre iyi düzenle)

Bu türe hem âdet hem kanun ve hem kalkan manasına şâmildür.

töri Karşu ve mukabele ve sadır manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Ferhad Sokrat magarasına vardugı mahalde kelür ki:

Beyit

Yörükeç ol sarı şehzade vü şeh
Köründi töri de bir turfe dergeh[375]
(Şah ve şehzade o tarafa doğru yürüdüklerinde
karşılarına şaşılacak bir dergâh çıktı)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Meger ki mescid ikendür ki boldı but-hane
Yüzüng ki iki kaşıdın töridedür mihrâb
(Karşıda yüzünün iki kaşı,
önce mescit iken şimdi puthane oldu)

tur, tör Dur, sâkin ol demekdir ve hane sadrına ve ev bucağına derler ki Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit

İşik it yiridür ger olsun böri
Muşikke makam oldı öyning töri

Burada töri didüki sadrı demekdir.

(Dışarıda kurt olursa köpeğin yeri kapı eşiğidir.
Kedinin yeri de evin üst başıdır)

turige, törige Kâf-i Acemî ile sadrına ve dibine ve bucağına demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'de bir tenbih'de kelür ki:

Beyit

Köb diküci ve köb yiküci
Tamug törige aşukub kitküci
(Çok söyleyen, çok yiyen;
çarçabuk cehennemin dibine gidecektir)

Amma dur, sâkin ol ve sabr eyle manasına Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Cikti alyıngka Nevayî akl ile hûş u hired
Törge çıksun cism ara bu haste candur kalmışı
(Nevayî, aklını, fikrini senin yoluna serdi.
Bekle ki vücudunda kalmış olan dermansız
canını da versin)

375 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "hargeh" şeklindedir.

turmayın Durmadın demekdir.

turmasıngga Kâf, kâf-i Acemîdir, durmayacagınga demekdir.

turay Durayın demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Gam tonı encüm közi yanglıg yumulmas köz bile
Veh nice gâhi yoray gâhi turay gâh olturay

turar Durur demekdir ki Ferhad u Şirin'da Hakan Ferhad'a saltanatın teklif eyleyicek Ferhad'ıng cevab virdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Gine[376] yüz ming bolur bostanda berbad
Veli yüz yıl turar bir serv-i azad
(Bahçede yüzbinlerce otlar yel ile savrulur gider.
Fakat boylu boslu servi yüz yıl yaşar)

tur, tor Bir dahi şol ipekden işlenen şebekeye derler ve balıg ağına dahi derler.

tür İmale ile dolaşdurup baglamaga derler.

turlangan Dolaşdurulan baglanan demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de İsmet-penâh vasfında kelür ki:

Beyit

Perdeler birbirike aylangan
Dürr-i encümdin incü turlangan
(Perdeler birbirine dolandı.
Yıldızlardan inciler derlenip toplandı)

turladı Dolaşdurdı ve sardı demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Za'fdın örkemci damıga yıkılgac çırmanıb
Ol cebin dik turladı her yan tenim ni aylatıb
(Örümcek ağına düşüp sarılan sinek gibi
arıklıktan vücudum her tarafa dönüyor)

turma, turmayı Ürmek dedikleri libasa derler ki sulaha kiyerler.

---

376 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "giyeh" şeklindedir.

Hayretü'l-Ebrar'da Hace Bahaeddin Nakişbendî Kaddese sırrehu Hazretleri tarifinde kelür ki:

Beyit

Atlas gerdun bile ming zib u fer
Turma tonı astı da kök astar
Lik o şol turmayı her tar ile
Fakirda yüz mürşid için silsile
(Gök yüzünün atlası ona bin türlü süsdür.
Onun hırkasının altına gök mavisi de astardır.
O hırkanın her teli yüz mürşid için
fakir yolundan ayrılmamaya bir zencirdir)

Amma Nevayî Hazretleri tur lugatini Muhakemetü'l-Lugateyn'-de bir niçe mana'ya tashih etmişler:

Türke dam dur yana Türke dakikrak dur kuş olturur yıgaçdur
Ve Türke andin dakikrakdur, öyning turı dur ve Türke barcadın dakikrakdur turlugını ya işikni türmek emridür.

törtev, törlesi[377], **törtele, törtevle** Dördi bile demekdir.

törtünc Dördünci demekdir.

törten[378] Postin manasına.

turguzung[379] Kâf-i Acemî ile durgurung[380] demekdir.

turguzmayın Turgurmadın demekdir.

turuş Durmak manasına ve sabr u takat manasınadır ki Tarih-i Müluk'de kelür:

Efrasyab turuş birmedi dagı yüz kaytardı.

türlük Kâf-i Arabî ile bir dürlü ve bir nevi manasınadır.

turgu Şol renkin kumaşa dirler ki berâtlarung ve hükümlering evveline yapışdırırlar kâğıdı hıfz için ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Nâmesin can perdesige çırmadım kim aşk ara
Îl hesab algay nişanım başı da turgu körüb
(Onun mektubunu canımın zarfı ile sardım.
Mektubun başında turgu - renkli kumaş - diye
nişanımı gören aşktaki derecemi anlasın)

---

377 Petersburg basmasında "törtelesi" şeklindedir.
378 Petersburg basmasında "törsen" şeklindedir.
379 Petersburg basmasında "turgung" şeklindedir.
380 Petersburg basmasında "durguzung" şeklindedir.

turgay Duru, sâkin ola demekdir ve toygar dedikleri kuşa dahi derler ki Mahbubü'l-Kulub'da otuzbirinci fasılda dehkanlar medhi zikrinde kelür ki:

Kebuterlerge andın mestlik turgaylarga andın neşatka hemdestlik

(Güvercinlere ondan bitkinlik, toygarlara sevinçten birleşmelik..)

türedi, türüdi Yok iken bir nesne dürüdi yani hasıl oldı demekdir; icâd manasına ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Susen hakkında kelür ki:

Beyit

Anıng tokgan[381] türegen yiri Kişmir
Ol ilde kesb kılgan sihr dir[382]

Türegen didüki kâf-i Acemî ile, dur didüki yir demekdir.

(Onun doğduğu yer Keşmir'dir.
O yerde büyücülük ve yalancılık öğrenilir)

töz İmâle ile sabr u takat manasınadır ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Canı yüz derd ü belâ icre cider min körkeli
Lik tözmes[383] körerke yârini agyar ara

Tözmes min didüki sabr u takat ketürmezin demekdir.

(Sevgilimi yüz dert ve bela içerisinde görmeğe
canım sabredebilir. Fakat onu yabancılar
arasında görmeğe hiç dayanamam)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de bir beyitte kelür:

Beyit

Hicr ara tözdi Nevayî vasl milkin birdi yâr
Andak iş kılganga mundin kim kirekmes culdusı

Tözdi didüki sabr eyledi demekdir.

(Ayrılığa Nivayî katlandı
Yâr, nihayet birleşmeye ülkesini verdi.
Bu kadar iş kıldıktan sonra
onun iyiliğine kim hak kazanmaz)

---

381 Petersburg basmasında ve Konya nüshasında bu kelime "togkan" şeklindedir.

382 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında burası "sihr ü tezvir" şeklindedir.

383 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında burada "min" sözü de vardır.

tözmeding Kâf-i Acemî ile sabr etmeding demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Vasl ara her kim ki körkec iltifatın tözmeding
Ey köngül hicran otıga nice köyseng imdi töz

Töz didüki emr idüb sabr eyle demekdir.

(Birleştiğiniz zaman onun gördüklerine yaptığı
iltifata sabretmedin. Ey gönül, ayrılık ateşine
ne kadar yansan da katlan!)

tözgeymü Kâf-ı Acemî ile sabr idib takat ketüre mi demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'da kelür:

Beyit

Sin ki cisming perde taridin dagı bolgay za'îf
Tüşse ol yanlıg çakın tözgeymü ol tar-i hakîr
(Senin cisminin perdesi telleri arıktır. Öyle bir şimşek
ona düşerse o hakir teller nasıl dayanabilir?)

Amme Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri töz lugatini şöyle tashih etmişlerdir ve terkib budur ki:

Töz lafzı niçe mana irade kılsa bolur. Biri töz ki ok ya nîze dik nimeni dirler, yana töz hem-var deştni dirler, yana töz rast kişini dikeyler, ve yana töz sazni tözmekke emir kılmaknı dirler, yana töz iki kişi arasıda muvafakat salmagnı dirler, yana töz meclis esbabını dirler, yana töz sabr u takat manasını dise bolur.

tüzlügidin Kâf-i Acemî ile dogrulugundan demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da onunci makalede kelür ki:

Beyit

Nize bolub tüzlügidin ser-bülend
Çırmaş üçün bend ara kalıb kemend
(Mızrak doğruluğu yüzünden başı yücedir.
Kemend ise eğri olduğu için bağlar arasına sarılır.

tüzek[384] Kâf-i Arabîdir, bu dahi doğru rast manasınadır ki Nazmü'l-Cevâhir dibacesinde kelür:

Hâdi-i tevfik barca sözning tüzek tarıkıga yol körküzdi
(Doğru yola kılavuzlayan, beni doğru söz söylemek yoluna götürdü)

---

384 Bu kelime ve karşılığı, Petersburg basmasında yoktur.

tüzük Kâf-i Arabî ile düzülmüş ve hâzır ve müzeyyen manasınadır ve bir dahi nizâm ve arastelik manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Hakan vasfında kelür:

Beyit

Birev kim tapsa şehligdin riyâset
Tüzük bolmas işi kılmay siyâset
(Şahlık tahtına çıkan bir adam
siyaset yapmadıkça işi düzelmez)

Ve Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Helâk Okın tüzük urmış köngülge tanma ki bar
yanıda kirpik ve kaşıdın ok ve yası henüz
(Helâk okunu doğruca gönlüme vurmuş. Sanma ki
yanında kirpiğinden ve kaşından okı ve yayı vardır)

tüzlük Kâf-i Arabî ile rastlık manasınadır ki Ruba'iyyât-i Lutfî'de kelür:

Rübaiyye

Ey evc-i melâhat üstide ay yüzlük
Gül-zar-i letafet ara nerkis közlük
Kaşıngda egerçi igrilik bar veli
Ol serv kibi kaddingke bardur tüzlük
(Ey güzellik göklerinin üstünde olan ay yüzlü güzel,
ve ey letafet gülistanı arasında nerkis gözlü güzel,
her ne kadar kaşında eğrilik varsa da, boyun
servi gibi dümdüzdür)

tozang Kâf-i Acemî ile topraklu yumşak yere dirler ki anda taş olmaya ki Mahbubü'l-Kulub'da dibacesinde bir kıt'atada kelür:

Kıt'a

Ni bilgey ol kişi kim şehd u meyni tatmay dur
Ki vasl u hicr kibi ol çüçükdürür bu acıg
Bilür zelîl misafir ki puye eyler de
Kum ve tozang yumşağ tag u haredür katıg
(Yar ile birleşmenin bal gibi tatlı,
yardan ayrılmanın acı olduğunu ne bilir?
Tozlu topraklı yerin yumuşak, dağ ve kayaların
sert olduğunu ancak yolda yürüyenler bilir)

tüzetti Togru oldı demekdir.

tüzetey Togru eyleyeyin demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Neyleb tüzetey kadd kim cismim da şîkenler dur
Neyleb tüz oray dem kim bagrım da tikenlerdür
(Bükülmüş belimi vücudumda bu kadar yaralar
var iken nasıl doğrultabilirim. Bağrımda bu
kadar dikenler var iken nasıl rahat soluk alabilirim?)

tüzetib Togru eyleyüb demekdir ki Vakfiyye'de kelür:
Halka bolgan kaddimni tüzetib ol maksud işiki halkasıga ilkimni kullab itse
(Halka gibi bükülmüş bulunan boyumu doğrğultarak, o dilekler esiği halkasına elimi çengel yapsam...)

tos Toz demekdir gubar manasına veya yelrük üzerine toz dirler ve bir nesne yapışdururlar ol manaya dahi kelür ki Münşaat'da onüçünci mektubda kelür:
Mülemma tosluk[385] yay dik hilali camining nücum cevâhiridin murassa bolsun
(Parlak kaplamalı yay gibi senin hilale benzeyen kadehin de elmas yıldızları ile süslensin)
Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da Padişah medhinde kelür:

Beyit

Nizesidir carhda irmas şahâb
Tos kibi yapgan anga sim-i nâb
(Gökte gördüğün şey, sügen - şahab - yıldız değildir.
Onun temiz gümüş ile kaplanmış mızrağıdır)

töşük Kâf-i Arabîdir, delik ve deşik manasınadır ki Bedayiü'l- Vasat'da kelür:

Beyit

Ey köngülde şehd-i la'ling hasretidin yüz töşük
Her töşükdür şehd-i zenburı öy yanglık çüçük
(Ey güzel, al yanağının balı hasretinden
gönlümde yüz delik delinmiştir.
Her delik bal arısının doldurduğu
petek yuvası kadar tatlıdır)

---

385 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshasında bu kelime "toslık" şeklindedir.

töşelgec Kâf kâf-i Acemîdir döşenecek demekdir.

tüşti Düşdi demekdir ve atdan indi ya bir yüksek yerden aşağıya düşdi veya bir menzilde kondı demekdir ki Tarih-i Enbiya'da kârban Yusuf Aleyhi's-Selâm oldugi çah üzerine keldikleri mahalde kelür ki:
Ol çah başı da bir kârban tüşük çahga koyga salıb

tuşuk Tuyuk gibi bir nevi şiirdir. Hayretü'l-Ebrar'da şuaradan şikâyetde kelür ki:

Beyit

Anglamayın sözde tuyuk bahrini
Kanısı tuyuk belki tuşuk bahrini
(Şiirde tuyuk veznini anlamadan, hepsi de
tuyuk veznini değil tuşuk veznini bile)

tüşeb Düsüb demekdir.

töşelib Döşenüb demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da onuncı makalede kelür:

Beyit

Sahn-i havada töşelib mefreşi
Azım da yil hayli cenibet-keşi
(Onun yatağı havada döşenmişti. Yolculuğunda
yel onun itaatlı bir atı idi)

tuş Duş keldi demekdir.

tuş olgac Duş kelicek demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad ile Ehrimen cenkinde kelür:

Tuş olgac Ehrimenge ism-i a'zam
Kulıdın zor kitti cismidin hem
(Tanrının en büyük adı Şeytana rastladığında,
Şeytanın bütün vücudundan kuvveti gitti)

tuş Bir dahi taraf manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'da on sekizinci makale hikâyesinde kelür ki:

Beyit

Hanga meger deşt sarı irdi bezm
Atlanıban şehir tuşı kıldı azm
(Hakana kırda bir şölen veriliyordu.
Atlanarak şehre doğru gitti)

tuşluk Bu dahi taraf manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Hüsrev Ermeniyye Kalesi üzerine keldüki mahalde kelür ki:

Beyit

Kayab[386] kurganını depkur depkur ol hayl
Tüşerge kıldılar tuşluk tuşı meyil

Tuşluk tuşına demekdir, yani kendülere kolay tarafa demekdir.

(Kaleyi o asker tabur tabur sarup kuşattı.
Her biri yerli yerine döşendiler)

tüşerge Kâf-i Acemî ile konmağa demekdir ki yukarıki beyitde keçdi .

tüş Bir dahi düş körmege derler ve bir dahi kaba kuşluk vaktine dirler ki kün kızmağa başlaya. Garaibü's-Sıgar'da ikisi dahi bir beyitde kelür:

Beyit

Tüşte kördüm arızın könglümni berk-i aşk ile[387]
Ol kader kerm itti kim tüş vakti hurşid itmekey
(Düşde yanağını gördüm. Gönlümü aşk yıldırımı yaktı.
O kadar ki kuşluk vakti güneşi o kadar sıcak olamaz)

Ve yine kuşluk vakti manasına Mecnun u Leylî'de sıfat-i tabistan'da kelür ki:

Beyit

Kün tüş idi ve temmuz faslı
Cevza bile mihr-i tab vaslı
(Gündüz kuşluk vaktı, mevsim temmuz idi.
Güneş Cevza burcunda idi)

Ve yine Siracü'l-Müslimîn'de şavm babında niyet-i savm-i nafile beyanında kelür ki:

Beyit

Nevafilde veli niyetni kılmak
Sanga câyizdürür tüşdin burunrak
(Nafile oruçta öğleden önce niyet eylemek caizdir)

tog Toz ve gubar manasınadır ki Babür Mirza rübaiyyâtında kelür ki:

---

386 Petersburg basmasında "kabab" şeklindedir.
387 Cevdet I ve Konya nüshalarına buradaki son üç kelime "bozdı aşk ile" şeklindedir.

Rübaiyye

Gurbet togı tapkan[388] rıh-ı zerdimni mu di
Ya hicr çıkargan ah-i serdimni mu di
Haling ni durur bilür mu sin derdimni
Haling ni suraymı yoksa derdimmi mu di
(Gurbet tozunun sararmış cehremi örrtüğünü mü
söyleyeyim? Ya da ayrılığın çıkarttığı soğuk
ahlarımı mı söyleyeyim? Halin nedir diye derdimi
bilirmisin? Halini mi sorayım, yoksa
derdimimi söyleyeyim?)

toggan İkiz doğmış kardeşlere derler ki Babür Mirza Rübaiyyâtında kelür:

Rübaiyye

Azm ile saba yib gül-i handanımga
Ni gül ki kuyaş dik meh-i tabanımga
Yitkil dagı iştiyak ile Babürdin
Zinhar degil selâm togganımga
(Tan yeli, yola çık; o gülümseyen gülüme iriş.
O, bir gül değil güneş gibi parlayan bir aydır.
Hasretle Babür tarafından git, her halde
ikiz kardeşime selâm söyle)

toggan, togkan, tokkan Togan demekdir, yani anadan togan manasına ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Süsen hakkında kelür:

Beyit

Anıng toggan türegen yiri Kişmir
Ol ilde kesb kılgay sihr ü tezvir
(Onun doğduğu yer Keşmir'dir.
O yerde büyücülük ve yalancılık öğrenilir)

Ve yine Mecnun u Leylî'de Mecnun atası piraneser ogul istedüki mahalde kelür[389]:

Beyit

Gam yok ger o yaksa mihr ü haver
Toggan ise yane mihr-i enver
(Batı güneşi inerse de tasalanmam;
yine çok parlak güneş doğacaktır)

---

388 Bu kelime, Babürname nüshasında "yapkan" şeklindedir.

389 "pirane..." diye başlıyan ibare, Petersburg basmasında "Pirane söz etdüki mahalde kelür" şeklindedir.

toggalı Togmak için ve togalı demekdir.
tofrag Toprak demekdir.
tokuz Tokuz adet manasınadır amma Çağatay taifesing bir âdetleri vardır ki ol maniyi işar içün Garaibü's-Sıgar'da bir beyitde yazıldı ki:

Beyit

Gam gıdası arasıda kanı Türkana ayag
Töre ayini[390] bile tamsa tokuz aksa otuz
(Gam yiyüp içtiğimiz sırada Türk töresince verilen
kadeh nerede? Töreye göre damlasa dokuz
aksa otuz içilir)

Ol âdet budur ki sohbetde kadehden bir tamla dökülse tokuz kadeh içerler eger bir kadeh dökülse otuz kadeh içerler ve bir ma'ni dahi bu ki eger benim kadehimden tamla tamla tokuz kadeh içsin[391] ve eger dökülüp aksa otuz kadeh için[391] demekdir. Mest-i bi-hûd olmakdan kinâyedir ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Muganni bir nevâyı tüz Nevayî nagme-i kör köz
Ayakçı tama tut tokuz ki Dara-yi ziyan[392] kildi
(Çalgıcı, yeni bir hava çal! Ey Nevayî sen de
bir makam göster. Ey sâki ,kadehi damlayarak
tutarsan, dokuz kere doldur. Çünkü
Cihanın Darası geldi)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da altıncı makale hikâyesi aherinde kelür ki:

Beyit

Sâki edeb şartını amade tut
Alyıma tokuz yükünüb bade tut
Ta anı ic dib sanga min yüz tutay
Tamsa tokuz aksa hod otuz tutay
(Saki, edep şartını hazır kıl - koru -;
yüzümü sana döndüğümde iç dediğin zaman
karşımda dokuz yükünüp bana dokuz kadeh sun!
Damlasa dokuz, aksa otuz tutarsın!)

---

390 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "âyini bile" yerine sadece "âyini" vardır.
391 Cevdet I nüshasında her kelime dahi "içiyin" şeklindedir.
392 Bu kelime, Petersburg basmasında "cihan" ve Cevdet I nüshasında ise "zaman" şeklindedir.

tokulgan Tokunan demezdir; bez ya kumaş tokunan ya bir nesneyi eliyle degib tokunan demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'da altıncı makale hikâyesinde kelür ki:

Beyit

Baht u hem-var tokulgan bözi
Közkeli vasıfdın artuk özi
(Onun dokunmuş olan bezi, talih ve kaderdir.
Onun güzelliği de anlatmaktan uzaktır)

tokaşmak Tokuşmak demekdir.

toktadı İstihkâm boldı, sâkin oldı ve oturuşdı demekdir ki Sedd-i İskenderî'de ikinci tabaka Kiyanîler vasfında Behmen kızı Hüma hakkında kelür:

Çü tevfik anga boldı amûz-kâr
İki yıl anga toktadı rüzgâr
(Çünkü Allahın tevfiki onun öğreticisi oldı.
Zaman ondan iki yıl ayrılmadı)

Ve yine Tarih-i Mülük'da Behram bin Huşenk Yezdcerd tarihinde, Sultan Hüseyin Baykara tarihi takdir bile zikr olundugı mahalde kelür ki:

Ol hazret Horasan tahtın alganda kim henüz mülk toktamadı irdi[393]

(O Horasan tahtını aldığında henüz ülke daha yatışmamıştı)

tügebaş[394] Kâf-i Arabî ile Levh-i mezara dirler ki Garaibü's-Sıgar'-da kelür:

Beyit

Hicr taşın yabdurub kim kavdı[395] ölsem ey refîk
Kabrim üstide tügebaşım cüz ol taş itmegil
(Ayrılık taşını yagdırdı. Ey arkadaş, nerede ölürsem
kabrim üstüne konacak olan taş,
o taştan başkası olmasın)

tügan, tügen Kâflar kâf-i Acemîdir, dag manasınadır ki Mecnun u Leylî'de belâ deşti vasfında kelür:

393 Petersburg basması ile Cevdet I nüshasında bu son kelimeler "toktamaydur irdin" şeklindedir.
394 Şeyh Süleyman lugatinde bu kelime "tügetaş" şeklindedir.
395 Şeyh Süleyman lugatinde bu kelime "kayda" şeklindedir.

Beyit

Afet elfi gibi tikenler
lâlesi de derddin tügenler

tügün Kâf-i Acemî ile girh - dügüm - manasınadır.

tükenge nildi Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir. Dökenilindi, yani arandı ve istendi manasınadır ve tamam oldı manasına dahi kelür ki Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de dördünci makalede Mevlanâ Cami hazretlerining müellefâtı beyanında kelür ki:
Ve Alar Tuhfteü'l-Ahrarni bünyad kılıb ve ol tarîf bile tükenge nildi

tüg Kâf-i Acemî ile tüy demekdir kıl manasına ki Sedd-i İskenderî'de Ye'cüc vasfında kelür:

Beyit

Bar agzı da tilbe it dik yalın
Adedde veli it tügidin kalın

Ve yine Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Ta Nevayî tilbe itdur sinsiz ey gül-ruh peri
Bir tügün her tüg salı körgil ten-i uryânıda[396]
(Ey gül yanaklı peri, Nevayî sensiz deli bir it gibidir.
Çıplak tenindeki her tüyün bir düğüm olduğunu göresin)

Ve yine Tarih-i Enbiya'de Belkis vasfında kelür:
Ve anıng mubarek ayagıda tüg bar irdi ol cihetdin divler hamam binasın kılıb nevre terkibi ol işing ilacın kıldılar
(Onun mübarek ayağında kıllar var idi. Bu yüzden divler hamam binasını yapıp hamam otu terkibi ile onun çaresini buldular)

tüküz Kâf-i Arabî ile tamam ve mükemmel manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Gülde yok servi kaddi servde gül-ruh sarı
Ser ü gül-ruyum irür hüsn tarikida tüküz
(Gülde servi gibi boy, servide gül yanak yok.
Benim gül yüzlüm servi boylum güzellik
alanında olgundur)

---

396 Petersburg basmasında buradaki son iki kelime "ten ve yanıda" şeklindedir.

tükünse, tögünse Kâf-i Arabî ile, dökünse demekdir, tamam olub aher olmak manasına, amma kâf-i Acemî ile istimal olunsa kendüyü ursa dögünse manasınadır.

tökgü dikdür Kâf-i evvel ve sâlis Arabîdir ve kâf-i sâni Acemîdir döger gibidir demekdir.

tögüşmek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir. Bir cenk eyleyüb döğüşmek manasınadır. Bir dahi döküm dögüşmek demekdir ki Ferhad u Şirin'de bir sersuhanda kelür:
Ferhadnıng giriftarlıgı babı da bir hile-ger tapıb söz reştesin tögüşkenleri...
(Ferhadı yakalama yolunda bir hileci bolup sözleştiler)

tügül Kâf-i Acemî ile degil demekdir ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Aşk cihanı örtedi bu ni belâ cemal irür
Hadd-i beşer tügül bu kim pertev-i lâ-yezal irür
(Aşk dünyayı yaktı, bu ne belalı cemaldır. Bu, beşerin haddi değil, ancak sonsuz olan Tanrının bir ışığıdır)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Sindin eger tilense gül hüsn ülüşü aceb tügül
Bay kişilerge çare yok arı geda sualidin
(Eğer senden gül güzellik üleşilmesini istese şaşmamalı. Çünkü zengin kişiler, dilencilerin dilenmesinden kurtulamazlar)

tola tolu demekdir pür manasına.

toluk Bu dahi tolu demekdir. Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Ni kim tola akadur közlerim yaşın kör kim
Tiracı gibi ni yanglıg akar toluk bolsa
— Tiracı sözünde geçti —

tolgum Toldumsa ve tolsam kerek demekdir.

tolulub Bu dahi tolub demekdir ki Nazmü'l-Cevâhir dibacesinde kelür:
Ve ol inçulerni ki magrib yakasıga tolulubdur intizam reştesige cıkadurur

tolganı Toldugı demekdir ki.

tolun Tolu demekdir ki tolun ay diyu tabir ider ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Min mu dur min kim körer min sin tolun ay nıng yüzin
Aferinler uşbu baht u tali-i seyyarga
(Senin ayın on dördü gibi olan yüzünü gören benmiyim?
Aferinler, işbu kader ile talihe ve yıldızıma!)

tulun Bir dahi dulunmak manasınadır ay ve güneş tulunmak gibi.

tolgay Tolu ola demekdir.

tülügün hey tülüm Kâf kâf-i Acemîdir, Türkistanda şadlık düğün mahallinde bazı kimesneler ayag üzere kalkub bir vasıfla oynayub ve bir nevile türki itmeke dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da kelür:

Beyit

Türk sürûdi bile salıb kolum
Kılsam eda hey tülügüm hey tülüm
(Türk şarkısı ile kolumu sallayarak
hey tülügüm hey tülüm havasını tuttursam!)

tolgadı Tolandırdı ve burdı demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Sakıyâ mühlik humarım gadrige[397] salma kulak
Bir badeh mey ağzıma koygıl kulagım tolgaban

Tolgaban didüki "kulagım doldurub" demekdir ki bir kişiye müjde virecek mahalde kulagın çekerler veyahud bir kimesneye çok söz söyleseler "kulağın tolduru söyledüm" derler veya çok nesne virseler "kulagın tolduru koydum" dirler.

(Ey saki, korkunç bir serhoşluk içindeyim.
Bunu bahane kılma! Bir kadeh şarabı
ağzıma koy ve kulağıma muştula!)

tolganıb Tolanub demekdir.

tolgab Bu dahi döndürüb demekdir ki Tarih-i Enbiyü'da Salih Aleyhi's-Selâm kavmi vasfında kelür:

397 Cevdet I nüshasında bu kelime yerine "özrige" vardır.

Hak Taalâ emr ü nehy'din boyun tolgab but-perestlig ihtiyar kıldılar
(Hak Taalanın emrinden ve nehyinden yüz döndürüp puta tapmaklığı üstün tuttular)

tolgandurub Dölendürüb ve döleşdürüb demekdir ki Lisanü't-Tayr'de Tevhid'de kelür ki:

Beyit

Çün koyun ni deşt ara aylandurub
Sevda igrimni dagı tolgandurub
(Kasırga gibi çölde döndürdü,
su burgacında dolandırdı)

tolgaşıb Dolaşub demekdir ki Münşaat'da yedinci mektubda Mazenderan bişesi vasfında kelür:
Ve Sidre şahıga tolgaşıb baş çikken talıdın bir hoşa Süreyya
(Sidre-i Müntehâ'ya kadar yükselen dallara dolaşarak Süreyya bir başak gibi baş çekmiştir)

tülkü Kâf-i Arabî ile dilkü didikleri canavara derler.

tülük Kâf kâf-i Arabîdir, bazı kuşlar yılda bir kerre tüylerin döktüki vakte dirler ki Ferhad u Şirin'de hazanî kasrung dirahtleri vasfında kelür ki:

Beyit

Çimenning her yıgacı bir sarıg kuş
Bolub barı tülük eyyamıga tuş
(Çimendeki bütün ağaçlar birer sarı kuş gibidir.
Kuşların tüy dökme zamanına raslamıştır)

Ve bir dahi borc ödemeke dirler ve yavaş manasına dahi kelür.

tul Dul avrat manasınadırki eri olmaya. Hayretü'l-Ebrar'da üçinci makale aherinde Sultan Hüseyin Baykara hikâyesinde bir karı vasfında kelür ki:

Beyit

Bar idi min tulga ciger kûşei
Bel cigerim mezra'i din hûşei
(Ben dulun, ciğer köşem var idi. Belki o,
ciğerimin bahçesinden bir başak idi)

tümen Çoklukdan kinâyedir ve on bin mikdarı Osman akçasına dirler ki Lisanü't Tayr'da Hüdhüd Simurg vasfında kuşlara itdi:

Beyit

Ming tümen kuş eyleben ol yan sefer
Ursa ming yıl ol havada bal ü per
(On bin kuş o tarafa sefer edecek
bin yıl havada kanat çırpsa)

Ve güneş olmadugı küne dirler ki tümen demekdir ki güneşi köstermeye.

tumşug Tag burnuna dirler ve sâyir yerlerde dahi istimal iderler ki Ferhad u Şirin'de ejderha vasfında kelür:

Beyit

Özi hod tag ve tumşug dik anga baş
Veli tumşug kim ol bolmiş kara taş
(Kendisi dağ gibi, dağ burnu gibi de başı vardır.
Öyle bir dağ burnu ki kara taştan ibaret idi)

Ve kuş burnuna dahi dirler ki Mecnun u Leylî'de sıfat-i şebde kelür:

Beyit

Tang bülbüli tumşugin tutub rest
Haffaş kanatların kılıb süst
(Tan bülbülü gagasına düzen verdi.
Yarasa da kanatlarını kapattı)

Ve yine Lisanü't-Tayr'de vadi-i marifet hikâyesinde kelür:

Beyit

Ol başıga[398] yirke[399] sürtüb irdi kol
Bir kayanıng tumşugın şerh itti ol
(O kimse başına ve yere yolunu sürdü.
Kayanın tumşugunu parçaladı)

tomuştı Acele ve gazabla ve hüzün ile söylemeyüb oturdı demekdir.

tomuş Yine bu maniye emir manasına kelür ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

İşret it kim çarh alyıda tefavüt yok durur
Hahi bezm içre isma it hahi günç içre tomuş
(İşret et, ister mecliste zevkle dön, ister bir
köşede somurtarak otur, feleğin gözünde farkı yoktur)

398 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de ve Cevdet I nüshasında burada "ol" sözü de vardır.

399 Cevdet I nüshasında "yirke" kelimesi yerinde "bir geh" kelimesi vardır.

tomaga Dogan uskufiye dirler ve kuş yelekine dirler ki sipahiler başlarına takarlar. Otaga manasına ki Mukattaat'da bir kıtada kelür ki:

Kıta

Le'im farkıga ikbal tacını koymak
Yakin ki bolgusıdur mucib azabı anıng
Nutukcı başıga sungur[400] tumagası tangasang
Ki bolgusı sebeb-i renc ü iztirabı anıng

— Bu kıt'a, tanga sang başlıklı kelimede gecti —
Ve yine Lisanü't-Tayr'da Hüdhüd'le Sungur'un münazarasında kelür:

Beyit

Başıma altun tumaga tac-i zer
Çün mini hak bile kılmış tac-ver
(Başıma altun uskufe, altun taçtır. Çünkü
Tanrı bile beni taç sahibi yaratmıştır)

tonktar Kiceyle padişahi bekleyenlere dirler ki Seb'a-i Seyyare'de Sultan Hüseyin Baykara medhinde kelür ki:

Beyit

Tonktar anda baht-i bidaring
Tangge tigrü kim hudâ yâring

— Bu beytin çevrisi tigrü örneginde geçmiştir —

tundı Bir barik - ince - nesneye ve şuledar nesneye ve güneşe dikkatle nazar idüb köz tondı demekdir.

tunar Bu dahi bu manaya donar demekdir ki Lutfî eş'arında kelür ki:

Beyit

Bir nazarda köz tunar bilmes yüzüng mahiyyetin
Muni[401] ruşen boldı kim oldur dil ü can örtegen
(Bir bakışta göz kamaşır, senin yüzünün
ne olduğunu bilmez. O kadar parlak oldu ki
gönlü ve canı yakan da odur)

---

400 Petersburg basmasında ve Konya nüshasında bu kelime "sungar" şeklindedir.

401 Petersburg basmasında bu kelime yerine "munca" vardır.

töngül Kâf Acemîdir, feragat eyle, nevmit ol demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da köngül vasfında kelür ki:

Beyit

Bu hod imes cezm sin ister köngül
ger bu köngül bolsa sin andın töngül
(Sen hiç bir isteğinde kesin değilsin. Eğer gönlün
böyle olmakta devam edecek ise ondan ümidini kes)

Ve yine Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Ey Nevayî sa'y eyle çün vasl hasıl bolmadı
Yar lutfige bitgil imdi ve gayridin töngül

Ve yine Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Bülbül Nevrûz'a nasihat etdüki mahalde kelür:

Beyit

Töngülme Tengri takdiridin ey şah
Köz açkunca ni bilgey sin ki nagâh

— Töngülme, didüki nevmid olma demekdir —

(Ey şah, Tanrının takdirinden umudunu kesme.
Göz açıp yumuncaya kadar ansızın neler olur!)

töngülüb Nevmid olub demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'da pirlik vasfında kelür:

Aceb aceb maraz kesretidin hayatdin töngülüb
(Nice nice hastalık çokluğundan hayattan umudunu kesüp)

töng Kâf-i Acemî ile mutlak şarab zarfına dirler ki Seba-i Seyyare'de Behram Dilâram'la iyşe meşgul olmagile memleket harabe yüz tutdugu mahalde kelür:

Beyit

Sofi ibrikige halel boldı
Bade töng gibi bedel boldı
(Sofinin ibriği kırıldı
onun yerini şarap kadehi tuttı)

tong Yine efsürde olup dongmak manasına kelür, belki emr idüb soukdan ton demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Ah u eşkidin irür ot ve su içre âşık
Zâhıda ni gam anga ger kızık olgil ger tong
(Aşık, ahdan ve göz yaşından su ve ateş içerisindedir.
Ey sofi ,bundan sana ne tasa, ister yan ,ister don!)

tonbub[402] Soukdan tongub demekdir.

tongar[403] Soukdan tongar demekdir.

tünglük Kâf-ı evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir. Sahra-nişinlerin hargâhlarınıng depesinde olan revzeneye dirler ki soukda ve yagmurda örterler ve od yandıkda dütün taşra çıksun deyu acarlar ki Mecnun u Leylî'de Leylî fırak kicesinde eytdi:

Beyit

Zindan ki tinimdür anda mahbus
Hem tünglügi hem işigi medrus
(Bir zindan ki tenim orada hapsedilmiştir,
hem penceresi hem eşiği yıkılmıştır)

Ve yine Muhakemetü'l-Lugateyn'de bu ibareti ehl-i Fürs yine bu ad ile eda iderler ve mutlak Türkîdür didikleri mahalde kelür ki:

Bir mütaayyın niçe kim ak öydür anga hargâh at koyubdurlar, amma anıng eczasınıng köpin Türkî til bile eytürler andak ki tünglük

tünbek Kâf Arabîdir dünbek ve deblek demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da onaltıncı makalede kelür:

Beyit

Ra'dni dib bezmi de tünbek üni
Berk kebabı otınıng uçkunı
(Mecliste dümbelginin sesi, gök gürültüsüne benzer.
Kebabının ateşi kıvılcımı da yıldırım - şimşek - gibidir)

tunban Tuman demekdir ic tonı manasına ki Vakfiyye'de kelür:

Mütevelli bir yıl[404] yüz postin yüz gink yüz kefeş yüz könglek ve yüz tunban satkun algay

ton Kiyecek demekdir ki kaftan manasına ki Ferhad u Şirin'de Hakanıng hazinesi vasfında kelür:

Beyit

Tikilmey ton hesabın kimse bilmey
Birsi hem kesilmey hem tikilmey
(Dikilmeyen elbiseler hesabını kimse bilmez.
Bunların hiç biri dikilmiş ve kesilmiş değildir)

---

402 Bu kelime ve karşılığı yalnız Petersburg basmasında vardır.

403 Bu kelime ve karşılığı yalnız Petersburg basmasında vardır.

404 Petersburg basmasında burası "bir yıl" yerine "her yıl" şeklindedir.

tün İmale ile kice demekdir.

tuvag Tırnak manasınadır ki Seb'a-i Seyyare'de Mirac vasfında kelür ki:

Beyit

Merkebi urdı ay yüzige tuvag
Eyle kim kaldı cebhesi üze dag
(Biniti, ayın yüzüne ayak tırnağını dokundurdu,
öyleki ayın yüzünde lekesi kaldı)

Ve yine Mecnun u Leylî'de Mecnun'un beyabanda Ahu ile muamelesi beyanında kelür ki:

Eşkin artıb kulagı birle
Cismini kaşıb tuvagı birle
(Kulağı ile yaşlarını sildi.
Tırnağı ile cismini kaşıdı)

tuynak Bu dahi tırnak demekdir ki Mecnun u Leylî'de sahra'da ahuyu vasf idüb hitab itdüki mahalde kelür:

Beyit

Tunyak imes anglasam kemahey
Yokimiş kalem ucıga siyahey
(Ben iyi anlayorsam tırnak değilmiş.
Kalemin ucunda da siyahlık yok imiş)

tuygun Ak togan'a dirler ki gayetde yavuz olur ki Garaibü's-Sıgarda sıfat-i Subh'da kelür:

Beyit

Hayl-i zulmet rencige tüşken safa ili[405] irür
Nite kim tang tuygunı kaldı sürük haffaş ara
(Dert karanlığı yığınına düşen içi temiz adamlardır.
Netekim sabah tuygunu da yarasa
sürüleri arasında kalmıştır)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da dördünci fasıl'da zâlim ve câhil ve fâsik padişahlar zikrinde kelür ki:

Kara kuzgunni ak tuygun dise kaznı yahşı alur dimeken mukas-

---

405 Petersburg basmasında bu kelime "ehli" şeklindedir.

sar yaruk künni tire tün dise şeha[406] körünedür dimeken **müdbir**
(Kara kargayı padişah ak doğan dise, sen kazları yakalayamaz dirsen suç etmiş olursun. Küpe gündüzü, karanlık gece dise, Süha yıldızı görünür dimezsen idbara uğrarsın)

toy Toy demekdir, ziyafet manasına ve kuşun adıdır.

toymayayın, Toymayub demekdir, yemekdin karnı toymayub manasına ve bir dahi toymayub agâh olmayub demekdir.

toygarmayayın Doyurmadın demekdir. İki manaya bile.

toygariban Toyurmadın[407] demekdir Mecnun atası nasihatında eytdi ki:

Beyit

Ac toygariban yalangnı yapıttım
Öldüm dikenimde seni tapıttım
(Açları doyurdum, çıplakları giydirdim.
Öldüm dediğimde seni buldum)

toymagur toymayacak demekdir ki Lutfî Eş'arında kelür:

Beyit

Bu toymagur közümge durur körmegen gibi
Ay dik yüzige niçe ki bu mübtelâ bakar
(Bu doymaz gözüm ay gibi yüzünü görmemiş gibidir.
Yine ay gibi parlak yüzüne bu düşkün nasıl bakar?)

toygargalı Toyurmagiçün demekdir ki Lisanü't-Tayr'da Hazret-i Ömer Raziye-llah taalâ ahn menkibetinde kelür:

Beyit

Han bezmidin cihan ehli tuyup
Ol özin toygargalı kirpiç koyup
(Cömertlik sofrasından dünya ehli doyardı.
Kendisi doymak için karnına kerpiç koyardı)

---

406 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime yerine "süha" denilmiştir.

407 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "toyuruben" şeklindedir ki doğrusu da budur. Bizce öteki nüshalar yanlıştır.

Üstünlü Cim

Ca, Ce Gayet manasına kelür, meselâ Filangaca, filana degin demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da kelür hamse tarifinde:

Beyit

Suga ca hara bile bünyâd anga
Kökge digin bare-i bulâd anga
(Suya kadar ona taştan temel,
göğe değin ona çelik burç)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da evvelki Hayretde kelür:

Beyit

Fahtedin kumri ve bülbülgeca
Belki şecer yafragıdın gülgece
(Güvercinden kumruya ve bülbüle kadar,
belki ağaç yaprağından güle kadar)

Ve bir dahi mikdar manasına kelür; Ferhad u Şirin aherinde Münacat'da kelür ki:

Beyit

Güman kılman hatâkârı özümca
Hatâ hem serbeser tapman sözümca
(Kendim gibi günahkâr kimse olmadığına şüphe etme.
Baştan başa sözümün yanlış olduğuna şüphe etme)

çapkun Ilgar ve akın etmege dirler ve iki leşkerin çarhacısına dirler ki Sedd-i İskenderî'de kış tarifinde ılgar ve akın manasına kelür ki:

Beyit

Cudi hanı yil haylidin ün salıb
Çemen kişveri sarı çapkun salıb
(Cudi han rüzgâr saldırışı gibi ün salarak,
Çemen ülkesine doğru akın eyledi)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de yil, yagmur ve akar manasına kelür ki:

Beyit

Bu haletde gûya kara tün imiş
Anıng alyıda yil ve çapkun imiş
(Bu halde sanki o bir karanlık gece imiş,
onun önünde rüzgâr ve yağmur var imiş)

Ve yine Münşaat'da ılgar manasına dördünci mektubda sıfat-i şita'da kelür:

Di şahi şebihunidin ot Zerdüşti'ning hayli Minkal kurganı da hisarı ve behmen çiriki çapkunıdin şerrare-i Mezdekî'ning sipahi, tün karangusi içre nihan

(Kış şahının gece baskınından Ateş Zerdüştinin askerleri Minkal hisarında sarılı kaldılar. Ve Behmen ordusunun akınından kıvılcım Mezdekinin süvarileri, gece karanlığı içinde kayboldu gitti)

captı Segirtti demekdir.

capıştı Segirdeşdi demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Çapıştı her kişi bir sarı turmay
Yarım saat tutub bir dem oturmay
(Herkes bir tarafa durmadan koşuştu,
bir dem durmadan yarım saat devam etti)

çapturdı Segirtdürdi demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad su bendin açmaga kidicek Şirin Mehin Banu'ya adam könderdüki mahalde kelür:

Beyit

Kişi Banuga çapturdı şitabân
Ki kıldı seyir azmi mah-i tabân
(Hanıma doğru bir kişi koşturdu,
o ay gibi parlayan güzele doğru ilerledi)

çapıb Seğirdüb demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de yedinci meclisde Timur Han emr etdi ki:

Tavacı miâd bile çapıb barıb ucalasının başın kitürsün.

çapmak Bir dahı baş kesmeke dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da sekizinci makale hikâyesinde kelür:

Beyit

Katil işige çün yanidin çikti tîğ
Başın anıng çapmak uçun bi-dirîğ
(Öldürmek için yanındaki kılıcını çekti.
Fakat onun başını kesmekten çekindi)

Amma çapmak lugatde asıl baş kesildikden songra sıçrayub atılmasına dirler.

çaparsız Kesersiz demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad Husrev hayline dedi :

Beyit

Didi imdi kılıng ni kim kılursız
Asarsız bar çaparsız siz bilürsiz
(Onlara dedi ne isterseniz onu yapın,
ister asın, ister kesin, siz bilirsiniz)

çapkan Kesdüki demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad Ehrimen kasrına kirdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Kadem koydı ve kirdi kasır ara tiz
Kefide div çapkan tig-i hun-riz
(Ayağını bastı ve çarçabuk köşke girdi.
Elinde divlerin kafasını kesen kanlı kılıç vardı)

çapan Eski yamalu kaftana dirler hırka manasına ki Mahzen-i Mîr Haydarda altıncı hikâyede kelür:

Beyit

Kefeş irür uşbu yâr imiş[408] taban
Hıl'atım uş iski yamaglıg çapan
(Yarık tabanımdan başka ayakkabım yok.
Eski yamalı hırkadan başka da giyeceğim yok)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da üçünci kısım tenbihât'da kelür ki: Hob yırtuk ton til[409] hem hob gül yamaglıg çapanı bile mahbub (Güzel, yırtık giyecek ile yine güzeldir. Gül de yamalı hırkası ile beraber yine sevimlidir)

---

408 Bu mısradaki "yâr imiş" kelimeleri Petersburg basmasında "yarılmış" şeklindedir.

409 Petersburg basmasında burada "bile" kelimesi de vardır.

çapan Bir dahi segirden manasınadır. Baş kesen manasına dahi kelür.

çiliger[410] Kâf-i Acemîle çilav demekdir uyan manasına ki Hayretü'l-Ebrar'da kelür:

Beyit

At üze urgan igeri zer-nigâr
Belki çiliger anga gevher-nigâr
(At üzerine vurulan eyeri altun ile işlenmiştir,
hatta yuları da elmaslar ile süslenmiştir)

cet Çingeneye dirler ki Sedd-i İskenderî'de himmet makalesinde kelür:

Beyit

Ayıg lu'abidin cetge kim nan irür
Anı itke salmak ni imkân irür
— Yukarda ayıg kelimesinde geçti —

car İrkek oğlan manasınadır ve leşkere sefer haberin eyleyen kimesneye dahi dirler ki Sedd-i İskenderî'de İskender Çin'den Magrib-i Zemin'e kitdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Çü il fikridin könglini tindürüb
Yoruş hükmini ilge car yitgürüb
— Yukarıda tindürüb kelimesinde geçti —

cerge Kâf-i Acemî ile halk birbiri yanına turub av sürmege dirler ki Sedd-i İskenderî'de İskender murları şikâr etdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Tüzüb cerge salsunlar ol nevi şur
Kim ol deşt ara kalmasun cins-i mur
(Sıra yapıp o kadar yeri karıştırsınlar
ki o kırda karınca cinsi kalmasın)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

---

410 Petersburg basmasında "çeliger", Konya nüshasında "çebilger", Cevdet I nüshasında "çiyilger" şeklindedir.

Beyit

Angladım kılmış közi algan köngül saydıga kasd
Her tarafdın cerge tüzgen hayl müjgânın körüb
(Her taraftan kirpiklerinin birbiri
üzerine yığılarak sıralanmasından anladım ki
gözü gönül avlamaya çıkmıştır)

Ve yine katar ve alay ve bölük manasına kelür ki Münacatname-de kelür:

İlâhi yok irdim bar anıng[411] tıfl irdim uluglar cergesige kattıng
(Allahım, yok idim beni var ettin, çocuk idim büyükler sırasına kattın)

Ve yine izzet u rif'at manasına Vakfiyye'de kelür ki:

Her ayine kim Sultan kârhanesi dagı manasıbdın her mevece emirge lâyık feraset ayın hûşmendlerni ve her cerge muvafık kiyaset tezyin hired-peyvendlerni
(Her zaman sultanın sarayındaki yüksek rütbeliler, her buyurulanı yapabilecek akıllı, anlayışlı ve her mevkie yaraşır kimselerden....)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de kelür ki:

Beyit

Ni tutsa ulugni kaşıda kiçik
Ni kılsa kicikni ulug cergelik
(Yanındaki büyükleri küçük tutmaz,
küçükleri de büyük rütbelere geçirmez)

Ve yine Vakfiyye'de kadir ve meratib manasına kelür ki:

Uygurî cergelik bahşıler
(Uygurluk rütbesindeki kâtipler)

cercerek Kâf-i Arabî ile çeşme lülesine dirler ve çırlayık kuşuna dirler ki ötmege başlasa dinmek bilmez ki Hayretü'l-Ebrar'da yâve-gûy'ler zemminde kelür:

Beyit

Yave köb itür da biri cercerek
Çarh köb urmak da biri ferferek
(Biri saçma söylemekte ağustos böceği gibidir.
Biri de dönmekte topaç gibidir)

---

411 Burası Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında aynı okunuşta fakat çeşitli arap harfleri ile yazılışta olmak üzere "bar itding" şeklindedir.

çarladı Avazla çağırdı demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de dördünci hikâyede vezir kızı Mes'ud çah agzından çagırdugı mahalde kelür ki:

Beyit

Açıban çah başını meh-veş
çarladı mihr birle ey gam-keş
(Aya benzeyen güzel, kuyunun ağzını açtı
"ey zavallı" diye acıyarak çağırdı)

çarlaban Kıgıruben ve davet eyleyuben demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de dördünci hikâyede Mes'udı tutmak babında Vezir Çipûr'a eytdi:

Beyit

Çarlaban öz oyungda sohbet tüz
Anıng öyige meyil hem körköz
(Kendi evine davet ederek şölen yap,
onun evini de gözetmekten çekinme)

çarkab Üstüne kiydikleri yengsiz kaftanda olan taşradan yassı tokaya dirler ki eteklerinde bile ola. Münşaat'da sekizinci mektubda kelür:
Ta felek laciverdî atlası koyaş zer riştesidin mutalla bolgay kollarıngız iknige çarkab tikilsün
(Felegin lacivert atlası güneşin altun telleri ile yaldızlanarak kölelerinizin sırtına sırma şerit dikilsin)
Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Şafak cinsin[412] koyaş zer riştesige çarkab kılmış
Şafak kün kılgalı mihr ehlining eşkin sebeb kılmış
(Şafak güneşin altın tellerini sırma şerit yapmıştır.
Şafakın kızartısına sebep aşk ehlinin gözyaşları)

çeşen Mutlak ziyafet manasına kelür ve bayram ziyafetine dahi dirler ki Tarih-i Müluk'da Cemsid Şah Istahr kalesi binasın tamam etdüki mahalde kelür ki:
Çü bu imaret tükendi alem-i selatîn ve eşraf ve ekâbirin yıgıb anda çeşen kıldı

çağ Vakit manasınadır ki ol çağ dirler, ol vakit demekdir. Ve bir

412 Buradaki "şafak cinsin" kelimeleri, Şeyh Süleyman lugatinde ve Pavet de Courteille de "şafak din çün" şeklindedir.

dahi mikdar ma[illegible] kelür ki Mecnun u Leylî'de mirac'da kelür:

Beyit

Gubranî ki ming sipihr çağlık
Nur içre tümen bu mihr çağlık
(Yeryüzü kadar değil bin gök kadar geniştir.
İçerisinde de on bin güneş bulunur kadar parlak imiş)

Ve bir yayung başları kaçsa ateşe kösterüb yerine ketürmege dirler ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Közi ol yüz otıdın halk için dag itedür
Yahud iki kaşınıng yalarını çağ idedür
(Onun gözü, yüzünün ateşile halkın yüreğini yakıyor.
Yahut iki kaşının yaylarını hilâllaştırıyor)

çağır, çakır Süci demekdir ki bir tecri'de kelür:

Beyit

Çağır kesreti mi batı dik manga
Hired bülbülin geng u lâl eyledi
(Şarabın çokluğu mu, aklımın bülbülünü
kaz gibi ağırlaştırdı ve dilsiz eyledi)

Ve yine Münşaat'da onıncı mektubda kelür:
Ve çağırnı ümmü'l-habâyis dib dururlar kim cemî' yamanlık andan mütevellid bolur.

çaglıyan Mütaayyin ve nam-dâr demekdir.

çaglaban Anglayuyen ve zann eyleyub ve kiyas idüben demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da on üçünci makale hikâyesinde kelür:

Beyit

Anca ni kim ilete alur çağlaban
Birk tangıb arkasıga baglaban
(O kadarını götürebileceğine aklı kesince,
hepsini bağladı sırtına aldı)
— Yukarıda tangıb maddesinde geçti —

cagdavul[413] Leşkerde ard sürücüye dirler.

çakın Çakmakdan çakan şuleye dirler ve şemsing şulesine dahi dirler ki Sedd-i İskenderî'de bahar vasfında kelür ki:

413 Petersburg basmasında bu kelime "çagdavul" şeklindedir.

Beyit

Giridin[414] tüşüb bag ara zelzele
Çakın şeklidin boynu da silsile
(Feryaddan - bağrışmadan - bağlar arasına
sarsıntı düştü. Boynunda
yıldırım şeklinde zincir vardı)

Ve Ferhad u Şirin'de Ferhad Ehrimeni öldürdüki mahalde kelür:

Beyit

Çakın dik tig ile başıga yitti
İşin bir darb ile ok aher akı[415]
(Yıldırım gibi bir kılıçla onun başına irişti
ve bir vuruşla işini bitirdi)

Ve Sedd-i İskenderî'de Hakanıng kasrı vasfında kelür:

Beyit

Yagındın anıng tamı tam körmeken
Çakın şule tamıga yitkürmeken
— tam sözcügünde geçti —

çaktı Gamz etdi, kovladı, faş etdi demekdir ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Köz üsti de tutub nice yaşı agırlasam
İlke çakar mini ve hem ol huni yagıdur
çakar didüki gamz idüb kovlar demekdir.
(Göz yaşımı gözümün üstünde
ne kadar tutup ağırlasam, o beni
yine kovlar ve kan yağdırır)

Ve yine Tarih-i Mülük'da Sevdabe Siyavuşa meyl idüb Siyavuş iltifat etmeyüb Sevdabe Siyavuşi Keykâvüse gamz etdüki mahalde kelür:

Korkuncıdın Keykâvüs kaşıda anı özi bile bednam kılıb çaktı (Korkusundan Keykâvüsün yanında onu kendisi ile birlikte kötüledi, kovladı)

---

414 Petersburg basmasında bu kelime "avıdın" şeklindedir. Doğrusu "girivdin" olmasını umuyoruz, ona göre anlam verdik.

415 Buradaki son kelime yerinde, Petersburg basmasında "itti" ve Cevdet I nüshasında "ilti" vardır.

çakır kanat Bir nevi ördege dirler.

çekmen Kâf-i Arabî ile uzun çekme çakşıra dirler ve bazılar mutlak çukaya dirler. Demişler ki Mecnun u Leylî'de Tevhid'de kelür ki:

Beyit

Yaz yamkurı yitkec eyleding bat
yir çekmenini kızıl sakarlat
(Yaz yağmuru geldiğinde çarçabuk yer yüzünü
bir kırmızı kumaşa çevirdin)

çeküş Kâf-i Arabî ile çeküc demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Köksüme gam tagı da aşkıng belâ mismarını
birkitür de eyledi Ferhad mitinin[416] çeküş
(Göğsüme gam dağında senin aşkın bela çivisini
çakarken Ferhadın külünkünü çekiç yapmış)

çek Kâf, kâf-i Arabîdir, Kadı hüccetine ve sicillâtına dirler ve kur'aya dahi dirler ki Tarih-i Müluk'da Dahhâk künde iki adam katl idüb beynisin ytlanlara virüb Gâve-i Ahen-gering bir oglın öldürüb ve bir oglına dahi kur'a düşdüki mahalde kelür ki: Bazı müverrihler anıng iginidin yılanlar çıkıb gidaları kişi magzi irdi dib durlar her takdir bile ol her kün iki kişi öltürür irdi günehlik kişi bolma irdi çek salıb sâyir halkdın katil kılur irdi ki sipahânda Gâve-i Ahen-gerning bir oglı bu cihetdin katil bolub irdi yana bir oglıga dahi çek tüşti.

çekim Benim hüccetim ve temessüküm demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Can birib vaslıngni beyi itkenni yazdım könglüme
Derd ü aşk iki güvahım çaklig könglüm çekim
(Canımı vererek sana irişmeyi gönlüme koydum.
Derd ü Aşk ,parçalanmış gönlümün iki tanığıdır)

çengek Kâf-ı evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir. Cengal demekdir (çengel).

---

416 Petersburg basmasında bu kelime "metinin" ve Cevdet I nüshasında ise "mişinin" şeklindedir.

çaklig, çaklik Kâf-i evvel Araba ve kâf-i sâni Acemîdir. Çaklu dimekdir, yani parelenmiş manasına ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Çaklig can kalur ot ve su ara
çün mey-alûd bolur ol iki leb
(O iki dudak, şarapla ıslandığında hastalanmış
canım ateş ile su arasında kalır)

çal Sakalın hem agı ve hem karası olmaga dirler dü-muy manasına.

çalın Çakmak demekdir, ateş-zene manasına ki Ferhad u Şirin'de Ferhad aşk belâsında iderdi:

Beyit

Köyük tenge balin urmak ni irdi
Mamug üzre çalın urmak ni irdi
(Yanmış vücuda alev vurmak ne idi?
Pamuğa çakmak çakmak neden idi?)

calayır Çağatay'da bir kabile adıdır.

çel Bir nevi büyük mekis dirki anı örümcek agına sarar ve baglar ve mutlak örümcek agına dirler ki örümcek ortasına yapışa, dahi hareketden fârıg ola ki Mecnun u Leylî'de sıfat-i şeb'de kelür:

Beyit

Örgemci şıbakga cel ni tırmab
Tumşugını reşte birle çırmab
— Tırmab maddesinde geçti —

celbek Kâf-i Arabî ile közlemeye dirler ki Vakfiyye'de kelür:
Ve Şa'ban ayınıng ortasıda kim Berât bolgay celbek otuz batman ve helva yigirmi batman

çevük Kâf-i Arabî ile renk manasınadır ki meselâ kara çevük denilse kara renklü demekdir. Kızıl çevük denilse kızıl renklü demek gibi ve avretlerün başlarına kiydikleri berkebe[417] dirler ve dahi bir kumaşa dirler ki bir renke mahsus ola ki Sedd-i İskenderî'de pişe-nigâr atbarı vasfında kelür:

---

417 Bu kelime Petersburg basmasında "Bezkebe" ve Cevdet I ve Konya nüshalarında "Terkebe" şeklindedir.

Beyit

Çevük atlas eyleb özigè libâs
Kiyib börk ornige başıga tas
— bu beyit orun kelimesinde geçmiştir —

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür ki:

Beyit

Gülgûn ton üze kara cevük nakiş
Açılmadı lâle-zar sin dik
(Gül renkli elbise üzerine kara nakişler var idi.
Lâle bahçesinde senin gibi bir çiçek açılmadı)

çavdı Çavlandı, adlı ve nam-dar oldı ve meşhur oldı, şöhret tutdı demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'de evvelki makalede kelür:

Beyit

Dünya'da cüz Haydar sahib hüner
Kim çavdı munca tükenmes güher
(Bu kadar tükenmez büyüklüklere ve hünere sahib olan
Haydar'dan başka dünyada kim ad saldı)

çavun Çapkun manasınadır ki tünd yelle yagan yagmura ve kara dirler ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Dehir dagı niçük vasl güli bütsün kim
Hicr otı[418] dur bagını[419] eşk suyudur çavun
(Dünya bahçesinde birleşme gülü nasıl bitsin ki
ayrılık okı yağmuru, göz yaşı suyu da sağanağıdır)

çaynar Çiner demekdir ki Siracü'l-Müslimîn'de savm-i nafile babında kelür:

Beyit

Ger ötmek tıfl üçün çaynar anası
Reva dur ger yana yok dur gidası
(Eğer çocuğun başka gıdası yoksa
Ananın çocuk için ekmek çiğnemesi caizdir)

çayan Çıyan demekdir ki Ferhad u Şirin'de mirac'da Burc-i Akrebi murad idüb yazarlar ki:

418 Bu kelime Petersburg basmasında "okı" şeklindedir.
419 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime yerine "yagını" vardır ve daha doğrudur.

Beyit

Tutub mahsulı harzin huşe harman
Çayanga kefening üstide mesken
(mahsulü olgunlaşan başağının - sünbülenin -
muhafazasını tutub akreb (burc adı) e
mizân (burc adı)ın altı mesken oldu)

çaykattı Çalkatdı demekdir.

çaykaldı Çalkandı demekdir.

Esreli Cim

cibin Mekis manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Şirin'in Ferhad'a könderdüki nâmede kelür:

Beyit

Kılıb hâlim[420] gamı könglüngke kıyınlar
Konar mu ol yarang üzere cibinler
(Ben'inin derdi senin gönlünü yaralar.
O yaran üzerine sinekler konar mı?)

Ve yine Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Ey cibin ol dem ki irni sarı pervaz idesin
Bizni titgürseng[421] ni bolgay alıban bal üstige
(Ey sinek, onun dudağına doğru uçtuğunda
o bala doğru bizi götürsen ne olur?)

çiçen Şol kişiye derler ki âkil değildir amma kenduyı âkil sanır ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Salâhga hired ehli mini yavuk dirler
Körüng ki uşbu çiçenler sürâg yangılmışlar[422]
(Akıllılar benim düzelmeye yakın olduğumu söylerler.
Bunların ne kadar yanlış düşündüklerini görün)

cıcıg Koyun kuyruğuna dirler ki Vakfiyye'de kelür:

---

420 Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "halim" şeklindedir.
421 Cevdet I nüshasında bu kelime "yitgürseng" şeklindedir.
422 Petersburg basmasında bu mısra "Körüng ki uşbu çiçenler manga nicük dirler" şeklindedir.

Eger it tabılmas[423] cıcıglık aş bişürüb
(Eğer et bulunmazsa kuyruk yağından aş pişirip...)

cıdarmın Sabr iderin ve takat ketürürin demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Cüz zulmige[424] cıdar mın ölkeli yok anglasam
Kim irür katlinge ol can u cihan kaygurgu dik
(Ölüm olmadığını anlasam
ayrılık zulmüne katlanırım.
Çünkü benim ölümüm ile
can ve cihan kayguya düşer)

cıdagay Sabr ide ve takat ketüre demekdir ki Cihil Hadîs'de kelür:

Beyit

Kim mümindürür kayan cıdagay
Ki özi tok ve kongşı bolgay ac
anga dagı kerek yiytürse[425] nasîb
hanı da ger güllac ve ger umac
(Kendisi tok komşusu aç iken
sofrasında güllaç ya da bulamaç
olup da komşusu ile paylaşmayan
bir mümin nasıl sabreder?)

cıdab Sabr idüb demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'da kırkıncı fasılda sulahâ zikrinde kelür ki:

Kazadın ni kilse özlerin rızaga yasabdurlar ve alem ehlining katıg renc ve irik melametige cıdabdurlar

(Kaderden ne gelse kendilerini rızaya hazırlamışlardır. Ve dünya ehlinin sert incitmelerine ve yermelerine sabrederler)

cirib Dönüm manasınadır ki bagda ve mezraa'da istimal olunur ki Sedd-i İskenderî'de İskender deryaları ölcdüki mahalde kelür ki:

---

423 Cevdet I nüshasında bu kelime "tapılmasa" şeklindedir.
424 Bu mısraın başı, Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında "Hicr zulmıga" şeklindedir.
425 Bu kelime, Petersburg basmasında "tigürse" ve Cevdet I ve Konya nüshalarında "yiytürse" şeklindedir.

Beyit

Mesahet bile bi-füsun ve ferib
Bilib havz dik kim irür bir cirib
(Aldanmadan tam bir ölçü ile ölçtü,
bir cirib genişliğindeki havuzu ölçer gibi)

Ve yine Lisanü't-Tayr'da Tevhid'de kelür ki:

Beyit

Bir cirib yir kalmagan afak ara
Belki bu kiryas (?) nilin tak ara
(Yer yüzünde bir cirib yer kalmayacak,
belki bu gök kubbe altında bile..)

çıray Çehre ve sima manasınadır ki bet bengiz dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da söz tarifinde kelür:

Beyit

Ger çırayı reşk-i kamer bolmasa
laal-i lebi tenk-i şeker bolmasa
(Eğer onun çehresi kamerin kıskançlığını çekmese,
dudağının kızıllığı şeker ile denk olmasa)

Ve yine Mahzen-i Mîr Haydar'da beşinci makale hikâyesinde kelür ki:

Beyit

Bini[426] içide ni körer bir karı
Saçı perişan çırayı sab sarı[427]
(Saçı dağınık, çehresi sapsarı
bir ihtiyar onda ne görebilir?)

Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de ikinci meclisde Helvayî vasfında kelür ki:

Yahşı çıraylık yikit irdi

çırmaş Sarmaşuk ve tolaşuk manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

---

426 Cevdet I nüshasında bu kelime "biti" şeklindedir.
427 Petersburg basmasında bu ikinci mısra, hiç yoktur.

Beyit

Koyun yanlıg[428] ikerse irşin[429] ol şuh dem urmang
Nevayî dik niçün kim uşbu söz bara serv köb çırmaş[430]
(O güzel, abraş atını kasırga gibi sürerse söz etmeyin.
Sarmaşıklarla sarılmış servi gibi Nevayî nasıl yürüyebilir)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da onunci makalede kelür:

Nize bolub tüzlügidin ser-bülend
Çırmaş üçün bend ara kalıb kemend

— Tüzlügidin maddesinde geçmiştir —

çırmab Sarub ve baglayub demekdir ki Mecnun u Leylî'de visal kicesi vasfında kelür ki

Beyit

Örgemci şıbakga çel ni tırmab
Tumşugını reşte birle çırmab

— Tırmab ve çel maddelerinde geçti —

Ve yine Halat-i Seyyid Hasan'da oglı vefat etdüki mahalde kelür ki:

Çıkarur kün arıg ton kiyib ve arıg destar çırmab matemîlerge nasihat kılıb
(Gün doğarken temiz elbise giyerek ve temiz sarık sararak matem tutanlara öğüt verip)

çirm Şerrare-i ateşe dirler

çirik Kâf-i Arabî ile leşker demekdir.

çigreyib Kâf, kâf-i Acemîdir. Kice ile köze uyku kelmemege dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da kelür:

Beyit

Eyle ki ol yübis cü tesir itib
Çigreyiben közdin uyku kitib
(Umutsuzluk kendisine koydu,
gözünden uyku kaçtı)

---

428 Bu kelime, Petersburg basmasında "yanglıg" ve Cevdet I nüshasında ise "yenglig" şeklindedir.

429 Bu kelime, Petersburg basması ile Cevdet I nüshasında "abraşın" şeklindedir.

430 Bu beytin ikinci mısraı, Şeyh Süleyman Lugatinde "Nevayî dik niçün kim bara uşbu serv köb çırmaş" şeklindedir.

çirt Karından yel çıkmağa dirler.

çırgab Murg şikârı içün havaya ok atmaga dirler ki:

çırgalangdın Kâf-i Acemî ile bu dahi hemin bu manayadır ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Av avlab kuş salıb çırgab hemişe
Kice kündüz tenaa'um kıldı pişe
yiti iklimde hem sancış uruş yok
künice çırgalangdın özge iş yok
(Her zaman av avlayarak, kuş salarak,
gece gündüz yiyip içmeyi âdet etmişti.
Yedi iklimde çarpışma vuruşma yoktu.
Günlerce eğlenceden başka bir iş yoktu)

çırı[431] Yoz[432] demekdir.

çıkku dik dur Kâf, kâf-i Arabîdir, çıkar gibidür demekdir.

çıkkalı Çıkmak içün ve çıkalı demekdir.

çıkargay Çıkaracagı demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Laalingni istemen ki agızdın çıkargayı[433]
Bir haste dik ki canını agzıda asramış
(İstemem ki dudaklarını agzımdan ayırayım,
canını ağzında saklamış bir hasta gibi)

çıkmayın Çıkmadın ve çıkmayayın demekdir.

çikmegüm dür Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir. Çeksem kerekdür demekdir.

çikgüce Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir. Çekince demekdir.

çigin Kâf, Acemîdir. Gûh[434] manasınadır. Ve omuz[435] manasınadır. Ve ustu hadûs didikleri kiyaha dirler.

---

431 Cevdet I nüshasında "cırı" şeklindedir.
432 Petersburg basmasında "yavuz" şeklindedir.
433 Petersburg basmasında bu kelime "çıkargalı" şeklindedir.
434 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "kerre" şeklindedir.
435 Çigin, bütün Türk dillerinde, omuz değil sırt demekdir.

cılay, ciley Kibi demekdir ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Lutfî dik hicran tüni de lâl idim hayran kalıb
Gül yüzüng kıldı yana bülbül alay gûya mini
(Ayrılık gecesinde Lutfî gibi kendinden geçerek şaşırmış dilsiz idim. Gül yüzün beni bülbül gibi söyletti)

Ve yine Lutfî tuyuklarında kelür ki:

Tuyuk

Sin kemal u fazl ning burhanısın
Saltanatga cem cılay erzanısın
Hüsn mefhumıga sin sin ma-sadak
hem melahât tahtınıng sultanısın
(Sen olgunluğun ve erdemin belgesisin.
Cem gibi hakanlığa yaraşırsın.
Güzel anlamının gerçeğisin,
hem de güzellik tahtının hakanısın)

Ve Tevarih-i Müluk'da kelür ki:
Filkos İskenderni ogul cılay asrab veli-ahd kıldı.

cılav At uyanına dirler ki Sedd-i İskenderî'de Ray-i Hind'üng İskender-namesinin cevabında kelür:

Beyit

Ulus alyıda bende azâdeler
Cılavda kılıb puye şehzâdeler
(Ulusun önünde köleler ve hür kimseler vardı.
Şehzadeler yuları takarak onları gezdiriyorlardı)

cıldam Tez demekdir zud manasına.

cili Şol demirden halkaya dirler ki darü'l-harbden çıkan esirlerün boynuna takarlar ki Ferhad u Şirin'de Şirin'in hüsni beyanında kelür:

Beyit

Izar etrafıda her sarı güller
Cililik nice gerden-beste kullar
(Yanağının her yanında güller vardı.
Boyunlarında da kölelik halkası taşıyan kullar vardı)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür :

Beyit

Toklar bolmış cili tartarga iman ehlini
Halkalar zencir-i zülfüng reşte-i zünnarı da
(İman ehlini dinden çıkarmak için senin zülfün
zincirlerinin ipleri, zünnarın halkası olmuştur,
küpeler de tutsaklık halkası)

çile Yay kirişinin ortasında ok kezi keçen yere sardıkları ak penbe misalinde ibrişime dirler ve yay kuracak bir alete dahi dirler.

çimdir Çimdiler demekdir.

çinge* Kâf-i Acemî ile Çağatay âdetinde düğün olduğu mahalde erler ve avratlar ellerin karsub makam-i nevâya mahsus bir şavtla ayrıldıklarına dirler ki Sedd-i İskenderî'de İskender Hind'den Çin'e vardugu mahalde kelür:

Beyit

Muganni çü ser menziling Cingedür
Sürudınıng dagı bezm ara çingedür
Muganni tüzüb çinge vezni de cenk
Nevâ tüz ki hey hay ölenk hay ölenk
(Ey şarkıcı, gittiğin yer Çindir.
Mecliste dahi şarkın Çingedir.
Ey şarkıcı, sazını cinge havasına
uydur. Hey ölenk, hey ölenk!)

Ve yine Mizanü'l-Evzan-ki Aruz risalesidir-de Buhur beyanında şöyle yazarlar ki:

Yine çingedür kim Türk ulusu zehafet[436] ve kız köçürür toylarıda anı ayturlar ve ol sürudı ki begayet müessir ve iki nevidür. Bir nevii hic[437] vezin bile rast imes ve bir nevii bir beyt eytilür kim münserih matvî mevkuf bahri durur ve yâr lafzını redif ormga mezkur kılurlar andak kim

* Çenge - Batı Anadolu'da Uşak ile Gediz arasında yüksek dağların çerçevelediği geniş bir dereye dahi denir. Bu derede bir çok köyler vardır, pek şairane olan bu yerlerin halkı güzel türkü çagırmakla ve türkü yakmakla adanmışlardır.

436 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "zifaf" şeklindedir.

437 Petersburg basmasında bu kelime "sahih" şeklindedir.

(Ve yine Çinge dir ki Türk ulusu kız götürürken ve gerdek şölenlerinde bunu cagırırlar. Bu şarkı çok koygundur ve iki türlüdür. Bir nevii hiç bir vezne uymaz ve bir nevii münserih matvî mevkuf bahrindedir. Ve yâr kelimesini redif yerine alırlar. Meselâ:

Beyit

Kaysı cimendin isib kildi saba yâr yâr
Kim demidin tüşti ot canım ara yâr yâr
(Bu tan yeli, hangi çimenden esip geldi yâr yâr!
Ki canıma ateş düşürdü yâr yâr!)

çın Gerçek manasınadır ki Nazmü'l-Cevâhir'de hadîs-i evvel'in tercümesinde kelür ki:

Beyit

İmanı anıng ki küfürge sâtir irür
Çin nükte dimekke ol kişi kâdir irür
(O imanını küfür ile değişir idi.
Gerçek nükte söylemeğe de gücü yeterdi)

çınadı Kararladı, vezn eyledi ve kiyas eyledi demekdir ki Münşaat'da yigirminci mektubda kelür:

Meşhedge kilgendin garaz bu irdi ki özümde anca kuvvet çınamadım kim on on biş künde kullukga yitiyib

(Meşhede gelmeden dilekim bu idi ki kendimde o kadar kuvvet sanmayordum ki on on beş günde kulluga erişeyim)

çınamlay Kiyas ideyin ve zann ideyin demekdir ki Münşaat'da kırk birinci mektubda kelür ki:

Garaz bu irdi kim özümde anca kuvvet çınamlay kim
(Dilek bu idi ki kendimde bu kadar kuvvet sanayam)

çınab Karar ve zann idüb demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Gül Yemen askerini tahmin etdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Çınab taptı ki serdarı zebûndur
Hiç iş bilmes yaraksız bi-fünundur
(Anlayıp buldı ki başbug acizdir,
hiç işbilmez, bilgisizdir ve silahı da yoktur)

cındavul Tundar erine dirler ki asker ardında turur.

ciyürtke Kaf-i Arabî ile çekürke manasınadır ki Tarih-i Enbiya'da Hazret-i Eyyüb Aleyhi's-Selâm emraz'dan sıhhat buldugı mahalde kelür ki:

Dib durlar ki Hak Taala evladın dagı tirküzdi ve altun çiyürtke yagdı[438]

Ve yine Tarih-i Enbiya'da Süleyman Aleyhi's-selâm kıssasında kelür:

Mur Süleyman Aleyhi's-Selâm'ni çiyürtke ayagı bile ziyafet kıldı

çıg Feryad manasınadır ve mutlak aglamaga dirler ki Garaibü's-Sıgar'de kelür:

Beyit

Kimke kim dolab carhı dik salıb serkeştelik
Bogzın ib birle bogar kılgan sayı feryad u çıg
(Kim ki dolabın çarhı gibi dik başlılık ederse
çıglık kopardıkça ip ile bogazını boğarlar)

cıg Cim-i Farisî ile kamışdan iple dokunan hasıra dirler ki hargâh duvarına tutarlar ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Perde kitkeç min zaif zarga asân irür
Yollarıdın çıgnıng salmak özümni içkeri
(Perde kalkarsa ben zavallı için hasırların
aralıklarından kendimi içeriye atmak kolaylaşır)

Ve yine Muhakemetü'l-Lugateyn'de Farisî dilde bu ibareti ehl-i Fürs yine bu eda ile eda iderler ve mutlak Türkîdür dedikleri mahalde kelür:

Bir mütaayyin nime kin ak öydür anga hargâh at koyubdurlar. Amma anıng eczasınıng köpini Türkî til bile ayturlar andak ki çıg

Ötreli Cim

copruşub Asıl manası bingeşmek demekdir ve birbirinin ardınca kitmege dirler ki Sedd-i İskenderî'da Keşmir derbendi vasfında kelür:

---

438 Petersburg basmasında bu kelime "yagdurdı" şeklindedir.

Beyit

Çü derbendning agzıga yavuşub
Niçe kün çirik öttiler copruşub
(Geçidin agzına yaklaştıklarında
niçe gün birbiri ardınca askerler geçtiler)

çöpüşti Közi çapaklandı demekdir.

çub Rast ve lâyık ve gerçek manasına kelür ki Seb'a-i Seyyare'de altıncı hikâyede Şah Haver kızı halinde rast manasına kelür ki:

Beyit

Hükemâ eyleben ilâcın köb
Kilmey anıng mizacıga biri çub
(Hekimler ona bir çok ilaç yaptılar.
Hiç birisi onun tabiatına uygun gelmedi)

Ve yine Seb'a-i Seyyare'de Rast manasına Sultan Hüseyin vasfında kelür:

Beyit

Şahlık hil'ati kadding bile çub
Şahlar kaddı ham ayagıngka köb
(Hakanlık kaftanı senin boyuna yaraşıyor.
Hakanların beli senin ayağına eğilerek öper)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de İskender mateminde lâyık manasına İskender anası hükemâya eytdi:

Beyit

Ki mindin bu matem irür sizge köb
Sikender gamı bar durur sizge çub
(Bu yas, benden çok size dokundu.
İskenderin ağıtını tutmak da size yaraşır)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de lâyık manasına Ray-i Hind İskender'e çekdüki piş-keşler vasfında kelür:

Beyit

Mürettib[439] kılıb piş-keş esrü köb
Sikender cenabıga tartarga çub
(İskendere yaraşır bir çok
armağanlar düzenleyip hazırladılar)

---

439 Petersburg basmasında bu kelime "tertib" şeklindedir.

Ve yine Mecnun u Leylî'de rast ve gerçek manasına Mecnun'un aşkını Leylî kabilesine nisbet etdükleri mahalde kelür ki:

Beyit

Bu deştde[440] köb durur kabayil
Kim köngli imes birige mâyil
Gûya ki ulus gümanı çubdur
Kim bu işge delil köbdür
(Bu çölde bir çok boylar vardır
ki gönlü birine eğilmiyor .
Sanki halkın şüphesi vardır.
Çünkü bu işin tanığı çoktur)

cupcuk Bir kuşdur ki lakabına cadu dirler ve serçeye dahi dirler ki Sedd-i İskenderî'de Keşmir seheresi hakkında hükemâ İskendere eytdiler:

Beyit

Niçe bolsa çupçukga cadu lakab
Köpidin kılur sayd-ger köb tarab
(Her ne kadar serçe kuşuna cadu dense de,
avcı onların çoğalmasından sevinir)

Ve yine Tarih-i Müluk'de Husrev Perviz tarihinde Husrev'in tacı vasfında kelür ki:
Yana bir tac kim vezni altmış batman irdi altundan kim ming gevher bile mükellel kılıb irdiler ki her birisi çupçuk yumurtgasıca
(Yine bir tac ki ağırlığı altmış batman idi; altından idi; her birisi çupçuk yumurtası kadar elmaslar ile süslenmiş idi)

çobulgan Ucu parelenen ve didilen nesneye dirler ve ip cözülüp sarmaşduguna dirler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Her copulgan tarıdur eflâk kasrıga kemend
Ol ki bolmış aşkı iski şalidin kisvet anga
(Aşkın eski şalı kendisine elbise olan kimsenin
şalının her didilmiş teli eflâke kemend olmuştur)

Ve Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

440 Petersburg basmasında bu kelime "bu deşt ara" şeklindedir .

Beyit

Tenimde rekler üzüldi fırak şiddetidin
Nicük ki reşte copulgan ipek ton olsa çürük
(Çürük ipek tellerinin üzüldüğü gibi ayrılığın
şiddetinden vücudumdaki damarlar üzüldü)

çüçük Kâf-i Arabî ile tatlu demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Yar agız açmaska derdim sorgalı taptım sebeb
köb çücüklükdin yapuşmışdur meger ol iki leb
(Sevgilim neden ağız açmıyor diye soranlara
sebebini bulup söyledim. O iki dudak meğer
fazla tatlılığı yüzünden birbirine yapışmış)

Ve yine Bedayiü'l-Vasat'da kelür ki:

Beyit

Ey köngülde şehd-i laaling hasretidin yüz töşük
Her töşükdür şehd-i zenburu öy yanglık çüçük
— töşük kelimesinde geçmiştir —

çüçürgenmek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir, şol ümide dirler hi mukarrer bile dahi sevine[441] ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Hoblar laali lige[442] cücürgenmege ki bar
Özni her nice çüçük hicr ara mihneti köb
(Güzellerin dudaklarının hayalini çok umunarak
sevinme. Onun kendisi her ne kadar tatlı
ise de ayrılık derdi pek ağırdır)

çucun Misafire dirler.

çürgük Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir. Ateş alevi yakmaga dirler ki üzerin yaka içine tesir eylemeye ki Nevadirü'ş-Şebab'de ikisi dahi bir beyitde kelür:

---

441 Cevdet I nüshasında bu kelime "serine" olarak harekelenmiştir.

442 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında bu "lige" yerine doğru olarak "hayalıga" şeklindedir.

Beyit

Sözümni yâr işitmes yüzümni cürgedi ah
Bu vechdin dur ol ay alyıda yüzüm çürgük
(Sözümü sevgili işitmiyor, ah! yüzümü yaktı.
Bu yüzden o ay yüzlü sevgilimin
karşısında yüzüm yanıktır)

çürgeben Yakuben demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da ikinci münacat'da kelür:

Beyit

Ot çikiben şule-i bi-bâkni
Cürgeben encüm bilé eflâkini
(Ateş pervasızca alevini yükselterek
yıldızları ile beraber gökleri yaktı)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da bir Tenbih'de bi-vefa[443] şikâyetinde kelür ki:
Ve tâ ki bi-vefalık ibtidasıdur bu balinge[444] hiç kim min dik cürgenmeydür
(Bu vefasızlık başlangıcıdır ki bu aleve hiç kimse benim gibi yanmadı)

çökür Kâf Arabîdir, diken manasınadır ki Nevayî Hazretleri Muhakemetü'l-Lugateyn'de bu lugatı şöyle tashih etmişler ki:
Âşık ayagıga tiken kirmekge alar harhar lafzı bile taarruz kılıbdurlar, amma çökür kim müellimrakdur bir lafızları yokdur ve bu Türkîce de mundak eda tapıb dur kim

Beyit

Çökürler kim sining yolungda itür almış[445] ayagımga
Çikib ol köy gerdin sürme tartar min firagımga[446]
(Senin yolunda ayağıma batan dikeni çıkararak
senin köyünün tozlarını gözüme sürme
çekmek üzere o dikeni kullanırım)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da ebnâ-yi zaman bi-vefalıgı beyanında kelür ki:

---

443 Petersburg basmasında bu kelime "bi-vefalık" şeklindedir.
444 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "yalınga" şeklindedir ve doğrusu da budur.
445 Buradaki iki kelime, Petersburg basması ile Pavet de Courtille'de ve Cevdet I ve Konya nüshalarında "tivrülmiş" şeklindedir.
446 Buradaki kelime de, yanı yerlerde "karagımga" şeklindedir.

Başlarıba gül saçsang alardın yüzüngge tiken sancılur. Eger ol gül saçmagni bes kılsang bagrıngga çökür tikilür.

cörtge, cövürtge, cöyürtke Çekürkeye dirler ki Mahbubü'l-Kulub'da tokuzunci fasılda Horasan'da Yasaglık ve Kara Çirik derler bir tâyife vardır anların mezemmetinde kelür ki:

İşleri talay alganını talamak ve cörtge dik sebze ve yafragını yalamak

(İşleri talan edebildiklerini yağmalamak ve çekirge gibi sebze ve yaprağını yalamak)

çörpe Hinzirin yavrusuna dirler ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de bu lugatı Nevayî Hazretleri şöyle tashih etmişler ki:

Ve bir şürüşinlig av ki tonbuz avıdur anıng hem irkekin kaban ve tişisin mikçin ve uşagın çörpe dirler ve Sart barçasın hok ve güraz lafzı bile aytur.

cürge Cim-i Arabî ile bir nevi ördek'e dirler.

çöşkürdi Kâf Arabîdir, aksırdı demekdir.

çöşkürmekidin Aksırdugından demekdir ki Mecnun u Leylî'de bahar vasfında bir ser-suhande kelür:

Ve sehab müş'abidi lahza lahza tüşken çakın çöşkürmekidin tag dimagın kurutganda

(Göz boyacılarının çabuk hareketleri gibi arka arkaya hareket eden bulutlardan düşen şimşeklerin aksırmasından dağın beynini kuruttuğunda)

çoğ Kor'a dirler ki ehger manasına ki Tarih-i Enbiyâ'da Hazret-i Musa Aleyhi's-Selâm tıfl iken Fir'avun önünde yakutu koyub elin ateşe sundugı mahalde kelür ki:

Cebra'il Aleyhi's-Selam Musa'ning ilikin ot tabakı sarı mâyil kıldı. Musa Aleyhi's-Selam bir çogni alıb agzıga saldı

çuk Darbla bir yeri urub çukur etmege dirler.

çukung Kâf-i Acemî ile emr idüb çukur eyleng demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mecnun Leylî kabilesining itin körüb zaglara hitab etdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Közümni çukung tenimni tişleng
Anıng közin ve tenin bagışlang
(Gözümü oyun, vücudumu dişleyin,
onun gözünü ve vücudunu bağışlayın)

çokmak Cem olmak manasınadır.

cokardın Cem olmakdan demekdir ki Mukattaat'da kelür:

Kıta

Barur irdim çıkarga gâh gâhı
Şehimning sözi könglümke yakardın
Cü Yusuf Hoca caktı imdi barmin[447]
İtürdi bizni aher bu çokardın
(Şahımın sözü gönlüme koyduğu için
ara sıra huzura varırdım.
Yusuf Hoca koguculuk yaptığı için
nihayet bizi bu dernekten ayırdı)

çokugac Cem olıcak demekdir ki Tarih-i Enbiya'da Ovc ibni Unuk bir tagı kötürüb Musa Aleyhi's-Selam leşkeri üzerine bıragayın helâk olsunlar didüki mahalde kelür ki:
Hak Taalâ Hüdhüdge emir kıldı kim ol tag üstige olturub cokugac andak tişildi kim Ovc'nıng boynıga tüşüb helâk kıldı
(Yüce Tanrı İbibik kuşuna buyurdu o dağın üzerine biriksinler otursunlar. Dağ öyle delindi ki Ovcın boynuna düşüp gebertti)

çoktı, çuktı Çukur eyledi ve cem oldu demekdir.

çök Kâf kâf-i Arabîdir, bir kuşun adıdır ve girpük'e dahi dirler.

cuki Kâf kâf-i Arabîdir, Horasan'da Cuki Mirza dirler bir şehzadening adıdır.

cölge Kâf kâf-i Acemîdir, şol sebz ve abdar sahraya dirler ki dâmen-i gûh'da vaki ola ki Sedd-i İskenderî'de Ye'cüc vadisi vasfında kelür:

Beyit

Çü irdiler[448] irmes idi ol dere
Açuk cölge irdi hob u sere
(Onların eriştikleri zamanda o dere yok idi ,
Çok bitik ve güzel açık bir ova idi)

çöl İmale ile şol beyabana dirler ki anda abadanlık olmaya ki Ferhad u Şirin'de Ferhad Yunan-ı zemine kitmek isteyicek Melik-Arâ'ya eytdi ki:

---

447 Petersburg basmasında bu kelime "yârdın" şeklindedir.
448 Petersburg basmasında bu kelime "yiytiler" şeklindedir.

Beyit

Başım alıb dimey abad ile çöl
Hem ol maksad sarı tutkum durur yol
(Çöl demem, bayındırlık demem, başımı alır giderim.
O dileğime doğru olan yolu tutar giderim)

Ve yine Vakfiyye'de kelür ki:
Cöllik beyabanı da can-siparlık kılgan can-darlar
(Çöllük kırlarda canlarını veren canlılar)

culdu Şol inama dirler ki bir dilaver cenkde bahadırlık eyleye veya fenninde mahir bir kişi bir nadir işi işleyeye, mukabelesinde ihsan ideler. Neteki Ferhad u Şirin'de Ferhadı tutanlara Hüsrev inam etdüki mahalde kelür ki:

Alıb culdu tutub parmakga kalkan
Digil kim eylemişler tagni talgan
— talgan maddesinde geçmiştir —

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Hicr ara tözdi Nevayî vasl milkin birdi yâr
Andak iş kılganga mundın kim kirekmes culdusı
— töz maddesinde geçmiştir —

çolpan Ak yulduza dirler ki sabaha yakın togar. Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Koyaşnı olmas ey gerdun ol ayga eylemek teşbih
Agız ger zerre, köz çolpan, yangı ay anga kaş olsun
(Ey felek, güneşi o ay yüzlü güzele benzetmek
doğru olmaz ki agzı zerre, gözleri tan yıldızı,
Yeni ay da ona kaş olmuştur)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Fettan közüng beyaz u sevadın körkeli
Çolpanga salmadım nazar ve çarh u mahige
(Aldatıcı gözünün akını karasını göreli, ne
tan yıldızına, ne göke, ne aya bakabilirdim)

cüm Cümle ve tamam manasınadır ki Mecnun u Leylî'de kelür:

Beyit

Dane tutuban cihan yüzin cüm
Ol nevi ki kök yüzini encüm
(Yıldızların gök yüzünü kapladığı gibi
daneler, bütün yeryüzünü kaplamıştı)

Ve yine Ferhad u Şirin'de sıfat-ı şeb'de kelür:

Beyit

Aza tutmak uçun eyleb bahane
İzârın cüm kara eyleb zamane
(Yas tutmak bahanesiyle zaman
onun yanağını kararttı)

çum Emr idub suya tal demekdir.

çumgay Suya talayın ve suya tala demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de altıncı hikâyede mudbir ve mukbil simya çeşmesine vardukları mahalde kelür ki:

Beyit

Çünki gasl eylemekke köz yumgay
Kulag u boynını tutub çumgay
(Çünkü yıkanmak için gözünü yumup,
kulağını ve burnunu tutarak suya daldığında)

çumgalı Suya talmak için ve suya talalıdan berü demekdir.

cumurdı Suya baturdı demekdir.

cönk Kâf-i Arabî ile barça didükleri kemiye dirler ki Seb'a-i Seyyare'de ikinci hikâyede Zeyd ü Zehhab hikâyesinde altun putları deyirden alub kemiye koydugı mahalde kelür ki:

Beyit

Bu kadar cönke ve aya tutmış idi
Turfa cönki kiraya tutmış idi
(Bu kadar servete sahip olduğunda
güzel bir gemiyi kira ile tutmış idi)

Ve Sedd-i İskenderî'de Ray-i Hind'in İskendere pişkeş virdügi piller vasfında kelür:

Beyit

Aceb tag olub cönk yanglıg revan
İki canibide iki badban
(O, gemi gibi yürüyen acayip bir dağ idi,
iki tarafında iki de yelken var idi)

çungar Leşker'de sol kol'a dirler.

cuvane Gügercin yavrusuna dirler ki Mecnun u Leylî'de Mecnun atası ve anası vefatını düşünde kördüki mahalde kelür ki:

Beyit

Kim iki kebuter-i yegâne
Bir öyda çıkardılar cuvane
(İki güvercin bir yuvada yavru çıkardılar)

Ha

hobla Çakmak demekdir ateş-zene manasına.

hav Çakmak kavına dirler ki Sedd-i İskenderî'de Keşmir şehri üzerinde odla yel tılsımın bozmak beyanında kelür:

Beyit

Digil hav bile köngli dik boldı taş
Ki andın imes mutlaka şule faş
(Kav değil gönlü taş gibi oldu ki
andan kıvılcım bile çıkmıyor)

hade Kemi küregine dirler ki Sedd-i İskenderî'de bir dilâver vasfında kelür ki:

Beyit

Hamâyil dagı tigi bicade dik
Kol icre sinanı dagı hade dik
(Yan tarafına astığı kılıcı yakut gibi parlıyor.
Elinde tuttugu mızrağı da gemi küreğine benziyor)

halah Bir tâyifedir.

hocek, hucek Kâf-i Arabî ile mesel ve efsane manasınadır ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Cibim hüsni vasfın ile mühlik angla kim bolgay
Kaşı da kıssa-i Yusuf bir uyku kiltürür hocek
(Sevgilimin güzelliğini anlatmak
o kadar yamandır ki Yusuf hikâyesi
onun yanında uyku getiren bir masal gibidir)

Üstünlü Dal

dagı Dahi demekdir.

dagı bir Ol birisi dahi demekdir.

dapkur Saf ve alay manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Hüsrev Ermeniyye kalası üzerine keldüki mahalde kelür ki:

Beyit

Kapab kurganını depkur depkur ol hayl
tüşerge kıldılar tuşluk tuşı meyil
— Bu beyit, tuşluk maddesinde geçmiştir —

Yine Sedd-i İskenderî'de Dara leşkeri vasfında kelür:

Yasalı[449] ki bu tul ile körközüb
Budur turfa kim yiti dapkur tüzüb
(Bu kadar uzun görünen asker, şaşılacak
şeydir ki yedi taburdan meydana gelmişti)

depingür Eyer perkine dirler ve üzüngüye dahi dirler.

darıban Vaki oluben ve kelüben demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da on ikinci makalede ehl-i zulm hakkında kelür:

Beyit

Hasıl o şol öyke belâ darıban
Kaysı belâ belki veba darıban
(Sözün kısası o eve bela çökdü.
Öyle bir bela ki gerçekten bir ölettir)

darıb Vaki olub ve ârız olub ve kelüb demekdir ki Tarih-i Müluk'da

449 Cevdet I nüshasında bu kelime "yalı" şeklindedir.

Hüsrev Perviz'ing saltanatı ve memleketi Resul'l-lah'ing Salla'l-lah aleyh ve sellim duası ile zeval buldugı mahalde kelür ki:

Ve Hazret mucizesidin milkige zeval darıb

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da ikinci babda zühd zikrinde kelür ki:
Her salikke kim bu makam darıgay

daruga Mîr Ases demekdir subaşı manasına ki sedd-i[450], İskender Dara memleketin alıcak zabtına hâkimler köndürdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Biri taptı daruga[451] işretin
Biri urdi serhad sarı növbetin
(Birisi valilik makamına oturdu. Birisi de
sınır boyuna nöbet yapmaya gitti)

Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de üçünci meclis'de riyazî vasfında kelür ki:

Bu uçruda şakirdleri bile tag keştige barıb taş yumalatıb bir fakirge tigib ölüb irmiş yana darugadın kaçıb kayan irgenin kişi bilmes

(derler ki bu sırada çırakları ile birlikte dağ gezintisine çıktı. Dağdan bir taş yuvarlanıp bir yoksula değerek öldürmüş idi. Bunun üzerine ases başıdan kaçtı. Nerede olduğunu kimse bilmez)

dedek Kâf kâf-i Arabîdir, cariye manasınadir ki Nevadirü'ş-Şebab'-da kelür:

Beyit

Zamane ehli ki devlet çagı kulungdurlar
Mülayemet yana köb kılma ol dedekler ile
(Zamane adamları devlet zamanında sana kul olurlar.
O cariyelere karşı sakın yumuşaklık gösterme)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da ücinci kısımda Tenbihât'da kelür:

---

450 Cevdet I nüshasında burada "İskenderî" kelimesi vardır ve doğrudur.

451 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "daruga" değil "darugalık" şeklindedir.

Beyit

Bibi hace kim[452] barı da dedekge aylangay
Bibining iffeti iteki kulga bulgangay

— Bu beyit bibi maddesinde geçmiştir —

degle Kâf kâf-i Acemîdir, üstüne kiydikleri kısa yenglü kaftana dirler ki tegele demekle meşhurdur ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Tügme gülgûn degleyi de laal-i rümmanî imes
Gülge baglabdur köngül bülbüller amma barca kan
(Gül renkli kısa kollu kaftandaki düğmeler
nar tanesi renginde yakutlar değildir.
Hepsi de kandır, yanılarak bülbüller
gül sanarak gönül bağlamışlardır)

tekle Dahi tâ ile kâf-i Arabîdir, bu manayadır.

dek Kâf-i Arabî ile bu dahi dik lugatı gibidir, hemen gibi manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de Hakan İskender'e pişkeş virdüki develer vasfında kelür:

Beyit

Ilaka barıga seraser ipek
Dürr ü laal ve firûze butcagı[453] dek
(Yularların hepsi baştan başa ipektir.
Boncukları da inci, yakut ve firuze idi)

devvac Teşdid-i vav ile lipace manasınadır ki üst kaftanına dirler ve Farisî'de çadır-şeb manasınadır ve yorgan manasınadır ve taht-puş manasına dahi kelür:
Duvac dahi dirler zamme-i dal ile teşdidsiz Arabîdir ve Farisîdir ve Türkîde müştereklerdür ki Sedd-i İskenderî-de Tevhid'de kelür:

Beyit

Tenige şerefdin devvac eyleding
Başın hem sezavar-i tac eyleding
(Vücuduma şereften üstlük — üst kaftanı, pardesü —
yaptın. Başını taca yaraşır kıldın)

---

452 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu mısraın başı "Hace kim bibi" şeklindedir.

453 Bu kelime, Petersburg basması ile Cevdet I nüshasında "mincagı" şeklindedir.

Ve yine Bedayiü'l-Bidaye'de kelür ki:

Şol çağ kim Horasan tahtı kürkânlıg[454] Duvacı bile ziynet-efzay

(O zamanda Horasan tahtı, şahâne bir surette süslendi)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Hem itti nafe-i sun'ung kamerni müşk-i devvac
Hem itti gülşen-i lutfung şafakni gülgûn-puş
(Hem sanatının miski, ay'ı misk ile bulanır kıldı.
Hem lutfunun gülşeni, şafakı gül renkli yaptı)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da evvelki naat'da kelür:

Beyit

İkinge yapıldı devvac şeref
Kıldı mekân başınga tac şeref
(Sırtına şeref kaftanı giydirildi.
Başına şeref tacı kondu)

Ve yine Şeyh Attar Hazretleri-Rahmetü'llahi aleyh-Vuslet-nâmelerinde taht u tac ve esbab-i saltanat manasına yazarlar ki:

Bâ-devvac ü tac ve şimşir ü kemer
key şeved der-ma'rifet-i sahib-nazar
(Kaftan, tac, kılıç ve kemer ile Tanrıyı bilmek
yolunda görüş sahibi nasıl olabilir?)

davulgan, davulga togluga demekdir.

dalga Bu dahi togulga manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de Dara leşkeri vasfında kelür:

Beyit

Taka dalgada çin yalavuz pezir
yana cevşen üstige çini harîr
(Tolganın halkası parıl parıl parlayordu.
Zırhın üstünde de çin ipekinden elbise vardı)

---

454 Cevdet I nüshasında bu kelime "kurkan yanlıg" şeklindedir.

Esreli Dal

diben Deyuben demekdir.

di alman Deyumezin demekdir.

di algaymu Deyu bilürmü demekdir.

dib Deyub demekdir ki Ferhad u Şirin aherinde şehzade nasihatında **kelür:**

Beyit

Bu sözni ehl-i hikmet dib durur hob[455]
Yamandın az beh kim yahşıdın köb
(Bu sözü gerçek olarak hikmet ehli söylemişlerdir ki
az kötü, çok iyiden üstündür)

dib irding Kâf-i Acemî ile deyub turdung demekdir.

dib iding Hemin bu manayadır.

dipseb Depinüb ve kalgıyub demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da dördünci makalede mürayi sofîler vasfında kelür:

Dipseb ve sayha çikib andak ki sil[456] cenging nefes alyıda[457] har u zelil

(Fil o kadar bağırarak tepindi ki feryadı soluk aldıgında tıkanmıştı)

dipser Depinür demekdir ki Nesaimü'l-Mahabbe dibacesinde şuh muganni vasfında kelür:

Sigirib ol azızning boynıga minib ayagın dipser irdi

(Koşup o saygılı kişinin boynuna binerek ayağı ile tepinir idi)

di durlar Idiyorlar demekdir.

dirge Kâf kâf-i Acemîdir, dimek içün demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

---

455 Petersburg basmasında bu bu son kelime "çob" şeklindedir.
456 Bu kelime, Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de ve Konya nüshasında "yil" ve Cevdet I nüshasında "pil" şeklindedir.
457 Petersburg basmasında "cengek nefes alıda" şeklindedir.

Beyit

Râz-i aşkıng dirge peykâning irür könglümke til
Lal til birle kılur irmiş tekellüm ehl-i râz
(Gönlüme aşkın sırrını söylemek için
senin kirpiklerin dil olmuştur.
Aşkın sırlarını bilenler dilsiz
olarak da bunu söyleyebilirler)

dirni Dimegi demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mecnun halinde kelür:

Beyit

İl her ni ki sorsa[458] fehim kılmay
Fehim itse cevab dirni bilmey
(Herkes her ne sorsa anlamaz,
anlasa bile cevap vermeği bilmez)

dirmin İdürin demekdir.

diyişgey Kâf kâf-i Acemîdir, idişiriz ve idişim demekdir ve dedikleri demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de yednci hikâyede kelür ki:

Beyit

Özike kilkec ol iki dil-hah
Ni diyişgendin olmadım agâh
(O iki güzel kendisine geldiklerinde
ne dediklerini anlayamadım)

di söz Söz söyle demekdir ve diyecek söz demekdir.

digey Kâf kâf-i Acemîdir, diye demekdir ve diyem demekdir ki Ubeyd Han eş'arında helür:

Beyit

Ni manga gam hare-i kim anga halim ni digey
Ni gamım bar ni sözüm itür kişim bar alyıda[459]
(Kendisine halimi anlatacak bir arkadaşım yoktur.
Dostuma ne derdimi ne sözümü eriştirecek kimsem var)

digin Kâf kâf-i Acemîdir, gaye manasınadır filanga digin, filana degin demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Keşmir dagı vasfında kelür:

---

458 Petersburg basmasında bu kelime "dise" şeklindedir.
459 Petersburg basmasında "bar alyıda" yerine "yâr alyıda" denilmektedir.

Beyit

Felekge digin eyle rahşende taş
Ki perdaht kılgaylar eyleb tıraş
(Göklere değecek kadar yüksek ve parlak
bir kaya idi ki onu yontarak cilâlıyorlardı)

Ve bir dahi diyesin demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Kenizek-i Cinî Vahşî cengine vardugı mahalde kelür ki:

Beyit

Çü çapek cemalidin aldı nikab
Digin çikti mig üstidin[460] afitâb
(Çarçabuk cemalinden örtüyü kaldırdığında
dersin ki bulut altından güneş çıktı)

Ve bir dahi emr idüb eyitgil manasına kelür ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Min ve mig-i deyri kim bir[461] sâil anda şeh bakmas[462]
Digin ey şeyh himmetdin veya[463] şevketdin irkin mu
(Ben ve pir mugan ve her yoksul orada hakana
doğru bakmaz. Ey şeyh, bu himmetten mi
yoksa kudretten midir?)

Ve bir dahi dinilen ve eydilen manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'de on birinci makalede kelür ki:

Beyit

Şen'ati her nice digindin efzun
Lik bolub haşmeti andin füzun
(Kötülüğü üstünde azdır, ne kadar söyleseniz azdır.
Fakat böbürlenmesi de ondan daha çoktur)

digince Kâf-i Acemî ile eydince ve deyince demekdir.

digence, digünce Kâfler kâf-i Acemîdir, hemin bu manayadır ki Seb'ai Seyyare'de Behram Şah hakkında kelür ki :

---

460 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "üstidin" yerinde "astidin" vardır.

461 Petersburg basmasında burada "bir" yerinde "her" vardır.

462 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu mısraın sonunda "anda şeh bakmas" yerine "anda şeh sarı bakmas" konulmuştur.

463 Petersburg basmasında burada "veya" yerine "mu" vardır.

Beyit

Akibet hey digünce çerh-i denî
Tiregür eyledi anıng vatanı
(Alçak felek, nihayet hey! deyince,
onun vatanını karanlık eyledi)

digüci Deyici demekdir.

digec Eydilecek söz manasınadır ve bir dahi diyecek demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Digec ebced başıga ivrülürler
Kamer birle koyaş yani cedd ü eb
(Deyince, Ebced'in başına döndüler.
Ay ile güneş, yani dede ve baba)

digenim de Didüküm vakitde demekdir.

dilgüsi Dinilse kerek demekdir.

digüm dür Disem kerek demekdir.

digeyler Diyeler demekdir.

digeysin Diyesin demekdir.

digeli Diyeli ve dimek üçün demekdir.

digüng Kâf Acemîdir, dirsin ve diseng kerek demekdir ki Ferhad u Şirin hâtimesinde kelür:

Beyit

Nevayî nice digüng sözni hezeyân
Bu ḥezeyânlarnı koy Tengrige bir yan
(Nevayî, ne güne değin bu saçmaları söyleyeceksin.
Bunları bırak da Tanrıya dön)

dikiley Kâf kâf-i Arabîdir, dikilmiş demekdir, Sedd-i İskenderî'de İskender Firûz'ı Keşmir mülkine şah idüb tevabiine hilat virdügi mahalde kelür ki:

Beyit

İki yüzge ce dikiley ton birib
Yalang ton alarca yana on birib
(İki yüz kadar dikilmiş elbise verdi,
on kat kadar da dikilmemişini verdi)

dik Kâf kâf-i Arabîdir, kibi demekdir ki Mecnun u Leylî'de kelür:

Beyit

Kâmıngni anıng dik it tahayyül
Kim tapmasang itgesin tahammül
(İsteklerini ona göre hayalle ki
bulamazsan katlanabilesin)

dik Kâf kâf-i Arabîdir, bir lafızla dahi istimal olunur, gayrı manaya ki; sordikler, sorsunlar demekdir; kördikler, körsünler demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da yigirminci makalede Şahla şehzade vasfında kelür:

Beyit

Kân kibi görgen şehzadeni[464]
Kördik anıng gevheri şehzadeni
(Kudretli hakanı, kıymetli bir maden gibi görenler
görsünler ki onun şehzadesi ne cevherdir)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ger budur, kâfir, köz ve zünnar zülfi, ey fakih
Bolgusı dik[465] deyr ara mest ü perişan akibet
(Ey fakih! Eğer bu, kâfir ise sonunda manastırda
gözleri yorgunluktan sarhoş, zülfünün
zunnarı da darma dağın olacaktır)

Bolgusı dik, dedüki olsa kerek demekdir; bardikler varsınlar, öldikler ölsünler, yidikler yisünler demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Nevayî ölseyidik köyi itleri süngekin
Rakib kılma güman kim diseng ki yâr barur*
(Şüphe etme ki Nevayî, git desen gitmez. O Senin
köyünde ölürse köyünün itleri kemigini yisinler diye)

---

464 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında bu mısraın sonu "şeh azadeni" şeklindedir.

465 Cevdet I nüshasında "bolgusı dik" yerinde "bolgusı min dik" şeklindedir.

* Petersburg basmasında mısralar yer değiştirmiştir, beyit de şu şekli almıştır:

Nevayî akibet kılma güman kim düseng ki yâr barur
Ölseyidik köyi itleri süngekin

Ve yine Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de evvelki makalede Nevayî Hazretleri Cami Hazretlerining divanın yazdurub hidmetlerine iledicek bir kaç kün bunda tursun deyicek mahalde kelür ki:

Munda turdik bir mikdar mülahaza kılalı
(Burada dursun, biraz düşünelim)

Ve yine Sâki-name'de kelür:

Beyit

Kıldı cün Tangrı mülâyim anı
Esredik hıfzıda dâyim anı
(Tanrı nasıl ki onu yumuşak yaratdı ise
onu öylece her zaman korusun)

diyeli Diyelüm ve eydelüm demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Birev ki aşk bile kıldı müttehim bizni
Ni nevi yok diyeli kim itti muhterem bizni
(Birisi aşk ile suçlandırdı,
ne diyelim ki o bizi saygılı yaptı)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da yedinci makale evvelinde kelür ki:

Beyit

Şah eger ol bolsa ki muhtac irür
Harf ile muhtac'da hem tac irür
Şah diseng kimde körüb tacını
Şeh diyeli bu vech ile muhtacnı

(Eger şah dediğin adam, yeni yeni ihtiyaçlar duyan
bir kimse ise, o zaman muhtaç kelimesinde de
tac'ın her harfi vardır. Şah dediğin taç başında
olan kimse ise, her muhtac'a da şah diyelim)

dimen Dimezin demekdir.

dimeli Dimeyelüm demekdir.

dimeng Kâf-i Acemî ile dimekdür[466] demekdir.

diyi Diyeyin demekdir.

---

466 Burası, Petersburg basmasında "dimek", Cevdet I nüshasında "dimeng" ve Konya nüshasında "demek" şeklindedir.

diyin Bu dahi diyeyin demekdir ki Sultan Hüseyin Baykara eş'arında kelür:

Beyit

Agıznıng esrarı da köbdür sözüm dedi alman
Kim kulak tutsa diyin bir nice pinhan elfâz
(Agzının sırları çoktur, ama sözümü söyleyemem,
birisi kulak tutsa gizlice neler söylediğimi anlar)

din Bu dahi diyeyin demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da on tokuzinci makalede Şehr-i Herat vasfında ve bağları tarifinde kelür ki:

Beyit

Gülleri nevini din anca gül
Anca ni gül sayga alganca gül
(Güllerinin çeşitlerini nasıl söyleyeyim.
Orada sayılan ve görülen her şey güldür)

din Bir dahi filandan dimek manasına ki Hayretü'l-Ebrar'da ikinci hayretde kelür:

Beyit

Çeşmesini çünki Mesihâ tapıb
Pak demidin ölük ihyâ tapıb
(İsa, çeşmesini buldugunda, onun temiz
nefesinden ve kanından ölüler dirildi)

diyilgen Kâf kâf-i Acemîdir, denilen ve eyidilen demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de onunci hikâyede kelür ki:

Beyit

Kûşede mutekif diyilgen pîr
Halkdin gar içide uzlet-gîr
(Köşede itikaf yapıyor denilen yaşlı adam,
halktan uzak mağara içine çekilmişti)

diyeli Diyelim demekdir.

di Diyeyin[467] demekdir ki Seb'a-i Seyyare aherinde Nevayî Hazretleri Behram Şahı vakiada kördüki mahalde kelür ki:

---

467 Petersburg basmasında bu kelime yerine "diyesin" vardır.

Beyit

Min kabul eyleben didim di söz
Kim agızdın burun açıldı köz
(Ben kabul ediyorum dedim, söyle dedim.
Ağızdan önce göz açıldı)

Ve yine Mecnun u Leylî'de kelür:

Beyit

Medhingni itey ni nevi zâhir
Şükringni ni til bile di aher
(Nasıl seni öğeyim?
Şükrünü hangi dil ile söyleyeyim?)

Ötreli dal

düpdürün Ayak avazına dirler, tavuş manasına ve yürek oynamasına dahi dirler.

dopku Cüllahlar ayakların basdıkları agaca dirler ve bir renkdir ki togana bit üşse anıngla ilac iderler.

durluk İncülü dimekdir ki Ferhad u Şirin'de Sokrat Hakîm vasfında kelür ki:

Beyit

Nola[468] durluk sadef birle bolub küm
Bu derya içre yüz ming çarh u encüm
(İnci dolu sadef kaybolursa ne olur?
Bu denizde nice yüzbin felekler ve yıldızlar vardır)

döküldemek Kâflar Arabîdir, yürek oynamasının sadasına dirler ki Garaibü's-Sıgar'de kelür ki :

Beyit

Ni tüş ki hicr belâsın körer de siskensem
Döküldemek bile canımnı uygatur yürekim
(Bu ne düşdür ki ayrılık belasını görünce belinliyorum,
yüreğim çarparak canım uyanıyor)

---

468 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "tola" şeklindedir.

dolana Aluc dedikleri tag elmesine dirler.

dultu (dolto) Sırtlan kurduna dirler ki Mecnun u Leylî'de sıfat-ı şeb'de kelür:

Beyit

Mekr ile sevad-i anber-alûd
dolto tişükige salıban dûd
(Hile ile anber karışmış olan karalık
sırtlan inine duman salmış gibidir)

doluga Togulga manasına ki Bedayiü'l-Vasat'de kelür:

Beyit

Kaddi cevşen ara könglümda anıng dik kim ok
Çerkesî doluga ol ok üze peykân yanlıg
(Onun boyunu süsleyen zırhı gönlümde
çerkes tolgası üzerinde bulunan ok tesiri yaptı)

Ra ve Za

rece Farisî ile müşterekdir, mimar ipine dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da üçinci makalede rastlık vasfında kelür:

Beyit

Ta rece çikmes yirge bag-ban
Bag heman zib de cengel heman
(Bagcı, yeri iple ölçmedikçe ve düzeltmedikçe
bağ, ancak orman kadar güzel olur)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de İskender Yecüc'e sed yapdugı mahalde bir ser-sühande kelür ki:

Ve hendese-âyin senk-kâr'lar şehab girdar rece birle sed ornigerik tökmek

(Hendese bilen taşçiler, Süven yıldız gibi, iple düzelterek sed üzerine kum dökmek...)

rah rah dilim dilim demekdir.

rab, reb Bir lafızdır ki, bir lafız dahi olmasa mana hasıl olmaz. Nitekim tilbereb, delüreb demekdir. Ve kendereb, kokub demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da dördinci makalede ehl-i riyâ zemminde kelür ki:

Beyit

Könglek ara müşk ü abîr tarab
Köngli de yüz it olub kendereb
(Gömleğinin altında misk ve anber vardır.
Gönlünde kokmuş yüz it yatar)

rüst Berk ve muhkem manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de bir sabah Daranıng vezirlerinden İskendere name keldüki mahalde kelür ki:

Beyit

Çıkar vakti de kâsıdı yitti cüst
Nihanı tutub name agzı rüst
(Çıkacağı zaman çarçabuk bir postacısı geldi.
Ağızdan gizli bir mektup getirdi)

Ve yine Ferhad u Şirin'de Şirin Ferhad'ıng tabutı üzere vardugı mahalde kelür:

Beyit

Yorub ol sarı candın yub ilikni
kirib rüst itti içkerdin işikni
(O tarafa yürüyerek ve canından el çekerek
dosdoğru eşikten içeri girdi)

ruş[469] Yassı ok demrenine dirler[470].

ZA

zili* Kilim ve kaliçe manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Mehin Banu Ferhadı tagda körmege vardugı mahalde kelür:

469 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de bu kelime yerinde "ruşen" vardır.

470 Pavet de Courteille'de bu anlam "üç taraflı mızrak" şeklindedir.

* Batı Anadolu'da, halıcı olan Uşak ve havalisinde "zili", halı ve kilim manasına değildir. Halının üzerinde kaba tüyler bulunur. Kilim şal gibi doğrudan doğruya dokunurken düz nakışlarla süslenir. Zili, bir çeşit kilimdir ki üzerinde kabartma nakışlar yapılır.

Beyit

İpek zilüce hem saldurdı fi'l-hal
Didi oltursun ol şûride-ahval
(Hemen ipek zili yaptırdı,
o zavallı adam oraya otursun didi)

Üstünlü Sin

sapag Sap demekdir, bir nesnening sapı manasına ki Mecnun u Leylî'de hazan ve diraht vasfında kelür ki:

Beyit

Gûya töpi de[471] uzun sapagı
Boldı uzun eylegen ayagı
(Dibindeki uzun sapı, sanki onun ayagı idi)

satkun alıb Satun alub demekdir.

saçık, saçıg, saçuk Dügüne iledilen saçu'ya dirler ki Mecnun u Leylî'de Nufel kızın Mecnun'a virdügi mahalde kelür:

Beyit

Gerdun körüben bu iş muvafık
Kiltürdi tokuz tabakda saçuk
(Felek bu işi uygun görerek
dokuz tabak saçı getirdi)

saçkung* Kâf kâf-i Acemîdir, saçsang kerek demekdir.

saçrab Sıçrayub demekdir.

sart Acem'ın şehrî'sine dirler ki katâ Türkî bilmeye. Hayretü'l-Ebrar'da ikinci makalede kelür:

Beyit

sartga gerçi bu barur bahşılar
Türk ile hem yahşı barur bahşılar

— Yukarıda Bahşı maddesinde geçmiştir —

Ve yine Vakfiyye'de kelür ki:

---

471 Cevdet I nüshasında bu kelime yerine "toyda" vardır.
* Bu kelime ve karşılığı Petersburg basmasında yoktur.

Beyit

Biri Türk divanıda bastı[472] mühr
Biri Sart divanıda bastı mühr
(Birisi Türkçe kaleminde,
öbürü Farsça kaleminde mühür bastı)

Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de ikinci Meclis aherinde Seyyid Hasan Erdeşir vasfında kelür:
Bu fakir Türk ve Sart arasıda andın tamamrak kişi körmeydür min
(Bu fakir, Türk ve Sart ulusları arasında ondan daha olgun bir kişi görmeyorum)

sarı Taraf manasınadır ki Ubeyd Han eş'arında kelür ki:

Beyit

Ger hıram itseng Ubeydî sarı ey serv-i revân
Can köngli birle cismi hâk-i pa bolsun sanga
(Ey servi yürüyüşlüm, Ubeydî tarafına salınarak
gelirsen can ve gönlü cismi ile beraber
senin ayak tozun olsun)

Ve yine Mecnun u Leylî'de Nufel Mecnunı sahradan alıb kitdüki mahalde kelür:

Beyit

At kay sarı kim barurdum urmay
Tursa dagı yol yorurga sormay
(At ne tarafa giderse o ağzını açmadı;
dursa da yürüse de bir şey söylemedi)

sargardı Sarardı demekdir.

sarıg, sarık Sarı demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da Aşk makalesinde kelür:

Beyit

Derd yaşurmak yüzin eyleb sarık
Eşk akızmak közin eyleb arık
(Derdi saklamak yüzü sarartır.
Yaş akıtmak gözü arıklatır)

sarıg agrık Yerekan marazına dirler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

472 Petersburg basmasında bu kelime yerine "astı" denilmiştir.

Beyit

Sarıg agrık boldum ey sâki hazan-i hicr ara
Kani asfer mey ki bar her katrası bir kehrübâ
(Ey saki, ayrılık sonbaharı içinde sarılık
hastalığına tutuldum. Her damlası
bir kehlibar olan sarı şarap nerede?)

Ve yine Ferhad u Şirin'de Hazan kasrı vasfında kelür ki:

Beyit

Terek sargatıban yüz zarlar dik
Sarıg agrık bile bimarlar dik
— Yukarıda Terek maddesinde geçmiştir —

sarkud Mücerred şarab keyfiyyetine dirler ki Mahzen-i Mîr Haydar dibacesinde kelür ki:

Beyit

Sabr eyle Eyyubga hem-dest bol
Cür'asınıng serkudıdın mest bol
(Katlan, Eyyub'la koldaş ol.
Kalan bir yudum şarapla sarhoş ol!)

sarag Farisî ile müşterekdir haber manasınadır ki Muhammes'lerde kelür:

Beyit

Bargalı o şuh kim canım saragın almadım
Cism anı isteb ni sahra kim kademni salmadı
(O çapkın güzel gideli canım haberini almadı.
Cismim onu arıyor, ayak basmadığım sahra kalmadı)

sasıg Yaramaz râyihaya dirler.

saraguc Avratlar başlarına bagladıkları çenbere dirler.

Sergeg Kâflar kâf-i Acemîdir, nevm-i hafife dirler ki tiz uyana. Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Dime uykusız közüng hicrim tüni açılmadı
Ni kıla algay ecel uykusı birle sergegim
(Senin ayrılıgın gecesinde uykusuz gözün neden
açılmadı dime. Ben böyle bir ımızganmakla
nasıl ölüm uykusuna yatabilirim)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür ki:

Beyit

Min öldüm nâledin, naz uykusıdın yâr açmas köz
Ni sud andın ki hicran şamı bolgay közlerim sergeg
(Ben inlemekten öldüm. Yar, nazlı uykusundan hâlâ
gözlerini açmayor. Bunun ne faydası vardır ki
ayrılık akşamı geldi çattı, gözlerimde de uyku var)

sagınıb Sanub demekdir ki Mecnun u Leylî'de İbn-i Selâm hakkında kelür ki:

Beyit

Ölgen sagınıb halâyik anı
Bir öyke kiyvürdiler nihani
(Halk onu ölmüş sanarak gizlice bir eve götürdüler)

sagıngac Sınacak, yani anacak[473] demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Nâleni her nice kim eyledin nihan eyler köngül
Sini sagıngac revân bihud figan eyler köngül
(Gönül her ne kadar derdini elden gizliyorsa da
seni anınca yine kendinden geçerek inlemeğe başlayor)

Ve yine Münşaat'da kırkıncı mektubda kelür:
Yusuf Ali din[474] kulluk yıbpardım alar takribi bile gâhi bu bendengizni sagıturga hâkim siz
(Yusuf Ali ile size saygılarımı sunarım. Onun aracı ile bu kulunuzu ara sıra anarsınız).

Sagıngay sın Anasın demekdir ki Ferhad u Şirin'de Sokrat Hakîm Ferhad'a eytdi:

Beyit

Hücum-i Aşk tugyanı da gâhi
Sagıngay sın mini hem tartıb ahı
(Aşk taşkınlığının saldırışları arasında
ara sıra ah çekerek beni anasın)

sagınma Anma ve sanma demekdir.

---

473 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "anıngcak" şeklindedir .

474 Petersburg basmasında bu iki kelime "Yusuf, Ala'eddin" şeklindedir.

sagınc Bu dahi bu manayadır ki Hayretü'l-Ebrar'da evvelki makale aherinde kelür ki:

Beyit

Kâfir ü mümin sarı kılsang sagınc
Ni anga ye'is ve ni mümining[475] köngli tinc

— Yukarıda tinc maddesinde geçmiştir —

sagınurga Anmaga demekdir.

sagın Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugati üç manaya tashih etmişler, biri angmak manasına ve biri südi sagılur koyun manasına ve biri dahi aşk mesti ve bimarı haletinde istimal olundugı manaya ki terkib budur:

Sagın lafzı dik ki bir manası yâd kılmakga emirdür ve biri sütlük koy atıdur ve aşk mesti ve mecnunı ve bimarı mukabeleside Sagın dise her birige itlak kılsa bolur.

saglıg Saglur demekdir ki mukattaat'da kelür:

Beyit

Filan Bay kim koyı biş mingdin ötmiş
yana hem mingdin artuk saglıg üçkü

— Yukarıda bu örnek ve açıklaması geçti —

sakak Zenehdan'la gerdan mabeynine dirler ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Yaka dik kurb eger tapman sining simîn sakakıngga
Itek dik hem yaman irmes tüşe alsam ayakıngga
(Gümüş gibi sakağına yaka gibi yaklaşamazsam,
hiç olmazsa etek gibi ayağına düşsem)

sakızgan Saksagan didükleri mürga dirler.

salurdın Salmakdan demekdir.

salmak Salmak demekdir ve yürek oynamasına dahi dirler ve hareket ve ıztırab manasına dahi kelür ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

---

475 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "munıng" şeklindedir.

Beyit

Köz bile könglümke bolmış gûya vaslınıng çagı
Kim közüm[476] uçmagı tiz oldı ve könglüm salmagı
(Sanki gözümün kararması, yüreğimin çarpması
seninle birleşme çağının gözüme ve gönlüme
doğmasındandır)

Ve yine bu divanda bir şiirde dahi kelür ki:

Beyit

Uyku hem-sâyelerimdin kitedür hicr tüni
Kim[477] başım yirge urub ki yürekim salmak onı
(Başımı yere vurmaklığım ve yüreğimin çarpması,
ayrılık gecesinde komşularımın uykusunu kaçırıyor)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de bir şiirde kelür ki:

Beyit

Nitib asray özni kim halimni[478] ol çıkkaç zaman
Anglar yanıma olturganga könglüm salmagı[479]
(O çıkıp gideli içimden geçeni nasıl gizliyeyim,
yanımda oturana yüreğimin çarpması bunu anlatır)

salgucı Salıcı demekdir.

salgung Kâf-i Acemî ile salsang kerek demekdir.

salıngac Salınacak yani bıragılacak demekdir ki Lisanü't-Tayr'da Mirac'da kelür:

Beyit

Li bile mani [480] hem özdin salıban
Bu salıngac ni kılur ol kalıban
("Li ma'allah" sözünü içinden söyleyerek
o durur ve bu salınacak şeyi salarlar)

---

476 Petersburg basmasında burası "kim közüm ning" şeklindedir.
477 Petersburg basmasında burada "kim" yerine "ki" vardır.
478 Petersburg basmasında bu kelime "halimge" şeklindedir.
479 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de ve Cevdet I nüshasında bu ikinci mısra,
"anglatur yanımda olturganga könglüm salmagı"şeklindedir.
480 Konya nüshasında bu mısra'ın başı "li ma'Allah ni" dır ve bu "li ma'Allah" sözleri bir hadîsin ilk kısmıdır.

salmak Bir dahi aciz manasına kelür ki Ferhad u Şirin'de Ferhad Yunan-i zemine kitmek kasd edicek Hakan çare ve tedbir etdüki mahalde kelür:

Beyit

Özin salmay yana bir fikir itib saz
Bu yanlıg boldı işge çare pervaz
(Kendini üzmeden yeni bir fikirde bulundı.
Böylelikle işe bir çare bulundu)

salgadı Bile gönderdi demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Anı hem salgadı Nevrûz birle
Köçürdi tâli-i firûz birle
(Onu Nevrûz ile bile gönderdi.
Onları iyi bir saatte yola çıkardı)

sal Su keçecek bir nesnedir ki agacları birbirine baglayub suya bıragurlar batmaz anıngla su keçerler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Bahr-i eşkim icre kim tapmas zarar köz merdümi
gûyya kirpik nistânıdın anıng salı bar
(Benim göz bebeğim, göz yaşları arasında batup
kaybolmıyorsa, bu senin kirpiğinin kamışlarından
bir sal üzerinde kurulmuş olmasındandır)

salincek, salkincek Kâflar kâf-i Arabîdir. İple boyna asılan taviz'e dirler ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Ni hûş ümidi kim uryan nigûn tedbirle ursam tek
Perilerge cünûn tomarıdur boynumda salincek
(Bende akıllanma umudı yoktur. Çünkü çıplak ve
iki büklüm olmuşum. Perilere karşı
Boynumdaki muska delilik tomarıdır)

salkın Souk yele dirler ki ıssı günlerde ese. Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Hayvan suyudur şudrun İsâ demidür salkın
Bostan sarı cananım gûya ki hirâm itmiş
(Çiğ, hayat suyudur. Sıcak günde esen serin yel
İsâ'nın soluğudur; sanki sevgilim bahçeler
tarafına gezmeğe çıkmış)

Ve yine Sultan Hüseyin Baykara eş'arında kelür ki:

Beyit

Ahım alyıda savuk salkınsın ey duzeh otı
Her dem er yüz katla izhar-i hararet kılgasın
(Ey cehennem ateşi, ateşini yüz kat artırsan bile
ahımın karşısında sen bir soğuk yel gibisin)

Amma bazı nüshada **saykın** vaki olmuş çimen üzerine tokunub kecüb temevvüc etdüren yele dirler.
Ve yine Münşaat'da evvel mektubda kelür:
Bahar salkınının ıtr-engizliği bulut mizacın havayı kılıbdur
(İlk baharda esen tan yelleri havadaki bulutlara güzel koku verir)

selce[481] Keneye ve sığırkıya dirler ki hayvanların kövdesine yapışur. Mecnun u Leylî'de Mecnun Leylî kabilesi köçdüki menzilde bir hasta it kördüki mahalde kelür ki:

Beyit

Kan koymay[482] selcereklerige
(Kene, damarlarında kan bırakmadı emdi)

senin Nize'ye dirler ki Mecnun u Leylî'de cenk vasfında kelür ki:

Beyit

Dal oldı senini şid yanglıg
Heyhat[483] bile berk bid yanglıg
(Güneş şuaları gibi batan mızraklar, bütün
heyeti ile söğüt yaprakları gibi titriyordu)

---

481 Cevdet nüshasında bu kelime "selece" şeklinde harekelenmiştir.
482 Petersburg basmasında bu kelime "koymas" şeklindedir.
483 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "hey'et" şeklindedir ve doğrusu da budur.

sanaglık Agâhlık manasınadur ve ihtiraz manasına dahi kelür ki Ferhad u Şirin'de Hızır Aleyhi's-Selâm tılsım fethinde Ferhad'a eytdi:

Beyit

Diseng kim tinmagay ol yolda kâmıng
Sanaglik kâm ile bolsung hirâmıng
— Yukarıda tindi maddesinde açıklandı —

sanab Bu dahi ihtiraz idüb ve tedarik idüb demekdir ki Ferhad u Şirin'de bu mahalde kelür:

Beyit

Alıb hatem sanab urdı yana kâm
Hem ol âşık[484] üstige tutkunca arâm
(Mührü alarak ve tedarikli bulunarak yürüdü.
Böylelikle aşık koynunda rahat etti)

sanckay Sancar demekdir.
san Hesab ve sagış manasınadır ki Mecnun u Leylî'de İbn-i Selâm vasfında kelür:

Beyit

Cün malıga kimse birmayıben san
Her müşkil olub kaşıda asân
(Malının sayısını bilmeyen adamlar gibi
onun karşısında her güçlük kolaylaştı)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de bir şiirde kelür:

Beyit

Zar cismimde bogunlar mihnetimning sanıdur
Kim yana her birge tökti bir tügün her targa
(Arık cismimdeki mihnetim boğumlar sayısıncadır.
Çünkü her mihnet vücudumdaki kılların
her birine bir düğüm dökmüştür)

sanaman Hesaba almazın ve saymazın ve itibar etmezin demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür ki:

---

484 Bu kelime Pavet de Courteille'de "aşk" ve Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "taş" şeklindedir.

Beyit

Mini kişi dimese il melûl niyçün olay
Kişi hesabıda min hod özümni çün sanaman
(El beni adam yerine saymasa niçin alınayım.
Çünkü ben kendimi adam yerine saymıyorum)

sanaganlar Hesab idüb sayanlar demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Sanaganlar visal u kâm ehlin
Mini ol emrdin[485] sıva kılıngız
(Sevgilisi ile birleşenleri ve murada erenleri
sayıyorsunuz. Beni bunların dışında sayınız)

sanar Bu dahi hemin bu manayadır ki Hayretü'l-Ebrar'da on ücünci makalede kelür:

Beyit

Laal hesabıda tutar hâreni
İnçü sanat barca sadef-pâreni
(Mermeri yakut sanır, bütün
sadef parçalarını da inci sanır)

sanab biz Sayıb dururuz demekdir ki Hamestü'l-Mütehayyirîn'de Cenab-i Mevlanâ Cami Hazretlerile Nevayî Hazretleri Hiyabân nam mahalde kiderken bag-bânlar servleri arabaya yükledüb kelürken nekadar servdir deyu sormuşlar bag-bânın cevabında bu terkib kelür ki:

Sanab biz yüz tört adeddür

(Biz yüzdört tane olduğunu sanıyoruz)

sanay Ben sayayım demekdir.

sanaglık Angmalu ve angacak demekdir.

savgat Pişkeş ve armagan ve inam'a dirler ki Seb'a-i Seyyare'de Behram Şah Dilâramı ketürenlere pişkeş çekdüki mahalde kelür ki:

---

485 Petersburg basmasında "emrdin" yerinde "zümredin" denilmiştir.

Beyit

Kıldılar arz han makalâtın
Her niçük tuhfe birle savgatın
(Hanın sözlerini, ne kadar armağanı
varsa birlikte sundular)

savurgay Hilat ve pişkeş virür ve inam u ihsan ider demekdir ve bir yeri padişah tarafından mülklüke virmege dahi dirler ki Vakfiyye dibacesinde Tevhid'de kelür:

Beyit

Kim ol birni örter celâliyyeti
Bu birni savurgar cemâliyyeti
(Birisini onun celâl sıfatı yakar,
Cemâl sıfatı bir takımlarına da iyilik verir)

saygu Şehr-i Herî içinde bir mevzi adıdır ki Vakfiyye'de evkaf hududı beyanında yazmışlardır.

sayfur Farisî ile müşterekdir, harirden bir nevi ve ak renkde ki Seb'a-i Seyyare'de yedinci râvi Dilâram'dan Behram Şah'a rivayet itdi:

Beyit

Kefen eyleb harir ile sayfur
Sıpıban ol kefen ara kâfur
(Beyaz ipekli kumaşdan ona kefen yaptılar,
üzerine da kafur serptiler)

saypagucı Perişan idici ve harcanıcı manasınadır ki Mahzen-i Mîr Haydar'da makale-i evvel'de kelür:

Beyit

Her ni ki kazgandım ve yıgdım tamam
Kıldım anı saypagucıga haram
(Kazanıp topladığım malımı,
israfcılara haram ettim)

saypadı Tagıtdı ve harcandı demekdir ki Lisanü't-Tayr'da Hüdhüd'ün Kebk'e cevabı hikâyesinde kelür:

Beyit

(Vech ni?) az künde barın saypadı
Gevher algan cün işini angladı
(Mücevherat satın alan adam bu işi anladığında
(vechni) bütün varını az günde israf etti)

sayab Sayıb demekdir.

sayga alganca Sayabilince ve sayılı bilince demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da on tokuzıncı makalede Şehr-i Herat bagları vasfında kelür:

Beyit

Gülleri sevini din anca gül
anca ni gül sayga alganca gül
— din maddesinde açıklanmıştır —

saylamb Bu dahi sayılub hesab olub demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Leylî vü Şirin u Azrâ bardılar veh ni aceb
Bolmagım vâlih sanga kimsin kalıb sın saylamb
(Leyla, Şirin, Azrâ, ne yazık ki hepsi gittiler.
Hesaba alınacak yalnız sen kaldın.
Bunda benim için şaşılacak ne var?)

saygalur Sayılur harclanur[486] demekdir.

saygalgudik Kâf kâf-i Arabîdir, sayılub harclandugı[487] kibi ve sayılsa kerek demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Ey köngül nakd-i hayatıng kıl fena yolıda sarf
Hayf olur ger bolsa ömr-i Nuh cün saygalgudik
(Ey gönül, hayatını fena fillah (Tanrı yolunda
yok olma) yolunda harca! Nuhun ömrü kadar
yaşasan da yine harcanılacak ve yazık olacaktır)

saygaldı, Sayıldı ve harclandı[488] demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Akl u Dîn nakdi fena deyri ara kirmes igec
Mey bile mugbeçeler yolıda saygaldı yene
(Din ve akıl işleri, fena — Tanrı yolunda yok olma —
tekkesine girmemiş ise de, yine şarap ile
meyhane sakileri yolunda harcanıldı)

---

486 Petersburg basmasında bu kelime "harc olunur" şeklindedir.
487 Petersburg basmasında bu kelime "harcanıldugı kibi" şeklindedir.
488 Petersburg basmasında bu kelime "harcanıldı" şeklindedir.

saygalıb Bu dahi bu manayadır ki Mahbubü'l-Kulub'da na-kâbil sadırlar zikrinde kelür ki:

Ulema kiltürgen nebat kezek uçun uşalıb ve vazife vechleri özge esbab ucun saygalıb[489]

(Bilginlerin getirdikleri bitkiler, şehvet macunu yapılır ve ayrılan başka yerlere harcanılır...)

saygana Sayılacak ve harclanacak[490] demekdir.

say Emr idüb say demekdir ve şol dereye dirler ki kışın su aka yazın akmaya ki Hayretü'l-Ebrar'da on yedinci makalede mestlik zemminde kelür:

Beyit

Sil suyın tapsa içib mül kibi
Say taşın tapsa ısıb gül kibi
(Sel suyunu bulsa şarap gibi içer,
dere taşını bulsa gül gibi koklar)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da tokuzuncı makale hikâyesinde kelür:

Baş tüşüb ol rezmde[491] say taşı ca
Baş kesiben her kişi öz başı ca
(O savaşta çay taşı sayısınca başlar düştü.
Herkes kendi başı kadar baş kesti)

sayı Bir lugatdir ki bir lafızla dahi istimal olunmasa mâni hasıl olmaz meselâ algan sayı aldıkca demekdir sorgan sayı sordukca demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Sin lebing sorgan sayı min kan yutar min habîb
Sin mey içkil kim manga hun-i ciger boldı nasîb
(Ey dostum, sen dudaklarını sordukça ben kan yutarım.
Sen şarap iç, bana ciğer kanı nasip oldu)

Ve yine bir şiirde kelür:

---

489 Petersburg basmasında bütün bu ibare değişik ve başka şekildedir, onu veriyorum:
(Ulema kiltürgen külâb şişeleri ki hâli kalıb bade salurga kâfi mülazımları alıb bolar kiltürgen....)

490 Petersburg basmasında bu kelime "harcanılacak" şeklindedir.

491 Petersburg basmasında bu kelime "rûd ara" şeklindedir.

Beyit

Her nice konglümni çâk itseng kilur aşkıng[492] sitiz
Ol sıfat kim otnı yargan sayı bolur şule-tiz
(Sen ne kadar benim gönlümü parça parça etsen de
aşkım yine sertleşir. Netekim bir
ateş kurcalandıkça alevi artar)

Esreli Sin

sıpgardı Sümürdü içdi demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de evvel hikâye'de Ferruh Haleb'de Ahi meclisine vardugı mahalde kelür:

Beyit

Kör ki alyıga koyub bardı
yükünüb her[493] kadehni sıpkardı
(Çilingir sofrası karşıya kondu. Yükünerek
her bir kadehi içti sümürdü)

sıpkarıb Sümürüb demekdir.

sıptı Sepdi demekdir yani su sepdi veya gayri nesne.

sıparga Sepmeke ve saçmaga demekdir ki Ferhad u Şirin'de hakan ogul istedüki mahalde kelür:

Beyit

Manga yıgmakda yitgey mihnet ü renc
Anga sıparga kalgay mahzen ü genc
(Kazançta bana dert ve mihnet yeter,
ona harcamakta hazineler kalır)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da yigirmi altıncı fasılda tüccar zikkinde kelür ki:

Ya vâris sıpar uçun yıgıgay ya hâdise
kozgar uçun kazgangay
(Ya mirascılar sarf etsin için mal toplar ya da
olaylar çıkarmak için kazanır)

---

492 Petersburg basmasında bu kelime "könglüm" şeklindedir.
493 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu arada "bir" kelimesi vardır.

sıpamak Bu dahi hemin bu manayadır ki Mahbubü'l-Kulub'da bir Tenbih'de kelür ki:

Sözni sıpamak başga âfetdür

(Sözü israf etmek başa beladır).

sirgek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir, uykudan belingleyüb uyanmaga dirler.

sirmedi Sıyırdı kapdı aldı demekdir.

sirmedim Sıyırdım kapdım aldım demekdir ki Ferhad u Şirin hâtimesinde kelür:

Beyit

Anıng dik sirmedim bir habeşîdin tac
Ki başı taylasanga boldı muhtac
(Onun gibi bir kara köleden tac kapıp almadım ki
başı taylasana — sarıga — muhtac olsun)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'de kelür:

Beyit

Şubh dem deyr içre mest olsam min müflis ni teng
Şeyh destarın kice mescidge kirgec sirmedim
(Ben fakir, sabahtan beri tekkede şarap
içip sarhoş oluyorsan şaşılacak ne var?
Gece imam mescide girerken sarığını kapıp aldım)

sird[494] Sürat manasınadır.

sıyradı Farsca serayîden manasınadır ki ırladı demekdir. Ferhad u Şirin'de matla-i dastan ser-sühanda kelür:

Ferhadnıng adem şebistanıdın vücud gülşenige kilgenin kalem tilidin[495] sıyramak

Sıyramak didüki ırlamak demekdir ve nakl ü beyan manasına (Ferhadın yokluk gecesinden varlık bahçesine geldiğini kalem bülbülünün dilinden şakımak...)

sızdı Cizdi ve yazdı demekdir.

---

494 Petersburg basmasında bu kelime "sirt" şeklindedir.

495 İbarenin bu kısmı Petersburg basmasında şöyledir: (Kilgenin kalem bülbüli tilidin).

sızsa Cizse ve yazsa demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'la Şabur kasr-i sengîn bünyad etdükleri mahalde kelür ki:

Beyit

Bu sızsa ademi teksir itib ol
Bu çikse canver teşmir itib ol
(Adem sureti -heykeli- çizerse onu kır.
Hayvan sureti çekerse ona bildirgi ver)

sızmak uçun Cizmek için demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da Bahaeddin Nakşbendî Hazretleri Rahmetu'llah Aleyh menâkibinde kelür:

Beyit

Canga çikib renc ü inâ nakşini
Sızmak uçun anda fena nakşini
(Bu dünyada tanrı yolunda yok olmak nakşını
çizmek için canına dert ve acı nakşını çekti)

sızdı Bu dahi sezdi, yani zann eyledi demekdir.

sızıb irdi Sezmişdi demekdir ki Ferhad u Şirin'de Sabur'un tutulduğın bildüki mahalde kelür ki:

Beyit

Sızıb irdi ki ol düşmen esiri
Heman boldı düşmen dest-gîri
(Kendi düşmanının tutsak olduğunu
anlayınca hemen düşmana el uzattı)

sızıb Bu dahi sızub, yani tereşsuh eylemek manasına kelür ki Mecnun u Leylî'de Leylî anasının Leylî mateminde hali beyanında kelür:

Beyit

Tırnagların çü yüzge koydı
Tırnaglar ile yirler oydı
Oyganlar içide kim sızıb kan
Köz çeşmeleri dik[496] akızıb kan
(Tırnaklarını yüzüne batırdı ve yüzünü
yırttı. Yırtılan yerlerden kanlar sızdı.
Göz çeşmelerinden kanlar aktı)

---

496 Petersburg basmasında "köz çeşmeleri dik" yerine "köz çeşmeleridin" şekli vardır.

sızgurub Bu dahi sızırub kal eyleyüb demekdir ki Lütfî eş'arında kelür:

Beyit

Vefada Lutfini taptı firak dinarı
Niçe ki sızgurub altun dik imtihan kıldı
(Ayrılıkta onun vefakârlık ayarını iyi buldu.
Nasıl ki altunı miheke vurarak sınadıkları gibi)

sisgendi Kâf kâf-i Acemîdir uykudan belengleyüb uyandı demekdir ki Ferhad u Şirin'de Behram Dilâver Ermen'e kelicek Ferhad mateminde iderdi:

Beyit

Yitib gerdunga ün sisgenmeking yok
tüşüb alemge ot tiprenmeking yok
(Gürültü göklere çıksa da uyanacak değilsin.
Ateş dünyayı sarsa yerinde deprenmeyeceksin)

Burada sisgenmeking dedüki uyanmagıng demekdir.
Ve yine Mecnun u Leylî'de Leylî atasına Nufel maglub olıcak Leylî'yi öldürmek diledikde Leylî Mecnun'un vakiasına kirdüki mahalde kelür:

Beyit

Mecnunga digec bu sözler ol ay
Sisgendi anıng dik eyleben vây
(O Sevgili Mecnuna bu sözleri söyleyince
ah çekerek yerinden silkindi)

sıgurdı Sıgırdı - sıyırdı - demekdir.

sıgurgay Sıgura demekdir ki Nazmü'l-Cevâhir dibacesinde kelür:
Ve gül deste bendi ki riyahın arasıda haşâkini sıgurgay
(Ve gül demetinin bağı, bu hoş kokulu çiçekler arasındaki çörçöpü sıyırıp atacak mı?)

sıgnak Bir nevi hattdır Çagatayda Hatt-i Babürî ve gayri gibi ki Babür Mirza eş'arında kelür:

Beyit

Hoblar hattı nasîbing bolmasa Babürni teng
Babürî hattı imesdür hatt-i sıgnakî müdür
(Güzellerin hattı nasibin değil ise, Babür, şaşılacak
ne var? Babürî hattı değil ise Sıgnak hattı mıdır?)

sıktattı Ziyade aglatdı demekdir ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayi Hazretleri bu lugatı şöyle tashih iderler ki:
Sıktamak ger yıglamakda mubalagadur. Türk bu nevi eda kılıbdur kim:

Beyit

Ol ay ki küle[497] kır aglattı [984] mini
Yıglattı mini dimey ki sıktattı mini
(O güzel güle güle beni uzaklaştırdı,
beni ağlattı sanma beni hıçkırttı)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür ki:

Beyit

Her zaman kirse bozug könglüm ara yâr u diyâr
Alem ehlin sıktatur min ah u efgandın dagı
(Her zaman dertli gönlüme yar ve diyar yadi gelse,
alemi kendi ah u figanımdan hıçkıra hıçkıra ağlatırım)

sigridi Kâf-i Acemî ile sıçradı demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mirac'da kelür:

Beyit

Merk[499] üze çıktı sigriben bat
Yoldaş ile yolga tüşti heyhat
(Çarçabuk sıçrayarak binitine bindi.
Yoldaşları ile yola düştü, yazıklar ola!)

sikiz Kâf-i Arabî ile sekiz demekdir adet manasına.

sıladı Sıgadı demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mecnun togdugı mahalde bir beyitde kelür ki:

Beyit

Başın sıladı fırak o baş
Kim yagdurgum bu baş üze taş
(Merhametsiz ayrılık başını sıgadı.
Bu başa taş yağdırmalı dedi)

---

497 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında burası "küle küle" şeklindedir.
498 Konya nüshasında "kır aglattı" yerine "kızgattı" şekli vardır.
499 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime "merkeb" şeklindedir ve doğrusu da budur.

sılab Sıgayub demekdir ki Lisanü't-Tayr'de Hüdhüd şahını medh etdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Ol sılab ilkini per ü balingke
Yitgürüb minkar ile çengalingke
(Elini gagası ile pençesine kadar götürerek
yeleğini ve kanatını eliyle sığadı)

singil, singli Kâflar kâf-i Acemîdir, küçük kız karındaşa dirler ki Seb'a-i Seyyare'de evvel hikâye'de kelür ki Ferah Ahi avretine itdi:

Beyit

Sin imdi şüküfte-dil bolgil
Manga iki cihan singil bolgil
(Sen şimdi yüreğini ferah tut! İki dünyada sen
benim küçük kız kardaşım ol)

*[Ve yine Mecnun u Leylî'de Mecnun Nufel kızını cümle hanede sinleyüb ketdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Saz itdi agalıg ve singillik
Köb istedi singlidin buhllik]
(Büyüklük ve küçüklük görevini yerine getirdi.
Küçük kız kardaşından hakkını helal etmesini çok istedi)

Ve yine Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugatı şöyle tashih iderler ki:
Aacam ulug kicik kız kardaşnı hem haher dirler ve bular ulugni igeçi ve kiçikni singil dirler.

singremek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir derdle mahfi ve aheste aglamaga dirler ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugatı şöyle tashih iderler ki:
İngrenmek ve singrenmek derd bile yaşurun aheste yıglamakdur. Türkîce bu matla bar kim:

Beyit

İstesem derd ehlidin aşkıngni pinhân eylemek
Kicelerge ingremekdür adetim ki singremek

— Yukarıda ingrendi maddesinde geçmiştir —

* Başı ve sonu parantez ile çevrili olan kısım, Petersburg basmasında yoktur.

sınukturdı Şikest etdi, sıdı demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Kim vefa ehlin sınuktursa bilür min anca kim
Köb ziyan kılmazsa bari kılmagay köb sud hem
(Kim ki vefalı dostunu kırarsa, iyi bilirim ki,
ziyan etmese bile kâr da etmez)

sıngan Sınan, yani şikest olan demekdir.

sınalıb Sınanub, yani tecrübe olunub demekdir ki Münşaat'da altmış tokuzıncı mektubda kelür:

Hâlâ ni sözüngke ve ni ahdingge itimad kalıbdur her kaysı malum bolub ve sınalıbdur
(Hâlâ ne sözüne ne andına güvenim kalmamıştır, çünkü her ikisi de sınanmıştır).

sin* Hitab idüb sen demekdir.

sıyurgan Sıyrılan çekilen demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Reşte kim mühlik yaram agzını[500] tikti angladım
Kim kefen cinsi kıragıdın sıyurgan tar imiş
(Ölümcül yaramın agzına diktiğim iplik, anladım ki
kefenin kenarından sıyırılmış bir tel imiş)

Ve yine Garaibü'ş-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Bes münasibdür tiker haletde köksüm çâkini
Ip sıyurmak könglekim cibige kılgan çâkdin
(Yırtık gömleğimin önünü ip sıyırarak dikmekden ise
parça parça olmuş göğğsümü dikmek daha yerinde olur)

sıyurgadı Hoş tutdı, hilat ve nimet virdi demekdir.

sıyurgal Hemin bu manayadır ki Hayretü'l-Ebrar'da dördünci makale hikâyesinde kelür:

Beyit

Hediyye tuhaf tartkay ve mal hem
müstagill ve keft[501] ve sıyurgal hem
(Armağan, mal, memleket, şehir
ve bahşiş sunuyordu)

---

* Bu kelime ve karşılığı Fatih nüshasında yoktur.
500 Petersburg basmasında bu kelime "agzıga" şeklindedir.
501 Petersburg basmasında bu mısraın başı "müstagil ve kent" Şeyh Süleyman efendi'de ise "memleket ve kent" şeklindedir.

siver Sever mahabbet ider manasınadır ve bir dahi sıvar demekdir endüden manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Yıkmadı kök künbedin yagıb havâdis yamgurı
Kim siver irkin çıkıb tamını bu kâşanening
(Olayların yağmuru gök kubbeyi yağarak yıkmadı.
Aceba bu sarayın damını kim çıkıb sıvadı)

sivüklük Kâflar Arabîdir sevmeklik demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Naat'da kelür ki:

Beyit

Sivüb ol Mustafa Mücteba'ni
Tarattı[502] öz sivüklükidin anı
(Mustafa Mücteba'yi sevdi.
Sevgisinde onu kendisine dost etti)

sivgen Kâf-i Acemî ile seven demekdir.

sivgenim Sevdügim demekdir.

siyük Kâf Arabîdir bu dahi mahabbet manasınadır ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Siyük sivgen ölümdin fehm kılmas
İtin kayçı[503] bile tograsa tuymas
(Derin bir sevgi ile seven ölümden korkmaz.
Etini kamçı ile didikleseler bile aldırmaz)

siyünci (sivünci) Müjdegâni manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Veh ni kün bolgay ki ol gâyib seferdin kildi dib
İsteben her yan[504] sivünci yitise her yandın haber
(Ah, kaybolmuş sevgili yoldan geldi diyerek her
taraftan muştulayan haberler hangi gün gelecek!)

---

502 Bu kelime, Cevdet I nüshasında "yaratdı" ve Konya nüshasında "yarattı" şeklindedir.

503 Pavet de Courteille'de ve Konya nüshasında bu kelime "kamçı" şeklindedir ve doğrusudur.

504 Bu iki kelime Petersburg basmasında yoktur ve doğrudur.

süt Süd demekdir şir manasına ki Münacat-name'de kelür:
Köngülning başıga[505] şehevâtning bi-sûd süti bile ülfet birding
(Sen gönlünün gençliğini faydasız olan şehvet sütüne alıştırdın)

südrese Sürise[506] demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Saltanat hilatidin artug irür deyrde mest
Südrese bade gedâlıgı da ger bir kepenek[507]
(Tekke'de kepenek giyerek yoksullukla bade
sürise -içse- saltanat kaftanından daha keyifli olur)

südreldi Sürüldi demekdir.

südredi Sürüdi demekdir ki Mecnun u Leylî'de Leylî dâyesi Mecnunı hayy'den kötürdüki mahalde kelür:

Beyit

Küyüb ana dik gamı da canı
Ki südredi ki köterdi anı
(Bir ana gibi canı dertle yanarak
gâh onu sürükledi gâh onu yüklendi)

südreyi[508] Süriyelüm demekdir.

südreb Sürüyüb demekdir.

sürgenib Kâf-i Acemî ile sürünüb demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Renc ü hicran zafidin tiprenme kim imkân imes
Anca kuvvet kayda kim köyüngke barsam sürgenib
(Ayrılık ve dert arıklığından deprenmeme
imkân yoktur. O kadar kuvvetten düştüm ki
köyüne kadar sürünerek nasıl varabilirim)

---

505 Pavet de Courteille'de bu kelime "yaşıga" şeklindedir.
506 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "sürise" şeklindedir.
507 Petersburg basmasında burası "ger yırtuk kepenek" şeklindedir .
508 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "südreli" şeklindedir.

sürtedim Sürüdüküm demekdir.

sürte alsam Sürebilsem demekdir.

sürük Kâf-i Arabî ile cemiyyet ve bölük manasınadır ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Eyle zencir-i cünun rüsvâyi[509] min kim her zaman
Tigreme Ferhad u Mecnun'dın yıgılmış bir sürük
(Ben delilik zincirleri ile öyle bağlıyım ki her zaman
dört yanımda bir sürü Ferhad u Mecnun toplanmıştır)

Ve yine Mecnun u Leylî'de Mecnun Leylî şübbanına buluşdugı mahalde kelür ki :

Beyit

Alyıga yitişti bir sürük koy
Cobanı köründi âşina-ruy
(Karşısına bir koyun sürüsü geldi.
Çobanı tanıdık bir yüz gösterdi)

sürgüm Kâf kâf-i Acemîdir, sürsem kerek demekdir.

sordikler Sürsünler demekdir. Amma yine kâf-i Acemî ile sorsunlar demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Şam-i hicranım visâl ehlige bi-hadd kısadur[510]
Anı sordikler Nevayî dide-i giryanıdın[511]
(Benim ayrılık gecem, yar ile birleşen kimseler
için çok kısadır. Fakat onu Nevayî'nin
uykusuz gözlerinden sorsunlar)

sorkut Cüra manasınadır ki Sâki-name'de sâkiye hitab idüb bir nice beyitde kelür:

---

509 Petersburg basmasında ve Şeyh Süleyman Lûgatinde bu kelime "rüsvâsı" şeklindedir.

510 Petersburg basmasında bu kelime "kıskadur" şeklindedir.

511 Petersburg basmasında bu kelime "bi-habdın" şeklindedir.

Mesnevî

Sâkiyâ derd-i camıng manga tut
Koşıdın[512] ol dagı birsun sorkut
Töre birle baş urub tut hanga
Sorkutın bir min bi-samanga
Özni ol sorkut ile mest kılay
Sözni han bezmide peyvest kılay
(Ey saki!! Kadehin tortusunu bana ver,
o da durmadan yudum yudum versin!
Töreye uyarak baş eğerek hakana da içki sun!
Ben yoksula da bir yudum ver ki
kenndimi o yudumla sarhoş kılacağım,
Hakan sofrasında durmadan konuşacağım)

süren, sürün İki leşker mukabil olıcak mehîb avazelerle çagırdıklarına dirler ki Sedd-i İskenderî'de İskender Hakanla mukabil oldugu mahalde kelür ki:

Mesnevî

Sipahın tüzüb şah-i rezm-âzmây
Süren saldı ve kıldı[513] hürrem-âzmây
Sürün yok ki yüz ming hizebrile
Digin saldı kök takına velvele
(Savaş işini iyi bilen şah, ordusunu düzenledi,
askerler çığlık saldı ve hazır ol durumu aldı.
Bu, çığlık değil idi, yüzbin arslanın
göklere değen haykırması idi)

Ve yine Ferhad u Şirin'de Hüsrev Ermeniyye kal'ası üzerine keldüki mahalde kelür ki:

Beyit

Çü kurgan dorıga yavuştılar bat
Süren salıb yatıban tüştiler bat
(Vaktaki kalenin tepesine çarçabuk yaklaştılar.
Çığlık salarak hemen yerlere kapandılar)

sormagın bolsa Sormadın olsa demekdir.

512 Petersburg basmasında bu kelime "kavsidin" şeklindedir.
513 Petersburg basmasında bu kelime "ve tüşti" şeklindedir.

soruk Sıruk demekdir agac manasına ve çadır direkine dirler ki Sedd-i İskenderî'de İskender leşkeri vasfında kelür:

Beyit

Alar cevşeni bar[514] barça kaygalduruk
Sinan kollarıda niçük kim soruk
(Onların zırhları tamamiyle parlayordu.
Kollarındaki kılınçlar da sırık gibi dikilmiş idi)

Ve yine sormak manasına kelür.

sorgucı Sorucu demekdir.

sorak Soracak yer manasınadır ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Ey saba kilding Hüseyini tilbe könglin sorgalı
Bari mindin ol peri köyi sarı kılgıl sorak
(Ey tan yeli, Hüseyin'in deli gönlünü sormaya
geldin, ne olur, o perinin köyüne doğru git
de bir soruşturma yapıver!)

sorgalı Soralı demekdir ve sormak için demekdir ki bu beyitde mısra-i evvel aherinde keçdi.

sorug küni Kâf kâf-i Arabîdir, kiyamet künine dirler ki Mahbubü'l-Kulub'da evvelki fasılda padişah vasfında kelür:

Dad-hah sorar da sorug küni vehmi könglike gâlib

(Adalet isteyen soru gününde onu aradığında - soruşturduğunda - yüreği korkudan parça parça olacaktır)

sorag Haber manasına kelür ki Nesaimü'l-Mahabbe dibacesinde Haccac zulmunda kelür ki evladdan bir imam-zâde kaçub bir virâneye kizlenüb bir derviş haber virdüki mahalde kelür ki:

Revâ bolgay kim özüng virânede bizni yaşurub yana özüng düşmenige sorag birürsin

(Doğru mudur ki hem bizi bu viranede saklar hem de gider düşmana haber verirsin)

sözleşti Söyleşdi demekdir.

sözletkeli Kâf-i Arabî ile söyletmek için ve söyledüki demekdir.

---

514 Cevdet I ve Konya nüshalarında ve Pavet de Courteille'de bu "bar" kelimesi yoktur.

sözle Emr idüb söyle demekdir.

sözevul Şol kimesneye dirler ki padişah sefere çıkıcak sefer ehlinden şehirde kimse komaya cıkara ve leşkerin ardın süre kimse kalursa leşkere yetüre.

süzgüç Kâf-i Acemî ile süzecek demekdir. Pade pala[515] manasına veya gayri nesne süzecek ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Nevayî esrük eger deyr içide örtedi dag
Meger ki süzgüç ile baglagay süngekin
(Ey Nevayi, eğer sarhoş tekkede vücudunu yakarsa,
birisi de vah gidüp süzgüç'de onun kemiklerini toplasın)

susab Susayub demekdir.

sustanmak[516] Yorulub süst olmaga dirler ki

sustayıb[517] Yorulub süst olub demekdir.

sustadı Süst oldı demekdir.

sustaymagıng Kâf-i Acemî ile süst olmagıng ve yorulmagıng demekdir ki Sedd-i İskenderî'de sürûş-i gayb Nevayî Hazretlerine Hamse tekmiline tergib etdüki mahalde kelür:

Beyit

Bu yol kat'ı da tinmagıng[518] ni idi
Körüb hamse sustaymagıng ni idi
(Bu yolu yürümekten seni alıkoyan ne idi.
Bu hamseyi kördügünde yorgunluğuna sebep ne idi?)

sogurdı Çıkardı demekdir ki Mecnun ve Leylî'de Leylîning Gülistanda aşkı vasfında kelür :

---

515 Bu söz, Petersburg basmasında "bade yala" ve Cevdet I ile Konya nüshalarında "pade pala" şeklindedir.

516 Cevdet I nüshasında bu kelime "sustatmak" şeklindedir.

517 Bu kelime Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "sustatıb" şeklindedir.

518 Bu "tinmagınıg" kelimesi yerinde Petersburg basmasında "taymagıng" şeklinde bir kelime vardır.

Beyit

Yani ki sogurdı tigi bi-bâk
Köngli ara saldı çâk üze çâk
(Hiç çekinmeden kılıcını çekip çıkardı.
Göğsüne saplayarak parça parça eyledi)

sogururga Çıkarmağa demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de evvelki meclisde Mevlanâ Mesihî vasfında kelür ki:
Mekke seferide mugaylan yigacı kölgeside ayagıdın tiken sogururga meşgul ikendur

sogalıb Sogalub demekdir.

sogat* Hilat ve pişkeş ve ihsan etmege dirler ki Mecalisü'n-Nefais'de ikinci meclisde Şeyh Kemal türbeti vasfında kelür ki:
Menzilige barıb tuhfe ve teberrük sogat yosunı bile yıpardı
(Konaga vardığında her türlü armağanı sunu yolı ile gönderdi)

sokat Bu dahi hemin bu manayadır.

sokur Harîs manasınadır, ac közlü demekdir ki sokur közlü deyu istimal iderler.

sok Emr idüb ur demekdir darb eyle manasına.

sokmak, sokmag Taglar içinde şol incecik yola dirler ki ulu yoldan çıkar ayrılur abâdanlıga kitmez ki Ferhad u Şirin'de Ehrimen bîşesi vasfında kelür ki:

Beyit

Basıb muhlis yolın tofragı anıng
Çıkıb her sarı ming sokmagı anıng
(Kendine ait toprağın yollarını çiğnedi.
Her taraftan ormanın derinliklerine götüren
binlerce cılga - keçi yolu - önüne çıktı)

soksur Bir nevi ördeke dirler.

sökti, sögti Kâf-i Arabî ile bir bütün nesneyi çâk etdi sökdi manasınadır. Amma kâf-i Acemî ile sögdi, yani düş-nam virdi demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de beşinci hikâyede vezirle Mesud hikâyesinde kelür ki:

---

* Her ne kadar bütün nüshalarda "soğat" şeklinde ve sin-i mazmûme-ötreli sin- babında yazılmış ise de bu kelime "savgat" olmalıdır. Bk: savgat.

Beyit

Agzıga her ni kilkenin sögti
Bir kişi bir kocak yıgac tögti
(Ağız dolusu söğdü, bir kişi de bir kucak ağacı bağladı)

*Ve yine Tevarih-i Müluk'de Dahhâk omuzındagı yılanlara âdem beynisin virdüki vakit kur'a Kâve-i Ahenger'ın ikinci oglına düşdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Ol bi-tahammül bolub kıcgırıb
İlge köb ta'nlar kılıb Dahhakni sögti
(O dayanamayarak bagırdı ve yüksek sesle
halkı çağırdı. Dahhake hakaret ile söğdü)

sögünç Kâf-i Acemî ile düş-nam manasınadır ki Babür Mîrza eş'arında kelür:

Beyit

Kılmak ümid ü bîm ile hidmet-i şeh alyıda
Der-banınıng sögünc ü tayagıga erz imes
(Korku ile umut arasında padişah katında hizmet etmek,
kapıcıların dayağına ve söğüşüne değmez)

**Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Lebingdin istedi canım hayat bilmes min
Ki bir sögünc mü ya kasdı bir muçek mü ikin
(Canım dudağından hayat istedi. Bilmem o
bir sögüş mü verecek, yoksa öpüş mü?)

söksük Kâflar kâf-i Arabîdir baharda nebatat ki biter yaz faslında kuruyub has u haşâk olur anga dirler ki Mecnun u Leylî'de kelür:

---

* Buradan maddenin sonuna kadar olan kısım Petersburg basmasında yoktur.

** Buradan maddenin sonuna kadar olan kısım Petersburg basmasında yoktur.

Beyit

Söksük kibi kim çü boldı pude
Yatgay yazı üzre tude tude
(Kurudugı zaman kırda yıgın yıgın
bulunan söksük gibi oldu)

sol Sol taraf demekdir ki Ferhad u Şirin'de dört kasır tamam olıcak hakan körmeke kitdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Sürüb[519] sol yanıdın ferhunde-destur
Sevad-i melik-Arâyi birle pür-nur
(Akıl ve iradesi ile memleketi nurlara gark etmiş olan
talihli büyük vezir sol yandan atını sürdü)

sülegey Kâf kâf-i Acemîdir agızdan akan luaba dirler salyar manasına ki Hayretü'l-Ebrar'da makale-i aşk aherinde mahbub vasfında kelür ki:

Beyit

Ruhu'l-emin ol sarı cün bakıban
Agzıdın anıng sülegey akıban
(Ruhu'l-emin — Cebrail — o yana baktığında
ağzının suyu akıyordu)

*Ve yine Mahbubü'l-Kulub'de bir Tenbih'de pîrlik aczi vasfında kelür ki:

Agzı sülegey sözi mezesin akızıb
(Agzının suyu, sözünün tadını kaçırıyor)

sulduz Çağatay'da bir kabiledir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Nevayî sivdi bir lülüni kız dık rub-i meskûnda
Eger Erlat eger Barlas eger Turhan eger Sulduz
(Erlat, Barlas, Turhan ve Sulduz gibi boyları ve
dünyayı dolaşarak Nevayî bir çingene kızını sevdi)

suluk Mutlak su zarfına dirler ve su saklayacak ve cem idecek bürkeye dirler ve sulu ve âb-dar manasına dahi kelür ki Tarih-i

---

519 Cevdet I nüshasında bu kelime "süzüb" şeklindedir.
* Buradan maddenin sonuna kadar olan kısım, Petersburg basmasında yoktur.

Enbiyâ'da Hûd Aleyhi's-Selâm kavmi ki kahıt'dan zebûn olub yagmur istediler Allah'ıng emrile üç pare bulut peydâ olub anlar kara buludı istedükleri mahalde kelür ki:
Bu tama' bile kim kara bulut suluk bolur kara bulutni tilediler

sulab Sulayub sîr-âb idüb demekdir.

song Kâf-i Acemî ile songra demekdir.

songıca Ardınca demekdir ki Mecnun u Leylî'de kelür:

Beyit

Ol ay çü yügürdi çıktı dâye
Bardı songıca niçük ki sâye
(O güzel çıkıp yürüdüğünde dadısı da
arkasında gölgesi gibi yürüyordu)

songkı uyku Mevte dirler ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Min kim ve uyku ki hicran şamı ahım suridin
Dise bolgay songkı uyku iletgen il uyganur
(Uyku ile benim aramda ne ilgi var?
ayrılık gecesindeki ahımın çığlığı, ölüm yatağında
olanları bile uyandırır dinse yeri var)

süngek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir, kemik demekdir, üstühan manasına.

söngey Kâf-i Acemî ile söyüne demekdir, yani mum veya od söyüne demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad Hüsrev'i murad idinüb gâyibâne Behram Dilâver'i angdugı mahalde kelür:

Beyit

Gurur otı içindin söngey irdi
Şecaat resmini örgengey irdi
(İçinde böbürlenmek ateşi sönseydi,
bogaturluk yollarını öğrenecekti)

sungar Sungur dedükleri mürga dirler ki Lisanü't-Tayr'da münazarada kelür:

Beyit

Sungar[520] ey ulusga rah-ber
Emringe tâbi kilib agâhlar
(Sungur, ey millete kılavuz olan aklı başında
olanlar, senin buyruğuna uyar dedi)

sündi Uzandı yatdı demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de evvelki hikâyede Ferruh Haleb'de leşkerinden ayrılub harabede yatdugı mahalde kelür ki:

Beyit

Sündi tofrag üze ten zarı
Başıga çikti palas idbarı
(Yorgun vücudunu toprak üstüne uzattı,
başına da eski paçavraları çekti)

sungan Uzanan demekdir ki Lisanü't Tayr'da Hazret-i Osman Raziyallah 'anh menkibetinde kelür ki Resulü'llah salla'llah Aleyhi ve sellim halvetlerinde mübarek ayaklarınıng birin uzadub otururken ashab-i kibardan bazılar keldiler anlara hiç tagyir vaz etmediler. Hazret-i Osman kelicek mübarek ayakların devşürdükleri mahalde kelür:

Beyit

Lik Osman kirgec ol milletge şem'
Olturub sungan ayagın kıldı cem'
(O ulusa ışık olan zat, Osman girdiginde
uzanmış ayagını toplayarak oturdu)

suna Ördeking erkekine dirler ki Nevayî Hazretleri bu lugati Muhakemetü'l-Lugateyn'de şöyle tashih etmişlerdir ki:
Ve kildük kuşga ki anda mukarrer ve meşhur İlbasun Ördekdür ve Sart ol İlbasunni hod bilmes. Tagı Türk ördekning irkekin suna ve tişisin burçin dir ve Sart munga hem at koymazdur ve nerumada ikelesin mürg-abî dir

suvar Sıvar demekdir, yani balcık sıvar ve gayri.

sovurdu Soyundı demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mecnun halinde kelür:

---

520 Bu mısraın başı Petersburg basmasında, Pavet de Courteille'de, Şeyh Süleyman Efendi Lûgatinde, Konya ve Cevdet I nüshalarında "didi sungar" diye başlamaktadır.

Beyit

Yok kim bu libasını sovurdı
Kim cismidin anı otga urdı
(Elbisesini soymadılar mı? Vücudundan
onu çıkarıb ateşe atmadılar mı?)

soyurgalı Mal virmek için ve pişkeş virmek için ve armagan virmek için ve hoş körmek için demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Çin'de hükemâ usturlab tasnif etdüklerinde Hakan İskender'e sitayiş etdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Meger irdi ol genc ile mal kim
ki bu yan nı[152] kıldı soyurgalı hem
(O kadar hazine buldugı halde mal tükendi.
Bu tarafı bağışladı)

soyurgar Hoş körür, hoş tutar, nimet virür manasınadır ki Vakfiyye'de Tevhid'de kelür:

Beyit

Kim ol birni örter celâliyyeti
Bu birni soyurgar cemâliyyeti
(O, birini celâli ile yakar, birini de
cemali ile bağışlar)

Üstünlü Şin

Şagla şegle Ağızla sıklık virmege dirler (ıslık çalmak).

Esreli Şin

şipal Ba-yi Acemî ile bir pehlivanın adıdır ve dilîr ve bahadir demekdir ve bazı nüshada Çipal düşmüş, bu takdirce Hind şahına nisbet etmekdir ki Sedd-i İskenderî'de cenk vasfında kelür:

---

521 Petersburg basmasında "ki bu yan ni" yerine "ki Yunan ni" denilmiştir.

Beyit

Sipeh-darlar[522] içre Şipal olub
Tehevvürde çün Rüstem-i Zal olub
(Komutanlar arasında Şipal (pehlivan) idi.
Kızdığı zamanda Zal oğlu Rüstem gibi olurdu)

şibak Ba-yi Arabîle ev tamınıng saçagına dirler ve agac budagına dahi dirler ve yavşan dirler bir ot vardır anga dahi dirler ki Mecnun u Leylî'de sıfat-i germâ'da kelür:

Beyit

Örgemci şibakga perde salıb
Ol perde içide sâye alıb
(Örümcek damın saçağına perde gererek
o perdenin arkasına saklanmıştı)

şıdurgu Çıturgu dedikleri saze dirler ki Mahzen-i Mîr Haydar'da evvelki makalede kelür:

Beyit

Rast kıl ahenk-i Nevâ vü Hicâz
Tüz yatugı birle şıdurguni saz
(Neva ve Hicaz makamı ile şarkı söyle.
Şarkının sonunu şıdurgu ile ayarla)

şırdag Eyer altına kodukları tegeltiye dirler ve bir penbesi çok ak kaftana dirler ki yengleri bol ola. Cagatay halkı iti[523] havalarda ve seferlerde kaftanlarının üzerine kiyerler ve yekta (dikişsiz kapak) yengleri kısa[524] üstüne kiyilen kaftana dahi dirler ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Mihr ile[525] kökde şafak hob irmes andak kim manga
Mavi tirlik üzre ol aynıng kızıl şırdagı hob
(O güzelin mavi entarisi üzerine giydiği kırmızı kapak
bana şafak vaktinde doğan güneşten daha hoş gelir)

---

522 Petersburg basmasında bu kelime "sipeh-dar alar" şeklindedir.

523 Burası "iti" kelimesi, Petersburg basmasında "anı ıssı" Cevdet I nüshasında "isti", Konya nüshasında "ıssı" şeklindedir.

524 Buradaki "yekta yengleri kısa" ibareciği, Cevdet I nüshasında "yekta olub yengleri kısa olub" şeklindedir.

525 Buradaki "mihr ile" yerinde Petersburg basmasında "mihr ki" vardır.

şıralga İnsanıng belinden yukarusına dirler ve şikarda bir canavarı ve mürgi düsürüb nisf itseler belinden yukaru baş canibine dirler ki Mahbubü'l-Kulub'da otuz beşinci fasılda sayyadlar zikrinde kelür:

Beyit

Nice mazlûm kuşning kanın ki tökti
Koltugun yarıb[526] kanatın sökti şom nefesi
Hazzıga bir iki ayaglay[527] irtikab kılgay
Ve Alyıda şıralgasın kebab kılgay
(Nice talihsiz kuşun kanını döktü,
koltuğunu yarub kanadını kopardı.
Ugursuz nefsinin zevki için bir iki kuşun
vücudunun üst tarafını da kebap etti)

şıgavul* Mihman-dar, yani konukçı manasına.

şiş Emr idüb cüz demekdir ki bazılar şeş deyu istimal iderler.

şımalıb Kol sıgayub demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Katlime kol şımalıb tigni çikmeke kılur
Katl polad kılıcdın burun ol sîm bilek
(Beni öldürmeye kolunu sıgayıb kılıç çekme ki, senin o
gümüş bileğin çelik kılıçtan önce beni öldürür)

Ötreli Şin

şorı Güherçile'ye dirler ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Firak otıda Nevayîni ayki köydüresin
Çü aşkıng eyledi hasca anga ni bes şorı
(Ey güzel, Nevayîyi sen ayrılık ateşinde hemen
yakasın! Çünkü senin aşkın onu çör çöp gibi
çabuk tutuşacak barut haline getirmiştir)

---

526 Petersburg basmasında, "yarıb" yerine "koparıb" denilmiştir.
527 Petersburg basmasında ve Konya nüshasında "ayaglay" yerine "ayagları" denilmiştir.
* Bu kelime ve karşılığı, Fatih nüshasında yoktur.

şudrun Sadırvan demekdir ki Farisî'de şebnem'e dirler ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Kayda derya bile ting bolganı bardur şudrun
Çarh yagdursa kevakibni sirişkimca imes
(Gökler yıldızlarını yağdırsa göz yaşlarım kadar olamaz.
Denizle çiğ tanesi nasıl denk olabilir?)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür ki:

Beyit

Eşkdin kirpik üze ol hatt uçun
Yagdurub sebzege şudrun yıglay*
(O hatt için göz yaşı dökerek kirpiklerim
çimene çayıra çiğ yağdırarak ağlar)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür ki:

Beyit

Ahteri dur nahs-i uşşak bed ahter canıga
Özge her yan iltirer hicran tünining şurdunı
(Ayrılık gecesinin her yanda parlayan çiğleri,
talihsiz aşıkın ugursuz yıldızlarıdır)

Üstünlü Ta

tagay Tayı demekdir ki ananın ulu karındaşına dirler ki Mecalisü'n-Nefais'de ikinci meclis aherinde Mehmed Ali menakibinde kelür:
Fakirge tagay bolur irdi lafzı kelür
Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de beşinci Meclis'de Abdü'l-Vehhab Suhayî tarifinde kelür ki:
Şeyhim bigning haher zadesidür kim tab'ını gâhi tagayı tarif kılgan anga bu şeref besdür. Şeyhim big dedüki Mîr Süheylî'dür.
(Seyhim, beyin kız kardaşının oğlu — yani yeğeni — dur. Kimin ki dayısı seciyesini — ırasını — tarif kılarsa bu şeref onun için yeter)

* Petersburg basmasında "yıglay" kelimesi yok ise de anlamın ve şiirin ölçüsü gereğince mısra "yagdurub sebzege yıglay sudrun" olmalıdır. Biz buna göre anlam verdik.

Ötreli Ta

tolga Emr idüb tolaşdur demekdür.

toy Ziyafet manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit

Muganni tutub camnı leb be-leb
Ki toy oldı hengâm-i îyş ü tarab
(Okuyucular — şarkıcılar —, kadehleri dolu dolu
tuttular. Ziyafet bir zevk ve neşe âlemi oldu)

Üstünlü Gayn

gan Ekser bir lafızla dahi istimal olunur, bolmagan kibi ki olmayan demekdir, kalmagan kibi ki kalmayan demekdir ki Lisanü't-Tayr'da Tevhid'de kelür:

Beyit

Bir cerib yir kalmagan afâk ara
Belki bu kirbâs nili tak ara
(Afakta değil belki bu gök kubbenin
dergâhında dahi bir karış yer kalmadı)

gan Bir dahi Hüdâ manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Hakan saltanatın Ferhad'a teklif etdüki mahalde kelür:

Beyit

Bu kün yüz şükür kıldı oganım
Sini yüz[528] anca kim bolgay gümanım
(Allaha yüz şükür ki seni benim
inanamayacağım derecede yüz kat yükseltti)

gacırcı, gazırcı Kılavuz manasınadır ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Cevher Güle kılavuz olub alub kiderken yol yangılub arslanlar bişesine vardıkları mahalde kelür ki:

---

528 Petersburg basmasında burada "yüz" den sonra "ming" sözü de vardır.

Beyit

Gacırcı başlar irken sehv itmiş
yürüben arslan bar yolga yitmiş
(Kılavuz daha yola başlarken yanılmış,
yürüyerek arslanların bulunduğu yola gitmiş)

garvaş Cüllah'ların bez dokudukları taraga dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da on beşinci makalede mestler zemminde kelür:

Beyit

Çulha garvaşı da ahar dik
yok ki zagan perride murdar dik
(Culha tarağından sonra yapılan parlatma gibi,
çaylak kuşunun kanatındaki murdarlık gibi değil)

garav Kargu demekdir kamış manasına ki Bedayiü'l-Vasatda kelür:

Beyit

Ger Nevayî kilki dik il kilki şeker-riz imes
Ayıb kılma bir dik olmış[529] ni şeker birle garav
(Başkasının kalemi, Nevayî'nin kalemi gibi tatlı değildir.
Ayıplama, şeker kamışı ile adi kamış bir olmaz)

ga Bir lafızla dahi istimal olunur; filanga, filana demek kibi. Ferhad u Şirin hâtimesinde kelür:

Beyit

Dürrge birdi ol bahâ birle revac
Kim serir ehlige boldı zib-i tac
(Taht sahibinin tacına süs olduğundan
dolayı o inciye revac verdi)

Esreli Gayn

gınçı, gunçı Cim-i Acemî ile şol atlar ki culların yerler, bogazı altından culına bir agaç baglarlar ki çuln yemege agzı yetişmeye, ol agaca dirler ve bir kelb dahi ipin kesüb kaçmasun deyu boynuna bagladıkları agaca dirler ki Mecnun u Leylî'de Mecnun Leylî çobanına buluşdugı mahalde kelür ki:

529 Petersburg basmasında buradaki "olmış" sözü "olmas" şekiindedir.

Beyit

Ey vadi-i Eymen içre koyçı
It min sanga öz kaşıngga gınçı
(Ey Eymen deresindeki çoban! Ben senin
yanında değnek bağlanan köpeğinim)

Ve yine Münacaat-name'de kelür ki:
İlâhî sin dest-gir bolmasang asâ heman it gıncısı heman
(Ey Tanrı, sen elimden tutmasan, elimdeki değnek, ancak ite — köpeğe — bağlanan değnek olur)

gınngışıb Kelb zırlayıp kaçmaga dirler.

gına, gine Edat-i tasgirdir; yahşı-gına eyüca demek kibi, cabik-gına çevücek demek kibi, hücre-gına hücrecik demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de ikinci meclis'de Mevlanâ Cevherî vasfında kelür ki:
Sabun-hane işiki de kûçening ortası da özi uçun hücregına yasab irdi.
(Sabunhane eşiğinde ve sokağın ortasında kendisi için bir odacık yapmıştı)
Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Kahr ile tehdid bi-dillerge barı çingına
Mihr ile her vade kim kıldı barı ötrükgına
(Kahr ile korkutmak ile âşıklara yaptığı hep
gerçektir. Sevgi ile, söz vermek ile yaptığı
şeylerin hepsi de yalancıktandır)

Ötreli Gayn

gol Leşkerde saf ve alaya dirler belki padişahların kendüye mahsus olan alayına dirler ki Sedd-i İskenderî'de Cenk vasfında kelür ki:

Beyit

Kılıb andak arasına yiti gol
ki yil hayli tapmay ara yirde yol
(O kadar yedi sıra asker dizdi ki
aralarından yel bile geçmiyordu)

Üstünlü Fa

feryadıdın Feryadından demekdir.

felfüs Süst - yorgun - manasınadır.

Esreli Fa

firist Darbla atılan nesnenin perran olmagla sadasına dirler ki Ferhad u Şirin'de Ferhadıng külünki darbından atılan kayalarung vasfında kelür:

Beyit

Ucub yiygende[530] darb desti anıng
Ki barıb on yıgac firisti anıng
(Külünkü ile vurduğunda kaya parçaları
uçarak sesi on fersah yere vardı

Ötreli Fa

fülle Teşdid-i lâmla tutkala dirler.

fulanını Filanı demekdir.

fulanlık Filanlu demekdir.

fulanga Filana demekdir.

fulanka Mislihu.

fulanga Kâf-i Acemî ile mislihu.

fulan birle Filanla demekdir. ,

fulanda Filanda demekdir.

furkatıdın Firkatden demekdir.

---

530 Petersburg basmasında "yiygende" sözü yerinde "yitgende" sözü vardır.

Üstünlü Kaf

kaan Farisî ile müşterekdir (?) han ve hakan manasınadır ki Sâki-name'de kelür:

Beyit

Kanı hanlar hanı Cingiz Han
Ökday kanı ki irdi kaan
(Nerede padişahlar padişahı Cingiz Han?
Nerede hakan olan Ökday Han?)

Amma Farisîde iştirâkı yine Nevayî Hazretlerining Farisî Divanlarından Nesimü'l-Huld kasidesinin aher beytinde kelür, medlûlini aşağıda verdik:

(Bu ülkede uyruklar o çeşit yüzbinlerce çoğalsınlar ki herbirine binlerce han ve hakan hizmet ede)

kaban Hinzirin erkekine dirler ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lugatı şöyle tashih iderler ki:
Ve bir şürüşinlig av ki tonguz avıdur anıng hem irkekin kaban ve tişisin miçkin ve uşagın çörpe dirler ve Sart barçasın hok ve kiraz lafzı bile eytür.

kapa-kalgan Ba-yi Acemî ile kaplanmış demekdir ki ihâta manasına ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Ayagımnıng kalemi zaafdin andak ki kalem
kapa-kalgan tiri durı da kalemdin yanglıg
(Kalemlik üzerine deri kaplanmış gibi ayağımın
kaval kemiği, arıklıktan kalem gibi olmuştur)

Ve köngülleri gonçası hıkd u hased dik kapalmasdur
(Onların gönüllerinin gonçası çekemezlik ve kıskançlık ile kapanmıştır)

kapsamış Bu dahi ihâta manasınadır ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Hicr ara agrık köngül kalmış iki zülfüng ara
Derd dik kim kapsamış her sarıdın bir dal anı
(Ayrılıkda derdli gönül iki zülfünün arasında kalmış.
Derd gibi her yandan bir dal onu kaplamıştır)

kapgamak Bu dahi kapamak ve ihâta manasınadır ki Seb'a-i Seyyare'de altıncı hikâyede hisar cenkinde kelür:

Beyit

Nice kündin song olgay imkânı
kapgamak bu iki çirik anı
(Bu iki ordu, nice gün sonra,
kaleyi sarmaya imkân bulur)

kaptan Came manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'da Mevlanâ Cami Hazretleri vasfında kelür:

Beyit

Hırka anıng cismi de kaptan bolub
Kaptanı ten cismi anıng can bolub
(Hırkası onun kaftanı, kaftanı ise teni,
cismi de onun canıdır)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'de bir Tenbih'de kelür ki:
Iski çapan bile fârig tofrakda olturmak yahşırak ki zer-beft kaptan kilib murad[531] alyıda turmak
(Eski hırka giyerek toprak üstünde gönlü hoş oturmak, altın işlemeli kaftan giyerek emir altında yaşamaktan yeğdir)

kapuzag Ba-yi Acemî ile kabuk manasınadır ki Mahbubü'l-Kulub'da bir Tenbih'de kelür:
Büste kapuzagı keyme bolmas
(Fıstık kabugu gemi olmaz)

katıg, katık Katı demekdir saht manasına.

katıb Katı olub demekdir ki Sedd-i İskenderî'de şita vasfında bir beyitde kelür:

Beyit

Savug şiddetidin ki közler katıb
Anga kavs her dem pelarek atıb
(Kaşları sogugun şiddetinden temrenler
atdığı için gözleri de kas katı olmuştur)

katkan Bu dahi katı ve saht olan demekdir ki Mahbubü'l-Kulub'da bir Tenbih'de kelür:

---

531 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "kaptan kiyib murad alyıde turmak" ibaresi yerinde "kaptan kiyib birev alyıde turmak" vardır.

Tengri dostlarınıng hikayâtı bir terânedür kim hıyrelıgdın katkan közlerni yıglatur.
(Tanrı dostlarının hikâyeleri günahdan katılan gözleri ağlatan bir ilahîdir)

katla Tekrar manasınadır ki kim yana katla dirler bir kerre dahi demekdir ki Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit

Yana katla Dara-yi derya-neval
didi ki' ey hakîm-i Mesiha meal
(İhsanı deniz gibi olan Dara tekrar dedi ki
"Ey manada Mesih — İsa — gibi olan hakîm!")

kaçılıb[532] Perakende olub tagılıb demekdir.

kacır[533] Kerkes'e dirler ki Tevarih-i Müluk'da Nemrud âsmâna çıkmak diledüki mahalde kelür ki:
Nemrud cehildin bir sandukning tört payesıga tört kacırnı baglab özi sandukga kirib tört yukarı köşesi de it baglab kerkesler it sarı meyil kılıb havalandılar

kaçkusı Kaçsa kerek demekdir.

kadadı Baturdı ve sancdı demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Bu vehmdin ki bolur zahm bes letâfetdin
Hayal birle dagı lebleringge tiş kadaman
(Bu kadar lutuftan sonra yara yapmak
korkusu yüzünden hayalde bile
dudaklarına dişlerimi batıramıyorum)

Amma diş koyuramaz ve diş bileyümez manasına dahi kelür.

kadalıb Batub ve sancılub demekdir.

karag Merdümek-i çeşm'e dirler ve mutlak köze dahi dirler ki Seb'a-i Seyyare'de Naat'da kelür:

Beyit

Ey karagıngga sürme ma-zage
Ma-tâgâ merkebingge koymay dag
(Ey gözüne "ma-zage" sürme olan, ve ey "ma-tâgâ"
binitinde bir eser koymayan!)

---

532 Petersburg basmasında bu kelime "kaçtıb" şeklindedir.
533 Petersburg basmasında bu kelime "kaçır" şeklindedir.

ma-zage ve ma-tâgâ, Kur'an-ı Kerim'in bilinmiş birer ayetidir. Ve yine Ferhad u Şirin'de kelür ki:

Beyit

Didi Hakan ki ey şem-i feragım
Ferag u şem yok ruşen karagım
(Hakan dedi ki: "Ey benim gözümün parlak ışığı;
yok parlak ışığı değil — ? — nurı)

karalı Bakışı demekdir ki ikisi dahi Ubeyd Han eş'arında kelür:

Beyit

Kara belâga kalıb min karalab ötgenidin
Könglüni [534] hem kara yir kıldı ol karalı bile
(Bana bakarak geçerken beni kara belaya uğrattı.
O bakış ile gönlümü kara bir noktaya çevirdi)

karak Bu dahi merdümek-i çeşm manasına kelür ki Münşaat'da on tokuzuncı mektubda bir rübaî'de kelür:

Rübaîyye

Mizacınga elemi yitmesün firak bile
Zamîring olmasun azürde-i iştiyak bile
Közümke Tingri tigürsün iki tabanıngnı
Hall eyleben kara kılmak iki karak bile
(Senin mizacına ayrılık acısı erişmesin.
Gönlün hasret çekerek üzülmesin .
Madem ki sen göz bebeklerinle bana bakarak
gözümü kararttın. Gözlerime Tanrı
iki ayagını iriştirsin - değdirsin -)

karag Bir dahi kol ve bazu manasına kelür ki karuca dirler ki Ferhad u Şirin'de Ferhadı tutub Hüsrev'e ketürdükleri mahalde kelür ki:

Beyit

Kiyin baglab karaglık kolların rüst
Barıb çikmezlik anı darga çüst
(Çarçabuk onu dar ağacına çekmek için
kollarını arkasına bağladı)

---

534 Pavet de Courteille'de bu kelime "könglümni" şeklindedir ve bunu doğru bularak ona göre çevirdik.

karı, karu Bu dahi kol ve bazu manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ey köngül ah okların ol gamzening alyıda çik
Kim ok atmaglık da sindin tüzdür anıng karusı
(Ey gönül ,onun gamzesinin karşısında ah oklarını çek,
çünkü ok atmakta onun kolu senin kolundan daha ustadır)

karag Kara demekdir ki siyah manasına ki Münşaat'da altıncı mektubda kelür:

Közke tofrag karagı sürme-i sifahan çekilip[535]

(Göze toprağın karası askerlerin sürmesi gibi görünüp...)

karak Bir dahi yagma ve talan manasına kelür ki harâmiye karakcı dirler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Köngüller nakdini tarac iterge tapmagıng bürka'
İrür andak ki yüz baglar karakcı kervanı körkec
(Sen gönüllerin hazinesini yağma ederken
yüzünü kapatışın, eşkiyanın kervanı
vururken yüzlerini maskelemelerine benzer)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'de evvelki fasılda padişahın adli vasfında kelür ki:

Siyasetidin, müsafir karakcı vehmidin eymen[536]

(Hakanın idaresinde, yolcu eşkiya korkusundan uzaktır)

kargadı Bed dua eyledi ,ilendi demekdir ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Lutfîni kim kargadı ya rab belâga üçredib
Kim sining dik taş bagırlık bi-vefâga üçredib
(Ey Tanrım, Lutfîye kim kötü dua etti ki bu
belaya uğradı. Senin gibi taş bağırlı
bir vefasıza düş oldu)

kargagan sayı İlenç virdikçe demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

---

535 Petersburg basmasında, bu örneğin sonu "sürme-i sipahan-ca körünüb" şeklindedir. Bunu doğru bularak açıklamayı buna göre yaptık.

536 Petersburg basmasında bu örneğin son kelimesi "mutmain" olarak verilmiştir.

Beyit

Sinde nâz oldı Nevayî'de niyâz irmes aceb
Kim sin anı kargagan sayı sini ol alkamış

— Yukarıda alkamış maddesinde geçti —

kargış Bu dahi beddua manasınadır ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de[537] Hazret-i Nuh Aleyhi's-Selâm, oglı Ham'a bed-dua etdüki mahalde kelür ki:

Çün Ham, Nuh Aleyhi's-Selâmga bi-edeblik kılgan cihetdin anıng mübarek tilike ham bareside kargış ötüb irdi

(Ham, babası Nuh peygambere terbiyesizlik ettiği için Nuhun mübarek tili Hame beddua etti -ilendi-)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da üçinci kısımda bir Tenbih'de kelür ki:

Anı kim bir dua kıldıng köp kargış bile kutulmak yokdur
(Kimi bir defa çagırırsan bin söğmekle kovamazsın)

kargaş[538] Gavga ve galebe eyleyüb karış katış olmaga dirler ki Sedd-i İskenderî'de adl vasfında kelür:

Beyit

Ni merdudlıg kim bolur il işi
Tün ü kün anıng canınıng kargaşı
(Ne kötülüktür ki el alem, gece gündüz,
onun canının kargaşı ile uğraşır)

Ve yine Ferhad u Şirin'de Ferhad namesinde kelür:

Beyit

Bular ilge mining aşkım işidin
Kulagım yalkıban il kargaşıdın
(Bu işler, alemde benim aşkım yüzünden meydana
gelmiştir. Kulağım alemin gürültüsünden dolmuştur)

karıgdı, karıkmak Kara çok bakub köz alındugına dirler ki Sedd-i İskenderî'de sıfat-ı bahar'da kelür:

---

537 Petersburg basmasında kaynak adı doğru olarak "Tevarih-i Enbiya" vardır.

538 Petersburg basmasında madde başı "kargış" dır.

Beyit

Kılıb nerkis öz goncesin beyzâ-var
Ki közide irdi remeddin gubar
Remed yok çün kar üze köz salıb
Karıkmak közining ziyasın alıb
(Nerkis kendi goncasını yumurta gibi yapmıştır.
Çünkü göz ağrısından gözüne perde gelmiştir.
Yok göz ağrısı değil kara bakmak yüzünden
gözünün ışığı giderek kamaşmıştır)

karı Koca'ya dirler ki Nazmü'l-Cevâhir'de kelür:

Rübaîyye

Koygucı bagırga huzün dagı karılık
Salgucı gam u belâ seragı karılık
Koygucı[539] fenâ tola ayagı karılık
Ölmek haberin birgüci dagı karılık
(İhtiyarlık, gönle kaygu verir,
derd ü bela haberini getirir,
yok olma kadehini dolu olarak sunar,
ölüm haberini de o verir)

karıb Karıyub demekdir, yani kocayub manasına ki Mecnun u Leylî'de şeb-i firak'da Mecnun hakkında kelür ki:

Beyit

Bu nevi kara ton[540] içre karıb
Yani ki kara tonum akarıb
(Bu gibi kara geceler içerisinde kocaldım.
Demek isterim ki vücudumu örten kara kıllar ağardı)

Ve yine göhne rüzgâr-dide ve ömür-dide manasına Nazmü'l-Cevâhir'de bir rubaî'de kelür ki:

Rübaîyye

Her kimge ki köp taam yimek fendür
Bilgil ki necaset tenige meskendür
Karnıng bile dost bolmasang ahsendür
Niyçün ki ir oglıga karı düşmendür
(Her kimin ki çok yimek âdetidir.
Bilesin ki pislik vücudunda yuva kurmuştur.
Karnın ile dost olmasan çok iyidir,
çünkü o er oğlunun eski düşmanıdır)

539 Bu kelime, Petersburg basmasında "tutgucı" olarak verilmiştir.
540 Petersburg basmasında, "kara ton" yerine, "kara kün" denilmiştir.

karı Bir dahi karış manasına kelür ve bina arşunına dahi dirler ki Ferhad u Şirin'de Ferhadıng su argın kazdugı mahalde kelür ki:

Beyit

Tapıb akıl irtifaınıng şümarı
İki ming karı her birning işeri

— Yukarıda işer maddesinde açıklandı —

Ve yine Sedd-i İskenderî'de İskender rub-i meskunı taksim etdügi mahalde kelür ki:

Beyit

Çü kıldı mesahat mesalik ara
Yıgaç itti tayin memalik ara
tınâbi ki messah kıldı kulac
Kılıb on iki ming karı bir yıgaç
(Memleketi ölçdürdüğünde yıgaç denen
mesafeleri tayin etti
Mühendis kulaçlayarak bir ipi ölçü yaptı
oniki bin karış bir yıgaç sayıldı)

karu İvaz manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Çün Nevayîge iki laali meyidin tutsa kavs
karu ger can istese kim can birib taptı muni
(Nevayî'ye dudaklarının şarabından iki kadeh tutsa,
bunun yerine canımı istese hazır bulur)

Ve yine Garabibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Uşbu yanglıg istegil dâim Nevayî könglini
Kim ki andın yitmese hakdın sanga yitgey karu
(Nevayî'nin her zaman gönlünü bu şekilde ele al -iste-.
Eğer ondan sana bir iyilik gelmezse
hakdan sana bir karşılık gelir)

karanggu Kâf kâf-i Acemîdir karangu manasınadır.

karalgudın Karardugından demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Kimke saldım köz közüm karalgudın aşk içre kim
Kan ara pinhân közüm ak ve karasın körmedim
(Kime baktımsa aşk içre gözümün kararmış olduğundan
kan içinde kalmış olan gözümle akı karayı ayıramadım)

karalub Kararub demekdir ki Münşaat'da Bedïü'z-zaman Mîrza nasihatında kelür:
Ham kim Nuh Aleyhi's-Selâm oglıdur ol Hazretge edeb terki kıldı irse ol Hazret duası bile renki karalub peygamberlik anıng neslidin munkatı boldı

karagusıdur Kararsa kerek demekdir.

karalgusı dur Mislehu.

karmaşıb Karvaşub ve tutuşub demekdir.

kara baskan Uyku içinde agır basmaga dirler ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit
Gam tüni kılmış kara baskan gibi muztar mini
Beyle kim na-kâr min bu baht-i girân-dûd ile
(Derd gecesi kara basan gibi beni üzmüştür.
Öyle ki bu kara talihimle halim yamandır)

karam Karışdugum demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de üçünci meclis'de Fahreddin vasfında Nevayî Hazretleri iderler:
Kişi karamdındur yani adem karışanumdan[541] dır demekdir ki "hısım kavm" manasınadır

karmak Karışdırmak manasınadır .

kardı Karışdırdı demekdir.

karmaygıl Karışdırmagıl demekdir ki Ferhad u Şirin'de Tevhid'de kelür:

Beyit
Ayırgac bezl eyle bu bi-nevâdın
Nevâsızlarga karmaygıl havadın
(Bu talihsizi lutfunla bir kere ayırdıktan sonra
havana uyarak tekrar talihsizlere karıştırma)

karçıgay Togan'a dirler ki Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit
Kerek haylıca karçıgaydur meyân
Alar çuje yanglıg bu bir mâkiyân
(Bir çok bıldırcınlar arasında bu bir dogandır.
Onlar piliç, bu da bir tavuk gibidir)

---
541 Cevdet I nüshasında bu kelime "karışatımdan" şeklinde, "n" yerine "t" iledir.

Ve yine Lisanü't-Tayr'de Kuşlar Hüdhüd'le münazara etdükleri mahalde kelür:

Beyit

Karçıgay kıldı ayân güftarını
Körgüzüb çengal ile minkârını
(Dogan, sözünü açık söyleyerek
pençesi ile gagasını gösterdi)

kazak Levend ve bi-hanman manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'da üçünci makalede Sultan Hüseyin Baykara ile ol pîr-i acuze hikâyesinde kelür ki:

Beyit

Zal didi kim kazak irkende şah
Tîg çikib kim çika irdi sipah
(Zal dedi ki, şah derbeder ise
kim kılıç çekip askerin başına geçecek?)

kaşkagan Kuruyub kavrulan demekdir.

kaşkalgan Kagşanan ve gevşeyen demekdir ki Lisanü't-Tayr'da kuşlarung fenâ vâdisinde halleri beyanında kelür:

Beyit

Cism ara bir perleri[542] kalmay bütün
pare pare çünki kaşkalgan otun
(Cisminde bir tek bile tüy kalmadı;
kurumuş odun gibi parça parça oldu)

kaşı da Yanında demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mecnun gülistan'da Leylî firakında bülbüle hitab etdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Sin ehl-i visalsin dem urma
Hicr ehli kaşı da nükte sorma
(Sen sevdiğine kavuşmuşsun ağız açma.
Ayrılık derdi çekenlerin karşısında nükte savurma)

Ve yine Tevarih-i Müluk'da Siyavüş ahvalinde kelür ki:
Amma sining[543] hatâ rayi ve televvün-i mizacidin vehm kılıb kaçıb Turanga Efrasyab kaşıga bardı

542 Buradaki "bir perleri" sözleri, Petersburg basmasında "birbirleri" şeklindedir.

543 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu örneğin ilk iki kelimesi "atasınıng" şeklindedir ve doğrudur.

(Babasının yanlış düşüncesinden ve değişen mizacından korkup kaçarak Turan'a Efrasyab'ın yanına vardı)

kaşıb Kaşıyub demekdir.

kak Kurumış nesneye dirler ki Horasan'da ve Semerkand'de kavunı kurudurlar sâyir meyva kurusı kibi ki vakt-i hacetde su ile ısladurlar heman taze kavun kibi olur ki Mahzen-i Mîr Haydar'da kelür:

Beyit

Belh ilining takatı hem tak idi
Barça kavun hasretidin kak idi
(Belh ülkesinin takatı tükenmiş, bütün
kavunlar kuraklıktan kurumuş idi)

kakşal Kagşak ve gevşek demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Hicrdin örtense cismimde süngkekler teng imes
Kim irür tişe itik dagı besi kakşal otun
(Ayrılıktan vücudumdaki kemikler tutuşsa şaşılmasın.
Çünkü balta keskin, vücudum kağşak odun gibi kurudur)

kaladı Biri biri üzerine yıgdı demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Kaladı veh ki otun dik süngkeklerimni sipihr
Bu yangı otga ki ten külbeside yakıladur
(Ne yazık, vücudumun içerisinde yakılan bu yeni ateşe
atmak için felek kemiklerimi odun gibi
birbiri üzerine yığdı)

kalaydur min Yıgub tururın ve yıga tururın[544] demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Didim könglümke her yandın haddingıng ni durur canâ[545]
Mahabbet otıga didi otun dur kim kalaydur min
(Gönlüme "he ryandan sana düşen oklar nereden
geliyor?" diye sordum. O da "ey dost, sevgi
ateşiyle yakmak için yığılmış odunlardır" dedi)

---

544 Petersburg basmasında burası "yakub tururın ve yaka tururın" şeklindedir.

545 Petersburb basmasında burada "canâ" yerine "yâra" denilmiştir.

kalagay Bir nevî kızıl renke dirler ki renkinde koyılık ve açıklık ola ve mîr aşikâne dahi dirler ki Ferhad u Şirin'de Şirin medhinde kelür :

Beyit

Kiyib[546] gülgûn harîr ve perniyâni
Kalagay kim akıb her sarı kanı
(Sanki her yanından kan akıyor gibi gül renginde
ve kızıl renkte ipekli elbiseler giymişti)

kalpag Tatarlarung kiçeden takyesine dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da yedinci makalede kanaat babında kelür:

Beyit

Şah[547] anı bil kim başı kalpagda
Bezl iter afak[548] birür çağda
(Başında taç olanı ve her zaman
aleme ihsan edeni hakan bil)

kalın Çok demekdir ki Tarih-i Enbiya'da Hazret-i Nuh Aleyhi's-Selâm evladına etraf-i alemi taksim etdüki mahalde kelür ki:
Bu üç peygamberzâde evlad ve etbâı mezkûr bolgan memâlikde yayıldılar ve kalın boldılar.
Ve yine Sedd-i İskenderî'de Ye'cüc vasfında kelür:

Beyit

Barı agzı da tilbe it dik talın
Adedde veli it tükidin kalın
— Yukarıda talın maddesinde açıklanmıştır —

kalmagac Kalmayacak demekdir.

kamuk Kamusı demekdir cümlesi manasına.

kanlıg, kanlık Hûnîn demekdir kanlu manasına. Neteki otluk demek ateşîn manasınadır ve bir dahi hûnî, yani kan eylemiş manasına kelür.

kanab Kanayub demekdir.

kanmagung Kâf-i Acemî ile kanmazsın demekdir.

kavlang Kâf-i Acemî ile kovung demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

546 Petersburg basmasında burası "kiyib" yerine "kilib" denilmiştir.
547 Konya nüshasında "şahı" şekli vardır.
548 Şeyh Süleyman Efendi Lûgatinde bu kelime, "akaka" denilmiştir.

Beyit

Köyi da[549] kavlang havass u aklini ey derd-i aşk
Anda ser-gerdân Nevayî'ni veli ankel kılıng
(Ey aşk derdi! Sevgilinin köyünden aklı, duyguyu
kovasınız, onu kovarken başı dertli
Nevayî'yi taş gibi kullanın!)

kavlar Kovarlar demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Köyide itlerge meskendür ve veli kavlar mini
Veh ki hem-demlerge anda hanmandur bizge yok
(Sevgilinin köyünde itlere yurt vardır, ama beni
kovalarlar. Yazık ki dostlar orada toplanmıştır,
fakat bize yer yoktur)

kavlaban Kovuben demekdir ki Lisanü't-Tayr'da Hüdhüd'ün Togan'a cevabı münazarasında kelür:

Beyit

Kaysı saydı kimsin anı avlaban
Kuşcu taşlab tabıl çalıb kavlaban
(Sen hangi avı avlayorsun? Kuşçu taşlıyor,
davulcu davul çalarak senin önüne avı sürükliyor)

kavlay Kovalayayın ve kovalarlar demekdir ki Tevarih-i Enbiya'da Zekerriya peygamber Aleyhi's-Selâm kıssasında kelür:

Ol napâk il arasidin kaçtı ve alar kavlay barıb meşhurdur kim ol hazret yigac şikâfige kirdi

(O, kâfirler arasından kaçtı ve onlar onu ardınca kovaladılar. Herkes bilirki o hazret agaç yarığına girdi)

kavguncı Gammaz manasınadır ve dahi kovucı demekdir ılgar iden leşker manasına ki Tevarih-i Müluk'de Behram Çupîn, Perviz'den Kisrâ tahtın alub ardınca leşker könderdüki mahalde kelür ki:

Behram Pervizge kavguncı yıparıb özi Medâyinge kilib padişahlıkga olurdı

kavgun Bu dahi bu manayadır ki yine Tevarih-i Müluk'da Ferruhzâd tarihinde kelür ki:

Anda hem tura almay Mervge bardı anda hem keyince kavgun kilib yalguz bir tikirmende yaşundı

549 Petersburg basmasında bu kelime "köyidin" şeklindedir.

(Orada da duramadı Merve vardı. Orada da kovalayanlar ardınca geldiler. Yalnız olarak bir değirmene gizlendi)

kovlamaglıg Kovmaklık demekdir.

kavursun Kuş yelekining ucuna dirler ki anga nakkaşlar kıl kalem kecürürler. Ferhad u Şirin'de sıfat-ı bahar'da kelür:

Beyit

Anga dagı kavursun ab-keşdin
Munga hem hulle berk-i sebze-veşdin
(O, kuş yelekinden bir kalem yaptı,
bu da yeşil yapraktan bir kaftan yaptı)

kavurmac Kurı ete dirler ve ütme bugdaya dahi dirler ve sâyir kavrulmuş nesneye dirler ki Mecnun u Leylî'de sıfat-i tabistânda kelür:

Beyit

Harman yiride tezerv ve dürrâc
Yir tabesidin tirib kavurmac
(Harman yerinde sülün ve turaç kuşu sanki
yeryüzü tavasından kavurga topladılar)

kavçın, kavçun Konuk manasınadır ki Mahzen-i Mîr Haydar'da Hâtem hikâyesinde kelür ki:

Beyit

Kim keremin kör ki bu hali bile
Kavçın agırlar kişi mali bile
(El malı ile konuk ağırlar, bu hali ile
onun keremini varın anlayın)

kayu Kaygu ve gussa manasınadır.

kayguluk Gussalu ve kaygulu demekdir.

kayu, kaybir Kangısı demekdir ki Ferhad u Şirin hâtimesinde kelür:

Beyit

Kayu zulm eyledi kaybir adalet
Ni işge eyledi her bir delalet
(Kimi zulm etti kimi adalet etti.
Her birinin ne yolda yürüdüklerini göresin!)

kay Karla yagan yagmura dirler.

kaydın Kandin demekdir ki Lisanü't-Tayr'da Mi'rac'da kelür:

Beyit

Çikti şeh rahş üzre çün mahkûm idi
Hüküm kaydın irkeni malûm idi
(Peygamber buraka bindiginde hükmü almıştı
ve hükmün nereden geldiğini de biliyordu)

kay sarı Kankı taraf demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da Şeyh Nizamî ile Mîr Hüsrev vasfında kelür ki:

Beyit

Kay sarı ot dik yüz urub tend ü tîz
Salıban ol kişver ara rüst-hîz
(Ateş gibi hangi tarafa yüzünü döndürdü ise,
o ülkeye kıyametler kopardı)

kaytarmak Döndürmek demekdir ki Vakfiyye'de kelür: Ve alarnı rızaları[550] bile kaytarmaknıng mihneti

kaytaru Emr idüb döndür demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Başkarur da barmasa könglüm adem sahrâsıga
Tuş tuşıdın sancıban her sarı anı kaytaru[551]
(Yok olma sahrasına gönlüm varmayı başaramazsa,
her yanından sancarak o yoldan onu döndür)

kayıtmayıb[552] Dönmeyüb demekdir.

kayıtmasun[553] Dönmesün demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür ki:

Beyit

Kaytarurda vâkif olung kim yana kayıtmasun
Tengri[554] uçun nâ-tüvân könglümni andın kutkaru
(Yokluk sahrasından döndürürken dikkat
edin ki tekrar dönüp gelmesin. Allah rızası
için dertli gönlümü ondan kurtarın)

kaytarurda Döndürmekde demekdir ki bu beyitde mısra-i evvel evvelinde keçdi.

---

550 Petersburg basmasında burada "rîzaları" yerine "dil hahları" denilmiştir.
551 Petersburg basmasında "anı kaytaru" yerine "andın kaytaru" denilmiştir.
552 Petersburg basmasında bu kelime "kaytmayıb" şeklindedir.
553 Petersburg basmasında bu kelime "kaytmasun" şeklindedir.
554 Petersburg basmasında buradaki "tengri" kelimesi, "tingri" şeklindedir.

kaytardı Döndürdi demekdir.

kaytalı, kaytkalı Döneli ve dönmek için demekdir.

kaytarı Dönmesi demekdir ki ikisi dahi Bedayiü'l-Vasat'da kelür ki:

Beyit
Kilgeni[555] can biriban kaytarı öltürdi yana
Gûyya kaytkalı başıma yitgürdi kadem
(Gelmesi can verdi, gitmesi — dönmesi — öldürdü.
Sanki yine dönmesi için başıma ayagını koydu)

kayalmak Bu dahi dönmek demekdir.

kaytıb Dönüb demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Mi'rac'da kelür*:

Beyit
Bolub barganda dürr-i layık tac
Veli kaytıb niçük kim bahr-i mevvac
(Giderken bir tacı süsleyen inci gibi idi.
Dönerken de dalgalı bir deniz gibi idi)

kaytarur, kaytatur Döndürür demekdir.

kaytaray Döndüreyin demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit
Ey ki dibsin gayrdin ayru kil çik cam-i vusl
Ger bu halvetde Nevayî mahrem irmes kaytaray
(Ey güzel, "başkalarından ayrı yalnız gel de
birleşme kadehini çek" demişsin. Eğer Nevayî
bu halvette mahremin değil ise onu geri döndür)

kaytaldıng Kâf kaf-i Acemîdir, men olundung ve döndürüldüng demekdir.

kaynaldıng Kâf-i Acemî ile, bir günah sebebiyle belâ ve mihnet çekding demekdir ve cerîme manasına dahi kelür ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit
Visal-i gülşenin ey can kuşı köb istersin
Bu damgeh ara gûya ki asru kaynaldıng
(Ey can kuşu, sen birleşme gülşenini çok istiyorsun.
Bu tuzakta sen çok mihnet çekmiş gibisin)

---

555 Petersburg basmasında bu kelime "kilmeki" şeklindedir.
* Kelimenin bu açıklama kısmı, Fatih nüshasında yoktur.

kayrılur Kerüsüne kangrılur demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Ah tartarda meger can pîç urar
Ok atar da her kaçan kim kayrılur
(Ah çekerken can üzülür (kıvrılır), netekim
ok atıldığı zaman insan arkasına kanrılır)

kaygurmas Kayurmaz demekdir.

kayuk, kayık Kaygı demekdir ardına kelmiş[556] manasınadır.

kaygalduruk Kalaylanmış nesneye dirler ki Sedd-i İskenderî'de İsder'in leşkeri vasfında kelür:

Beyit

Alar cevşenî barça kaygalduruk
Sinan kollarıda nicük kim sıyruk[557]

— Bu beyit yukarıda açıklanmıştır —

Esreli Kaf

kıcışur Gicişür demekdir.

kıcışsa Gicişse demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Münasibdür közüm sürtüb kaşısam kirbikim birle
Kıcışsa mey otınıng hurkati birle kef ü payı
(Şarap ateşinin yakması ile elim ve tabanım gicişse
gözümü sürerek kirpiklerimle kaşısam yeri vardır)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Didi közüm kıcışur eytim ki bade temiz
Didi ni hacet anga bade mest irür
(Gözüm gidişir dedi. Dedim ki şarap damlat.
Dedi ki badeye — şaraba — ne hacet. O onsuz dahi
sarhoştur)

556 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime yerine "egilmiş" kelimesi vardır.

557 Petersburg basmasında ve Cevdet nüshasında "soruk" şeklindedir.

kıçgırıb Çagırıb ve haykırıb demekdir ki Tevarih-i Müluk'de Dahhak-i Marî omuzındagı yılanlara adem beynisin virdüki vaktin kur'a Gâve-i Ahenger'in ikinci oglına düşdüki mahalde kelür ki: Ol bi-tahammül olub kıcgırıb ilge köb ta'anlar kıldı ve Dahhakni sökti

Ve yine Lisanü't-Tayr'da bir hikâyede kelür:

Beyit

Kıcgırıb koptı kalender bi-karâr
Tam[558] eyleb ıztırâb u ıztırâr
(Acısını ve sıkıntısını açığa vurarak
kalender sabırsızlandı ve haykırdı)

kırav Kıragu demekdir ki souk eyyamde kice ile havadan yere düşer yeri agardur ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Hülle-i kâfûr-gun ol hıl'at-i hazrâ üze
Sebze-i hazrâga gûya tüşti rahmetdin kırav
(Sanki yeşil çimenler üzerine rahmetten kırağı düşmüş
gibi o yeşil kaftan üzerine kâfur gibi
beyaz bir hülle giymiş idi)

Ve yine Ferhad u Şirin'de Hakan Ferhad'a saltanatın teklif etdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Sakal agı ölümge pîş-revdür
Tiriklik sebzesi üzre kıravdur
(Sakalın akı, ölümün öncüsüdür.
Hayat çimeni üzerine düşen kırağıdır)

kırak[559] Kenar manasınadır ki Mecnun u Leylî'de Mecnun ahûya hitab idüb eytdi ki:

Beyit

Devri da[560] burun yügür yırakdın
İvrül başıga veli kırakdın
(Önce dönerek kenardan koş,
uzaktan başına çevril — yani kurban et —)

---

558 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu kelime yerine "zâhir" kelimesi vardır ki doğrudur ve ona göre açıklama yapılmıştır.

559 Bu kelime ve karşılığı ve tanıgı Cevdet I nüshasında yoktur.

560 Petersburg basmasında burası "devri ile" şeklindedir.

kırag Bu dahi kenar manasınadır ki Ferhad u Şirin'de çeşme-i Hızır vasfında kelür:

Beyit

Kıragı da dirahti kökke hem-ser[561]
Bu hayvan suyı ol Hızır peyamber
(Kenarındaki ağaç göklere baş çekmişti.
Biri dirim suyu öbürü de Hızır peygamber idi)

kızık Kızmış manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Anglaman bülbül kızık köngli mudur ya ıtr uçun
Goncasıdın gül müretteb kıldı otluk mecmeri
(Bülbülün gül goncasını bohurdanlık yapması,
onun kokusu içinmi yoksa içerisindeki ateş için mi
— yani gönlündeki kızgın ateş için mi — anlamıyorum)

kızıştı Kızdı germ oldı demekdir.

kızgan Kızan germ olan demekdir.

kızıttı Kızdırdı ve kızdı[562] demekdir ki Münşaat'da ikinci mektubda kelür ki:
Sipihr körevi zer-ger köresi[563] dik mihr otıdın ol nevi kızıttı kim yakındur kim felek tasıdın sevâbit daneleri tasdagı kalye katarâtı dik iriyib tama
(Gök kubbesi kuyumcu ocağı gibi güneş ateşinden o denlü kızdı ki felekin tasından yıldız daneleri tastaki kalay damlaları gibi eriyip döküldüler)

kıska Kısa kütâh manasınadır.

kıskardı Kısaldı demekdir.

kıgrat[564], **kıgat**[564] Çagatay'da iki kabiledür ki Haseb ve neseb'de kadîmü'l-asîl han-zâdelerdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

---

561 Petersburg basmasında bu kelime "hem-ber" şeklindedir.
562 Petersburg basmasında bu "kızdı" anlamı yoktur.
563 Petersburg basmasında bu tanık'ın başı "sipihr köresi zer-ger köresi" şeklinde ve Cevdet I nüshasında ise aynı yer "sipihr köresi zer-ger közesi" şeklinde verilmiştir. Aşağıda "kirişgey" maddesinde geçen aynı tanıkta bu kelime "kabrini" şeklinde ve Cevdet I nüshasında ise aynı tanıkta bu kelime "kırıttı" şeklinde verilmiştir.
564 Petersburg basmasında bu adlar Kıngrat ve Kıyat şeklindedir.

Beyit

Min tileb hüsn veli şah ṭileb asl u neseb
Manga lülü' bile Hindu anga Kıgrat ve Kıgat
(Ben güzellik dilerim, şah asalet diler.
Bana Hintli bir soytarı ona da Kıgrat ve Kıgat yeter)

kılguçı Kılıcı demekdir eyleyici manasına.

kılık Fiil manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de Bedîü'z-zaman Mîrza hakkında kelür:

Beyit

Kılıb yahşılık birle yahşı kılık
Kılık dik başıngdın ayak yahşılık
(İyilik yapmakla iyi ahlâklılık gösterirdi.
Başından ayağına kadar güzel ahlâk gibi idi)

Ve yine Münacat-name'de kelür ki:
Sin yahşısın ve min yaman her kimge münasibdudur kılık

kılgung Kâf kâf-i Acemîdir, eyledüng eyleseseng kerek demekdir.

kılguh Kılınacak ve eylenecek ve kılıcı ve eyleyici manasınadır ki[565]

Hayretü'l-Ebrar'da on ikinci makalede kelür:

Beyit

Nice sitem kılguh abâd olub
Barça sitem çikküci berbâd olub
(Nice zalimler rahattadır.
Bütün dert çekenler de perişandır)

kıla alman[566] Eyleyümezin demekdir.

kılgac[567] Eyleyicek demekdir.

kılmagan[568] **bolsang, kılmagın**[568] **bolsang** Kâflar kâf-i Acemîdir. Eylemez olsang demekdir.

kıla almasıngdın[569] Eylemedüking demekdir.

kılgumızdur[570] Eylesek kerek demekdir.

kılalı[571] Eyleyeli ve eyleyelim demekdir.

---

565 Buradan aşağısı, Petersburg basmasında yoktur.
566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574 ve 575 Buradaki on kelime ve karşılığı, Petersburg basmasında yoktur.

kılmalı[572] Eylemedin ve eylemeyeyin demekdir.

kılgum[573] Kılsam kerek demekdir.

kılgung[574] Kâf Acemîdir eyleding ve eyleseng kerek demekdir.

kılmagusı[575] Eylemese kerek demekdir.

kılgalı Eyleyeli demekdir ve eylemek içun manasınadır ki [576] Hayretü'l-Ebrar'da beşinci makalede kelür:

Beyit

Bil ki seha kılgalı kimdür muhik
Sim birürke kim irür müstahik
(Cömertlik yapmak için kim hak kazanmıştır.
Para vermeğe kim müstahaktır)

Yine eyleyeli manasına[577] Fevaidü'l-Kiber'de kelür ki:

Beyit

Nipâk saf köngül sarı çerh salsa küdûret
Zülal közküsini sâye kılgalı buşmuş

— Yukarıda buştı kelimesinde geçmiştir —

kılılur Kılınur, yani eylenür demekdir ki Münşaat'da altıncı mektubda kelür:
Köngül bahridin mahfîdürler ni âli meclisge bu nevi nisâr kılılur kim

kılıldı Kılındı, yani eylendi demekdir.

kılav Kılınacak, yani eylenecek nesne demekdir. İnsanda istimal olunsa cür'etlu ve bahadır kimsedür demekdir ve kılıc'da istimal olunsa ziyade keskinlikden kinâyedür ve bazı mahalde tugulga vasfında yaldızlu ve mücellâ manasına kelür ki Sedd-i İskenderî'de Dara leşkeri vasfında kelür:

Beyit

Taka dalgada çin yalavuz pezîr
Yana cevşen üstige çini harîr

— Yukarıda dalga kelimesinde geçmiştir —

---

576 - 577 Bu not sayılarının arasındaki ibareler, yalnız Petersburg basmasında vardır, hele Fatih nüshasında ise yoktur.

Beyit

Kamug[578] şu'lesi barca rengin yalav
Bilinib yalav cilvesidin kılav
(Yapraklar cehennem şulesi gibi parlayordu.
Alevin cilvesinden tolgalar görünüyordu)

Tugulganın mücellâlığında sâhibining heybeti belinüb demekdir ki bir kimesneyi kuvvet ve tüvânâlıkla vasf etmelü olsalar kılavlıdur dirler

kımac Tatar mahbublarınıng közlerining kuyrugı ki kaşı kuyrugı canibine letâfetle çekilmiş ola anga dirler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Nerkis ol közdik imes ey bag-ban bak közüng ac
Ni üçün kim bu biri kımac irür ol biri talac

— Yukarıda talac maddesinde geçmiştir —

kın Cerîme ve işkence manasınadır ve zahmet ü meşakkat manasınadır. Mecalisü'n-Nefais'da hâtimede Mecdeddin Mehmet vasfında kelür ki:

Az fırsatda on onbiş kün[579] tartımadı kim tutuldı azîm kınlar tarttı

(Az vakit sonra on onbeş gün geçmeden yakalandı ve büyük işkencelere uğradı)

Ve yine Lisanü't-Tayr'da Hüdhüdüng Kebge cevabı hikâyesinde kelür ki:

Beyit

Hubbesi yok irdi cünkim kördiler
Kalbni kın astı da öltürdiler
(Sevgisi olmadığını gördüklerinden,
işkence altında kalbini öldürdüler)

kınalgudik Kâf kâf-i Arabîdir, bu da zahmet ve meşakkat ve cerîme manasınadır ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

578 Bu kelime, Petersburg basmasında ve Şeyh Süleyman Ef. Lûgatinde "tamug" olarak verilmiştir ki doğrudur. Biz buna göre açıklama yaptık.
579 Petersburg basmasında buradaki "kün" kelimesinden sonra "ki" vardır.

Beyit

Bir zamandur ömür azm-i rah itib asûde bol
Bulsang ebna-yi zaman bi-dâdîdin kınalgudik
(Zamane adamlarından kötülük görürsen
yol hazırlıklarını gör ve rahat bekle.
Çünkü ömür kısadur)

kınalıb Bu dahi cerîme ve zahmet manasınadır ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür :

Beyit

Kaddi şevkidin hava kılmak tiler könglüm kuşı
Niçe ten zindanıda mahbûs kalgay kınalıb
(Gönül kuşu, güzelin suna boyu hasretinden
havalanmak istiyor. Ne vakte kadar gönül,
ten zindanında tutsak kalarak üzülecektir)

kıne Edat-i tasgirdir, amma bir lafızla dahi olmasa ma'ni hasıl olmaz ki Mecnun u Leylî'de bahar vasfında kelür ki:

Beyit

Her kuş kıne cifti birle pür-cûş
Hem-per bulur ucsa konsa hem-dûş
(Her kuşcağız çifti ile birlikte coşar.
Uçuşta kanatları yan yana, konuşta
göğüsleri yan yanadır)

Ötreli Kaf

kobga[580] Bıngardan su çıkaracak kovaya dirler ki Mecnun u Leylî'de Mi'rac'da Burc-i delv'i[581] murad idinüb yazarlar ki:

Beyit

Kobga suyı ab-i zindegânî
Ol su bile taze tut canı
(Kovanın suyu hayat suyudur.
Bu su ile canını taze tut)

580 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "koyga" şeklindedir.

581 Petersburg basmasında ve Şeyh Süleyman Efendi Lûgatinde bu "delv" kelimesi yerine "hût" denilmektedir.

Ve yine Tevarih-i Enbiya'da kârbân Hazret-i Yusuf Aleyhi's-Selâm oldugu çah üzerne keldikleri mahalde kelür ki :
Ol çah başı bir kârvân tüsüb çahga kobga salıb

koptı Ba-yi Acemî ile yerinden kalkdı demekdir ki Mecnun u Leylî'de Leylî mektebden baga kitdüki mahalde kelür:

Beyit
Ta'cil ile koptı lu'bet-i şenk
Kim bag sarı kılur biz ahenk
(Bizim ahenk ettiğimiz bağ tarafına doğru
o sevimli çocuk koştu geldi)

kopgay Yerinden kalka demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit
Can tapıb zar Nevayî kopgay
Tofragı üstige sürseng merkeb
(Mezarının toprağı üzerine binitini sürersen
zavallı Nevayî can bularak yeniden dirilir kalkar)

kopmak[582] Bu dahi bir nesneyi kaldurub yüceltmek manasınadır ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit
Ger vatan Lutfî közide tutmasang yokdur aceb
Öy koparmaglık irür düşvar Ceyhûn üstige
(Lutfînin gözünde yurt tutamazsan şaşmamalıdır.
Ceyhun üzerine ev yapmak kolay değildir)

koparıng Kâf kâf-i Acemîdir. Kaldurung ve yüceldüng demekdir ki Lutfî eş'arında kelür ki:

Beyit
Kaşı uçun can birürem dostlar
Takı koparıng yasaganda mezar
(Ey dostlar, onun kaşı için can veririm
Bana mezar yaparken kemerini yüsek kurun)

kotur Haste ve zâif kelb'e derler ki Mecnun u Leylî'de Mecnun Leylî köcdügi menzilde bir haste kelb kördügi mahalde kelür:

582 Petersburg basmasında bu kelime başı "koparmak" şeklindedir. Bütün öteki nüshalarda misal "koparmak" iledir. Fakat kelime başı "kopmak" olarak verilmiştir. Böylece doğrusu "koparmak" olsa gerektir.

Beyit

Her yan yükürür idi urub âh
Kim bir kotur itni kördi nagâh
(Ah ederek her yana koşarken,
ansızın uyuz bir it gördü)

kutkar Kurtar demekdir.

kutul Kurtul demekdir ki ikisi dahi Bedayiü'l-Vasat'da bir şiirde kelür:

Beyit

Nice kılgay derd-i dil her dem sanga ey can ecel
Rahm itib andın mini kutkar özüng dagı kutul
(Ey can, ne güne değin daima sana gönül sızısı yapacaktır.
Ecel! acı da ondan beni kurtar, sen de kurtul)

kutkaru Emr idüb kurtar demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Kaytarurda vâkıf ol[583] kim yana kayıtmasun
Tengri ucun nâ-tüvân cismimni andın kutkaru

— Kayıtmasun kelimesinde geçmiştir —

kutulga biz Kurtuluruz demekdir.

kutkulub Kurtulub demekdir ki Ferhad u Şirin'de Şirin'ing Ferhada namesinde kelür ki:

Beyit

Ni aşk otıga köymeklikge tâbi
Ni andin kutkulub can harâbi
(Ne aşk ateşine yanmaya, ne de
zavallı canı oradan kurtarmaya takati vardır)

kutlug, kutluk Mübarek manasınadır.

kotanlab Agıllanıb ve hale baglayub demekdir ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Ay kotanlab acz uçun boldı hisarı tün kice
Tuttı hüsnüngge müsellem dinining nâhiyyetin
(Aczından ay aylandı — halelendi —; gece etrafına
karanlıktan bir hisar çevrildi. Bütün dünya
senin güzelliğini teslim etti)

---

583 Petersburg basmasında ve Konya nüshasında "ol" sözü "olung" şeklinde verilmiştir.

koçkar Cim-i Acemî ile koyun koçına dirler ki Tevarih-i Enbiya'da Hazret-i İbrahim Aleyhi's-Selâm, Hazret-i İsmâil Aleyhi's-Selâmı kurban idecek mahalde kelür ki :
İsmâil Aleyhi's-Selâm ivazı, Cebrail Aleyhi's-Selâm'a emir boldı kim Koçkar kiltürüb İbrahim Aleyhi's-Selâm anı kurban kıldı.
Ve yine Lisanü't-Tayr'da Mi'rac'da kelür ki:

Beyit

Feridin taptı kuzi koçkarlık
Sevrge yitti esad - gerdarlık
(Kuvvetten kuzu koç gibi oldu.
Bogaya da arslan tabiatı - gururu - geldi)

kocaşlangaç Birbiriyle kocuşmak demekdir.

kurgan Hisar ve kal'a manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Ermeniyye kal'ası vasfında kelür :

Beyit

Ni kurgan bir hasîn ve birk kurgan
Felek hasînini erk dik yaşurgan

— Yukarıda erk kelimesinde geçmiştir —

korkuş Havf manasınadır ki Seb'a-i Seyyare'de üçüncü hikâyede kelür:

Beyit

Kim ki deyr içre kördi ol tüşni
Taptı özi de îyş u korkuşni
(Tekkede kim o rüyayı gördü.
Nefsinde zevki ve korkuyu buldu)

korkunç Bu dahi havf manasınadır ki Münacat-name'de kelür:
İlâhi! Eger haslatım igridür niyyetim tüzdür bu cihetdin eger korkuncum birdür amma ümidim birge yüzdür
(İlâhî! Eğer ki işlerim — huyum — egri ise yüreğim doğrudur. Bu yüzden ne kadar korkum bir ise de umudum bire yüzdür)

korya Koru demekdir himaye manasına. Sedd-i İskenderî'de makale-i adl'de Sultan Mahmud hikâyesinde bozuk korya terkibi kelür bozuk harâbe manasınadır harâb-âbâd didükleri kibidir ki ziyade harâb olmakdan kinâyedir.

Beyit

Evi içre kilim örtige borya
Kilib bag u bostan bozuk korya
(Evinin içine kilim yerine hasır sermişti. Bağ ve
bahçesi de bozuk bir koruya dönmüştü)

kur Akrân ve emsâl manasınadır, bir dahi altun ve kümüşden olan kemer kuşaga dirler ki kur kuşak dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da on altıncı makalede kelür:

Beyit

Bilige zer-rişte kurın bend itib
Belki zarafet bile tek[584] bend itib
(Beline altın telli kuşağını bağladı;
zarafet eteğini de toparladı)

Ve yine kemer manasına kelür, Gül u Nevrûz'da kelür ki:

Beyit

Kizib seyyahlar dik ildin ilke
Tangıb himmet kurın merdane bilke

— Yukarıda tangıb maddesinde geçmiştir —

kurgaşun Kurşuna dirler ki Ferhad u Şirinde Tevhid'de kelür:

Beyit

Demi kim kahrı otı tutmay arâm
İriyib kök eyle kim bir kurgaşun cam
(Bir zaman onun kahrinin ateşı dinmezse öyle ki
gökyüzü bir kurşun ayna gibi eriyip dökülecektir)

kurcuk[585] Acem dervişlerinden bir nevi ki bir kiçeyi uzun kesüb yine yer yer kesüb başlarına sararlar, anga dirler ki Mecalisü'n-Nefais'de Mevlanâ Şeref vasfında kelür ki:
Kiz börk üze kurcuk cırmar irdi

korcaldı Büyüdü demekdir.

kurgal Bir nesnenin iki başı bir yere kelmeke dirler ki Seb'a-i Seyyare'de Behram Şah şikârda leşkeri ile helâk oldugu mahalde kelür:

---

584 Buradaki "bile tek" yerine Petersburg basmasında "itegin" bulunmaktadır.

585 Petersburg basmasında bu kelime "kurçuk" şeklindedir.

Beyit
Çünki kurgalga yitti ol cerke
Halk biriktiler ayak yirke
(O takım asker buluşma yerine geldiğinde
halk son yerde toplandı)

korun Emr idüb kendüngi sakın ve hıfz eyle demekdir.

kuruştı Kurudı demekdir.

kurub Kuruyub demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da dördünci münacatda kelür:

Beyit
Lutf u Kerem bahri lebaleb turub
Bir nice leb-teşnening agzı kurub
(Lutf u kerem denizi ağzına kadar dolu
olduğu halde bir takım susamış kimselerin
ağzı kurumaktadır)

kurug, kuruk Hüşk manasınadır ki Mecalisü'n-Nefais'de dördüncü meclis'de Seyyid Ca'fer tarifinde kelür ki:
Ba-vücud ol kim bir kurug başlıg mücerred kişi irdi
(Böyle olmakla beraber her şeyden çekilmiş bekâr bir adam idi)
Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da dördünci babda kanaat beyanında kelür ki:
Dervişning kurug namı tâmi' şahning Hatâyî hanıdin hobrakdur
(Dervişin kuru ekmeği, tamahkâr şahın Hatay sofrasından daha güzeldir)

kuzgalan Iztırab manasınadır.

kuzgadı Muztarıb eyledi demekdir ki Mecnun u Leylî'de ikisi dahi bir beyitde kelür:

Beyit
Kim dehrni kuzgadı pinhanî
Köngli daki aşk kuzgalanı
(Gönüldeki aşk ıztırabıdır ki
gizlice dünyayı karma karışık etti)

Ve yine Lisanü't-Tayr'da kuşlara[586] simurg talebi şevkinde vecd ü hal keldüki mahalde kelür:

---

581 Petersburg basmasında "kuşlara' 'yerine, "kuşlar" denilmiştir.

Beyit

Yitgec ol mecma'ga mundak kuzgalan
Her biri avâre-i bi-hânımân
(Halka öyle bir iztırap düştü ki
her biri evsiz barksız avare oldu)

kuzganur Muztarib olur demekdir. Mahbubü'l-Kulub'da bir Tenbih'de kelür:

Hasım nice hakîr bolsa köngül kuzganur

(Düşman ne kadar önemsiz olursa olsun yine gönül rahat değildir)

kuzgab Bu dahi muztarib eyleyüb demekdir. Ve bir cemaat bir yerde otururken kalkıb tagılsalar ol kavm kuzgaldı dirler ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Koyaş kim zerre kuzgab kirdi[587] viranımga hicringde
Közümke kül savurmak bil anı könglümke ot salmak
(Senden ayrı yaşadığım günlerde güneş zerreleri
oynayarak çalkanarak viran evime girse, iyi
bilesin ki bu gözüme kül savurmak
ve gönlüme ateş salmaktır)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da yigirmi altıncı fasılda tüccar zikrinde kelür ki:

Ya varis sıpar uçun yıgıngay ya hâdise kuzgar uçun kazgangay
(Ya mirascıya mal bırakmak için yığar, ya da gürültü çıkarmak
için kazanır)

kuş, koş Pervane'ye dirler ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Şu'le-i ruhsârıga könglüm kuşı aylanadur
Teng imes gül şem'ige bülbül eger pervanedür
(Gönlümün kuşı yanağının alevi etrafında dönüp dolaşır.
Gülün rengine bülbül pervane olursa şaşmamalıdır)

Ve bir dahi meclisde iki tolu kadehe dirler ki çift manasına ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

587 Petersburg basmasında bu "kirdi" yerine "kirse" denilmiştir.

Beyit

Ger Nevayî bir ayak gâhi içer gam def'ige
Zâhid andın özni gam-gîn tutsa içining[588] imdi koş
(Eğer Nevayî sıkıntısını defetmek için bir kadeh
içtiğinde, sofu ondan sıkılıyorsa
iki kadeh — çift — içsin)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de Vahşîyi İskender meclisinde ketürdükleri mahalde kelür ki:

Beyit

Çü bir camını mihmân kıldı nûş
Ayakçı körüng turfa kim tuttı koş
(Konuk bir kadeh içtiğinde iyi bakın ki
sâki çifte çifte sundu)

Amma koş lûgatı hemen kadehte istimal olunmaz. Her mahaldeki çift itlakı olsa istimal iderler. Niteki Tevarih-i Enbiyâ'da Adem Safiyyü Salavatu' Allahu Aleyh tarihinde kelür:

Ve Cebra'il Aleyhi's-Selâm, hayvanât[589] kiltürüb Ademge koş sürüb ikin ikmek kâidesin örgetti

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da otuz birinci fasılda dihkanet zikrinde kelür:
Koşı iki hem zor pehlivan
(İki çift zorlu pehlivan)

koşuldurgucı Bile koşuldurcı ve bile olucı demekdir (Beraber koşulan, beraber olucu).

koşulgucı Bile koşulucı ve bile olucı demekdir.

koşanma, koşunma Koşulma ve bile olma demekdir.

koşkoş Beraber beraber ve çifte çifte demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür :

Beyit

Korkaram ki bolmagay âzürde nâzik kameting
İkingke koşkoş ki saldıng ca'd-i anber barbar
(Anber gibi kokan kıvırcık saç örgüsünü çifte çifte
önüne atalı korkarım ki nazik boyun incinmesin)

---

588 Buradaki "içining" kelimesi, Petersburg basmasında "içtik" şeklindedir.
589 Buradaki "hayvanât" kelimesi, Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında "hububât" şeklindedir.

koşun Cenk'de saf ve alay manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de Barık-ı Berberî vasfında kelür:

Beyit

Ki bu nilig irmiş alar heyeti[590]
Koşun ilge her kaysınıng şevketi
(Onların heybeti o hale gelmişki her birinin
kuvveti bir saf askere bedel idi)

Saf ehline demekdir.

koşuk Orguştek usulünde ırlanan türküye dirler ki Mizanü'l-Evzan'de bir Terkîb'de kelür:

Yana koşukdur kim Orguştek usulü de şâyidür.

Orguştek tafsîli elif-i mazmume (ötreli elif) de keçmiştir. Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da söz tarifinde kelür ki:

Beyit

Anglamayın sözde tuyuk bahrini
Kaysı tuyuk belki koşuk bahrini

— tuşuk maddesinde geçmiş ve açıklanmıştır —

kutan Saka kuşuna dirler ki Sedd-i İskenderî'de kelür ki:

Beyit

Kutan'nıng ulug kuş ara sanı bar
Veli Sungur alyıda ni canı bar
(Kaşıkçı kuşunun büyük kuşlar arasında adı vardır.
Fakat Sungur karşısında ne kudreti vardır?)

kolmak Özür dilemek manasınadır ve nikâhla kız dileyüb almak manasınadır ki Mecnun ve Leylî'de Leylî Mecnuna namesinde Nufel kızın alursın didüki mahalde kelür:

Beyit

Cün haclesi sarı köz salıbsın
Kolmakga kızını söz salıbsın
(Harem odasına doğru gözünü dikiyorsun,
kızını istemek için de söz gönderiyorsun)

Ve yine Tevarih-i Enbiyâ'da Hazret-i Yakub Aleyhi's-Selâm Lubnanıng[591] kızın ilediüki mahalde kelür ki:

---

590 Buradaki kelime "heybeti" şeklinde okunsa daha uygun düşüyor, öyle açıklama yapıldı.

591 Bu kelime, Petersburg basmasında "Lubanıng" şeklindedir.

Ya'kub Aleyhi's-Selâm anıng Liya atlıg kızın kolmak istidasın kıldı

Ve yine Tevarih-i Müluk'da Güştasîb, Kayser'in kızın aldugu mahalde kelür ki:

Kayserning kızın bolub Rumdın yandı

(Kayserin kızını istedi ve Rum diyarından döndü)

Ve amma özür dilemek manasına Ferhad u Şirin'de Mehin Banu Ferhad'a su argın kazdugu mahalde eytdi:

Beyit

Eger yüz kırk[592] özür ayın bulalı
Nitib her[593] küncilik özring kolalı

— Burada özring kolalı, özring dileyelim demekdir —

(Her nekadar yüzkırk türlü özür bulmak yolu varsa da
bir susam tanesi kadar özür dilemek için ne yapmalı?)

Ve yine Divan-i Lutfî'de sade dilemek manasına Naat'de kelür ki:

Beyit

Barça âlem âsi'sin kolsang bagışlar hak sanga
Kim tufeylningdür bu halk-i evvelîn ve aherîn
(Bütün alemin günahkârlarının bağışlanmasını istesen
hak sana bağışlar. Çünkü evvel ve aherde bu halk
sana uymaktadır)

Kâf-i Acemî ile dileseng demekdir.

kol Bir dahi tag etekinde olan depelere dirler ki sahraya mülhak olmış ola ki Mecnun u Leylî'de Mecnun valideyni vefatına vâkıf oldugı mahalde kelür:

Beyit

Tagdın kopub ayladi koyı meyl
Her kolga tököb sirişkdin seyl
(Sel gibi her yamaca göz yaşları dökerek
dağdan inüp aşagıya doğru yöneldi)

Ve Ferhad u Şirin'de Şirin Ferhadı su bendin açdugu kün körevarub atı yoruldugı mahalde kelür:

---

592 Buradaki "kırk" kelimesi, Petersburg basmasında "karn" şeklindedir.
593 Buradaki "her" yerinde Petersburg basmasında "bir' vardır.

Beyit

Semenber çapıb irdi on yıgac yol
Dimey kim tüz tamamı tag ile kol
(Dag yamaç düz demeksizin atı
on fersah yeri geçti)

Ve bir dahi saf ve alay ve taraf manasına kelür ve bir dahi el manasına kelür ki Seb'a-i Seyyare'de beşinci hikâyede Nevzer ve Nû'man padişahlıkların Süheyl'e verdükleri mahalde kelür ki:

Beyit

İki şeh kirdiler hudâ yolıga
Mülklerni salıb anıng kolıga
(Kendi ülkelerini onun idaresine vererek
iki şah Tanrı yoluna girdiler)

Ve yine Ferhad u Şirin'de Ferhadıng Yunan-i zemine kitmek diledüki mahalde kelür:

Beyit

Anıng dik bardı arâm u karârı
Ki cıkdı öz kolıdın ihtiyarı
(Kendi elinden ihtiyarı giderek
onun gibi rahatı ve kararı kaçtı)

koldadı Elin tutdı dest-gîr oldı demekdir.

koldangız Kâf kâf-i Acemîdir. Elim tutıngız ve dest-gîr olungız demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Nevayî Hazretleri tâli' ve bahtdan meded istedüki mahalde kelür ki:

Beyit

Kerem eyleb iki kolum koldangız
Söz iklimi sarı mini yoldangız
(Kerem eyleyerek iki elimden tutunuz.
Beni söz iklimine doğru iletiniz)

kolda Elim tut demekdir ki Münacat-namede kelür:
Ve bu yolda ayagım tayılsa dest-gîrlik bile kolda
(Bu yolda ayağım kaysa yardım ederek elimi tut)

koldadıng Elim tutdun demekdir .

koldaş Yâr ve yoldaş ve dest-gîr manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Behram Dilâver Ferhad'ın kabri üzerinde aydurdı:

Beyit

Közüng açıb köterkil başıng aher
ki kilmiş bu hazîn koldaşıng aher
(Nihayet bu dertli yoldaşın sana gelmiştir.
Başını kaldır, gözünü aç da beni gör)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da kelür ki:

Mısra

Yahşı koldaş canga asâyiş
(İyi arkadaş gönül rahatlığıdır)

kolıncan[594] Çagatay'da bir kabilenin adıdır.

kolturmac kaftan lokmasına[595] (kaftan yırtmacı) dirler.

kongardı Kâf-i acemî ile kangırdı kopardı demekdir ki Ferhad u Şirin'de Şirin, Ferhad üzerinde öldüki mahalde kelür ki:

Beyit

Tahammülsiz bolub öy sarı barıb
Işik açılmagandın song kongarıb
(Sabrı tükenerek evine doğru gitti
Kapı açılmadığından menteşeleri kopardı)

kongaray Ben kangırayın koparayın demekdir ki Sultan Hüseyin Baykara eş'arında kelür ki:

Beyit

Ey Hüseynî çerh zulmi bile bolsamin dagı
Eşk tufanı bile gerdun binasın kongaray[596]
(Ey Hüseyin, sana felegin zulmu dokunursa
göz yaşlarımın tufanı ile göklerin yapısını koparacağım)

kongrat Kâf-i Acemî ile Çağatay'da bir kabiledir ki Vakfiyye'de kelür:

Ve kongrat haseblik mütaayyinler
(Kongrat oymagı asîl ve soyluları)

---

594 Bu kelime Cevdet I ve Konya nüshaları ile Petersburg basmasında "kolıncak" şeklindedir.

595 Buradaki "lokmasına" kelimesi yerine Petersburg basmasında "yakasına" denilmiştir.

589 Petersburg basmasında mısra'lar yer değiştirmiştir; birinci ikinci, ikinci de birinci olmuştur.

kong Kâf kâf-i Acemîdir, kuzgun manasınadır ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Himmet ehli bile her tîrege yitmes pervâz
Nesr-i tâyir bile ni nevi hava kılgay kong
(Himmet sahipleri bile her yere uçamaz;
kerkes — kartal — kuşu ile kuzgun nasıl
birlikte uçabilir?)

konag Konak, yani menzil manasınadır ve mihmân manasına dahi kelür ki konuk demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Hakan İsken-der'i ziyafet eyledüki mahalde bir ser-sühande kelür ki:
Ziyafet bagınıng serv dik âzâdeleri babı da kim gonça dik hidmet kemerin cest baglab gül dik açuk yüz bile han-ı keremleri dâyim açuk durur ve konagları eger kumrı bolsun ve ger bülbül kim her biri öz hurd halıga köre ol handın nevale taparlar (Ziyafet bahçesinin servi gibi azadeleri, kapıda gonca gibi hizmet kuşaklarını sıkıca bellerine baglamışlar, açık yüzlü gül gibi insanlar idi. Kerem sofraları her zaman açık idi. Ve müsafirleri kumru da olsa, bülbül de olsa her biri kendi haline göre o sofradan faydalanırlardı)

koyaş Meşhurdur ki güneş'e dirler ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Karadur hâl u hatt u köz ü kaşıng
Meger barın köydürmiş koyaşıng

Burada kâf-i Acemî sening güneşing demekdir, amma elifsüz dahi derler.

(Benin, ter bıyığın, gözün kaşın karadır. Meğer ki
hepsini senin güzellik güneşin yakarak karartmıştır)

kuyun Kasırgıya dirler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Aşk destide kuyun irmeski min divânege
Deşt ara ser-keştelik hattın çiker pergârdur
(Aşk sahrasında ben divaneye kasırgı gelmez;
O, sahrada perkel gibi dönüp dolaşmaktadır.

kuyan, koyan Pehlu tamarlarına dirler ve tavşana dirler ve kasırgı'ya dirler.

kuyı Aşaga manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Ölmekimdin zülfünge gûya perişanlık tıyıb
Matem ehli dik kuyı salıb başın kaygudadır
(Sanki benim ölmemden senin zülfüne perişanlık
erişerek ağıt edenler gibi aşağıya doğru
baş salarak kayguya düşmüştür)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da üçinci makalede kelür:

Beyit

Berk ki igrilik olubdur huyi
Gerçi yarurlık barur yır kuyı
(Huyı eğrilik olan yıldırım her ne kadar
parlar ise de daima aşağıya gider)

Ve yine Münşaat'da onıncı mektubda kelür ki:
Ve ahbab başı aada alyıda kuyı tüşmekey
(Dostların başı, düşmanlar karşısında aşağı eğilmesin)

koyı Ve bir dahi koyun'ı demekdir ki Mukattaât'da bir kıt'ada kelür:

Beyit

Fılan bay kim koyı biş mingdin ötmiş
Yana hem mingdin artuk saglık üçkü
— Yukarıda Saglıg kelimesinde geçmiştir —

Kuzılık koy didi ve tandı aher ki andin yahşırak oglaglık üçkü[597]

kuyan Bu dahi aşaga manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Yüzin kuyan tüşüben merkebing izige melek
Yir üzre kursnı kılgan kibi gedâyi telâş
(Binitinin değirmi izi yere düştügünde; telaş eden
yoksullar gibi, melekler o izin üzerinde yüzü
koylu düşerler)

koy Ko ve terk eyle demekdir.

koyay Koyayın demekdir ki ikisi dahi Nevadirü'ş-Şebab'da bir beyitde kelür:

597 Petersburg basmasında tanıgın bu son düzyazı kısmı yoktur.

Beyit

Ey ecel koy kim koyay yüz yârning köyige kim
Koygu dik dur min ecel köyige arman birle yüz
(Ey ecel, bırak ki sevgilimin köyüne doğru
yüzümü çevireyim. Çünkü kendi arzumla ecel
yurduna doğru kendimi yöneltmek istiyorum)

koyalı Koyalım demekdir ve koylıdan berü demekdir.

koya bir Koyıvir demekdir terk eyle manasınadır.

koygın Kogıl, terk eylegil demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Biling baglab ayak bastıng közümke
Revân bolgın kadem koygın yüzümke
(Gayret kuşağını kuşanarak gözümün üzerine
ayak bastın, yürü artık! yüzümü de ayağınla çiğne!)

koycı Çobana dirler.

koy Koyuna dirler ki Mecnun u Leylî'de ikisi dahi bir beyitde kelür ki:

Beyit

Koyga böridin bolub amanlık
Koycı iti birle pas-bânlı k
(Çoban köpeğinin bekçiliği ile
koyunlar kurttan emin olur)

Üstünlü Kâf

ga, ge Kâf-i Acemî ile ekseri bir lafızla dahi istimal olunur ki nimege nesneye demek kibi ve kimege kemiye demek kibi ki ikisi dahi Seb'a-i Seyyare'de Câbir-i Harâmi Nevzer Şahı tutdugı mahalde kelür ki:

Beyit

Didi mevkuf bolmayın nimege
Közini baglaban salıng kimege
(Hiç bir kimse için tevkif edilecek yer olmadığından
"gözünü bağlayıp gemiye salın" dedi)

Ve bazı mahalde illet manasına dahi kelür ki Mahbubü'l-Kulub'-da üçünci kısımda bir Tenbih'de kelür:

Beyit

Börüni kuzı yirge kılgan simiz
Kiyik cem ü hayligedür rahmsiz

Kurdı kuzı yimek içün semiz eyleyin demekdir.

(Kuzusunu yimek için kurdu besleyen adamın geyik
sürüsüne karşı acıması yoktur)

kevürge Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, kûs-i şahî manasınadır ki Ferhad u Şirin'de padişah vasfında kelür:

Beyit

Kevürge dehr ara salıb gırîvi
Niçük kim mest bolgay nerre dîvi
(Büyük davullar yeryüzünde
o kadar gürültü yaptı ki erkek devler bile
sarhoş oldular)

Ve yine Gül ü Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Hem ol saat ir oğlı birle Nevrûz
Kevürge çaldı çıktı Şah Firûz
(Hem o saatte Nevrûz eroğlu ile beraber
davul çaldı, Firûz Şah da çıktı)

gez (gâz) Kâf-i Acemî ile musandıra manasınadır ve ev önündeki sundurmaya dahi dirler ve oglancıkların beşikine dahi dirler ve taht ve kirevet manasına dahi kelür ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'la Hakan deryaya kirdiklerinde kemi vasfında kelür:

Beyit

Kılıb neccar-ı gerdûn hile sazı
kuyı yirde ferş ornige gâzı
(Gökü yapan marangoz, sanatındaki ustalığı
ile çukur yerde yaygı yerine kerevet ve taht yaptı)

ketek Kâflar kâf-i Arabîdir tavuk kümesine dirler ki Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de Câmi Hazretleri Nevayî Hazretlerinin hücresine kelüb hin-i musahabetde iki tavusı kümesden hidmetkâr çıkardugı mahalde bu Terkib kelür ki:

Andak ki tavugni destûr bile sabahlar ketekdin çıkarmak mahuddur

(Öyle ki her sabah tavugı usulı ile
kümesten çıkarmak âdet idi)

Ve yine Hasb-i Hal'de kelür ki:

Beyit

Hem il menzilin şeh ketek dik bozub
Tavuk ornige çagd[598] olturguzub
(Şah, halkın evlerini kümes gibi bozdu,
tavuk yerine baykuş oturttu)

ket Kâf kâf-i Arabîdir, Farisî ile müşterekdir, Hindistan şahlarınüng tahtına dirler ve sâyir sandalîlere ve erîkelere dirler ki Seb'a-i Seyyare'de dördinci hikâyede vezîr kızı Mes'udı çahdan çıkarub timar etdüki mahalde kelür:

Beyit

Ket yüzide töşek salıb nice kat
Anda yatkurdı zar hasteni bat
(Taht üzerine kat kat döşek yaptırarak çarçabuk
onun üzerine hastayı oraya yatırdı)

ketün Kâf kâf-i Arabîdir penbe bezinden dikilen kaftana dirler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Kim kefenni yâd iter andin ölük agâh-rak
Kim[599] libasın bilse kim irür ketan yahud ketün
(Kefenden söz açan kimse, ölüler gibi kefeninin
pamuktan veya ketenden olduğunu daha iyi bilmez)

kecce Kâf kâf-i Arabîdir, Farisî ile müşterekdir. Acemi manasınadır ki dil bilmeye. Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

---

598 Bu kelimeyi "cugd" okuyup "baykuş" anlamını verdik.
599 Bu kelime Petersburg basmasında "ger" şeklindedir.

Beyit

Nevayî ol yüz ü leb şevkidin nageh neva çikse
Dem urmas bülbül ü tûtî kim oldur kecce bu peltek
(Yüzünün ve dudaklarının aşkından Nevayî
ansızın bir ah çekse, bülbül ve tûti ağız açamazlar;
biri dil bilmez, öbürü peltektir)

gedâyin Kâf kâf-i Acemîdir, gedâsın demekdir ki Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit

Dime fakr-gûyi gedâyin gedâ
Ki şehler şehi kılmış anı Hudâ
(Fakr ikliminin yoksuluna yoksul deme,
çünkü onu Allah, şahlar şahı yapmıştır)

gedâyıng Kâf-i Acemî ile sening gedâng demekdir.

gedâyı Gedâsi demekdir ki ikisi dahi Nevadirü'ş-Şebab'da bir matla'da kelür:

Beyit

Ey gedâyıng ning gedâyi barça ehl-i taht u tâc
Kim gedâyıngdur anga yok tac ile taht ihtiyâc
(Senin yoksullarının yoksulu hep taht ve tac sahibidir.
Senin yoksullarının taht ve tac ihtiyacı yoktur)

kerek Kâflar kâf-i Arabîdir, bıldırcın'a dirler ki Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit

Kerek haylıga karçıgaydur meyan
Alar çuje yanglıg bu bir mâkiyân
— Yukarıda karçıgay kelimesinde geçti —

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da sıfat-i şeb'de kelür ki:

Beyit

Perdeki oldı ikin içre kerek
Uçtı açıb perdelerin şeb-perek
— Yukarıda ikin maddesinde geçmiş ve açıklanmıştır —

gezek Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir ve Farisî ile müşterekdir, şarab meclisinde olan Leysun kısmına[600] dirler ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

600 Cevdet I nüshasında "leysun kısmına" yerine "mezeye" denilmiştir.

Beyit

Hasret ilikin tişlab içer mindin gamı kan
Îyşım ni hayal it bu mey ol gezekimdin
(Hasret elini dişleyerek dert kanı içiyorum. Düşün,
bu içkiyi ve mezeyi, benim zevkim nicedir)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de Hindde bişe-nikâr'da olan Işret beyanında kelür:

Beyit

Kevzen öltürüb cün sürüb göztek[601]
Kılıb bezm aranı şekerdin gezek
(Yaban sıgırı öldürüp şölen verdi.
O şölende şeker kamışından meze yapıldı)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da altıncı fasılda sudur-i na-kâbil zikrinde kelür ki:
Ulema kiltürgen gülab şişeleri kim hâli kalıb bâde salurga kâni[602] mülazımları alıb ve alar[603] kiltürgen nebat gezek uçun oşalıb
(Ulemanın getirdiği gül suyu şişeleri boşalınca eli uz sâkiler onları şarap doldurmak için alırlar. Bunların getirdikleri şekerleri meze için ufalarlar)
— Yukarıda geçmiştir —

kezek Kâflar kâf-i Arabîdir, angıla marazına dirler ki Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de hâtime'de Seyyidim İrakî akubetinde kelür ki:
Gûya her uzviga tükeni[604] koyup ol cerâhat kezek bolub aher boldı
(Gûya her uzvunu dağlayarak o yara en sonunda kangren oldu)
Ve Oğlancıklar minkarla[605] bir oyun oynarlar anga dahi dirler

gez Kâf-i Acemî ile yeleksiz oka dirler ve bir kimse bag ve dag'da bir agac kesüb ib takub yay eylese ve bir atmaga münasib çubuk kesib ârız-i per takub atsa ol oka dirler ve dirahtlerde ok kibi rast biten çubuka dirler ki Lisanü't-Tayr'da Hüdhüd'üng kumruya cevabı makalesinde kelür ki :

---

601 Şeyh Süleyman Ef. lûgatınde "köztek" yerine "körtek" verilmiştir.
602 Petersburg basmasında "kâni" yerinde "kâfir" denilmiştir.
603 Petersburg basmasında "alar" yerinde "bular" denilmiştir.
604 Bu kelime yerine, Pavet de Courteille'de ve Petersburg basmasında "tüken" ve Cevdet I ve Konya nüshalarında "tükün" denilmektedir.
605 Bu kelime yerine Cevdet I nüshasında "menkur ile" denilmiştir.

Beyit

Ya bir av gez birle bolgay katling
Ya güruha birle bolgay besmelining
(Ya bir av oku seni öldürür,
ya yuvarlak bir kelle ile canın çıkar)

keygülük Kâf-i evvel ve sâlis Arabî ve kâf-i sâni Acemidir. Keyecek demekdir, kaftan manasına ki Vakfiyye'de kelür:
Ve her yıl ihtiyâc ehlige keygülük yitgürkeyler
Ve yine Seb'a-i Seyyare'de dördünci hikâyede yolcılar vezîr kızı ile Mes'ud'a libas virdükleri mahalde kelür ki:

Beyit

Yandılar şehir sarı yol başlab
Bir iki iski keygülük taşlab
(Sırtlarına bir iki eski giysi alarak
şehre doğru dönüp yol almağa başladılar)

key Kâf kâf-i Arabîdir. Ukkab kibi bir yırtıcı kuşdur ki Mahzen-i Mîr Haydar'da sebeb-i nazım'da kelür:

Beyit

Key da dagı bardur ulug[606] bal ü per
Barmu hüma haysiyyetidin eser
(Key kuşunun da büyük kanatları ve yelekleri vardır.
Ama hüma hassiyyetinden eser varmı?)

keyn Kâf, Arabîdir ard demekdir pes manasına.

keyin Ardından demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de dördünci hikâye'de Çüne Şah'a Mesud virdüki hedâyâ ardınca keldüki mahalde kelür ki:

Beyit

Nice kün cünki anda meks itti
Ni ki kalmış idi keyin yitti
(Bir nice gün orada bekledi,
geride kalmış olanlar geldi yetişti)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

---

606 Petersburg basmasında "uluğ" yerine "o nevi" denilmiştir.

Beyit

Kilgec ol yüz alyıma[607] kalur kara kaygu keyin
Sâye tüşgen dik keyin hûrşîd bolgac ilkeri
(O güzel yüz karşıma gelince, ardımda kara bir
kaygu kalır ,netekim güneş ilerledikçe arkasına
düşen gölge gibi)

keyince Ardınca demekdir ki Tevarih-i Müluk'de Ferruh-zâd tarihinde kelür ki:

Anda hem tura almay Mervge bardı anda hem keyince kavgun kilib yalguz bir tikirmende yaşundı

— Yukarıda bu tanık, kavgun kelimesinde geçmiştir —

keymür Kâf kâf-i Arabîdir, ört, mahfi eyle demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Savug ahımdın olsang bi-tahammül közke keymür yüz
Ki anda aylık[608] itmiş min murassa çevre[609] kunduz
(Soğuk ahımdan rahatsız oldun ise o yüzü gözlerden
sakla ki orada alaca kunduz kürkünü süsledim)

keybür Kâf kâf-i Arabîdir, yassı ok demrenine dirler ki Seb'a-i Seyyare'de Behram Şah Dilâram ile sahrada ok atub demrenile şikârı bogazladugı mahalde kelür:

Beyit

Cünki saldı iki kolıga şikâl
Keybür atıb bogazladı fil-hâl
(Cünkü her iki koluna kelepçe vurduktan sonra
ok demrenini atıp onu hemen öldürdü)

607 Petersburg basmasında "alyıma" yerine "alnıma" denilmiştir.

608 Bu kelime, Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "ablak" ve Konya nüshasında ise "ılık" şeklindedir.

609 Bu kelime, Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında "cevresi" şeklindedir.

Esreli Kâf

kitgüm Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sânî Acemîdir, kitsem kerek demekdir ki Seb'a-i Seyyare aherinde Behram Şah Dilârama yazdugı namede kelür ki:

Beyit

Ger tevakkuf kılur ni fehm itgüm
Veh ki kilküng ve lik min kitgüm
(Eğer bekliyorsa ne düşünmeliyim?
Yazık senin gelmen, benim de gitmem gerektir)

kitergey Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni kâf-i Acemîdir kider demekdir.

kitgülük Kâf-i evvel ve kâf-i sâlis Arabîdir ve kâf-i sâni kâf-i Acemîdir, kitmelü ve kidecek demekdir.

kitib Kidüp demekdir.

kiterge[610] Kâf-i evvel Arabaî ve kâf-i sâni kâf-i Acemîdir. Kitmeke ve kitmek içun demekdir.

kitürgeyler Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, getüreler demekdir.

kitür Getür dimekdir.

gic kurun Kâf kâf-i Acemîdir ve cim-i Arabîdir, ahşamdan songra kic vakit manasınadir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Ey Nevayî şu'lelik canıng uçlab[611] başla yol
Kic kurun cün atlanıb ol mest-i mihmânım barur
(Ey Nevayî, tutuşmuş olan canını eline alarak
yol göster. Çünkü geç vakit ata binerek
o serhoş konugum gidecektir)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

---

610 Bu madde Petersburg basmasında yoktur.
611 Buradaki "uçlab" kelimesi yerine, Cevdet I nüshasında "avuclab" denilmiştir.

Beyit

Ger öter yüz ming suûbet birle kündüz mihmeti
Vay yüz min ey min bi-kesge bolgac kic kurun[612]
(Benim gündüzüm yüzbin güçlük ve sıkıntı
içinde geçiyorsa, ben gibi bir kimsesize gece olduğu
zaman binlerce yüzbin kere yazıklar ola!)

kicik Kâflar kâf-i Arabîdir küçük demek olur.

kiçti .Kâf kâf-i Arabîdir ve cim cim-i Acemîdir keçdi demekdir her kankı manaya olursa.

Kiçkey Kâflar kâf-i Arabîdir. Kiçe[613] demekdir.

kiçke Kâflar kâf-i Acemî ve cim cim-i Acemîdir, engse manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Nevayi ölçe kazadın irür boyun sungıl
Ki ol ki bas çekiben songra kiçkesini kaşıb
(Ey Nevayî, sana kader ve kazadan ne gelirse
boyun eğ! Kim ki boyun eğmez de dik başlılık
ederse sonra ensesini kaşır)

kiryas Kâf kâf-i Arabîdir ve Farisî ile müşterekdir ev havlisine dirler ki Seb'a-i Seyyare'de dördünci hikâyede Çüne şah Mesud sarayına vardugı mahalde kelür:

Beyit

Yitti ve kördi bir biyik kiryas
Tak u eyvan anga sipihr esas
(Erişti ve büyük bir saray avlusu, köşkler,
saraylar gördü ki bunlara gök yüzü temel idi)

Ve yine Bedayiü'l-Bidâye'de kelür ki:
Ve bu bag kiryasınıng revakıda ol hümayun atı itilse[614] ni aceb
(Ve bu bağ avlusunda revaka onun şahane adı yazılsa şaşmamalı)
Ve yine Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür ki:

---

612 Bu mısra, Petersburg basmasında "vay yüz ming vay min yekge bolgac kic kurun" şeklinde ve Cevdet I nüshasında ise "vay yüzming vay min bi-kesge bolgac kic kurun" şeklindedir.
613 Petersburg basmasında bu anlam "kiçse" şeklinde verilmiştir.
614 Petersburg basmasında bu kelime "bitilse" şeklindedir.

Beyit

Tügengec söz çikildi pişkeşler
Ni kim kiryası, çin toldı seraser
(Söz tükenince armaganları yıgıldı.
Öyle ki avlu bunlarla baştan başa doldu)

kirgeli Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir kireli ve kirmek için demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da yedinci makalede kelür ki:

Beyit

Şehirge il kirgeli köb yol idi
Ol ki burun kirdi veli ol idi
(Şehre halkın girmesi için bir çok yol vardı,
ilk giren de o idi)

kirgüge Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir kirince demekdir.

kirgüng Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni ve kâf-i sâlis kâf-i Acemîdir, hitab idüb kirsen kerek demekdir.

kirişti Kâf kâf-i Arabîdir, birbirine kirişdi der hem oldı demekdir, amma ekser bir lafızla dahi istimal olunur* kıla kirişti, eylemeke başladı demek kibi ki ibtida manasın virir.

kirişgey Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemidir. Bu dahi ekser bir lafızla dahi istimal olunur** tama kirişgey kibi ki tamlamaga başlaya demek kibi ki Münşaat'da ikinci mektubda tabistan vasfında kelür ki:

Sipihr körevi ez köresi[615] dik mihr otidin ol nevi kabrini[616] kim yakındur kim felek tasıdın sevâbit daneleri tasdagı kalye katarâtı dik iriyib tama kirişgey

— Yukarıda kızıttı maddesinde geçmiş ve açıklanmıştır —

kirdidin Kâf kâf-i Arabîdir kirüden demekdir.

kiz Kâf kâf-i Arabîdir keçe demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

---

* Maddenin buradan sonrası Fatih nüshasında yoktur.

** Bu maddenin buraya kadar olan kısmı Fatih nüshasında yoktur.

615 Bu tanıgın başı Petersburg basmasında "sipihr köresi zerger köresi" ve Cevdet I nüshasında ise "sipihr körevi zerger közesi" şeklinde verilmiştir.

616 Bu kelime Petersburg basmasında ve yukarıda geçen aynı tanıgın içinde "kızıttı" şeklinde ve Cevdet I nüshasında ise "kırıttı" şeklindedir.

Beyit

Çün min mecnun başın etfal taşı sindürür
Ah otı julîde saçımdın anga kiz köydürür
(Nasıl ki çocukların attıkları taştan akılsız başım yarılır.
Ah ateşi, kıvrık saçlarımı ona keçe gibi yaktırır)

Ve yine Mecalisü'n-Nefais'de Mevlanâ Eşref vasfında kelür ki:
Kiz börk üze kurcuk çırmar irdi
(Keçe külah üzerine sarık sarardı)

kizdik Kâflar kâf-i Arabîdir, kezsün, seyr eylesün ve kezüb seyr eyleyüb demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Nevayî sivdi bir lülü'ni kizdik rub'-i meskunda
Eger Arlat eger Barlas eger Tarhan eger Sulduz

— Yukarıda geçmiş ve açıklanmıştır —

kis Emr idüb bir nesneyi kes demekdir.

kisküledi Kâflar kâf-i Arabîdir, kesmelü eyledi demekdir.

kiskeli Kesmek içun ve keseli demekdir.

gisemüz Kâf kâf-i Acemidir[617], kesevüz, yani bir kaftan ve gayri nesne kisevüz demekdir.

kisek Kâflar kâf-i Arabîdir, kerpiç manasınadır.

kilgen Kâf-i evvel kâf-i Arabîdir ve kâf-i sâni kâf-i Acemîdir. Kelen demekdir.

kile alman Kelemezin demekdir.

kilüli[618] Kelesi demekdir ki Münşaat'da elli birinci mektupda kelür ki:

Ve bu haberlerning ırakıdın kilüli

kil Kel demekdir.

kiledur Keliyorur demekdir.

---

617 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de bu kelime "Arabîdir" şeklindedir.

618 Bu kelime, Petersburg basmasında ve Konya nüshasında "kilüyi" şeklindedir.

kile turganın Kele turdugan ve kele turanan demekdir.

kilmişin Kelmişin demekdir.

kilüb Kelüb demekdir.

kililib Kelinüb demekdir ki Münşaat'da otuz ikinci mektubda kelür ki:

Arza daşt ol kim vakfe'da ziyâret cihetidin İmam ravzasıga kililib irdi

(Arz etti ki o durakta ziyaret etmek için İmam türbesine gidilmiş idi)

kiltürgeli Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir ketüreli ve ketürmek içun demekdir.

kilgüng Kâf-i evvel Arabîdir ve kâf-i sâni ve kâf-i sâlis Acemîdir, kelürseng ve kelseng kerek demekdir.

kimsan Kâf kâf-i Arabîdir, kimzand[619] demekdir ki altun renkinde renklu bir deridir ki ayineciler ayinelere vaz iderler. Sedd-i İskenderî'de bişe-nigâr kuşları vasfında kelür:

Beyit

Dime[620] levha kimsan bile ziveri
Anıng dik ki Hindu-yi bâzi-ger'i
(Hintli hokkabazların kullandıkları gibi
kimsan ile süslenmiş bir levha demeyin)

kımsand *(Bu dahi ol manayadır ki)* ve yine Lisanü't-Tayr'da Hindu-yi bâzi-ger hikâyesinde kelür:

Beyit

Tac ile kisvet ki tertib eyleben
Barı kimsand birle tezhib eyleben
(Düzenlediği tacı ve geysiyi
kimsan ve altın ile yaldızladı)

kime Kâf kâf-i Arabîdir, kemi demekdir ki Seb'ai Seyyare'de altıncı hikâyede müdbir ve mukbil kemiye kirdikleri mahalde kelür:

---

619 Bu kelime Petersburg basmasında "kimzan" şeklindedir.
620 Petersburg basmasında burada araya "kılub" kelimesi sokulmuştur.
* Parantez içindeki kısım, Fatih nüshasında yoktur.

Beyit

Cün sel[621] öz itidalidin aştı
Zevrak ol kime birle yandaştı
(Nasıl ki yel haddini aştı,
gemi ile kayık yanaştı)

kimür Kâf-i Arabî ile kömür'e dirler, Ferhad u Şirin'de germâ vasfında kelür:

Beyit

Kimür şam u dem anda subh-dem bil
Şahab ol küredin çıkgan alem bil
(Bil ki gece sabahın nefesi ile alevlenen bir kömürdür.
Yıldızlar da o ocaktan çıkan birer bayraktır)

gine Kâf kâf-i Acemîdir, edat-i tasgîrdir, ekser bir lafızla dahi istimal olunur, filangine kibi ki filancık demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de ikinci meclisde Mevlanâ Sefâî vasfında kelür ki:
Tab'ıdın gâh gâh rengîngine nimeler baş urar irdi
(Onun tab'ından ara sıra renklice birçok nesneler baş gösterirdi)
Ve yine Mecnun u Leylî'de Leylî baga kitdüki mahalde Mecnuna haber könderüb aytdı ki:

Beyit

Bir küngine terk-i deşt kılsun
güller bile bag keşt kılsun
(Bir günceğiz olsun çölü bıraksın,
güllerle bahçeleri dolaşsın)

Bir küncügine[622] demekdir
Ve yine Hâlat-ı Seyyid Hasan'da kelür ki:
Kefeş ve destarların ve yaglıgların ve anıng[623] ucı da tügün ginesi bolsa

(Ayak kabılarında, sarıklarında, mendillerinde ve
onun uçlarında ufak bir düğüm olsa)

kingeş Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni kâf-i Acemîdir, meşveret manasınadır ki Mecnun u Leylî'de Leylî kabilesi Nufel'e maglub

621 Buradaki kelime, Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında "yıl' 'şeklindedir.

622 Burada Petersburg basmasında "bir küncegiz" ve Cevdet I nüshasında ise "bir küncügüz" araya konularak verilmiştir.

623 Pavet de Courteille'de bu kelime yerine "itek" denilmiştir.

olıcak Leylî atası Leylî'yi öldürmek dileyib akrabasile meşveret etdüki mahalde kelür ki:

Beyit
Çarlattı revân uruk kayaşın
Saldı araga ol iş kingeşin
(Hısım ve akrabalarını çağırdı.
O işi, konuşmak için ortaya attı)

kingeşti Tanışdı demekdir ki Ferhad u Şirin'de Hakan Ferhad'ıng za'fı babında atibba ile meşveret etdüki mahalde kelür ki:

Beyit
Kingeşti şeh tüzüb mecma-i ahibba
bolub hâzırnı kim bolgay[624] atıbba
(Şah dostlarını toplayarak konuştu,
orada hekimler de hazır idiler)

Amma bazı nüshada kingkec vaki olmuş, bu takdirce Farisî ile müşterektir .

ging Kâflar kâf-i Acemîdir geng demekdir vâsi manasına ki Hayretü'l-Ebrar'da kelür:

Beyit
Nükte dürrin bil kulag ârâyişi
Ging ötük oldı ayag âsâyişi[625]
(İnci gibi nükte kulagın süsüdür.
Geniş ayakkabı ayağın rahatıdır)

givürdiler[626] Kâf kâf-i Acemîdir, koydılar demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de dördünci hikâyede Çüne Şah vezîr kızını harâbeden ketürdüki mahalde kelür:

Beyit
Kiderüb boy başıga hülle-i al
Mehd içige givürdiler fi'l-hal
(Baştan ayaga al bir kaftan giydirerek
hemen onu beşige koydular)

---

624 Buradaki kelime Petersburg basmasında "bolgan" şeklindedir.

625 Buradaki kelime Petersburg basmasında ve Konya nüshasında, "ârâyişi" şeklindedir. Bu tanık "ötük" maddesinde de geçmiştir.

626 Buradaki kelime başı, Petersburg basmasında "giyürdiler" ve Cevdet I nüshasında "giydürdiler" Cevdet II nüshasında "givvürdiler" ve Konya nüshasında "gitiyürdiler" şeklindedir.

Ve Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Tarac itiben dîn takıb[627] boynuma[628] zünnar
Yüz yılgıca küffar hesabıga givürdiler
(Dinimi tarac ederek boynuma zünnar taktı,
yüz yıllarca kâfir hesabına koydu)

Ve yine Tevarih-i Müluk'da Hûşenk Şah vasfında kelür ki:

Ve atga iger ol yasadı ve tiveni yükge ol givürdi

kiyik Kâflar kâf-i Arabîdir Ahû'ya dirler.

Ötreli Kâf

köp Kâf kâf-i Arabîdir, ba-yi Acemî ile çok demekdir.

köpelek Yine kâflar kâf-i Arabîdir, ba-yi Acemî ile kelebek demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Kalagay safhada rik'anıngni körüb aktı yaşım
Tıfıl dik kim yükürür körse mülevven köpelek
(Kırmızı kâğıt üzerine senin yazını gördüğümde,
gözlerimin yaşı aktı; nasıl ki renkli bir
kelebek görünce koşan çocuk gibi)

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da bir Tenbih'de kelür:
Köpelek pervane işin bilmes
(Kelebek pervanenin işini bilmez)

köprük Kâflar kâf-i Arabîdir ve ba-yı Acemî ile köprü manasınadır ki Mahbubü'l-Kulub'da üçünci kısımda hükemâ müluki köprüye teşbîh etdükleri mahalde kelür ki:

Alar ki padişahlarnıng derya-yi medhige batıbdurlar alarnı köprükge ohşatıbdurlar bu ma'ni bile kim köprük mahlukâtning hasîs u şerîfi yükin köterür ve alarnı su zahmetidin ve balçıg meşakkat ve gılzatıdın ötkerür

---

627 Buradaki kelime, Petersburg basmasında "takıban" şeklindedir.
628 Buradaki kelime, Pavet de Courteille'de ve Şeyh Süleyman Efendi Lûgatinde "boynuga" şeklindedir.

(Padişahları övme denizine dalanlar, onları köprüye benzetirler. Demek isterler ki köprü, yaratıkların iyi kötü bütün yükünü götürür, onları su ve çamur sıkıntısından öteye geçirirler)

köp köp Kâflar kâf-i Arabîdir, ba'lar ba-yi Acemîdir, Muhkem ve çok çok demekdir ki Ferhad u Şirin'de kelür:

Beyit

Tanıştılar cü bir birni soruşub
Besi yıglaştılar köp köp körüşüb
(Nasıl ki soruşarak birbiri ile tanıştılar.
Haylı görüşerek ağlaştılar)

kötergüng Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni ve kâf-i sâlis Acemîdir, kötürseng kerek demekdir ki Ferhad u Şirin'de meviza'da kelür ki:

Beyit

Cü[629] mezra içre saçtıng[630] her ni dane
Hem ol dane kötergüng cavdâne
(Bu ekeneke her hangi bir taneyi saçarsan
her zaman onu biçersin)

köterdi Kötürdi demekdir.

kötel Kâf kâf-i Arabîdir, yedek atına dirler.

güclük Kâf-i evvel kâf-i Acemî ve kâf-i sâni kâf-i Arabîdir ve cim-i Arabî ile kuvvetli manasınadır.

güçün Kâf kâf-i Acemîdir ve cim-i Acemî ile güçle demekdir. Her hususda biz-zaruri meyl eylemek manasına kelür ki Seb'a-i Seyyare'de yedinci hikâyede râvi, Dilâramıng cenk-nüvâzlığı vasfında Behram Şah'a aytdı ki :

Beyit

Eyleben halk ol nevâge güçün
Can birib belki andak ölmek uçun
(Halk o ahenke o derece meyl etti ki
can vererek onda ölmege hazır idiler)

Ve yine güçle ve kuvvetle[631] manasına dahi kelür ki Hayretü'l-Ebrar'da padişah vasfında kelür:

629 Petersburg basmasında "cü" yerine "bu" denilmiştir.
630 Petersburg basmasında "saçtıng" yerine "saçsang" denilmiştir.
631 Petersburg basmasında buradaki "güçle ve kuvvetle" yerine "güçlü ve kuvvetli" denilmiştir.

Beyit

Kavs anga bir ya ki cü tartıb güçün
astı felek takıga menşûr uçun
(Ebem kuşağı onun için kuvvetle kurulmuş bir yaydır.
Sanki fermanları süslemek için feleğin damına
asılmış gibidir)

Ve yine Hasb-i hal'de kelür ki:

Beyit

Tutulsa birev ugrıdur dib güçün
Tutuban ölüklük[632] ke kismek üçün
(Birisi hırsızdır diye zorla tutulursa,
yakalanması elini kesmek içindir)

göçürgüng Kâflar kâf-i Acemîdir köçürseng kerek demekdir ki Münacat-name'de kelür:
Ve o müsâfirni bu hanedândın[633] göçürgüng
(O konuğu buradan niçin çıkarman gerek)

göregan* Kâflar kâf-i Acemîdir. Timur han neslinden bir kimesne Cengiz Han neslinden **(kız alsa anga göregan dirler ve dahi şol kişiye dirler ki kendi padişah neslinden)** ola ve iki padişah kızın almış ola ve dahi bir han kızından ve han oğlından hasıl olmış şehzadeye dirler ki yine hakan kızın almış ola ki Hayretü'l-Ebrar'da on dördünci makale aherinde cihânung bi-vefâlıgı babında kelür:

Beyit

Kani cihân dâveri Cengis Han
Kani cihân hanı Timur Göregan

körgen Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni kâf-i Acemîdir, kören demekdir.

körgüsi Körse kerek demekdir.

körerdin Körmekden demekdir.

körkec Köricek demekdir.

---

632 Petersburg basmasında buradaki "ölüklük ke' 'yerine "iliklik ke" denilmiştir.

633 Pavet de Courteille'de "bu hanedândın" yerine "bunda nedin" denilmiştir.

* Niğdenin Melendiz yaylası köyleri halkı arasında damat anlamına kullanılır.

** Parantezler arasındaki ibare Fatih nüshasında yoktur.

körey Köreyin demekdir.

körer Körür demekdir.

körmeydur irdi Körmemişdi ve körmeyüb turudı demekdir.

kördik Kâflar kâf-i Arabîdir. Körsün demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Beytü'l-ahzân bile Ya'kub-ni Yusuf gamıda
Körmeken hicrde kördik mini virânım ile
(Ağıt yerinde ayrılık anında Yakubu Yusufun derdi ile
görmeyen, gelsin beni yıkık kulübemde görsün)

körmeyin Körmeyeyin ve körmeyince demekdir.

körgüzür Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni kâf-i Acemidir. köster[634] demekdir.

körmekge Kâf-i evvel ve kâf-i sâni Arabîdir ve kâf-i sâlis Acemîdir, körmeke demekdir.

körküng Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni ve kâf-i sâlis Acemîdir, körseng kerek demekdir.

körmeginge Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni ve kâf-i sâlis kâf-i Acemîdir, sen körmek için ve seni körmek içün demekdir.

kürük Kâflar kâf-i Arabîdir, yumurda basan tavuga dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da altıncı makalede kelür:

Beyit

Vakti bile kıldı horos ün ayân
kılmadı[635] bir lahza kürük mâkiyân
(Horoz vaktinde öttü,
kurk yatan tavuk da tınmadı)

görkelige[636] Kâf-i evvel ve sâlis Acemîdir ve kâf-i sâni Arabîdir, eylükinde ve güzellükinde demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'da ikinci makale hikâyesinde kelür:

634 Petersburg basmasında bu kelime "kösterir" şeklindedir.
635 Petersburg basmasında "kılmadı" yerine "tınmadı" denilmiştir.
636 Konya nüshasında "görkenige" şeklinde verilmiştir.

Beyit

Puhte ve hem-var kutulgan[637] yüzi
Görkeyige[638] vasfdın artuk özi
(Örtündügi bez düzgün ve sık dokunmuştu.
İyilikte ve güzellikte vasıftan dış idi)

görg Kâflar Acemîdir, hüsn manasınadır.

görkedi Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir, güzel oldı demekdir.

görketib, görkeyib Güzel olub ve güzel eyleyüb demekdir ki Sedd-i İskenderî'de pîrlik vasfında kelür:

Beyit

Yaşagan sayı daniş içre batıb
Keten dik nice iskizib görketib
(Yaşadıkça bilgi içine dalıyordu.
Keten gibi eskidikçe güzelleşiyordu)

görklük Hüsün-dâr manasınadır ki Lutfî eş'arında kelür ki:

Beyit

La fursa kün yüzüng bile ayn-i küzâf irür
Görklük sin ok sin özge kişi sözi laf irür
(Güneş senin yüzünle yarışmak lafını ederse saçmadır.
Güzellik yalnız sana verilmiştir.
Başkasının lafı yine saçmadır)

görklükni Hüsün-dâri ve güzelliki demekdir ki yine Lutfî eş'arında kelür ki :

Beyit

Lutfî tama' itme mihr andın
Görklükni çü bi-vefâ yarattı
(Lutfî, sen ondan merhamet bekleme.
Çünkü güzeli vefasız yarattı)

Körege Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir. Meclisde bir sandalî olur ki üzerne sürahi ve bülbüle ve kadeh ve göze korlar anga

637 Pavet de Courteille'de ve Kazan basması (Esas metin 1858)nda bu kelime yerine "tukulgan" denilmiştir.

638 Bu kelime Petersburg basmasında "görkelige" şeklinde, Konya nüshasında ise "körgekine" şeklinde verilmiştir .

dirler ve sarab zarfına dahi dirler bülbüle manasına ki Seb'a-i Seyyare'de evvel hikâyede Ferruh Halebde Ahi meclisine vardugı mahalde kelür:

Beyit
Körege alyıga kopub bardı
Yükünüb bir kadehni sıpkardı
(Masaya doğru koşarak gitti,
eğilerek bir kadeh boşalttı)

Ve yine Seb'a-i Seyyare'de Mes'ud Çüne Şah meclisine kelüb kendü camın anda kördüki mahalde kelür ki:

Beyit
Koydı çün şeh bisâtıga kâmin
görege içre kördi öz câmın
(Nasıl ki şahın halısına ayagını koydu
masanın üzerinde kendi kadehini gördü)

körge Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni kâf-i Acemîdir. Hargâhing dıvarı çıbuklarına dirler ve evler dıvarına enva-i akmişeden tutulan zara dirler ki Ferhad u Şirin'de baharî kasır vasfında kelür ki:

Beyit
Kilimi salınıb gülgûn u zibâ
Yasalıb körgesi gül-renk dibâ
(Gül renkli ve süslü kilim yere serildi.
Gül renkli kumaşlar dıvara örtü olarak asıldı)

Amma hargâh esbabı manasına Sedd-i İskenderî'de şita vasfında kelür:

Beyit
Ak öyge işik rest tünglük dagı
Bolub körge öy dorıga tük dagı
(Çadırın bir eşiği bir de bacası — ışık alan deliği — vardır. Evin tepesine kadar kürk döşelidir)

körçek Kâflar kâf-i Arabîdir ve cîm-i Acemîle kemi kürekine dirler.

güz[639] Kâf-i Acemî ile "yagmurca" dedikleri ahûya dirler.

gözenk Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir, hargâh esbabına dirler ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de Farisî'de bu ibareti ehl-i

639 Bütün öteki nüshalarda bu kelime "r" ile "kür" olarak verilmiştir.

Fürs yine bu ad ile eda iderler ve mutlak Türkîdir dedikleri mahalde kelür ki:
Bir mütaayyin nimedür kim ak öy'dür anga hargâh at koyub durlar, amma anıng eczasınıng köpini Türkî til bile ayturlar andak ki gözenk

közleli Kâf kâf-i Arabîdir, közleyelim dimekdir.

közgü Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, ayîne manasına.

közlük Kâflar kâf-i Arabîdir, közlü demekdirki Rübaîyyât-i Lutfî'de kelür:

Rübaî

Ey evc-i melâhat üstide ay yüzlük
Gül-zar-i letâfet ara nerkis közlük
Kaşıngda egerçi igrilik bar veli
Ol serv kibi kaddingke bardur tüzlük
— Bu tanık "tüzlük" maddesinde geçmiş ve açıklanmıştır —

kösev Kâf kâf-i Arabîdir, furun küsegüsine dirler ki ve odlu egsi'ye dirler ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Tîreler lutf eyleben tutmas safa ehli yirin
Yarumak birle uci orının[640] tutmas kösev
(Kara yürekliler lutf etseler de temiz yüreklilerin
yerini tutmazlar. Ucu yanmış egsi
parçası mum yerini tutmaz)

kögsük Kâf-i evvel ve kâf-i sâlis kâf-i Arabîdir ve kâf-i sâni kâf-i Acemîdir, kögüs demekdir sîne manasına ki Hayretü'l-Ebrar'da tokuzıncı makale hikâyesinde sâkiye hitab idüb eydür ki:

Beyit

Ta yaka vü kögsük itib çâk içey
Her nice kim bulsa tola pâk içey
(Yakasını, göğsünü yırtasıya kadar içer,
nerede bir kadeh bulsa hepsini içer)

640 Buradaki "ucu orının" ibarecigi yerine Petersburg basmasında "ucu şem ornını" ve Cevdet I ile Konya nüshalarında ise "ucı şem özini" ibarecikleri vardır.

kökle Kâflar kâf-i Arabîdir, emr idüb saz çal manasınadır ki Mahzen-i Mîr Haydar'da makale-i evvelde kelür:

Beyit

Türk sürûdini tüzük birle tüz
Yahşı ayalgu bile kökle kopuz

— Yukarıda ayalgu'da geçmiş ve açıklanmıştır —

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Didim terane-i can-bahş matrabasın hod
Firak sazı tüzüb öltürür köki çaldıng

Öldürmek vezninda ve ahenkinde çaldıng demekdir.
(Ben senden canlara can katan bir nagme istedim,
sen kendin ise ayrılık sazı düzerek ölüm havası çaldın)

kök Bu dahi saz çalmak manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'da ikinci münacat'da kelür ki:

Beyit

Zühre uşatıb[641] def ile çenkini
Nevha köki de tüzüb ahenkini

Nevha vezninde ahenkin düzüb demekdir.
(Zühre, def ile çenkiyi oynatarak
inleme ahenkini çaldı)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

Yıglang ey şem' ü sürahi ki ölerimni bilib
Mitrab-i nevha-serâ[642] nevha kökin çaldı yine

Bu dahi nevha veznin ve ahenkin çaldı demekdir.
(Ey ışık ve sürahi ağlayın; öleceğimi bilerek
güzel ahenkli çalgıcı, inilti havası çaldı)

kökte Bu dahi emr idüb çal demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

---

641 Pavet de Courteille'de ve Cevdet I ile Konya nüshalarında "uşatıb" kelimesi yerinde "oynatıb" vardır ve daha doğru bulduğumuzdan açıklamayı ona göre yaptık.

642 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında, buradaki "nevha-serâ" bileşimi yerine "nagme-serâ" denilmiştir. Bunu doğru bulduk ve öyle açıkladık.

Beyit

Sâkiya, mey tola bir, arbede ister könglüm
Ey kalender çala başla, ögür ve kökte kopuz
(Saki! İçki dolu kadeh ver, gönlüm kavga istiyor,
Ey kalender çalmaya başla, yüksek sesle
şiir oku ve kopuzu çal)

Ve yine Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lûgati bir nice manaya tashih etmişler ki:
Kök lafzın hem nice ma'ni bile istimal kılurlar. Biri kök asmanni dirler; yana kök ahenk dur; yana kök tikerde köklemekdür; yana kökke dagni hem dirler yana sebze ve ölenkni dagı dirler.

kögrek[643] Kâf-i evvel ve kâf-i sâlis kâf-i Arabî ve kâf-i sâni kâf-i Acemîdir ciger manasınadır ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Bi ciger bolsam belâ tartar da veh imdi ni teng
Bardı közdin çün bagır perkalesi dik[644] kögrekim
(Bela çekmeğe bağırım yufka olursa şaşmayın,
çünkü cigerimden bir parçası koparak gözden
kaybolmuş gibidir)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Hançering canımga[645] kögrekimge sancılıb
Nâveking yanımga olturdı iyâdetge kilib
(Bagrıma sancılan hançerin kalbime kadar irişti.
Geçmiş olsuna gelen okların da yanıma geldi oturdu)

kökümtül Kâflar kâf-i Arabîdir, köm kök demekdir.

kögergünce Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni ile kâf-i sâlis kâf-i Acemîdir, kögerünce demekdir.

kökültaş Kâflar kâf-i Arabîdir, bir kişinin oglınıng dayesining[646] oglı olsa iksi dahi ol dayening südin emüb bile büyüseler daye oglına dirler ki mahdum oglı anga kökültaş deyu hitab ider ki

643 Cevdet I nüshasında bu kelime "kögrekim" şeklindedir.

644 Buradaki "perkalesi dik" sözü Petersburg basmasında "perkalesi din" şeklindedir.

645 Buradaki "canımga" kelimesinden sonra, Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de ve Cevdet I nüshasında "yitti" sözü de vardır.

646 Bu eserin yazıldığı zamanda, "daye", süt anası anlamına gelirdi.

Ferhad u Şirin'de Ferhad öldüki mahalde Behram Dilâvere hitab idüb iderdi ki:

Beyit

Ki ey ruhung bolub ruhumga peyvend
kökültaş[647] ve ini, şakird ve firzend
(Ey sen ki ruhum ruhuna bağlandı.
Ey süt kardeş, ey küçük kardeş, ey yegen, ey çömez)

Ve yine Ferhad u Şirin'de Ferhad'la Behram hakkında kelür:

Beyit

Bolub nisbetde kökültaşı anıng
Tarikat babıda kardaşı anıng
(Hısımlık bakımından o, onun süt kardeşi idi.
Tarikat işinde de kardeşi idi)

kölege Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, kölge demekdir, sâye manasına ki Hayretü'l-Ebrar'da üçünci makalede padişah vasfında kelür:

Beyit

Mülk-i Süleyman üze işret-nümây
Başında salmay kölege cüz hümây
(Süleyman mülkü üzerine işret sofrası kurulmuştur.
Başına da hümadan başka bir kuş gölge salmazdı)

kölegeng Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni ve sâlis kâf-i Acemîdir, senin kölgeng demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Naat'da kelür:

Beyit

Kölegeng tapsa irdi cirm-i türâb
Anga gerdûndın ötgey irdi cenâb
(Gölgen yere düşse idi, yeryüzü
göklerden daha yüksek olurdu)

gölek Kâf-i evvel kâf-i Acemî ve kâf-i sâni kâf-i Arabîdir, derya mevcine dirler ki Hayretü'l-Ebrar'de Tevhid'de kelür:

Beyit

Bag-î hired nahlini haşâk itib
Bahr-i belâ mevcini gölek itib
(Akıl bahçesindeki hurma ağaçlarını kırıp parçaladı
çöpe çevirdi. Bela denizini dalgalandırdı)

---

647 Cevdet I nüshasında bu kelime "könkültaş" şeklindedir.

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Kime agzı dime kim aşkıda köksüm[648] çâkidür
Bahir mevci yok ki eşkim silining gölekidür
(Geminin ağzı sanma, o benim parçalanmış olan
göğsümdür .Denizlerin dalgası da gözyaşlarımın selidir)

külümlü Kâf-i Arabî ile külmelü ve külüşlü manasınadır ki Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Gül dik külümlü goncama bir kün yolukmadım
Aylarda bir hem üçremedim yahşı yüzinge
(Gül gibi gülen goncamla bir gün bile buluşmadım.
Aylarca bir defa olsun onun güzel yüzünü görmedim)

külgü Kâf-i evvel Arabîdir ve kâf-i sâni Acemîdir külmek manasınadır.

külegeç yüzlük Kâf-i evvel ve kâf-i sâlis Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, küler yüzlü demekdir.

köl kömük Kâflar kâf-i Arabîdir, bu dahi köm kök demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mecnun atası mezarına keldüki mahalde kelür:

Beyit

Urdı atası mezarıga baş
Kim köl kömük itti başın ol taş
(Atası mezarına öyle şiddetle başını vurdu ki
taş başını göm gök etti)

gül, göl Kâf-i Acemî ile pirehen manasınadır ki Hayretü'l-Ebrar'da on beşinci makalede mestler zemminde kelür ki:

Beyit

Ton iteki balçıg olup alyı[649] öl
Alyı[649] öl amma anıng alyıda göl
(Elbisesinin eteği çamur olup ön tarafı ıslandı.
Önü ıslandı ama onun önünde de gömlek vardı)

---

648 Petersburg basmasında buradaki "köksüm" sözü, "könglüm" olarak verilmiştir.

649 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu "alyı" kelimesi "elli" şeklindedir.

kömürdi Kâf kâf-i Arabîdir, kemik ve gayri nesne kemürdi demekdir.

kömüklük Kâflar kâf-i Arabîdir, kömülmüş yani defn olunmuş nesne demekdir.

kömek[650] Kâflar kâf-i Arabîdir, ense manasınadır. Kimi de himmet ve inâyet ve muavenet manasınadır. Münşaat'da altıncı mektubda kelür:

Ve bu haberler Irakdin kilüb ve yana kömekler hayal kılıb irdiler

(Bu haberlerin Irak'tan geldiğini ve yene yardım alacaklarını sanmışlardı)

Ve yine himmet ve inâyet manasına Tevarih-i Müluk'da Seyf-i zi'l-Yezen milkini — ki Yemen vilâyetidir — Ebrehe'den alıverdüki mahalde kelür ki:

Nûşin-revân imdad kılıb derya yolıdın Yemenge yıparıb anıng kömeki mededi bile milkin aldı

(Nuşirevan imdat ederek deniz yolu ile Yemene asker gönderdi, onun yardımı ile ülkesini aldı)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Can u köngül firak hücumı da ittiler
Mindin zebûn u zar-rak oldı kömeklerim
(Ayrılık anında canıma ve gönlüme hücum ettiler.
Bana yardım edenlerim benden daha arık
ve daha kuvvetsiz olmuşlardı)

Amma ense manasına Bedayiü'l-Vasat'da kelür ki:

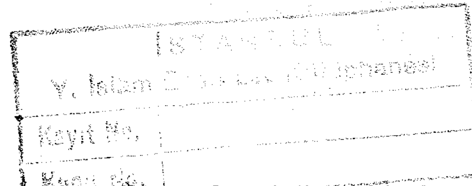
Beyit

Öldüm gam-i aşkını[651] ayân eylemekimdin
Çıkkaylar idi kâş tilimni kömekimdin
(Aşkımın derdini açık söylediğim için öldüm,
keşke dilimi ensemden çıkarsalardı)

---

650 Bu kelime Pavet de Courteille'de "ense" anlamına ve ilk kâf acemî olarak "gömek" şeklinde verilmiştir.

651 Bu mısra'ın baştarafı, Petersburg basmasında "köydüm gam-i aşkımnı" ve Cevdet I nüshasında ise "öldüm gam-i aşkımnı" şeklindedir.

kömrek Kâflar kâf-i Arabîdir, bögür demekdir, tehi-gâh manasına.

köngrenme Söylenme ve kümürdenme demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Lâzim-i aşk oldı hicran bolana âşik kimsege
İmdi kim oldung[652] tahammül eyleben köngrenmegil
(Ayrılık aşk ile birliktedir. Kimseye âşık olma.
Âşık olduktan sonra katlan da ses çıkarma)

Ve yine Bedayiü'l-Vasat'da kelür ki:

Beyit

Her ni hak emri dürür şükr eyle kıl kim kılmak
Bendedin yahşi imes hace işin köngreniben
(Tanrı buyruğu her ne ise şükrederek onu yerine getir.
Efendisinin emrini homurdanarak yerine getiren
köle iyi bir köle değildir)

küncilik[653] Kâflar kâf-i Arabîdir ve cim-i Arabî ile hergün demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Künica kiltürüb bülbülni halvet
Tutar Nevrûz vasfi birle sohbet
Çü gül-i miskin bu derd içre giriftâr
Künica sabr iter na-çar u na-kâr
(Günlerce bülbülü halvete çekerek
ilk bahar vasfını birlikte konuşurdı.
Zavallı gül bu derde uğradığında
ister istemez bu hale günlerce sabrederdi)

küneş Küneş manasınadır, gayet ıssı küne dahi dirler ki Münşa'at'da ikinci mektubda bir rübaî'de kelür :

---

652 Petersburg basmasında bu "oldung" yerinde "boldung" denilmiştir.
653 Bu kelime "künica" olmalıdır; zira örnekte "küncilik' 'değil "künica" geçmektedir.

Rübaî

Çü mihr otıdın semender oldı seretan
Ateşgede dik tutaştı gülzar-i cihân
Irmes bu ısıg küneşde çıkmak imkân
Hosdur kişige bolsa savuk sâye-mekân
(Vakta ki güneşin ateşinden seretan semender oldu.
Yeryüzü ateş yanan tapınak gibi tutuştu.
Bu sıcak günde dışarı çıkılamaz.
Bir gölgede oturabilen kişiye ne mutlu)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Sin dik ve keygen şeb ender rûz hallenk dik imes[654]
Kice ve Kündüz libasın keyseler ay ve küneş
(Ay ile güneş kendi elbiselerini gece gündüz giyseler
bile senin gece gündüz giydiğin kaftan gibi olamaz)

Asıl afitâbda istimal olunan meşhurı Kuyaş'dır .Eger şübhe olursa mısra-i evvelde imas lafzına kafiye düşmüştür. Şübhe def ider ve elif ile ve elifsiz dahi yazılmak câyizdir. Neteki Kuyaş ve kuyeş dahi yazılır.
Ve yine Tevarih-i Enbiya'da Hazret-i Süleyman Aleyhi's-Selâm'dan ikindü namazı fevt oldugı mahalde kelür ki:
Süleyman Aleyhi's-Selâm asır namazı fevt bolgay uçun iztirabga tüşti Tengri Taala küneşi kaytarıb ol hazret namazın kılgunca öz yirde tozguzdı.

gönc Kâf-i Acemî ile şâdi ve müfahara manasınadır ki Fihrist-i Nazmü'l-Cevâhir'de padişah vasfında bir rübaî'de kelür:

Rübaîyye

Afâk gönci zât-i ferhundesi bil
Eflâk çırağı ra'yi-rahşendesi bil
Cemşidni haşmet içre şermendesi bil
Danişde İskenderi kemin bendesi bil
(Bilesin ki, onun kutlu zatı yeryüzünün sevincidir.
Onun parlak adaleti göklerin ışığıdır.
Bütün debdebesi Cemşidi utandırır.
Bilgide İskender onun âciz bir kölesidir)

654 Petersburg basmasında, bu mısraın sonu "halling dik imes" ve Cevdet I nüshasında ise "halleng dik imes" şeklinde verilmiştir.

gönendi Kâf-i Acemî ile sevindi ve fahr eyledi demekdir.

gönendürüb Sevindürüb ve fahr etdürüb demekdir ki Gül u Nevrûz-i Lutfî'de Münacaat-namede kelür:

Beyit

Hava birle heves otını söndür
Gönendürüb mini yolumga köndür
(Hava ve heves ateşini söndürerek
beni sevindir ve yoluma gönder)

köymendi Kâf Arabîdir, taallül ve bahane eyledi demekdir.

köymenme Taallül ve bahane eyleme demekdir ki Garaibü's-Sıgarda kelür:

Beyit

Ey Nevayî yâr eger dir kim özüngni otga sal
Ten yalang eylerge köyme can uçun köymenmegil
(Ey Nevayî, yar eğer kendini ateşe at derse hemen at.
Vücudunu çıplak ederek yanma ve
canın için bahane arama)

köymenib Taallül ve bahane eyleyüb demekdir ki Sultan Hüseyin eş'arında kelür:

Beyit

Yâr köyidin öterde başıma yagsa belâ
Anda eyler min tevakkuf her cihetdin köymenib
(Dostun köyünden geçerken başıma bela yağsa,
orada kalmak için her yönden bin bahane bulurum)

köydi Kâf-i Arabî ile yandı demekdir.

köygey Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, yana demekdir.

köygenge Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni ve sâlis Acemîdir, yanmışa demekdir.

köygüci Yanıcı demekdir.

köyük Kâflar Arabîdir, yanmış demekdir.

köydürgeli Kâf-i evvel kâf-i Arabî ve kâf-i sâni kâf-i Acemîdir, yakmak için ve yakalıdan beru demekdir ki Nevadirü'ş-Şebabda kelür:

Beyit

Şule-i kükürd körgüzdi kaza köydürgeli
Derd-i aşk ehlin bu kim gerdûn güman eyler köngül
(Gönlüm şüphe eder ki feleğin kükürt şulelerini
göstermesi, aşk ehlinin derdini tutuşdurmak içindir)

köykenek Kâflar kâf-i Arabîdir, muymul didükleri kuşa dirler ki Ferhad u Şirin'de Ferhad saltanatdan ibâ itdüki mahalde anasına cevabında kelür ki:

Beyit

Ukab u köykenek ni kılsalar kayd
Kaçan kılgay anıng saydını bu sayd
(Kartal ve muymul'u bağlasalar bile,
bu av alemi onları nasıl avlayabilir?)

küyev Kâf Arabîdir, güyekü manasınadır ki Mecnun u Leylî'de Mecnun ve Leylî vefat idüb ikisin bir kabre kodukları mahalde kelür:

Beyit

Bir nakışka saldılar ikevni
Cansız kilin ve ölük küyevni
(Cansız gelini ,ölmüş güveyi ikisini
birden bir mezara koydular)

Ve yine Tevarih-i Müluk'da Lehrasib Rum'a keldüki mahalde kelür:
Her takdir bile Kayser Lehrasibni küyev kılıb kızın anga birdi

Üstünlü Lam

laş Leş demekdir, cife manasına ki Nevadirü'ş-Şebab'de kelür:

Beyit[655]

Ölgec itin ey hasta Nevayî efusan
Çün körsem iti alyıda laşing sagışur min
(Ey hasta Nevayî, rakibini onun ölmek üzere
olan köpeğini gördüğümde, senin laşeni
köpek önüne atılmış sanırım)

---

655 Petersburg basmasında ve Konya nüshasında bu beyit şu şekildedir:
Ölgen itin ey hasta Nevayî ve rakibin
Çün körsem iti alyıda laşıng sagınur min

laa Hayf demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Dilâram çeşme yanında Behram firakında Çeng nevâht idüb iderdi ki:

Beyit

Ömürdin na-ümid boldum laa
Mihnet-i hicr içide toldum laa
(Ne yazık, hayattan umut kestim,
ayrılık ve dert içinde öldüm)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Lebining fikri bagrımni kan kıldı laa
Cü kan kıldı közden revân kıldı laa
(Ne yazık, dudağımın hayali bağrımı kan etti.
Ne yazık gözlerimden kan akıttı)

Esreli Lam

lik, lıg, lık Kâf, kâf-i Arabîdir. Bunlar ekser bir lafızla dahi istimal olunur ki filanlu demekdir. Neteki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Servning her berki bagrım kanıdın seyrab irür
Yoksa bolmas erguvanî berklik serv-i revân
(Servinin her yaprağı bagrımın kanından sulanıyor.
Yoksa servinin yaprağı erguvan renginde olmazdı)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Laali şevkidin ki gam tagın kazarsın ey köngül
Ni belâ Şirin-heveslik na-tüvân Ferhad sın
(Yanakları derdinden gam dağı kazarsın ey gönül!
Sen zavallı bir Ferhadsın, Şirin'in
derdine düşmek nege gerek)

Amma filanlık manasına Lisanü't Tayr'da Tevhid'de kelür:

Beyit

Sinde resm birlig[656] ve hem yârlıg
Hayylıg[657] ve kâdirlig ve guffarlıg
(Birlik ve merhamet, dirilik ve kudretlilik
ve bağışlayıcılık, hep sendedir)

liçek Kâf kâf-i Arabîdir ve cim-i Acemî ile makrama manasınadır ki Mahbubü'l-Kulub'da otuz altıncı fasılda zenân zikrinde kelür ki:
Keşidelik yaglıg farkıga liçek salgaylar
(Başa çekilmiş mendil üzerine bir de çevre sararlar)

Ötreli Lam

lünk Kâf kâf-i Arabîdir, futa manasınadır ki Seb'a-i Seyyare'de beşinci hikâyede müdbir ve mukbil suya kirdikleri mahalde kelür ki :

Beyit

Lîk Sâdık bilig ebaglab lünk
Suga kirdi niçük ki bahirge çünk
(Lakin Sadık beline bir futa bağlayarak
geminin suya girdiği gibi suya girdi)

lük Kâf kâf-i Arabîdir, yogun demekdir ki Ferhad u Şirin'de karn[658] senk-i tıraş tarifinde kelür ki:

Beyit

Yana bir ustad-i çapek irdi
Ki hem lük sanatı hem nazik irdi
(Başkaca çabuk elli bir usta idi.
Çalışması kuvvetli, sanatı ince idi)

---

656 Petersburg basmasında bu mısra'ın baş tarafı "sin de dur hem birlik" şeklinde verilmiştir.
657 Konya nüshasında "hayylıg" yerinde "halimlig" denilmiştir.
658 Konya nüshasında burada "karun" denilmiştir.

Üstünlü Mim

Maral Ahûnung dişisine dirler ki Muhakemetü'l Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lûgati şöyle tashih iderler ki:
Türk sıgınnıng hem irkekin bogu ve tişisin maral dir. Sart ahû ve gevzen'din özge nime dimes.
Ve Seb'a-i Seyyare'de altıncı hikâyede kelür:

Beyit

Gûya saydlardın ol cengel
Vâki irdi tola bugu ve maral
(O av ormanı bugu ve
maral ile dolu görülüyordu)

maşmıl Şol Aceme dirler ki takyesi dülbendining aşaga canibinden görüne.

maşab Aba manasınadır, Farisî ile müşterekdir. Nevadirü'ş-Şebab'da kelür ki:

Beyit

Tut fakr[659] itekin atlas ve zerbeft sözin koy
Kim ol dagı ten hıfzıga maşab dik irmiş
(Yoksulluğun eteğini tut, atlas ve altın işlemeli
ipek elbiseler sözünü bırak.
Onlar kadar aba da vücudu örtebilir)

mag Şol kebutere dirler ki başı ve kuyrugı ve kanatlarınung ucı bir renk ola eger siyah ve eger ak. Eger siyah olsa siyah mag ve eger ak olsa sefid mag dirler her ne renk olsa anıngla istimal iderler ki Seb'a-i Seyyare'de kelür sıfat-i şeb'de güneş tulunmak vasfında kelür:

Beyit

Çünki hûrşîd sandalı magı
Uçub[660] açtı kanat tün zagı
(Vaktâki güneşin beyaz güvercini uçtu.
Gece kargası kanatlarını açtı)

---

659 Petersburg basmasında bu kelime "fukara" şeklindedir.
660 Petersburg basmasında bu kelime yerine "konub" vardır.

meleş Şive-dâr mahbube dirler ve Çagatayda bir taifedir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Ey Nevayî nilay il Tarhan ile Barlasını
Kim birür könglümge hâlâ meleş ol şuh meleş
(Ey Nevayî, o oynak güzel benim gönlümde
iz bıraktıktan sonra ilin Tarhan ile Barlasını nideyim?)

mamug Penbe manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de Münacat'da kelür:

Beyit

Güneh şulesin çün çikib ol tamug
Küyüb ebr-i rahmet niçük kim mamug
(O cehennem vakta ki günah ateşini yükselttiğinde,
nasıl pamuğu emerse, merhamet yağmurunu
da öylece yakar)

manga[661] Kâf-i Acemî ile bana demekdir.

mining[662] Kâf-i Acemî ile benim demekdir.

manga[663] Kâf kâf-i Acemîdir, alın demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Kahırdın çin[664] ki tüşti manglayıga
Çinning astı da nun irür kaşı[665]
(Öfkeden alnı kırıştı. Kırışıkların altında
kaşları nun gibi oldu)

Ve yine Siracü'l-Müslimîn'de Taharet ferâizi babında yüz yumak beyanında kelür ki:

Beyit

Yumaglıg yüzni manglay tâ zekandur
Kulakdın ta kulak vech-i hasendür
(Yüzi yıkamak alından çeneye kadardır.
Kulaktan kulağa yıkamak daha iyidir)

---

661 Fatih nüshasında bu kelime ve karşılığı yoktur.
662 Fatih nüshasında bu kelime ve karşılığı yoktur.
663 Fatih nüshasında bu şekilde ise de Petersburg basmasında bu kelime başı "mangla" şeklindedir ki tanıklara göre bu doğrudur.
664 Petersburg basmasında bu kelime "çün" şeklindedir.
665 Konya nüshasında bu kelime "kaşıga" şeklindedir.

mangra Kâf-i Acemî ile koyun ve sıgır ve sâyir hayvan meledükine dirler ve emr idüb bele[666] demekdir ki Ferhad u Şirin'de Mi'rac'da kelür:

Beyit

Hamel mangrab koyub sevr alyıda baş
Ki bolsak ikimiz kurban sanga kâş
(Hamel burcu Sevir burcunun önüne baş koyarak dedi ki
keşke ikimiz de sana kurban olsaydık)

mangış Kâf-i Acemî ile mahbublarung naz u şiveyle aheste salındugına dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da on altıncı hikâyede kelür:

Beyit

Katıttı[667] kilgen yolı birle yürüb
Kebg hirâmın biri bir mangdurub
(Keklik gibi tek tek sallana bullana
geldiği yoldan dönerek gitti)

Ve yine Mecnun u Leylî'de Leylî vasfında kelür ki:

Beyit

Bir[668] mangışı da yüz letâfet
Yok yok ki saçıb cihanga âfet
(Her bir cilvesinde yüz türlü güzellik vardır.
Hayır, hayır cihane afet saçmaktadır)

Ve yine Mizanü'l Evzande — ki Aruz risalesidür — dördünci dâyirening ikinci bahrinde bir beyitde kelür:

Beyit

Ni mangışdur ki tenler hebâsı anıng
Ni bakışdur ki canlar fedâsı anıng
(Bu ne salınıp bulnarak yürümedir ki
bütün vücutlar önünde toz olur.
O ne bakışdır ki önünde bütün canlar
fedaya hazırdır)

mayruk Egri ve ayıblu demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

---

666 Petersburg basmasında bu kelime "mele" olarak verilmiştir. Doğru bulunarak ona göre anlatılmıştır.
667 Petersburg basmasında "kayıttı" şeklindedir.
668 Petersburg basmasında "bir" kelimesi iki defa verilmiştir.

Beyit
Benefşening niçük olmış dimagı munca aluk[669]
Ki hattınga sening ol Hinduyı irür mayruk
(Menekşenin dimagı neden bu kadar perişan olmuş?
Çünkü senin ter bıyıgın karşısında
Hintli renkinde olan menekşe çarpılır)

mayuk Bazı meyvanıng şükûfening üzerinde hafifçe perde olur anga dirler ve kabuk manasına dahi kelür ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit
Lebleringni kim uçuk tutmış hem ol heyet bile
Agzıng andak pistedür kim tüşmemiş andın mayuk
(Bu şekli ile senin ağzından yavru tüyü dökülmemiş
gibi dudaklarını kapalı tutmuş)

Bazı nüshada "agzıng andak gonca dur kim" vâki olmış, bu takdirde mayuk, sükufe'ye şâmildir.

Esreli Mim

Mikcin Kâf kâf-i Arabîdir ve cim-i Arabî ile Hinziring dişisine dirler ki Muhakemetü'l-Lugateyn'de Nevayî Hazretleri bu lûgati şöyle tashih iderler ki:
Ve bir şürüşinlig av ki tonguz avıdur anıng irkekin kaban ve dişisi mikcin ve uşağın çurpa dirler ve sart barçasın huk ve gürâz lafzı bile aytur
— Bu örnek yukarıda geçmiştir —

miney Ata bineyin demekdir ki Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit
Minesi gûşiş-i sa'y rahşige tîz
Sipeh ziynetige kılayın sitîz
(Çarçabuk uğraşma ve didişme anında atlanarak
askerin öğünmesi için savaşa gireyim)

min Ben demekdir.

min min Yani benim demekdir.

---

669 Petersburg basmasında bu kelime "uluk" şeklindedir.

ming Kâf-i Acemî ile bin — yani adet — manasınadır ve hâl manasına dahi kelür ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Hoblarga ming ol ay ning taze kulluk[670] dagi bes
Közlerige sürme köyi ning kara tofragı bes
(Güzellere binlerce ay kulluk etmeğe değer.
Köyünün kara toprağı gözlere sürme olmaya değer)

minging İki kâf dahi kâf-i Muaccemedir hâling manasına eş'ar-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Minging irning yüzing ay reşk-i rizvân
Bilâd-i Kevser ve bag-i cinândur
(Ey cennet halkının kendisini beğendiği güzel;
beninde, dudağında ve yüzünde kevser
ülkesi ve cennet bahçeleri vardır)

mincak Boncuk demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Hakan İskendere çekdüki develer vasfında kelür:

Beyit

Alaka barıga serâser ipek[671]
dürr ü laal ve firûze mincagı dik
— Yukarıda Dek kelimesinde geçmiş ve açıklanmıştır —

mindev[672] At omuzundagı yagıra dirler.

mingiz Kâf kâf-i Muaccemedir, bengiz demekdir, beşere manasına ki Sedd-i İskenderî'de Hakan pişkeş verdüki carîyeler vasfında kelür:

Beyit

Mingizleri gül gül, müjeleri hâr
kapagları ging ging agızları tar
(Benizleri gül gül, kirpikleri diken gibi,
köz kapakları geniş geniş, ağızları dar)

---

670 Bu kelimenin yerinde Pavet de Courteille'de "koltug" vardır.
671 Mısra sonundaki bu kelime, yalnız Petersburg basmasında vardır.
672 Bu kelime, Konya nüshasında "mındav" şeklindedir.

mingzetti[673] Kâf-i Acemî ile bengzetti demekdir ki Eş'ar-ı Lutfî'de kelür:

Beyit

Kim kaşıngni hilal mingzetti
Anı Aşk ehli kec nazar didiler
(Kaşını hilale benzetti.
Ona aşk ehli şaşı dediler)

Ötreli Mim

mundu Sayyadlar şikâr tutmaga dâm kurıcak kenarına sivri agaclar kara bezler örterler ve şikârı anıng üzerine sürerler tâ ki anga varub sancıla ki Mecnun u Leylî'de Leylî'nin gözile kirpikleri vasfında kelür:

Beyit

Dime bu siyeh[674] ni hayl-i Hindu
Çin deşti kiyikler bunga mundu
Müşk anca saçıb ol ahû-yi Çin
Kim eyleb mundularnı müşkîn
(Bu orduya Hind askeri dime. Çin yaylasında
geyikler için dikilmiş kazıklardır)
(O Hotan ahusu o kadar misk saçıyor ki
kazıklarını bile kokuya buladı)

Ve yine cenk günlerinde hendek içinde ve sâyir cenk yerlerinde iderler ki düşmen keldükde anga sancıla ki Sedd-i İskenderî'de cenk'de kelür:

Beyit

Yana hendek alyıda mundu tikib
Kalın nişker dik ki Hindu tikib
(Hindlilerin şeker kamışı dikdiği gibi
yine hendek yanına kazıklar dikti)

---

673 Bu kelime, Petersburg basmasında "mingizitti" ve Konya nüshasında, "mingiz itti" şeklindedir.

674 Petersburg basmasında ve Şeyh Süleyman Efendi Lûgatinde bu kelime "sipeh" şeklindedir.

mundak Buncılayın ve bunung kibi demekdir.

mung dik Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir, bunung kibi demekdir.

munda Bunda demekdir.

mung Bunung demekdir.

monguz Kâf-i Muaccemedir ,boynuz demekdir ki Sedd-i İskenderî'de vahşîler vasfında kelür:

Beyit

Köz ezrak sakal sarıg ve tîre yüz
Çıkıb barcanıng manglayı da monguz
(Gözler gök, sakal sarı, yüz karanlık,
hepsinin alnı ortasında boynuzlar vardır)

mung Kâf-i Acemî ile belâ ve mihnet manasına; bunglı ve mihnetlü demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mecnunung hali beyanında kelür:

Beyit

Munglıg min ve mung bile peyamım[675]
Munglıg kişiler sözi peyamım[676]
(Ben dertliyim ,dert ile haberleşiyorum.
Sözüm dertli kişilerin sözüdür)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür ki:

Beyit

İrür tinimdeki[677] yüz dag birle munglık can
Gedâ ki tonıga her sarı salsa peyvendi
(Elbisesinin her tarafına yamalık vuran fakirin
bu hali, dertli canımın teni üzerine vurulan
yüzlerce dağlamayı andırır)

mungaldı Bungaldı demekdir.

munglaştı İki mihnet-zede birbirile körüşdi demekdir.

mungra Kâf-i Muacceme ile mangra kibi koyun ve sıgır meledükine dirler ki Mecnun u Leylî'de Mecnun sahra'da ahûya hitab idüb ayıtdı:

---

675 Bu son kelime, Konya nüshasında "kelâmım" şeklindedir.
676 Bu son kelime de Petersburg basmasında kelâmım" şeklindedir.
677 Buradaki "deki" sözcüğü Petersburg basmasında "dagı" şeklindedir.

Beyit

Bozlab gamim eyle aşikâra
Mungrab mungum ayıt bi-müdârâ
(Bağır, derdimi açıkla,
inleyerek sıkıntımı sıkılmadan bildir)

mungurgab Bu dahi ol ma'niyedir ki Sultan Hüseyin Bayakra eş'-arında kelür:

Beyit

Hicr deştide[678] mungurgab kalmış irdi haste can
Veh dingiz kim ol garib u natüvanım kildi mu
(Ayrılık sahrasında hasta canım inleyip kalmıştı.
"Vah, yazık, o garip ve arık aşık kimse
geldi mi" deyiniz)

mul Muhtâc manasınadır kim Hayretü'l-Ebrar'da beşinci makale-de kerem babında kelür:

Beyit

Keflerining ayını cü birmek bolub
Mul munga Hatem anga birmek bolub
(Ellerinin âdeti, yoksula ve bun'da olana
Hatem gibi vermektir)

muldur Jâle manasınadır ki Mecnun u Leylî'de bahar vasfında ke-lür:

Beyit

Sarıg gül üze sebuhî muldur
Altun tabak üzere körküzdür
(Sarı gül üzerindeki sabah çiçekleri,
altın tabak üzerine çizilmiş işaretler gibidir)

Ve yine Seb'a-i Seyyare'de Dilâram vasfında kelür ki:

Beyit

Tişleri leyli[679] içide reşte-i dürr
Manga[680] hayvan suyı ara muldur
(Dişleri kızıl dudakları içerisinde inci dizisi gibidir.
Ya ki hayat suyu pınarındaki çiğ gibidir)

---

678 Petersburg basmasında bu mısraın başı "hicr ü şeydâ" şeklinde veril-miştir.

679 Petersburg basmasında bu kelime "laal" şeklindedir.

680 Petersburg basmasında "manga" yerine "ya ki" denilmiştir.

muçek Kâf-i Arabî ile öpmek manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Lebingdin istedi canım katebat tapmas min[681]
Ki bir söktünc mü ya kasdı bir muçek mu ikin
(Canım senin dudağından hayat istedi. Bilemiyorum ki
öpü şmü vereceksin yoksa söğecekmisin?)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür ki:

Tirgüzerde[682] nefsing yüzni kaçurmak ni idi
Meyil kılmas hod ölük kimsedin almakga muçek
(Nefesin beni dirilttiği zaman niçin yüzünü
kaçırıyorsun? Ölü, kimseden öpüş almak istemez)

müşek Kâf-i Arabî ile fişek demekdir ki Sedd-i İskenderî'de nahil mukabelesinde kelür:

Beyit

Egerçi irür müşek atmak işi
Bulut mamugın örte[683] almas kişi
(Her ne kadar onun işi fişek atmak ise de
hiç kimse pamuk gibi olan bulutları yakamaz)

müşük Kâf kâf-i Arabîdir kediye dirler ki gürbe manasına, Nesaimü'l-Mahabbe'de Mevlanâ Celaleddin-i Belhî menâkibinde kelür ki:

Bazı etfâl bile öy tamlarıda seyir kılur irmişler alardın biri yana birige dibdur ki bu hareket it müşük işidir hayf bolgay âdemi bu işge mürtekib bolgay

(Bir takım çocuklarla evlerin damlarında gezinirken bunlardan biri öbürüne dedi ki: "bu yaptığımız iş, kedi köpek işidir. Yazık o adama ki böyle bir işi yapa")

Ve yine Mahbubü'l-Kulub'da üçünci kısımda bir Tenbih'de kelür ki:

Müşükge riâyet kebuterge âfetdür

---

681 Petersburg basmasında bu mısra'da son kısım "hayat bilmes min" ve Konya nüshasında aynı yer "hayat tapmas min" şeklindedir.
682 Petersburg basmasında b ukelime "tirgüzür de" şeklindedir.
683 Petersburg basmasında bu kelime "örtey" şeklindedir.

muz Buz demekdir yah manasına ki Ferhad u Şirin'de atıbbanung ilâc idecekleri tag vasfında kelür:

Beyit

Büyik[684] ol tag ucı eyle kim köz
Savugdin baglanur pes[685] çeşmeler muz
(Dağın tepesi o kadar büyük ki ona bakarken
soğuktan köz kararır, çeşmeler de buz tutar)

Ve yine Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Tüz şebistan içre sohbet kim işaret meygedür
Şem-i kâfurî ki astı şuşe muzlar birledi
(Gece vakti sohbet esbabını hazırla,
çünkü altında buzlar parlayan kâfurdan yapılma
mumun ışığı seni mey içmeğe çağırır)

mu Bu dahi bir lafızdır ki bir lafızla dahi istimal olunmasa ma'ni hâsıl olmaz ki: Filan mu ikin, filan mi ki demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Veh ki min din ayrı yüz can yoksa cânân mu ikin
Manga ansız ming ölüm bar[686] derd ü hicran mu ikin
(Ah, benden ayrılan yüz canım yoksa cananım mı?
Bana onsız nasîp olacak şey, ölüm mü
yoksa dert ve ayrılık mı?)

Ve yine Nazmü'l-Cevâhir dibacesinde bir şiir'de keldimi diyeyin diyecik yerde kelür:

Beyit

Her safhası gülberk tarrı kildimu di
Saçınıng renki anber mudur müşk-i Çin mu
Lebining taamı sükker mudur engebîn mu
(Her sahfası, taze bir gül yaprağı geldi mi idi?
Saçının kokusu anbermi, yoksa Çin miski mi?
Dudağın tadı şekermi yoksa balmı?)

---

684 Petersburg basmasında bu kelime "büyük" şeklindedir.
685 Buradaki "pes" kelimesinden sonra Petersburg basmasında "ser" kelimesi vardır.
686 Petersburg basmasında "bar" yerine "ya" verilmiştir.

müri Pencereye ve su yoluna derler ki Ferhad u Şirin'de Ejderha vasfında kelür:

Beyit

Tişükler burnıda vahşet tennuri
Tennuri yok ki nokta ornıga[687] müri
(Karşıda vahşet furunının delikleri var.
Vahşet furunı değil neft ateşinin pencereleri açılmış)

mürçel Kal'a burguzına derler ki Ferhad u Şirin'de Hüsrev Ermeniyye kalesi mukabelesinde yapdugı kale vasfında kelür:

Beyit

Ulaştı[688] mürçel ve yirni kılıb sak
Çerik etrafıga kazdurdı hendek
(Toprağı parçalara ayırarak kale burçlarını askerleri arasında üleştirdi. Askerin etrafına da hendek kazdırdı)

munca Bunca demekdir.

Üstünlü Nun

negü Nicün demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Başımga köyide her dem gulüvv kılur itler
Ger ölmesem bu gulüvvni negü kılur itler
(Dostun köyünde köpekler her zaman
başıma toplanarak saldırır. Ben ölmedikçe
— ölmezsem — bu saldırışlar neye yarar?)

Ve yine Mecnun u Leylî'de Şeyh Nizamî vasfında kelür:

---

687 Burası Petersburg basmasında "neft otıga" şeklindedir. Doğru bularak ona göre anlam verdik.

688 Burası Konya nüshasında "ülüşti" şeklindedir ve doğru bulunarak ona göre anlam verilmiştir.

Beyit
Musa imes irse kilki negü
Cevfi ara muzmer iti[689] cadu
(Musa'nın kalemi değil idise
içerisinde niçin elli cadı saklı idi?)

Narı Öte demekdir ki andan öte ve andan angarı dirler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit
Tiler könglü mkuşı ankadın ötgey narı yüz vâdi
Ki mundın seyr iterge Kâfdın artuk sebatim bar
(Gönlüm kuşu ankadan yüzlerce dere daha
öteye geçmek istiyor. Buradan kalktığımda
benim durağım Kaf dağından öbür taraftadır)

Ve yine Sedd-i İskenderî'de Dara ile İskender mukabele oldugı mahalde kelür:

Beyit
Narı yüzde Dara-yi encüm-sipah
Başı üzere gerdûn kibi bargâh
(Öte tarafta yıldızlar sayısınca askeri olan dara,
başında da gökler gibi otağı var)

Ve Muhakemetü'l-Lugateyn'de kelür ki:
Bu sözning[690] taakkuldin narı ve tasavvurdın taşkarı
(Bu sözün akıldan öte, düşünceden dışarıdır)

narı-rak Yani öterek demekdir.

nakcı Kadı nâibine dirler ve mukarrib-i Hazret olana dirler.

nacu Çam agacına dirler ki Sedd-i İskenderî'de Hind vilayetinde bişe -nigâr vasfında kelür:

Beyit
Bolub her şecer nahl-i nâcû kibi
Ni nâcû ki bu çerh-i mînû kibi
(Her ağaç, hurma ve çam gibi yüksek.
Öyle çam ki gök kubbe gibi)

netti Ne idi[691] demekdir.

---

689 Pavet de Courteille'de "iti" yerine "elli" sözcüğü vardır, biz ona göre anlam verdik.
690 Petersburg basmasında burada "tenevvu'i" kelimesi vardır.
691 Konya nüshasında "ne idi" yerine "ne eyledi" verilmiştir.

Esreli Nun

nime Nesne demekdir ki Sedd-i İskenderî'de kemiler yapıldugı mahalde kelür:

Beyit

Mesâlih ki derkârdur her nime
Alıb saz kılgaylar üç ming kime
(Kendilerine yarayacak her nesneyi elde
ettikten sonra üçbin gemi yaptılar)

Ve yine Münşaat'da on birinci mektubda kelür:
Yana iltimâs ol kim mizacıngiz riâyetin yahşırak kılıngız kim sıhhat nimetige hiç nime bedel bolmas
(Yine ricamız odur ki saglıgınıza daha iyi bakasınız. Çünkü saglık nimetinin yerini hiç bir şey tutamaz)

nitey Nideyin demekdir.

ne irdi irgin Kâf-i Muaccemedir, ne idi iken[692] demekdir.

ni Filanı diyecek yerde kelür ki Hayretü'l-Ebrar'da köngül tarifi makalesinde kelür:

Beyit

Subh-i ezel kıldı çü dihkan-i sun'
Adem hâkini gülistan-ı sun'
(Yaratan ezel sabahında ademi topraktan
bir sanat gülistanı gibi çıkardı)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da ikinci hayretde kelür ki:

Beyit

Nuri birib[693] şem'i ferâğ
Şem'ini koy kim güher-i seb-çirâg
(Onun nuru kulübeye feraget ışıgı gibi idi.
Adi bir ışık değil gece karanlıklarında
parlayan elmas-pare gibi idi)

nitek Kâf kâf-i Arabîdir, nicesine demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

---

692 Konya nüshasında bu anlam "ne idi ki" şeklinde verilmiştir.
693 Petersburg basmasında, burada "birib" kelimesinden sonra "bile" kelimesi vardır.

Beyit

Cismin çü Nevayining peykânı timur kıldı
Bilmen ki sinan imdi bagrıga nitek sancar
(Nevayî'nin cismini attığın oklar demirle kapladı.
Nasıl olur da onun bagrına kılıc saplanabilir?)

nige Kâf-i Acemî ile neye, yani ne içün ve ne nesneye demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Nevayiyâ nige eflâk mürtefi bolmış
Eger gamımdin imes vezin kefesi de yingil
(Ey Nevayî, gökler neden bu kadar yükselmiş.
Eğer bu benim dertlerimin ağırlığından
değil ise, terazinin gözü aslında yegni idi)

nilege min Kâf-i Muaccenedir, nice deyin demekdir.

nitti Neyledi demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Dimengiz nitti firâk aher ki boldıng düşmeni
Menba-i[694] vasl Hüsrev ü Cem iktidarını firâk
(Ayrılık ne itti ki sen onun düşmeni oldun demeyiniz.
Takdir, Husrev ile Cem'in birleşmesine engel oldu)

niçük Kâf kâf-i Arabîdir nice ve niçün demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ey Nevayî Aşk sahrasıga cün koydung kadem
Ta niçük lâşkay ol sin ol pâyânı yok vadi bile
(Ey Nevayî, sen aşk sahrasına ayak bastın.
Daha ne vakte kadar o ucu bucağı
bulunmıyan derede çapulculuk edeceksin?)

ni Ne demekdir.

niler Neler demekdir.

nitük Kâf-i Arabîdir, nice demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'da dördünci makale hikâyesinde kelür:

---

694 Petersburg basmasında ve Konya nüshasında buradaki "menba" kelimesi "men" şeklinde verilmiştir ve doğrudur.

Beyit

Sin ki kılursın manga bu serzeniş
Sin nitük olursın eger tüşse iş
(Sen niçin bu işi benim başıma kakıyorsun?
İş senin başına düşseydi ne yapardın?)

nişe Nice demekdir, zira manasına dahi kelür.

ning Kâf-i Muaccemedir, filanıng demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da ikinci Hayret'de kelür:

Beyit

Heyeti ayine-i kiti-nümâ
Közgüsi aynıng tapıb andın cilâ
(Kılığı, dünyayı gösteren İskender aynası gibidir.
Ayın aynası da ondan parlaklık almıştır)

Ötreli Nun

nutukcı Togan uskufine[695] dirler ki mukattaât'da kelür ki:

Kıt'a

Leîm farkiga ikbal tacını koymak
Yakin ki bulgusıdır mucib azâbı anıng
Nutukcı başıga sunkur[696] umagı teng imes
ki bulgusı seleb-i renc ü iztirabı anıng
(Alçak bir adamın başına talih tacı koymak,
muhakkak ki onun felâketini mucip olacaktır.
Akbabanın başına sungur başlığı koymak,
onun rahatsızlığına sebep olur)

— Yukarıda geçmiştir —

Ve yine Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit

Münasib imes karı[697] başıga tac
Tomaga nutukcı ni ihtiyac
(Kel başına tac konmaz
Akbabaya uskuf giydirmeye ne lüzum var!)

— Bu örnekler yukarıda geçmiştir —

695 Konya nüshasında burada "togana" denilmiştir.
696 Petersburg basmasında ve Konya nüshasında bu kelime "sunkar" şeklinde verilmiştir.
697 Petersburg basmasında burada "taz" kelimesi de vardır.

Üstünlü He

hardı Yoruldı demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Mi'rac'da kelür:

Beyit
Hem-rehi dagı özidin bardı
Reh-revi dagı pûyedin hardı
(Arkadaşı kendisinden ayrıldı,
yolda giden de yürümekten yoruldu)

Ve yine Mecnun u Leylî'de padişah rıbâtları vasfında kelür:

Beyit
Barı sefer ehlige penâh ol
Harıb yitigenge tekye-gâh ol
(Bari, yolda düşmüşlere sığınak ol,
yorularak gelenlere yatacak yer ver)

hav Beli demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Dördünci hikâyede Çüne şaha ayîne ketürene sualinde kelür:

Beyit
Hav dise şehge naks râci idi
Yok dimek hod hilâf vâki idi
(Evet dise onun zararı şaha dokunacak idi.
Hayır dise yalan olacaktı)

Ve yine cenkde hamle iderken itdikleri sadâya derler ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit
Ey Nevayî tîg tartıb çapkum cevlân kılıb
Başıma yetgec didim uruşnı terk it didi hav
(Ey Nevayî, kılıc çekerek çabuk atıldı.
Yanıma geldiğinde "vuruşu bırak" dedi,
o da "hey!" diye atıldı)

Esreli He

hirvul, hiravul Cenk mahallinde karavul ardınca bir mikdar âdem gönderseler yardım tarîkile anga dirler ve cenkden ol çarha cenkin idenlere dahi dirler.

Ötreli He

hürer Üfürür demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da kelür:

Mısra

Bu birsi fâtiha okuyub hürüb
Ve yine it ürüdikine derler ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Kice külbemge kilseng müddei men'ini iskerme
Tulun ay seyri iter de it hürerdin kayda pervâyı

— Bu örnek yukarıda iskerme'de geçmiş ve açıklanmıştır —
Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Uykunga mâni eger bolmasa ol köy içre
Yükürüb itler ile kice tang atgunca hürey
(Eger senin uykuna engel olmazsam evinin etrafında
köpekler gibi koşarak gece sabahlara kadar ürüyeceğim)

Üstünlü Ya

yasang Kâf, kâf-i Muaccemedir yassı demekdir ki Sedd-i İskenderî'de ayîne-i cinî vasfında kelür:

Beyit

Körünür yüzi közgü içre bozuk
uluk yok ise yasang ya kiçik[698]
(Yüzü aynada bozuk görünür. Bozuk değil
ise bile yassı küçük veya büyük görünür)

yaş Tıfl manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

698 Petersburg basmasında bu beytin ikinci mısra'ı: "Bozuk yoksa yasang kiçik ya uluk" şeklindedir burada ona göre açıklanmıştır.

Beyit

Köz yaşın dürr-i yetimin mahrem-i aşk eylemen
Her niçe kim pâk gevherdür ve liken yaş irür
(Göz yaşlarımın kıymetli incilerini aşkıma
mahzen eylemem; her ne kadar bu inciler
pak bir cevher ise de daha gençtirler)

Ve yine Mecnun u Leylî'de Mecnun'un atası oglın istedüki mahalde kelür:

Beyit

Eyleb anı ömr-i sürat-ayîn
Bir yaşı bogdin[699] esir-i gam-gîn
(Çabuk geçen hayat, bir çocuğu olmadığı
için onu dert tutsağı yapmıştır)

yatış Kice ile padişahı bekleyenlere derler ki Münşaat'da elli birinci mektubda kelür ki:
Yana ol kim tevacı biglerige hüküm bolsa kim yatış eyleyin mazbut tâyin kılıb yatış tevacısı her kün alarnıng yatışga kilgen kilmegenin yahşı tirgese
— Bu örnek yukarıda tirgeb maddesinde geçmiştir —

yam Ulak binecek ata dirler ki Münşaat'da elli beşinci[700] mektubda
Yam atları bile yan hane **bozukdur**

yamcı Ulak demekdir.

yaktı Eser eyledi demekdir ki Ferhad u Şirin'de Mehin Banu, Hüsrev ilçisine cevab virdükinde kelür:

Beyit

Ni söz kim sin dik[701] canımga yaktı
Hadîsning can-ı püjmanımga yaktı
(O senin söylediğin söz ne idi ki canımı yaktı.
Konuşman biçare canımı yaktı)

Ve bir dahi suya kandurdı demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da üçünci makalede kelür:

---

699 Bu mısraın baş tarafı, Petersburg basmasında "bir yaş yogidin" şeklindedir.
700 "beşinci" yerine Petersburg basmasında "birinci" denilmiştir.
701 Petersburg basmasında bu kelime "diding" olarak verilmiştir ve doğrusu da budur.

Beyit

Yakmasa dihkan çemenin tün kün
Nahl-i terin angla[702] kurugan otun
(Köylü akşam sabah çayırları sulamasa idi
taze ağaçlar ona kuru odun olurdu)

yakar Tesir ider demekdir ki İskender Mavera'en-nehir'de Gehek suyu yanında Semerkand şehrin bünyad etdikde ol su bir depe dibinden çıkdugı mahalde kelür:

Beyit

Hem ol depe alyıda[703] andak akar
Ki âşık yaş ve eşk dik kim yakar
(O tepenin dibinden su akıyordu.
Aşıkın göz yaşı gibi tesir ediyordu)

Ve bir dahi kabul ve pesendide manasına kelür ki Sultan Babür eş'arında kelür:

Beyit

Tapar ni ister ve könglike kim yakar
Teşviş bicihet dürür aher sanga manga
(Güzel kimi ister, gönlünce kimi beğenir.
Senin ve benim için işte anlaşılması güç bir mesele)

yakmay Eser eylemez demekdir ki Fevaidü'l-Kiberde kelür:

Beyit

Tevbedin söz Nevayîya dime kim
Hiç yakmaydur ol fesâne manga
(Ey Nevayî, tövbeden bana söz açma,
bu efsane beni ilgilendirmez)

yakmak Nisbet manasınadır ki Mecnun u Leylî'de Mecnun Leylî cevabında eytdi:

---

702 Petersburg basmasında bu kelime "anga" olarak verilmiştir ve doğrusu da budur.

703 Petersburg basmasında, burada "alyıda" yerine "alyıdın" ve Konya nüshasında ise "dibinden" denilmiştir.

Beyit
Sindin yitiben bu şiddet aher
Kimge yakayın bu töhmet aher
(Nihayet bu şiddet senden geldi.
Bu suçu kime yakıştırayım?)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da dördünci makalede kelür:

Beyit
Mescid ü Meyhane anga yakmayayın
Deyr bile Kaabe sarı bakmayayın
(Mescit ve meyhane tarafına yaklaşmayın.
Manastır ile Kâbe'ye bakmayın)

yakma Töhmet atma ve mucrim çıkarma manasına kelür.

yada taşı[704] Yagmur boncugı derler bir nesne olur ki anga kurban kanı sürülmekle yagmur yagar anga dirler ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit
Yada taşıga kan tigec yagın yagkandın ey sâki
Yagar yamgur dik eşkim çün bolur laaling şarab-alûd
(Ey saki, yada taşına kan değdiğinde nasıl ki
sağanak yağdığı gibi senin dudağına da şarap
değince göz yaşlarım yağmur gibi akar)

yalang Kâf-i Muacceme ile cıblak manasınadır ki Seb'a-i Seyyare'de dördünci hikâyede Mesud vezîri tutdugı mahalde kelür:

Beyit
Hükm kıldı ki açıngız resenin
Yalanga çalab azâb iterge tenin
(Emir verdi ki onun ipini çözesiniz.
Vücudu çıplak oldugu halde işkence idesiniz)

Ve yine dikilmemiş kaftanlık kumaşa dirler ki Sedd-i İskenderî'de İskender Keşmir şahının kızın alıcak tevâbi'ne virdüki kumaşlar vasfında kelür:

Beyit
İki yüzgece hem tikiley ton birib
Yalang ton alarca yana ün birib
— Yukarıda geçmiştir —

---

704 Petersburg basmasında bu kelime "yada taş" şeklindedir.

yarmak Akça'ya derler ki Seb'a-i Seyyare'de Dilâram bey'inde hace vasfında kelür:

Beyit

Cannı yarmakga satdı hace-i has
Kim bu sevdayı tâcir itgey ve bes
(Ahlaksız, soysuz hoca canını para ile sattı,
bu ticareti ancak alış verişciler yapabilir)

Ve yine Ferhad u Şirin'de Ferhadı tutub Hüsreve ketürenler hakkında kelür ki:

Beyit

Alıb culdu tutub yarmakga kalkan
Digil kim eylemişler tagnı talgan

— Bu örnek talgan ve culdu maddelerinde geçmiş ve açıklanmıştır —

yandı Döndi demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de dördünci hikâyede Mesud'ıng kavmi Mesudı bulmadıkları mahalde kelür ki:

Beyit

Yanıban akibet bu sûretdin
Matemin tutdılar zarûretdin
(Nihayet bu işten döndüler,
ister istemez yasını tuttular)

yan Taraf manasınadır. Bir yan, bir taraf ve bir yanga demekdir, her yan her tarafa demekdir.

yandur Döndür demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Nevayî örteben özlük kadem bu yolga koy yanı
Ki her hem-rah kim bolgay tecerrüd mani'i yandur
(Ey Nevayî, kendini yakana kadar ayak bastığın
bu yolda devam et, dünya işlerinden el çekmene
engel olan her yoldaşı yanından geri gönder sav)

yarutung[705] Ruşen eyleng demekdir.

yarutkaç Ruşen eyleyecek demekdir.

yarub Ruşen olub demekdir.

---

705 Petersburg basmasında bu kelime "yarukung" şeklindedir.

yaruştı Ruşen oldı demekdir ki Mecnun u Leylî'de Mecnun Leylî ile buluşdugı mahalde kelür ki:

Beyit

Kim otlarıdın cihan yaruştı
Harmanları ka bu şule tüşti
(Dünya onların ateşlerinden aydınlandı,
harmanlarına da oradan bu parıltı düştü)

yarıng, yaruk Ruşen manasınadır ki Ubeyd Han eş'arında kelür:

Beyit

Ey közüm yaruglık istersin hem[706] anıng köyi ning
yil bile uçkan gubarı tutya bolsun sanga
(Ey gözüm, sen aydınlık istersen onun köyünden
esen yel ile gelen tozlar senin gözüne göz ilacı olsun)

yat Bigâne manasınadır ki Ferhad u Şirin hâtimesinde kelür:

Beyit

Yetişmey anda yat ilning ayagı
Ni yat il kim üzüb yat otnı dagı
(Oraya yabancı ilden birinin ayağı değmemiştir.
Yat yabancı değil yat ateş bile)

yatlık Kıza dirler ki Ferhad u Şirin'de Şirin Ferhad tabutu üzerinde didi:

Beyit

Egerçi bar idim banuga yatlık
Ölerdim de uyatlık min uyatlık
— Bu örnek uyat maddesinde geçmiştir —

yagdu Şule ve pertev manasınadır ki Ferhad u Şirin'de kelür:

Beyit

Koyaş kim saldı alem içre yagdu
yetişti peşşedin ankaga tigru
(Dünyayı aydınlatan güneşin ışığı,
sivri sinekten ankaya kadar gider)

Ve yine Münşaatda altmış altıncı mektubda kelür:

---

706 Petersburg basmasında "hem" yerine "kim" denilmektedir.

Beyit

Mihr-i alem-tâb ara[707] bolsa cemâling közgüsi
Kice hem kündüz kibi kılgay[708] cihânni yagdusı
(Alemi aydınlatan eger senin cemalının aynası olsaydı,
gece yündüz onun parlaklığı cihanı tutardı)

yasar Düzer manasınadır ki Mecnun u Leylî'de bahar vasfında kelür:

Beyit

Nerkis alur olsa badedin kâm
Narenc tirisidin yasar cam
(Nerkis badeden tat alacak olsa kendisine
turunç kabuğundan kadeh yapardı)

yasay alur Düze bilür demekdir.

yavuk Yakın manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Hüsrev Kal'eden döndüki mahalde kelür:

Beyit

Yanar da birte[709] kün ni kılmayın kec
yavuk barmakka tapmay maslahat hiç
(Dönmekte bir gün bile geç kalmadığı halde
ona yaklaşmakta bir bahane bulamayordu)

yavudı Yakın oldu demekdir.

yavusa Yakın olsa demekdir ki Hayretü'l-Ebrar'da söz tarifinde kelür:

Beyit

Ta ki anga yavusa bir bi-edeb
Taşla okdın anga yitgey meded[710]
(Ona bir terbiyesiz yaklaşacak olsa okla taşla
onun başına bir bela gelir)

yavuşur Yakın olur demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad ziyafetinde kelür:

---

707 Petersburg basmasında bu "ara" yerine "eger" denilmiştir.
708 Petersurg basmasında bu "kılgay" yerine "tutgay" denilmiştir.
709 Petersburg basmasında "birte" yerine "irte" denilmiştir.
710 Petersburg basmasında "meded" yerine "taab" denilmiştir.

Beyit

Çü yokdur bir nazar kılmakga taabı
Çıkarga yavuşur can-ı harâbı
(Nasıl ki bir göz atmaya takatı yoktur;
Biçare canı çıkmaya yaklaşıyor demekdir)

yavumang Yakın varmang demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Nâzenin hatırıga kilmesengiz dagı hoş
Yavumang min kibi bezmige ve hunân bütüng[711]
(Güzelin hatırına gelmeseniz de hoştur.
Benim gibi bezme yaklaşmayın, kan yutun!)

Ve yine Hayretü'l-Ebrar'da evvelki münacaatda kelür:

Beyit

Yavmayın şem ile kâşaneyi
Köymey anıng aşkıda pervâneyi
(Işık ile köşke yaklaşmadan,
onun aşkında pervaneyi yakmadan)

yangı Kâf kâf-i Muaccemedir, yeni manasınadır ki Seb'a-i Seyyare aherinde Behram Şah Nevayîye itdi kim:

Beyit

Aytma uçmış irdi âvâze
Ani yangi başdın eyleding taze
(Söyleme, ses uçup gitmiş idi.
Onu sen yeni baştan tazeledin)

Ve yine Sultan Hüseyin Baykara şiirinde kelür ki:

Beyit

İmdi bütgen serv dik her sarı kaddi cilve-ger
Yangla togkan mihr yanlıg hüsni ruz-efzûn yigit[712]
(Taze servi gibi boyu her tarafta salınan,
yeni doğan güneş gibi güzelliği her gün artan bir yigit...)

---

711 Petersburg basmasında ve Cevdet I ve Konya nüshalarında bu kelime "bütüng" değil "yutung" şeklinde yazılmıştır.
712 Petersburg basmasında bu son kelime "tigib" şeklindedir.

yanglab Kâf-i Muaccemedir, yenileyip demekdir ki Mecnun u Leylî'de Leylî tenhada Mecnun firâkında nevha idüb kendününg nevresteligine teessüf etdüki mahalde kelür:

Beyit

Şah-ı tarabım bu dem kılıb gül
Başım üze yanglab açılıb gül
(Zevkimin dalları bu sırada güller açtı.
Başım üzerine de yeni yeni gonçalar açıldı)

yandaştay[713] Yanaşa, yani yanına vara demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad ziyafetinde Mehin Banu ahvalinde kelür:

Beyit

Veli tapmas idi bu işke çâre
Ki yandaştay belüre senk-i hâre
(Lâkin bu işe çare bulamayordu ki
yaklaşa da mermer taş belire idi)

yaşurun Mahfî manasınadır ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Ni belârak cismimdür[714] ol ay ki könglümning anga
Yaşurun ahı eser kılmas anıng[715] feryadı hem
(Ne merhametsiz beladır ki o güzele
gönlümün gizli ahı ve feryadı tesir etmiyor)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Her nice kim raz-i aşkıng yaşurur min il ara
bir mahalsiz ahla barın ayân eyler köngül
(Her ne kadar halktan aşkımı gizlersem de
yersiz bir ah ile gönlüm ne varsa açığa vurur)

yasurgusı Gizlese kerek demekdir.

yaşuray Gizleyeyin demekdir.

yaşın, yaşun Gizlü ol ve gizlen demekdir.

---

713 Petersburg basmasında bu kelime yerine "yandaşkay" denilmiştir.
714 Petersburg basmasında ve Cevdet I nüshasında bu mısraın buraya kadar kısmı, "ni belâ bi rahm dur" şeklindedir.
715 Petersburg basmasında "anıng" yerine "mining" denilmiştir.

yangak, yangag İkisi dahi yangak manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de himmet hümâsınung bülend-pervâzlığı mahallinde kelür:

Beyit

Yıgac üzre ger bulsa yüz ming yangag
Kömer yirge her ni ugruladı zag
(Karga agaçta yüzbin ceviz bulsa
ve her neyi çalsa yere gömer)

yaraşa Lâyık manasına ki Münşaat'da yigirmi ikinci mektub'da kelür:

Barçanıng agası ve erşedi ol azîz fırzenddür ol naalini körüb anga yaraşa yarak kılıb

(Hepsinin büyüğü ve ergini olan o aziz oğuldur. O, ayak kabını görüb ona yaraşan bir donanım verdi)

yaraş İki hasım barışmaga dirler ki Sedd-i İskenderî'de Hakan İskendere kelicek aytdı:

Beyit

İlingke digil kim bu kilgen resûl
Yaraşdın didi sözni[716] kıldım kabûl
(Ulusuna dedi ki bu gelen elçi,
barış sözü öne sürdü, ben de kabul ettim)

yatkurdı Yaturdı demekdir.

yasal Leşkerin alayına derler ki Sedd-i İskenderî'de İskender Da-ra'ya karşu kitdüki mahalde kelür ki:

Beyit

Yoruş resmi de bolmas irdi ol sal[717]
Köçer de barur da[718] bar irdi yasal
(O yıl yürüyüş töreni yok idi. Fakat göçüşte, konuşta,
yürüyüşte yine alaylar yapılıyordu)

yasavul Çavuş demekdir.

716 Petersburg basmasında bu kelime "söz ve" şeklindedir.
717 Petersburg basmasında ve Pavet de Courteille'de burası "o sal" şeklindedir.
718 Petersburg basmasında bu mısraın baş tarafı "köçer de tüşer de barur da" şeklindedir.

yalav, yalavuz Mücella ve yaldıramak manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de Dara leşkeri vasfında kelür:

Beyit

Taka dalgada çin yalavuz pezîr
Yana cevşen üstige cini harîr

— Bu beyit dalga ve kılav maddelerinde geçmiş ve açıklanmıştır —

Tamug şulesi barça rengin yalav
Bilinib yalav cilvesidin kılav

— Bu ikinci beyit kılav maddesinde geçmiş ve anlatılmıştır —
Ve yine tolga üzerine dikilen sancaga dirler, Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Ot yalın dik sin kaçansang[719] semender berk-rû
Bir alem ol otga başıng üstide gülgün yalav
(Her ne zaman yıldırım gibi giden atını yalın
bir ateş gibi koştursan, başının üstünde gül
renkli bir yaprak gibi görünürsün)

yavumas Yakın olmaz demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Çü yâr könglide bolsam belâ manga yavumas
Bu vechdin ki timurdin bolub durur vatanım
(Sevgilimin gönlünde yerimi bulursam
bana yaklaşmaz. Öyle ki kendimi demirden
yapılmış bir vatan içindeyim sanırım)

yavı almas Yakın olmaz demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Tün koyaşga yavı almas dik durur kim mey sarı
Tîrelik şahıs azimet bi riki kâm eylemes
(Gecenin güneşe yaklaşamadığı gibi
kötü kimseler de meyden ancak pek az zevk alabilir)

yavutubdur Yakın eyleyüb demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

719 Petersburg basması ile Cevdet I ve Konya nüshalarında buradaki kelime "çapsang" şeklindedir.

Beyit

Aksini köngül közgüside kördüm öldüm[720]
Kim gayrin anıng öyke niçün yavutubdur
(Onun hayalini gönül aynasında gördüm ve
niçin onun evi olan kalbime bir başkasını
yatırmıştır diye perişan oldum)

yavut[721] Yakın eyle demekdir.

yavutsa Yakın eylese demekdir.

yargu Gulüvv ve gavga-yı dad-hah'a dirler ki Sedd-i İskenderî'de Hakan İskendere didi:

Beyit

Bu kilmekdin irdi garaz bu manga
Ki bolgay cenâbıngda yargu manga
(Bu gelişimden dileğim şudur ki
huzurunda adalet isteyeyim)

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da mutlak gavga manasınadır

Beyit

Halka-i ders içre gavgadin dimâgım taptı za'f
Mey tutub sâki mini kutkardı bu yargu[722]
(Ders halkasında kavgadan gürültüden
kafam yoruldu. Saki şarap getir de beni
bu kavgadan bir parça olsun kurtar)

yaktu Tulundı demekdir ki[723] Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

---

720 Konya nüshasında bu kelime "o dem" ve Cevdet I nüshasında ise aynı kelime "oldum" şeklindedir.

721 Bu madde yalnız Petersburg basmasında vardır.

722 Bu mısraın son kısmı, Petersburg basması ile Pavet de Courteille de ve Cevdet I nüshası ile Konya nüshasında "Kutkar demi bu yargıdın" şeklinde verilmiştir.

723 Cevdet I nüshasında bu açıklama "Uyaktı dan müştakdır ki tulundı manasınadır ki" şeklinde yazılmıştır.

Beyit

Mihir yaktusıda zerre bolmagan dik aşikâr
Yüz tümen ming mihr penhandur yüzüng yaktusıda
(Güneşin indiğinde zerreler nasıl aşikâr olmaz ise,
yüzün de gözlerden kaybolduğu zaman, yüzbin
güneş batmış gibi ortalık karanlık olur)

yarmanub Bir yüksek yere tırmanub demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar'da sekizinci makale hikâyesinde Timur'dan naklederler ki bir karıncayı kördi:

Beyit

Altı yitti katla tüşer yamana[724]
Tüşti oşol tam başıga yarmana[725]
(Altı yedi kere düşerek yine tırmandı.
Düşerek o tepenin başına yine vardı)

yatug, yatuk Eger sazda ve eger avâzda fürû-daşte ve ahenke dirler ki Mahzen-i Mîr Haydar dibacesinde kelür:

Beyit

Rast kıl ahenk-i nevâ ve hicâz
Tüz yatugı birle şıdurgunı saz
— Bu örnek yukarıda şıdurgu kelimesinde geçmiş ve açıklanmıştır —

yavçın Konuk manasınadır ki Mahzen-i Mîr Haydar'da Hatem-i Tayı hikâyesinde kelür:

Beyit

Kim keremin kör ki[726] bu hali bile
Yavşın agırlar kişi mali bile
— Yukarıda verilmiş ve açıklanmıştır —

yanglıg Kâf-i Acemî ile kibi demekdir. Mecnun u Leylî'de Leylî vasfında kelür:

---

724 Petersburg basmasında, Cevdet I ve Konya nüshalarında ve Şeyh Süleyman Efendi lûugatında "yamana" yerine "yarmana" denilmiştir.

725 Konya nüshasında burası "tırmana" ve Petersburg basmasında ise "barmana" şeklindedir.

726 Petersburg basmasında burası "kör ki" yerine "köreke" şeklinde verilmiştir.

Beyit

Bil reştesi can zar yanglıg[727]
Can perdesi içre tar yanglıg
(Dertli canımın reştesi gibi bil.
Can perdesi içinde bir tel gibi bil)

yargucak El değirmeni demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Hasım[728] iter fikrin hem itgil farz itey nanıng uçun
Kıldı çarh encümni dâne ay u kün ni yargucak
(Düşman fikr ider, farz it ki o fikir senin
ekmeğin içindir (?). Felek yıldızlarını
dane, ay ile günü değirmen yapmıştır)

yargac, yaragac Yarayıcak demekdir.

yazıglıg Yazılmış demekdir.

yavuk Yitik ve belürsiz olub demekdir.

yavunub Yavı kılınıb demekdir.

yadayitti[729] Zaif eyledi demekdir.

yadaman Zaif olmazın demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

Beyit

Körüb zaif mini töhmet itme cevringke kim
Yadayitti her ni[730] mini yoksa cevringke yadaman
(Beni arık görüb de senin cevrinden
zayıfladığımı sanma. Beni ayrılık zayıflattı,
yoksa senin cevrin değil)

yanckan, yancılkan Yincelen ve örselen demekdir.

---

727 Bu mısra, Petersburg basmasında "bil reşte-i can zar yanglıg" şeklindedir.

728 Petersburg basmasında bu kelime "hazım" olarak verilmiştir.

729 Bu kelime, Petersburg basmasında "yadattı" ve Cevdet I ve Konya nüshalarında "yad itti" olarak verilmiştir .

730 Petersburg basmasında, bu mısraın başı "yadattı hicrini" şeklinde verilmiştir.

yana Gayri ve tekrar demekdir ki Sedd-i İskenderî'de İskender anasına vasiyet etdükinde kelür ki:

Beyit

Hırâş itmeseng yüz yanalar kibi
Ogul matemi de analar kibi
(Oğul ağıtında yüzünü yırtan
başka analar gibi sen de yırtma)

yanayı Gayri demekdir.

yana Yine demekdir ve bir kere dahi demekdir ki Mecnun u Leylî'de padişah-ı adlî vasfında kelür:

Beyit

Tâcir bu sıfat yanarga yana[731]
Bir nevi ferâgat[732] itib müheyya
(Tüccar ile halk yığını bu şekilde
bir çeşit fedakârlığa hazır bulunuyordu)

yazgurmang Kâf kâf-i Muaccemedir, günâh-kâr eylemeng demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Ol peri közdin çü mahfîdür hemişe veh niçe
İsteb anı tapmasa mecnun könglüni yazguray
(Ne yazıkki o güzel her zaman kendisini
gözlerden gizli tutar. Mecnun onu arayıp da
bulamazsa gönlünü nasıl günahlı sayabilir)

yalıkdı Ziyade sadâdan kulak tutuldugına derler ki Ferhad u Şirin'de Ferhad'a mektub gönderib didi:

Beyit

Bular ilge mining aşkım işidin
Kulakım yalkıban il kargaşıdın[733]
(Halk benim aşkım işinden birbirine girmiştir.
Halkın gürültüsünden kulağım tutulmuştur)

---

731 Bu mısraın "yanarga yana" şeklindeki sonu, Petersburg basmasında "yana reâyâ" şeklindedir.
732 "ferâgat" kelimesi, Petersburg basmasında "ferâg" olarak verilmiştir.
733 Petersburg basmasında, "kargaşıdın" yerine "kargışıdın" denilmiştir.

Ve yine Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Bi-mahal gülbank ile yalıkma[734] bülbül
Dehir bagı gülleri hoştur veli çağı bile
(Ey bülbül, yersiz şakıma ile halkın kulağını
doldurma ki dünya bahçesinin gülleri
hoştur fakat zamanında)

yalınmak Tenezzül idüb yaltaklanmak manasınadır ki Gül ü Nev-rûz-i Lutfî'de kelür:

Beyit

Sanga nice yalınıb yalbarayın
Ni kim kilse başımga hoş göreyin
(Sana nasıl tenezzül ederek yalvarayım, senin
tarafından başıma ne gelirse onu hoş göreyim)

yavugan, yavan Uvulmuş ve nicelenmiş demekdir. Yine yemek manasınadır. Sedd-i İskenderî'de kelür:

Beyit

Mübâhât kılmas yemekdin küllac
Gamın bulmas er tapsa yavgan umac
(Küllac yimekle öğünülmez.
Adam yavan tutmaç bulsa başka şey aramaz)

yasaldı Düzeldi demekdir.

yakgung Yaksang kerek demekdir.Sebeb-i t'elifde kelür:

Beyit

Ol yan gül ü sünbül olsa mevcud
Sin ot yakgung ayân kılıb dud
(Bir yerde gül ve sünbül bulunsa, sen
orda duman tütüderek ateş yakmak gerektir)

yalın İt hararetden dilin çıkardugına dirler ki Sedd-i İskenderî'de Yecüc vasfında kelür:

Beyit

Barı agzıda tilbe it dik yalın
Adedde veli it tügidin kalın
— Yukarıda tüg'de geçmiş ve açıklanmıştır —

---

734 Petersburg basmasında "yalıkma" yerine "yalkıtma" denilmiştir.

Ve yine Şule-i Ateş manasına kelür ki Ferhad u Şirin'de Ferhad öleceği mahalde acûze didi:

Beyit

Küyük[735] tenge yalın urmak ni irdi
Mamuk üzre çalın urmak ni irdi
(Yanmış vücuda alev vurmağa ne lüzum var?
Pamuğa kibrit çalmak yaraşır mı?)

yargag Deri kaftana dirler ki tatarlar kiyerler. Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Cism za'fıdın tiri kalmış süngek üzre yana
Hicr okı perran öter çün tise bu yargagıma
(Arık cismim yine bir deri bir kemik kalmış, ayrılık oku gelse bu deri kaftanımı bile delip öteye geçer)

Ve yine Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Sünbülüngke bir Hatayî bendedür müşk-i Haten
Ger delil ister iseng bardur libas yargagı
(Sünbül gibi olan saçlarının yanında
Haten miski bir Çin kölesi gibidir. Eğer
tanık istersen üzerinde Tatar elbisesi vardır)

yapurgan Yapraga dirler ki Hayretü'l-Ebrar'da kelür:

Beyit

Ah otı uçkunları kim çarh urub
Lâle yapurganını yil savurub
(Ah ateşi kıvılcımlarını felek göklere kadar çıkararak
lâlenin yapraklarını yel savurur

yaray Yarayayın demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Vahşî İskender'e didi:

---

735 Petersburg basmasında bu kelime "köyük" şeklinde ve aynı okunuştadır.

Beyit

Bu dem ger icâzet birürsin baray
Kiley ile kim her işinge yaray
(Eger şimdi müsaade edersen gideyim.
Geldiğimde her işine yarayayım)

yan Dön demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ehrimen bişesi vasfında kelür:

Beyit

Çınarı titretib[736] ilkini her yan
Ki ey kirgen kişi Tengri uçun yan
(Onların çınarı her yana doğru ellerini titretiyordu.
Ey buraya giren kişi, Tanrı için dön git)

yamgur Yağmur demekdir.

yagın Bu dahi yağmur demekdir ki Mecnun u Leylî'de sıfat-ı cenk'-de kelür:

Beyit

Andak ki yagın yagar bahârân
Meydanga sü urdı tir-i bârân
(Bahar o kadar yagış yagdırdı.
Yağmur okları meydana ordu sürdü)

yagış Yagmaga dirler.

yavar mu irkin[737] Mütegayyir ve zaif olur mi ki demekdir ki Mecnun u Leylî'de kelür:

Beyit

Aşkım otıda yavar mu irkin
Hicrim gamıda cıdar mu irkin
(Aşkımın ateşi ile arıkladı mı ki?
Benden ayrılma derdine sabr eder mi ki?)

yaktı Bir fiili bir kimesneye nisbet etmeke dirler eger hayır eger şer. Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

---

736 Petersburg basmasında bu kelime "tiz itib" şeklindedir.
737 Petersburg basmasında bu kelime "yadar mu irkin" şeklindedir.

Beyit

Ey Nevayi vasl ümidi yakmagıl töhmet manga
Kim min ol mehveşni bir körmek bile mesrur min
(Ey Nevayî, birleşmek ümidini bana nisbet
etmekle suçlandırma! Çünkü ben o güzeli
bir kere görmekle bile sevinirim)

yavuşan[738], **yavuşkan** Yakın olan manasınadır ki Ferhad u Şirin'de Hakan ogul istedüki mahalde kelür:

Beyit

Min oldum tingiz kim gevheri yok
Veya ol ot kim anıng ahgeri yok
Tingiz yok kim gadîr-i vahşet-engiz
Kayu ol ot kim yavuşan[739] bolur tiz
(Ben içerisinde incisi bulunmayan bir deniz oldum;
ya da külü bulunmayan bir ateş.
Yok yok deniz değil, korkunç bir bataklık oldum.
Nerede o ateş ki yaklaşanı çarçabuk yakar)

Esreli Ya

yitti Yetişdi demekdir ve zâyi oldı ve dönderdi demekdir ve yedi aded manasına dahi kelür, yetişti manasına Mecnun u Leylî'de[740] kelür:

Beyit

Kim yitti birile nur-bahş
Hem-dem[741] anga mahz nur-rahş
(Bir kimseye nur bahş eden ulak gelirse,
onun arkadaşı ancak nur olur)

Amma yedi adet manasına olan Mecnun u Leylî Tevhidinde kelür:

738 Petersburg basmasında bu kelime "yavuşgan" şeklindedir.
739 Petersburg basmasında burası "yavuşkan" şeklinde olacaktır.
740 Petersburg basmasında burada "Mirac'da" kelimesi de vardır.
741 Petersburg basmasında bu "hem-dem" yerine "hem-rah" kelimesi vardır.

Beyit

Yok yok ki bu yitti harem-i[742] mavî
Anda yitti cabık-i simavî
(Çabuk uçan herhangi bir şey,
bu yedi kat mavi gökü geçemez)

yitgürüb Yetişdürüb demekdir.

yitilibdür Yetişmişdür demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Mısra

Şuhi[743] mining canıma âfet yitilibdür
(Bir şuh ki canıma afet olmuştur, yetişmiştir)

yit Emr idüb yetiş demekdir ve bir dahi at veya gayrı nesne yid deyu emr eylemekdir.

yiygülük Kâf-i evvel Acemî ve kâf-i sâni Arabîdir, yeyecek demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Ferruh'la ahi sohbeti vasfında kelür:

Beyit

Tünge tigin[744] taam ve sohbet idi
yiygülüklerge[745] ziyb u ziynet idi
(Geceye kadar yemek ve sohbet sürdü gitti.
Yenilen şeyler çok nefis idi)

yıpardı Könderdi demekdir ki Ferhad u Şirin'de Behram Dilâver Şiruye'yi kıgırdugı mahalde kelür:

Beyit

Yıpardı kimse kim Şiruye kilsun
Ni kim sorsam cevabın arza kılsun
(Ne sordum ise cevabını getirmesi ve gelmesi
için Siruye'ye bir adam gönderdi)

ying Kâf-i Muacceme ile yeng demekdir astın manasına ve bir dahi galib ol demekdir ki Fevaidü'l-Kiber'de kelür:

---

742 Petersburg basmasında bu kelime yerine "cirm-i" kelimesi vardır.
743 Petersburg basmasında burada "ki" sözcüğü de vardır.
744 Petersburg basmasında bu mısraın başı, "tüşge tigrü" şeklindedir.
745 Petersburg basmasında bu mısraın başı "yiygülükler de" şeklindedir.

Beyit

Akil vevası harâb itmiş mini hüccet bile
Sâkiyâ bir iyş camı tut manga ve anı ying
(Akıl birtakım tanıklarla vesvese vererek beni perişan
etmiştir. Ey saki bana bir kadeh içki ver de onu yen!)

Astın manasına dahi Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Tenge taş ve kolga tiş zahmi ki saldıng[746] tilbelik
Faş kıldı ilge köngleksiz beden yingsiz ilik
(Delilik — divanelik — vücuduma taş, koluma
diş salarak beni yaralayıp aleme gömleksiz,
yensiz ve iliksiz bedenimi açıverdi)

Ve yine astın ile galib manasına Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Hüsn davâsıga kol yingdin çıkar
Yüz yed-i beyzâ çıkarganlarnı ying
(Güzellik davasına kollarını yeninden çıkar.
Yüz tane yed-i beyza gösterenleri yen — mağlub et —)

yiyib Yiyüb demekdir ki Mecnun u Leylî'de Nufeling Mecnun hakkında gam-gîn oldugı mahalde kelür:

Beyit

Ol yiyib anıng gamın hemişe
zikrin kılur irdi vird ü pişe
(Her zaman onun derdini çekerek
âdeti onun adını söylemek idi)

yişildi Çözüldi demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Delil irür ki köngüllerni kılmış olgay sin azâd
Bu kim selasil-i zülfüng tügenleri[747] yişilibdür
(Tutsak ettiğin gönülleri azat ettiğine delil
budur ki zülfünün zincirleri çözülmüştür)

---

746 Petersburg basmasında bu kelime "saldı" şeklindedir.
747 Petersburg basmasında ve Şeyh Süleyman Efendi Lûgatinde bu kelime "tügünleri" şeklindedir.

yıgac Bir kişi bir yerde tursa iki tarafından iki kişi tursa şol mikdar ki ortada turan kişi çagırsa anlar avâzın işitseler uc mertebe bu mikdarın yere yıgac derler ki Seb'a-i Seyyare'de vezîr kızıla Mes'ud kaçub ardlarından varanlar mahallinde kelür ki:

Beyit

Ta köründi alar karaları hem
Kalmadı bir yıgac araları hem
(Onların karaltıları göründüğünde aralarında
bir yıgaç — bir fersah — uzaklık kalmamıştı)

Yıgac bir dahi diraht manasınadır ve çûb manasına dahi kelür; Mecnun u Leylî'de Hakîm Mecnun'a darb itdüki mahalde kelür:

Beyit

Gâhi ki yıgac alıb urub rest
Gülgü kıyıban remîde ni rest
(Bazı kere eline bir ağaç alarak iyice döğüyordu,
gülerek o hareket eden kimseyi iyice yoruyordu)

Ve yine bina arşunına derler ki karı manasına ki Sedd-i İskenderî'de İskender berr ü bahri tahmin etdügi mahalde kelür:

Beyit

Tınâbı ki messah kıldı kulac
Kılıb on iki[748] karı bir yıgac
(Ölçmen ipi kulaçladı, on iki bin arşını
bir yıgac — fersah — saydı)

yilek Kâf kâf-i Arabîdir, sade nim-tene'ye derler ki Bedayiü'l- Vasat'da kelür:

Beyit

Köngleking berk-i gül ve üstide gül-renk yilek
gül kibi cisming üze eyle ki gülgûn könglek
(Gömleğin gül yaprağı, üzerinde de gül
renkli yelek vardır. Öyle ki gül gibi olan
cisminin üzerinde gül renkli gömlek vardır)

yımrulur Obrulur yıkılur demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

748 Petersburg basmasında burada "ming" sözcüğü vardır.

Beyit

Yımrulur başıga[749] gûya kim felek humhanesi
Ol koyaş hem hanım irken ni kaçan yad eylesem
(Her ne vakit o güneş gibi olan hanımı hatırıma
getirsem, gökler başıma yıkılır gibi olur)

yılcılık Yıllık demekdir ki Münşaat'da altıncı mektubda kemi vasfında kelür:
Her bir kün ming yılcılık[750] barmış bolgay
(Her gün bin yıllık yol gitmiş gibi idi)

yıgı Aglamaga ve cemiyete ve men etmege derler, amma cemiyet manasına Ferhad u Şirin'de Behram Dilâver vasfında kelür:

Beyit

Yıgıb Ermen ilin Ferhunde hâkim
Kılıb Ferhad uçun redd-i mazâlim
(Ermeni yurdunda halkı toplayarak o adaletli hakim
Ferhadın başı için zulmü yasak etti)

Ve aglamak manasına Lutfî eş'arında kelür:

Beyit

Yakub kibi köb yıgıdın kalmadı sin siz
Nur-i basarım hah inan hah inanma
(Yakup gibi ağlamaktan gözümün
nuru kalmadı, ister inan ister inanma)

yıg Emr idüb men eyle demekdir ve hazır manasına dahi kelür. Mecnun u Leylî'de Leylî ibni's-Selâm kendüyi öldürmek istedüki mahalde kelür:

Beyit

Öz katlini eylemiş idi yıg
Pinhân kılıb irdi zehirlik tîg
(Kendini öldürmek için tasarlamıştı,
Saklıca ağılı bir kılıç hazırlamıştı)

yıglay Aglayayın demekdir ve aglayuben demekdir.

---

749 Petersburg basmasında ve Şeyh Süleyman Efendi Lûgatinde bu kelime "başımga" şeklindedir ve doğrudur.

750 Petersburg basmasında burada "yol" sözcüğü vardır.

yigen Kâf kâf-i Muaccemedir yiyeyin demekdir.

yit kürgünce Kâf-i evvel Arabî ve kâf-i sâni Acemîdir, yetişdürünce demekdir.

yitküreyin Yetişdüreyin demekdir.

yitken dik Yetişdüki kibi demekdir.

yitek dik Yitecek kadar dimekdür ve zâyi olmuş ve zâyi olmalu, yani bir bi-kiymet nesne demekdir.

yingil Yeyni demekdir ki Nevadirü'ş-Şebab'da kelür:

Beyit

Kir vadi-i aşk içre yingilrek ki bu yolda
Özlük yükini yaşlagan il ehl-i zühddür
(Aşk yoluna, ağır yükün ile, yavaş gir.
Çünkü bu yolda kendi yükünü atanlar seçkin kişilerdir)

yırlıg, yirlik Hâk-sâr manasınadır ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Talihimning yırlıgın kör kim belit taşları[751]
Kimge kökdin inse eyler yir bile yeksân mini
(Kaderimin o kadar kötü olduğunu gör ki
bu alın yazısı olan taşlar, kime gökten
inerse insin yine beni yere batırır)

yıputtı Değişdirdi ve dönderdi demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Firâkıng bîmidin gam şamı yok bir yirde ârâmım
Kice yir köb yıputkey kim ki bar kasdı da bir düşmeni
(Ayrılığımın korkusundan dert akşamlarında
hiç bir yerde dinlenemem. Çünkü içerisinde
bir düşman korkusu olan kimse gece çok yer değişdirir)

yib Ib demekdir ki Mahzen-i Mîr Haydar da ikinci makale hikâyesinde kelür:

751 Petersburg basmasında bu mısra'ın son tarafı, "belit taşları" yerine "bu bitim taşları" şeklindedir.

Beyit

Mamugı[752] dur piledin artuk zarîf
yibleri keten yibidin hem lâtif
(Pamuğu ipekten daha güzeldir.
İpleri ketenden daha hoştur)

yi Bir lafız dahi olmasa ma'ni hasıl olmaz duayıdin, hudâyidin kibi ki Ferhad u Şirin'de Hakan ogul arzu etdüki mahalde kelür:

Beyit

Bu irdi muttasıl küft ü şinidi
Hudâyidin ogul irdi ümidi
(Allahdan bir oğul umudunu her zaman
dilinden düşürmüyordu)

Ötreli Ya

yoruş Sefer manasınadır, netekim Hamsetü'l-Mütehayyirîn aherinde kelür, Mevlanâ Câmi fevti makalesinde kelür ki:

Ebu Sa'id Mirza evvel katla Şehruhiyye Kurganın barıb kapadı ol yoruşda

(Ebu Said Mirza ilk defa olarak gidip Şehruhiyye kalesini o seferde kuşattı)

yusun Nişane ve üslûb âdet ve kanun ve serv ü saman endâm manasınadır, Münşaat'da yigirmi ikinci mektubda kelür:
Buyruk yusunı bile arzga yitkürüldi

yumalatıb Yuvalatıb demekdir ki Mecalisü'n-Nefais'de ikinci meclis'de riyazî vasfında kelür:

Şâkirdleri[753] bile tag keştige barıb taş yumalatıb bir fakirge tikib ölgen irmiş

— Bu örnek yukarıda verilmiş ve açıklanmıştır —

yoluktı Buluşdı demekdir ki Bedayiü'l-Vasat'da kelür:

752 Bu kelime, Petersburg basmasında "mamug" şeklindedir.
753 Petersburg basmasında bu kelime "şakirdler" olarak verilmiştir.

Beyit

Hicran küni her haste ki cânânga yoluktı
Kıl eyle tasavvur ki ölük canga yoluktı
(Ayrılık gününde her hangi bir hasta cananına irişirse,
öyle bilesin ki ölü adama can geldi)

yolukuştı Bu dahi buluşdı demekdir ki Gül ü Nevrûz'da kelür ki:

Beyit

Kilür bir kârvân ol yol bile rast
Yolukuştı şehinşeh birle bi-hast
(O yolda doğruca bir kervan geliyordu,
istemiyerek şahlar şahı ile karşılaştı)

yolukkunca Buluşunca demekdir.

yurun Kaftan yamasına dirler.

yoray Yürüyeyin demekdir ki Garaibü's-Sıgar'da kelür:

Beyit

Gam tonı encüm közi yanglıg yumulmas köz bile
Veh nice gâhi yoray gâhi turay gâh olturay
— Yukarıda geçmiş ve açıklanmıştır —

yumran Kör muş demekdir ki Sedd-i İskenderî'de Şah-i Keşmir'e İskender cevabında ve sâhirlerin öldürdüki mahalde kelür:

Beyit

Füsun birle yumran ni şir-i jiyân
Közni salabetde bebr-i yaban[754]
(Büyü ile, Yumranı yırtıcı arslana, tarla
sıçanını da sertlikle çöl kaplanına çevirdi)

yolub Yol bulub kelüb manasınadır ki Sedd-i İskenderî'de dört hamse vasfında kelür, söz demekde talih ve bahta hitab idüb eydür:

754 Bu kelimeyi "yaban" şeklinde okuduk ve ona göre anlam verdik.

Beyit

Kerem eyleb iki kolum koldangız
Söz iklimi sarı mini yoldangız
(Kerem eyle de kollarımdan tut,
söz ülkesine doğru beni yollayınız)
Kiçik irkenimden yolub kaşıma
Ulug müddeâ saldıngız başıma
(Ben küçük iken karşıma gelerek
başıma büyük davalar saldınız)

yoldaban Yollayub ve yollayuben demekdir.

yoldadı Yol kösterdi demekdir.

yükleb Yükledüb demekdir ki Hamsetü'l-Mütehayyirîn'de kelür: Serv yıgacların Belhdin[755] satkun alıb kongarıb yükleb iltedürler irdi[756]

yüzgine, yüzgina Kâf-kâf-i Muaccemedir, tasgirde yüzcügez demekdir.

yoklamış Tokundurmış demekdir.

yoktı Tokındı demekdir ki Ferhad u Şirin'de Ferhad acûzeye didi:

Beyit

Meger Ermen de emri boldı târî
Ki yoktı könglüngke anıng gubârı
(Meger Ermen ülkesinde onun emri yürümüştü .
Çünkü onun tozu gönlüne dolmuştu)

yokkarı Yukarı demekdir.

yırlay Irlaya demekdir ki Hayüretü'l-Ebrar'da kelür:

Beyit

Sâki alıb kil kadeh-i hoş-güvâr
Yırlay alıb tartay anı hace-vâr
(Ey saki, o tatlı kadehi al da gel,
şarkı çağırarak efendi gibi onu içeyim)

---

755 Petersburg basmasında burada "baglardın" kelimesi de vardır.
756 Petersburg basmasında örneğin son tarafı "Can-arây bagga iltetürler irdi" şeklindedir.

yüzlendi Yüz tutdı demekdir teveccüh manasına.

yükürdi Segirtdi demekdir.

yükürügüng Segirseng kerek demekdir.

yogan, yugan Bir nesneyi su ile yuyan demekdir ve yogun manasına dahi kelür.

yub Bir nesneyi su ile yuyub demekdir ki Seb'a-i Seyyare'de Dilâram didi yedinci raviye eytdi:

Beyit

Esru âciz bolub bu sûretdin
Eşk eyleyüb min[757] zarûretdin
(Bu şekilde beni çok aciz bulup zaruret
dolayısıyla göz yaşları ile beni yıkadı)

yugay Su ile yuyayın demekdir ki Bedayiüü'l-Vasat'da kelür:

Beyit

Nevayîyâ meger idbâr gerdini yüzdin
yugay nedamet ve hasret bile tükilse yaşım
(Ey Nevayî, pişimanlık ve hasretlik
göz yaşları gözümden dökülürse ancak o zaman
idbar tozını yüzümden yıkayabilecektir)

yuvalı Yuyalım demekdir.

yukar Yapışur ve tesir ider demekdir.

yok irse Yoksa demekdir.

yumay Bir açuk nesneyi kapayayın demekdir ve bir nesneyi su ile yumayayın demekdir.

---

757 Petersburg basmasında bu kelime "mini" şeklindedir.

DİZİN

ve

Kelimelerin Eski Harflerle Yazılışı

A

B

D

E

F

G

H

I

İ

L

M

N

O

Ö

Ş

T

U

DÜZELTMELER

MADDE BAŞI YANLIŞLARININ DÜZELTİLMESİ

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
19	12	ağa	aga
47	11	irte çağda	irte cagda
56	3	isleli	isteli
91	33	ucursa	uçursa
107	24	oksünür	öksünür
112	16	olgıng	olgung
136	26	bigürür	bilgürür
146	24	bozuğ	bozug
165	10	tegzük	tegrük
165	31	tele, tele	tele tele
218	1	tonbub	tongub
222	15	captı	çaptı
222	16	capıştı	çapıştı
227	24	çağlıyan	çaglayan
240	17	cıg	çığ
240	31	copruşub	çopruşub
242	12	cupcuk	çupçuk
245	3	cörtge	çörtge
245	3	cövürtge	çövürtge
245	3	cöyürtge	çöyürtge
246	2	cokardın	çokardın
292	32	sovurdu	sovurdı
295	23	şagla şegle	şagla, şegle
316	3	kovlamaglıg	kavlamaglıg
339	25	ga	gâ
339	25	ga	gâ
356	16	körküng	körgüng
392	8	yarıng	yarug
395	28	yasurgusi	yaşurgusı
399	7	yarmanub	yarmanıb

METİN İÇİNDE GEÇEN YANLIŞLARIN DÜZELTİLMESİ

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
1	5	yam u	gam u
1	6	der u	derd ü
4	11	Vu'ayib	Şu'ayib
5	18	ki	kim
6	22	açayım	açayın
6	24	Açkalı	Açalı
9	33	açayıp	açayım
12	14	Asub	Aşub
16	8	çökertib	çötertib
21	20	kim	ki
21	20	ik	iş
23	9	aldatçılığı	aldatıcılığı
24	22	Benifşening	Benefşening
25	4	Alman	Almak
25	15	canımdur	canımdur alguluk
25	18	Alsam	Alsam gerek
26	7	kala	kıla
26	19	tapa almang ve	ve tapa almang
27	22	Asrü	Esrü
27	31	Engek	Egek
27	33	yangak	yanak
29	2	negsing	nefsing
31	2	hemen hemen	hemen
32	19	sürudun	sürudini
32	20	köngle	kökle
41	3	dagı	dag-ı
45	31	hostur	hoştur
49	28	Azam-i	Azab-ı
51	34	kâsibi	kâsib-i
54	7	kokdunı	kokdum
54	15	Aaad	A'ad
54	23	Sayı	Saye
62	18	gerek	kerek
62	32	İki	İkti
71	26	Ey deveci bir başı	Ey deveci başı
71	28	Nezmü'l	Nazmü'l
76	5	yanaşmazsam	yaraşmaszam
79	18	Behram	Behmen
83	22	biledir	liledür
83	22	uy	ut
86	10	eder	eyler
86	20	iteler	iterler
93	18	Rüku	Rükû

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
93	20	Rüku	Rükû
95	33	gülah	külah
99	23	nevi	neyi
99	23	nevi	neyi
103	22	Bu	(Bu
104	11	gecher-i	gevher-i
106	29	Öpkeli	Öykeli
108	5	tecavi	tevaci
109	37	ülgem	ülkem
115	5	göreceğiniz	göreneğiniz
117	20	enkel	engel
126	3	olduguni	oldugunı
129	10	fıstık	?
142	24	dğıl-	dağıl-
142	32	fıstık	?
148	9	küdüret	küdûret
150	16	v	ve
153	1	Beni	Benî
153	3	Beni	Benî
162	16	bağ	bag
165	7	eber	eğer
166	7	ay	yeni ay
171	18	tumagasın	tomağasın
171	22	şahin	şahin kuşunun
171	22	tumagasını	tomagasını
172	18	Rizaga	Riyaga
180	8	yahsı	yahşı
182	20	geb	geh
182	31	daki	dahi
184	8	Disi	Dişi
187	2	Azgınga izâring	Azgınga tigmes izâring
192	23	Eğeğr	Eğer
193	26	hiramıng	hirâmıng
195	30	serzeniz	serzeniş
204	19	letafet	letâfet
206	14	Düsüb	Düşüp
210	1	demezdir	demektir
213	23	badeh	kadeh
214	5	Dölendürüb	Dolandurub
214	5	döleşdürüp	dolaşdurub
216	5	Le'im	Leîm
216	6	bolgusıdur	bulgusıdur
216	7	tumagası	tomagası
216	12	tumaga	tomaga
231	21	dagı	bagı da

25- Kur'an Tercümesi (Tanrı Kitabı), (Doğan Kardeş Matbaacılık A.Ş.), 1962 (2. basım 1965)

26- Hayvan Hikâyeleri ya da Hayvanlardan Öğütler, 1962

Ölümünden Sonra Basılanlar:

27- Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçede Türetme Sözlüğü, 1967

28- Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), 1967

29- Çeşitli Halk Fıkraları ve Deyimleri, 1968

30- Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü, 1970